RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI
KNJIGA 309.

ODJEL ZA FILOLOGIJU

KNJIGA IX.

UREDNIK

Dr. JOSIP HAMM

dopisni član

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

R A D

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI

A

Z A G R E B

1 9 5 6

STAMPANO U ZAGREBU 1956. GODINE

MARIJAN STOJKOVIĆ

AKCENT GLAGOLSKIH IMENICA

Kod nas se često dvoji ili ne zna, koji je pravilan akcent glagolskih imenica, osobito onih od svršenih glagola. Dvojakost ili nestalnost u naglašivanju glagolskih imenica može se u govoru svagdan zapažati; tako na pr. često čujemo *nàhođēńe, prèvođēńe, ùvođēńe* mjesto *nahòđēńe, prevòđēńe, uvòđēńe; bȍlovāńe, bòlovāńe* (prema prezentu) mjesto *bolòvāńe; govoréńe ili gòvorēńe* mjesto *govòrēńe; poštováńe, poslováńe, smilováńe, svètkovāńe* mjesto *poslòvāńe, poštòvāńe, smȉlovāńe, svetkòvāńe* (od *svétak*). A ima i *pȍštovāńe* od *pȍštovati* (Vukov akc. i Akad. rječn.); prema tomu govori se *poštòvāńe* (pravilno od *poštòvati*), *poštováńe* (po starom akcentu) i *pȍstovāńe* (od *pȍstovati*). Osobito se opaža pometńa i dvojakost akcenta glagolskih imenica od složenih perfektivnih glagola u sukobu dvaju pravila, dvaju načela: Budmanijeva, po kojem glagolske imenice imaju isti akcent kao u infinitivu, i Maretićeva pravila, po kojem im akcent nije kao u inf., nego ponajviše stoji na *-áńe, -éńe*, a to je stari akcent. Ima dosta dvojakih akcenata: *grȉzēńe, prȅdēńe, sjȅčēńe* (ovo u Broz-Boranićevu pravopisu) i t. d. i *grízēńe, kládēńe, krádēńe, prédēńe* u Akad. rječniku, *sijȅčēńe* (u Vukovu rječniku); *trenúće, uskrséńe* i *trènūće, uskȑsēńe* (Maretić. Gramatika 1899. 329) i *ùskrsēńe; pokòpāńe* (Vuk u Rječniku piše, da se tako govori u Dubrovniku) i *pokopáńe* (u Akad. rječniku).

U dijelu Akademijskoga rječnika, koji je uređivao P. Budmani, Dubrovčanin, ima glagolskih imenica od više kategorija složenih perfektivnih glagola s akcentom na istom mjestu kao u infinitivu. To je pravilo Budmani stalno i dosljedno provodio:

1. *dȍček-, dòdij-, dòjah-, dòkrp-, ìskaj-, ìskid-, ìskuš-, ìstrg-āńe; ìzdjel-. ìzdjeļ-, ìzdrm-, ìzjad-, ìzmaz-, ìznic-āńe, ìzrezāńe; dòbavļ-, dòčišć-, dòhić-, dòkrpļ-, dòmišļ-, dòprać-ēńe* i t. d., *ìshitr-, ìsječ-, ìskić-, ìskuš-, ìsprać-, ìspravļ-, ìspuń-, ìzbavļ-, ìzjamč-, ìzmišļ-, ìzmjer-, ìzmrč-, ìzmrvļ-, ìzmuč-, ìzrań-, ìzvid-, ìzvjetr-ēńe* i t. d., *ìzùmišļēńe*. To su imenice od glagola s postojanim akcentom na 1. korenskom slogu *(do-čȅkati, iz-rēzati)*.

Za takove glag. imenice ima Maretić u Akad. rječniku drukčiji akcent: ponajviše na drugom slogu od kraja, *-áńe*, *-éńe*, ali i to veoma često s napomenom: »bio bi«, »biće«, »jamačno«, a u većini slučajeva ne stavlja nikakav akcent. Tako Maretić ima:

a) bez akcenta (po Budmaniju bi bio akcent na prefiksu): *napravljeńe*, *nastavljeńe*, *oblaćeńe*, *obješeńe*, *ogađeńe*, *odsječeńe*, *ogrizeńe*, *okušeńe*, *okužeńe*, *okvašeńe*, *omiljeńe*, *omjereńe*, *omraženje*, *opareńe*, *opažeńe*, *oplakańe*, *opravljeńe*, *ostriženje*, *oslabljeńe*, *osvađeńe*, *ovlaženje*, *pograbljeńe*, *pohuljeńe*, *pokušańe*, *pokušeńe*, *poplašeńe*, *pospješeńe*, *potraćeńe*, *povjereńe*, *pozdravljeńe*, *požaljeńe*, *prepasańe*, *prevareńe*, *priviđeńe*, *probavljeńe*, *promjereńe* i t. d.; *namazańe*, *narezańe*, *obrijańe*, *ogrijańe*, *okajańe*, *okušańe*, *omrčańe*, *opasańe*, *ostarańe*, *počekańe*, *pogledańe*, *pohvatańe*, *pokucańe*, *ponukovańe*, *porezańe*, *postarańe*, *povjerovańe*.

b) bez akcenta: *okorišćeńe*, *osiromašeńe*, *obilježeńe*, *natovareńe* (pravilno je: *okò-*, *osirò-*, *obì-*, *natò-*).

c) s akcentom *-áńe*, *-éńe*, ali uvjetno: »ako se govori, biće ili bio bi takav akcenat«, ili »jamačno je takav akcenat«: *namišljéńe* (bio bi), *pomazáńe* (biće), *pomilováńe* (biće), *pomišljéńe*,[1] *posječéńe* (bio bi), *proslavljéńe* (biće), *ozdravljéńe* (ako se danas gdje u narodu govori, takav je akc.), *ostavljéńe* (slično), a sa »jamačno«: *namjeréńe*, *namještéńe*, *objašńéńe*, *obremeńéńe*, *očišćéńe*, *ovjeréńe*, *počišćéńe*, *poništéńe*, *popravljéńe*, *popuńéńe*, *premještéńe*. Uostalom takav akcent na takvoj vrsti imenica nije ni stari akcent, nego nekakav povučeni analogni akcent. Ali ipak Maretić ima i po Budmanijevu pravilu: *òmilovāńe*, (ali *pomilováńe*!!), *pòkajāńe*, *pòslušāńe*, *pòuzdāńe*, *preòbražēńe*, *pròplakāńe*.

d) Bez akcenta je ostala u Akad. rječniku obična imenica *opravdańe*, t. j. *òprāvdāńe*.

Budmani ima u inf., pa tako i u glag. imenici, nedosljedni akcent: *dobìstriti*, *izbìstriti*: *dobìstrēńe*, *izbìstrēńe* mjesto *dò-*, *ìz-bistrēńe*, jer infinitivi izvedeni od imenica i pridjeva s postojanim akc. (*ā* > *ȁ*) imaju isti akcent kao pridjevi u muš. i sred. rodu: *bȉstriti*, *čȉstiti*, *mȓčiti*, *pȕniti*, *sȉtiti*, *slȁbiti*, *zdrȁviti* i t. d.; složeni: *ìzbistriti*, kao *ìshitriti*, *ìspuniti*, *nàsititi*, *òmrčiti*, *òslabiti*, *òstariti*, *òzdraviti*, *pòplašiti*, *pòpraviti*, *òčistiti*, *ùraniti* i t. d.; *òčišćēńe*, *ìspuńēńe*, *òslabljēńe*, *òmrčēńe*. Por. ruski *ispólnitь*, *očístitь*, *oslábitь* i t. d. Naprotiv ima Budmani *ìzopćiti* (ali dobro ima Maretić *priòpćiti*), *ìzopćēńe* mjesto *izòpćiti*, *izòpćēńe*, pored pravilnog i dosljednog akcenta *izòštriti*, *izòštrēńe*, kako ima i Budmani, i *priòpćiti*, *priòpćēńe*. Ispor. *izvèdriti*, *pomòkriti*, *pomòdriti*, *ponòviti*, *uskòriti* (*pomòkrēńe*, *ponòvljēńe*) (od *mȍkar*, *mȍdar*, *nȍv*, *skȍr*) i ruski: *izostrítь*, *soobščítь*, *ponovítь*. Maretić u Akad. rječniku ima, ali s napomenom »jamačno«, ove akcente: *ȍpćiti*, *ȍpćim*, *ȍpćēńe*. Akc. na *ȍpćiti* i *ȍpćēńe* je analogan prema prez. *ȍpćīm*, gdje je opravdan, mjesto *òpćiti*, *òpćēńe*.

[1] U Vukovu rječniku: pomišléńe, priviđéńe.

2. Glag. imenice od perf. složenih glagola, kojima je infinitivna osnova jednosložna, imaju po Budmaniju štokavski, t. j. pomaknuti akcent na prefiksu: *dòbrāńe*, (od *do-brāti*, a ne stari *dobráńe*), tako *dòdāńe*, *dògnāńe*, *dòslāńe*, *dòznāńe*, *dòzvāńe*, *ìsprāńe*, *ìzbrāńe*, *ìzdāńe*, *ìzgnāńe*, *izàbrāńe*, *izàgnāńe*, *izàprāńe*, *izàtkāńe*, *izàznāńe*, *izàzvāńe* i t. d.; – *dòvrēńe*, *dòžēńe*, *ìstrēńe*, *izùmrēńe* i t. d. od *dòvreti*, *dòzreti*, *ìstrti* i t. d.; *dòšašće*, *iznàšāšće* i t. d. Po tom je pravilu akc. *pòštēńe*. Suprotno ima Maretić u Akad. rječniku nepomaknuti stari akcent na osnovnom slogu: *posláńe*, *postáńe*, *poštéńe*, *priznáńe;* ili s napomenom: »jamačno je takav akcent«: *obráńe*, *opráńe*, *pokláńe* (i *pokláće*), *poznáńe*, *pristáńe;* ili s napomenom: »bio bi«, »biće takav akc.«: *prezréńe*, *pridáńe*, ili još obično ne stavlja akcent: *nabrańe*, *nastańe*, *natreńe*, *nazreńe*, *opreńe*, *ostańe*, *potreńe*, *pozreńe*, *prizreńe*. Uz riječ *predańe* ima Maretić napomenu: »Koliko se ova riječ u narodu govori, jamačno je obično *predáńe*, nego *prèdāńe*, kako bi bilo prema Budmanovu bilježenu: *dòdāńe*, *ìzdāńe*, ispor. *posláńe*«. Ali to još može biti sporno sa gledišta dosljednoga štokavskog akcenta.

3. Glag. imenice od perf. složenih glagola sa štokavskim pomaknutim sporim akcentom na osnovnom slogu infinitiva imaju po Budmanijevu načelu isti akcent kao u inf.: *dokòńāńe*, *dokònčāńe*, *domòrēńe*, *doòrāńe*, *doòštrēńe*, *dopèčēńe*, *dotèčēńe*, *dovèdēńe*, *dovèzēńe*, *iskònčāńe*, *isperùšāńe*, *istànčāńe*, *istèčēńe*, *istròšēńe*, *iščìnēńe*, *iskļùvāńe*, *izbòdēńe*, *izdvòjēńe*, *izgòrēńe*, *izgrèbēńe*, *izgùbļēńe*, *izlòmļēńe*, *izlòžēńe*, *iznèsēńe*, *iznòjēńe*, *iznòrēńe*, *izòpćēńe*, *izòstrēńe*, *izràvnāńe*, *izrèčēńe*, *izrešètāńe*, *izròdēńe*, *izvèdēńe*, *izvèdrēńe*, *izvòļēńe* i t. d.

Nasuprot tomu Maretić u Akad. rječ. ima akcent na pretposljednjem slogu, t. j. neštokavski, stari akc.: *-áńe*, *-éńe:*

a) s napomenom »jamačno je takav akcent« na pretposljednjem slogu: -áńe, -éńe: *naskočéńe*, *oblakšáńe*, *olakšáńe*, *pohođéńe*, *pokršténe*, *porođéńe*, *privoļéńe*, *ogorčéńe*, *ovjekovječéńe* ...

b) s napomenom: »biće« ili »bio bi takav akcent«: *očajáńe* (od *očàjati*, ali je rus. *očájatь*, akc. štok. *òčajati*), *omekšáńe*, *ophođéńe* (od *ophòditi*, impf.), *poigráńe*, *položéńe*, *požeļéńe*,

c) najčešće bez akcenta: *narođeńe*, *oboļeńe*, *otrovańe*, *ozlobļeńe*, *negodovańe*, *poboļšańe*, *pobrojeńe*, *podložeńe*, *pogođeńe*, *pohoćeńe*, *pogoršańe*, *pogubļeńe*, *pokoreńe*, *pomoļeńe*, *potkopańe*, *potopļeńe*, *povećańe*, *prepolovļeńe:* – ispor. i: *oboreńe*, *odmoreńe*, *odmotańe*, *okašńeńe*, *okovańe*, *okraćańe*, *održańe*, *ogorčańe*, *ogorčeńe*, *ogoreńe*, *ogoļeńe*, *okončańe*, *omočeńe*, *omotańe*, *opleteńe*, *oplođeńe*, *osvjetlańe*, *ovjerovļeńe*, *oteščańe*.

d) s akcentom *-áńe*, *-éńe: obećáńe*, *obrečéńe*, *pokopáńe*, *polakšáńe*, *oslobođéńe*, *odobréńe* (»s takvim se akc. govori«), *objeļéńe*, *preporođéńe*, *oproštéńe*. Vukov rječnik ima: *obećáńe*, *obrečéńe*, *polakšáńe*, *oproštéńe*.

4. Glag. imenice od perf. složenih glagola s pomaknutim dugouzlaznim akc. na osnovnom slogu imaju po Budmaniju isti akc. kao u inf.: *doglášēńe*, *dogŕdēńe*, *dohráńeńe*, *dosádēńe*, *dosúdēńe*, *dosvŕšēńe* i t. d.;

iskļúčēńe, iskŕčēńe, iskrvávļēńe, iskúbēńe, iskúpļēńe, iskvárēńe, islúžēńe, isprázńēńe, ispúštēńe, istumáčēńe, izdúbēńe, izlúčēńe, izļúbļēńe, izmŕšēńe, izmúzēńe, izopáčēńe, izrúčēńe, izrúžēńe, izvŕšēńe i t. d.; *dokázāńe, iskáļāńe, iskázāńe, ispísāńe, isplákāńe* (od *isplákati*), *ispúhāńe, izmiješāńe, izmíļāńe* i t. d.

Nasuprot tomu naglašuje Maretić u Akad. rječniku po istom načelu kao u 3. točki, t. j.: *-áńe, -éńe*, na pr. od *pokárati: pokaráńe* (te riječi nema u Vukovu rječniku) s napomenom: »Ako se u naše vrijeme govori gdje u narodu, što je sumńivo, biće takav akcenat«. Barem ta riječ je u našem narodu veoma obična i govori se često: *pokárāńe* (na pr. *božje*). Za *otkupļéńe, pokvaréńe* kaže: »Ako se danas gdje govori, takav je akcenat«. Tako ima Maretić dalje: a) s napomenom »jamačno«: *nahlađéńe, naređéńe, narešéńe, objeļéńe, obraćéńe, odlučéńe, određéńe, odrješéńe, ohlađéńe, okrivļéńe, otkupļéńe, otpuštéńe, pobjeđéńe, pocŕńéńe, pogrđéńe, pohvaļéńe, pokazáńe, pokopáńe, pokraćéńe »jamačno«, pokrepļeńe, pomiréńe, posvećéńe, posińéńe.*

b) s napomenom »biće«, »bio bi«: *prikazáńe* mjesto običnoga *prikázāńe; poražéńe,*

c) ponajviše ostavlja bez ikakva akcenta: *naglašeńe, nahrańeńe, namamļeńe, namašćeńe, namireńe, napisańe, naplaćeńe, oboļeńe, obrańeńe, oguļeńe, okađeńe, ograđeńe, okaļańe, okraćeńe, omašćeńe, omlaćeńe, opaļeńe, oplakańe* (od *oplákati*), *osvećeńe, osladeńe, oznańeńe* (?), *ovršeńe, osušeńe, ovlaženje, pohrańeńe, pomamļeńe, poručeńe, povezańe, pomiješańe.* – d) s akc. bez napomene: *ovlašteńe.* – e) ali *ustŕpļēńe* (Vuk).

Dok Budmani ima isti akcent kao i u inf. (na pr. *iscijèđēńe, iscijèļēńe, iscijèpāńe, iskorijèńēńe, iskorijèpļēńe, isprijèčēńe, istrijèbļēńe, izlijèčēńe*), Maretić se odlučuje za akcent na pretposljednem slogu, koji gdjegod stavlja, a gdjegod ne stavlja, ali ipak s pokraćenim osnovnim vokalom – kratkim kao u slogu pred akcentom: *odjeļéńe, odrješéńe, pobjeđéńe, pokrepļéńe* (»jamačno«), a bez akcenta: *nasļeđeńe, navješćeńe, navješteńe, odļepļeńe, ogrješeńe, objeļeńe, okrepļeńe, opleńeńe, osļepļeńe, osvješćeńe, osvjetļeńe, pogrješeńe, posvješteńe, povređeńe*, tako *pocjeđeńe.* Ali ipak, nedosljedno svojemu načelu, Maretić, po Vuku, ostaje još pri *spásēńe, ustŕpļēńe* (tako Vuk i Maretić Gramatika), a u Ak. rječniku ima Maretić: *porúgāńe*, a ti su akcenti po štokavskom akcentskom pravilu jedino ispravni.

Iz svega toga vidi se, da se Maretić u akcentuaciji koleba, da je neodlučan, da iz opreza ne stavlja akcent. Ima čak primjera, gdje uz glagolsku imenicu napomiće, da će biti ili da je jamačno takav akcent (a imao je valda u misli dugouzlazni) na penultimi, pa ga ipak nije stavio, por. primjere: *obnovļeńe, porušeńe, preporučeńe*, od *obnòviti, pòrušiti, preporúčiti* i t. d.

5. Ima još jedna vrsta glag. imenica od složenih perf. glagola, kojima ni Budmani, kao ni Martić, ne ostavlja akcent isti kao u inf., nego ga je po nekoj analogiji povukao prema kraju: *dostignúće, iščeznúće, izginúće, iskinúće, izniknúće, izrinúće*, dakle nedosljedno prema svojemu

pravilu za prve dvije vrste glagola, po kojem bi štokavski akcent bio na prefiksu. Za tip *izdahnúće* od *izdàhnuti* i *izminúće* od *izmínuti* ostaje akcent stari, po štokavsku nepomaknuti (kao i u Maretića). Maretić ili ne stavlja akcent: *ogreznuće, podmetnuće, poginuće, prekinuće* (od *ògreznuti* i t. d.); *osvanuće, pomaknuće, potonuće* (od *osvànuti* i t. d.); ili stavlja s napomenom »jamačno«: *podignúće, porinúće;* »jamačno«: *pokrenúće, pomenúće;* ili »bio bi takav akcent«: *prenúće; potaknúće;* ili »s takvim se akc. govori«: *preminúće, potaknúće* i t. d. Cf. *prosúće, izliće.*

Takvo je stanje u Akademijskom rječniku. Akcentuacija mnogih glagolskih imenica od perf. glagola je dvojbena ili dvojaka ili uopće neprovedena. Maretić obično ne stavlja akcent na riječi, za koje misli da se danas u narodu ne govore; tako ima mnoštvo književnih riječi nenaglašenih. To će osjećati naši ljudi, a osobito stranci, koji bi s pravom očekivali akcentuaciju riječi u Akademijskom rječniku. Neki razlog može biti, što je Akad. rječnik historijski rječnik. Rječnici slavenskih jezika imaju sve riječi naglašene, tako ruski (Daļev i Ušakovļev), slovenski (Pleteršnikov), Vukov rječnik, bugarski, a imaju i naši stari hrvatski: Bjelostjenčev, Jambrešićev, a osobito Della Bellin (1728), koji nema ni jedne riječi nenaglašene ili neoznačene. Mislim, da nije dovoljan razlog: riječ se ne govori danas, ili se ne govori u narodu, ili se ne zna, kako se izgovarala, zato se ne akcentuira. Filolog, koji čita stare knige, mora znati s akcentom izgovarati svaku riječ; inače je ne zna ili ne može ni pročitati. To bi se moglo zabaviti Maretićevu načelu, da ne naglašuje riječi, koje se po njemu danas ne govore u narodu.

Dvojakost akcenta nalazimo i u Ristić-Kangrginu rječniku srp. hrv. i njem. jezika (1928), jer za glag. imenice od impf. glagola ima više naglašenih dubleta: *iznòšēńe, izvòdēńe, izvòžēńe, prenòšēńe, prevòdēńe, prevòžēńe, opážāńe, pòštovāńe* i *poštováńe* (od *pòštovati*), *uvòđēńe* i t. d., dakle akcent kao u inf., ali ima i *iznošēńe, izvođēńe, prènošēńe, prèvodēńe* i t. d., i *òpažāńe*, dakle po analogiji akcenta part. perf. pasiva, ali se ta analogija ne može održati, kako ćemo vidjeti, u književnom jeziku prema stalnom pravilu akcenta glag. imenica kao u inf. A od perf. glagola ima *òplođēńe, oplovļéńe* mjesto *oplòđēńe, oplòvļēńe*, dale *očišćéńe, prigotovļéńe* mjesto akcenta kao u inf.

Dvojakost i nedosljednost naglašivaња opaža se i u Benešićevu hrvatsko-poļskom rječniku, Zagreb, 1949. On ima *pòkajāńe, pòzdravļēńe, preòbražēńe* pravilno po Budmanijevu pravilu, ali ima mnogo više po Maretićevu načinu: *pouzdáńe* [što u Akad. rj. Maretić nema] *pomilováńe, pomazáńe, pokajáńe* [što Maretić nema], *požrtvováńe, prividéńe, povjeréńe, namješténe, opravdáńe* [Maretić ostavio neakcentuirano!], *zapamćéńe, zasićéńe, zasjeńéńe*, mjesto akcenta na prefiksu. Kraj pravilnoga *nahòđēńe, prevòđēńe, prevòžēńe* ima nedosļedno *òphođēńe* (a u Ak. rj. pravilno *ophòđēńe*). Kraj *odrédēńe* ima *naredéńe*; kraj *dovršēńe, prikázāńe* ima *obraćéńe, (p)okrepļéńe, povišéńe, pozlaćéńe, sjediњéńe, iznenađéńe, pokaráńe* i t. d. sve redom s akcentom na pretposļednjem

slogu glag. imenica od perf. glagola (kao u Maretića), mjesto Budmanijeva dugouzlaznog akcenta na osnovnom slogu.

Po svem tom osjeća se prijeka potreba, da se utvrde akcenti glag. imenica. Pokušat ćemo, da bar štogod utvrdimo.

Pitańe upotrebe glagolskih imenica, koliko od imperf., toliko od perf. glagola, pripada u stilistiku, a pitańe tvorbe, kvantitete i akcenta pripada u gramatiku. Po nauci o stilu kaže se: kloniti se je upotrebe glagolskih imenica kao apstraktnih! Kaže se: Težak i trom stil izlazi iz nepotrebna upotrebljavańa apstraktnih imenica (Maretić Gram. 1899. 665), a apstraktne su i glagolske imenice. Po tom se određuje i Maretićevo držańe prema akcentu glag. imenica od perf. glagola: »Ako se danas, u naše vrijeme gdje u narodu govori ...«. Ali u kńiževnosti ne radi se samo o današńem narodnom ili pučkom govoru, o narodnim pjesmama i pripovijetkama, nego o kńiževnim (filozofskim, teoret.) plodovima svake vrste znanosti i iz najstarijih vremena, a tu nalazimo mnoštvo primjera imenica od perfektivnih glagola, koje nam treba znati izgovarati i akcentuirati.

Pa uistinu i dandanas prevelika je upotreba glagolskih imenica u učenim kńigama i u narodu. Kao primjer navodim V. Bogišića Zbornik sadašńih pravnih običaja u Zagrebu, 1874 (samo gdjekoju stranicu: 595: *prestupl̥eńe, zlostavl̥eńe, zanemareńe, podoravańe;* 707: *zadruženje, zadužeńe, zakl̥učeńe;* 708: *zarobl̥eńe, pomilovańe, popravl̥eńe, posinovl̥eńe, potvoreńe, prestupl̥eńe, prisvojeńe, objavl̥eńe, obl̥ubl̥eńe, oplođeńe, oproštеńe, oskvrńeńe.* U Zborniku za nar. život i običaje knj. X (Poljica u Dalmaciji): *očišćeńe* 84, *odrišeńe* 92, *oproščeńe* 45, *obašašće* 94, *porođeńe* 34, *prošćeńe* 45, *pričešćeńe* 189, *prosvitl̥eńa* 295, *rasvanuće* 37, 189, *uskrsnuće* 45, *posvećeńe* 31, *razabrańe* 27 i t. d. U Boranićevu Pravopisu ima preko 90 primjera glag. imenica od perfektivnih glagola. Filolog mora znati naglasiti sve glag. imenice od imperf. i perf. glagola. Mi se ne možemo u kńiževnosti i u znanostima lišiti upotrebe glag. imenica i od perf. glagola; glag. imenicâ imaju izobila i romanski i drugi narodi (*-ation, -ition*) i Nijemci (*-ung*). A ne može se glag. imenica od svršenih glagola uvijek zamijeniti glag. imenicom od trajnih glagola, kad uvijek ostaje ona temel̥na razlika između trajnih i svršenih glagola: *izvršeńe* i *izvršivańe, zaoštreńe* i *zaoštrivańe.*

Glagolske imenice prave se od part. perf. pas. nastavkom *-bje* od imperfektivnih glagola (durativnih i iterativnih), prostih i složenih, a po potrebi i od perfektivnih glagola.

Vokal u slogu ispred *-(b)je* uvijek je po ispadu *-b-* za naknadu dug. Stari akcent bio je ili na prvom korenskom slogu *plȁkanbje* (takav akc. uvijek ostaje na svom mjestu) ili na sufiksu *-(b)je (bytbje).*

Štokavski akcent glag. imenica ne drži se akcenta part. perf. pasiva, nego je po pravilu isti kao u infinitivu (to je i Budmanijevo dosl̥edno pravilo). Imenice od jednosložnih glag. korena imaju dugouzlazni akcent na pretposl̥ednjem slogu *(bráńe, píće, žíće).*

Akcent glag. imenica ne upravlja se ni po akcentu u prezentu, koji često može biti različan od onoga u inf. (*pîtati, stvòriti – pîtām,* tvòrīm, *stvŏrīm – pîtān, stvŏren, tvŏren,* ali *pîtāńe, tvòrēńe, stvòrēńe* (i sa starim akc. *stvoréńe,* vidi niže).

Prema akcentu u inf. različan je akcent imenicama od *čẽznuti, gînuti; čeznúće, ginúće.* Tako po Budmaniju i Maretiću.

A. AKCENT GLAGOLSKIH IMENICA OD IMPERF. GLAGOLA

I. Glagolske imenice od glagola s akcentom na korenu ili na osnovi.

Glagolske imenice te vrste imaju postojani akcent ā na korenskom slogu (*ā* od prvotnoga –**ā* –), koji ostaje jednak u inf. i u svim glagolskim oblicima, pa i u glagolskoj imenici, osim što je povučeni akcent u prezentu nekoliko glagola *(pádēm, kládēm, krádēm, prédēm, grízēm, sijèčēm, strížēm).*

1. *blȁćēńe, gȁđēńe, gȁžēńe, mȉšļēńe, vȉđēńe; jèdēńe, ļẽzēńe, djȅlāńe; glẽdāńe, mȁzāńe, plȁkāńe, vrȁćāńe;*

djȅl-, mȉl-, ńēg-, rȁd-, rȁt-, sȉl-, sklȁd-, svȁdb-, svjẽt-, vjẽr-, trẽb-, žȓtv-ovāńe;

brȁtimļēńe, bȁštińēńe, cȁrińēńe, lȁkomļēńe, ȕžināńe, ispor. *pròtivļēńe* (od *pròtiviti se.* – Vuk ima, a i Maretić: *protívļēńe* od *protíviti se;* ispor. pr̀otiv).

2. Glagolske imenice sa starim postojanim akcentom ˜ na drugom korenskom ili osnovnom slogu, odnosno s pomaknutim štokavskim sporim ili dugouzlaznim akcentom:

a) *bèsjedēńe, bìļežēńe, gòmilāńe,* (od *gòmila,* inf. *gòmilati,* ali ima i *gomìlāńe* od *gomìlāti), kòpitāńe. kòrišćēńe, lìsičēńe, tàkmičēńe, tòvarēńe, tùmačēńe* (od inf. *tùmačiti;* drugi je akc. *tumáčiti, tumáčēńe, istumáčēńe).*

b) *bèsjed-, bòžić-, jàdik-, kòled-, kònak-, kòrist-, òbil-, òčit-, òpetovāńe.*

3. složenice s prefiksom sa starim akcentom ˜ na korenskom slogu, a sa štokavskim pomaknutim na prefiks:

nàlažēńe, òpadāńe, òsvitāńe, pàbirčēńe, pòvraćāńe, prèzirāńe, pròkliñāńe, spòmińāńe, ùmirāńe, zàdirāńe, nèstajāńe, prèstajāńe, pòsipāńe, dàngubļēńe;

òbjed-, òbraz-, òdlik-, òdvjetnik-, pòklad-, pȁļetk-, (Ak. rj. ima *pȁļetk-,* ali ima u Ak. rj. *pȁļitak,* t. j. *pȁļetak,* i *pȁļitkovati* – na Braču i, nadodaj, u makarskom primorju), *ùred-, ùskrs-, ùvjet-ovāńe; nápast-, nápred-, násļed-, názad-, prílik-, rázlik-, sábor-, sávjet-ovāńe* (od inf. *nápred-, násļed-, názad-ovati* i t. d.; *závidēńe, nástojāńe, rázložēńe;*

pȁļetkovāńe, (od inf. *pȁļetkovati* – od *pȁļetak,* ne *pȁļetak,* kao u Ak. rječn. – tako i *pàbirčēńe* od *pàbirčiti – pàbirak*), *sùdjelovāńe, pòsjedovāńe, prìkladovāńe.*

4. Kratkosilazni: a) na prvotno kratkom vokalu: *čẽtovãńe;* – b) stari akc. na drugom korenskom slogu: koji se je štokavski pomakao: *djèvõjčẽńe, gòtovļẽńe, ràbotãńe*[2] (od inf. *ràbotati;* – govori se i *ràbotati*, u Ivekovića, ali u ruskom je *rabótatь, rabótanьje*, dakle hrv. *ràbotati*), *ùzročẽńe, vèčerãńe.*

c) *nègod-, pògod-, pròrok-* (od *pròrokovati* – od *pròrok*, a Vuk ima prórok), *ùzrok-, vòjvod-* (od *vòjvodovati* – od *vòjvoda;* Vuk u Rječn. ima *võjvodovãńe*) – *ovãńe.*

5. Glagolske imenice sa pretvorenim ˆ > ˇ na korenskom slogu:

a) *jâmčẽńe* (od *jãmac*), *pâmćẽńe* (por. *pãmēt*), *plâmćẽńe, plândovãńe, prâvdãńe* (por. *prãv*), *sûnčãńe* (od *sun-bce*). K tomu

b) *prâznikovãńe, žûpnikovãńe.*

c) *lôgorẽńe, tâborovãńe.*

Ovdje nadodaj *brãbõńčẽńe, bŕložẽńe.*

6. Glagolske imenice od impf. infinitiva *grĩsti, klãsti, krãsti, prẽsti, sjẽći, strĩći*, koji imaju u prezentu stari akcent povučen na kraj: *grízēm, kládēm, pásēm, krádēm, prédēm, sijèčēm, strížēm* – prema gore postavļenom pravilu dosļedno glase: *klãdẽńe, grĩzẽńe, krãdẽńe. prẽdẽńe, sjẽčẽńe, strĩžẽńe*, a ne kao u prezentu: *grízẽńe. prédẽńe, sijèčeńe* (kao što ima Vukov rječnik 1852), *grízẽńe, krádẽńe* (Budmani u Akad. rječniku). *prédẽńe* (Maretić u Akad. rječniku). Prema tomu i glag. imenice od složenih glagola glase: *ìsječẽńe* (kao što ima Budmani u Akad. rječniku), *òpredẽńe, òsječẽńe, òstrižẽńe, pòkradẽńe, pòsječẽńe, ràsječẽńe, ùgrizẽńe* i t. d. Od perf. *pãsti: pãdẽńe.*

Maretić u Akad. rječniku ne drži se gorńega načela, jer ima *posječẽńe* (s napomenom: da se tako danas govori, bio bi takav akcent), *presječẽńe* (ostavļa nenaglašeno).

Vukov akcent *sijèčẽńe* (u Rječniku 1852) nikako ne može biti kńiževan. Historijski dokazi potvrđuju *sjẽčẽńe*, a ne *sijèčẽńe.* Za to imamo potvrde u Della Bellinu rječniku: *grízènje* 221[b], *prédènje* 315[b], što se ima čitati *grĩzẽnje, prẽdẽnje*, a nikako *prédẽnje, grízẽnje*, jer Della Bella uvijek ima za naš dugouzlazni današńi akcent znak ˆ; složeno s prijedlogom: *ódsječẽnje* 246[b], *ostrĩžẽnje* 936[b]. *pósječẽnje* 246[b], 720[b] *(ostrĩžẽnje* – stari akc. – i s pomaknutim akc. *pòsječẽnje)*; po tom ima u Della Belle potvrda za *sjẽčẽńe, strĩžẽńe.*

Della Bella ima također običaj da gravisom označuje i dužinu *-ènje: opredènje* 315[b], *sječènje, strižènje* 736[b], *ostrižènje, pristrižènje* 720[b], *isječènje* i *posječènje* 246[b], ali po ńegovu načinu označivańa akcenta i kvantitete glagolskih imenica kratkosilazni akcent stoji na ko-

[2] Stari temeļni akcent je *rabòt-a, -an, -ati, -nica, -nik*, tako u rus., slov. i u našim narječjima, a štokavski pomaknuti je *ràbot-a,- an, -ati, -iti* i t. d. Tako je *kòpitati* se, *pèdepsati, vèčerati* od *kòpito, pèdepsa, vèčera.* Po pravilu postojanog akcenta. Ispor. *bèsjeditі, lisičiti, màskariti se, tàbačiti, tàvaniti, tvrdičiti, ùdariti* od *bèsjeda* (staro *besjẽda).* Ali u Akad. rječniku ima *batinati, kaļužati se, koļènati, gomilati, gromilati, rabòtati*, vidi *verùgati se* od *bàtina, gòmila, gròmila, kāļuža, kòļeno, ràbota, vèruga.*

renskom slogu. Jednom ima Della Bella *grîzenje* 562[a], *grîzènje* 630[b], *izgrîzènje* (por. *ugrîzanje* 562[a]) – s akc. kao u prezentu.

U Jambrešićevu lat.-hrv. rječniku (1742): silva caedua, *šuma za sjéčenje*, t. j. *sjȅčeńe*.

U Stulićevu rječniku ima jednom *prèdenje (prȅdēńe)*, inače su označene samo dužine *-ēnje*, a ne akcent: *grizēńe, kladēńe, kradēńe, sječēńe, strižēńe, predēńe*, (por. *dizāńe, harāńe, padāńe, padēńe; pjevāńe, plivāńe* i t. d.).

U *Akad. rječniku* ima *glavosječeńe* (bez akc.), a to se ima po štokavskom pravilu čitati *glavòsječēńe* od *glavo-sjȅčēńe*.

U Boranićevu pravopisu (na pr. godine 1930, 1947) ima *sjȅčeńe*.

Petrović-Negoš, Gorski vijenac (1847) s. 4 ima: »*I sječeńem u obkladu plećah*« (deseterac, *-je-* jest jednosložno).

U Bogišićevu »Zborniku«, u Zagrebu 1874, ima: s. 627 *sječeńe drva* (Kotari; Bukovica); u toj knízi razlikuje se *je* i *ije*.

U *ruskom* ne vrijedi uvijek pravilo, da je akcent glag. imenica od imperf. glagola jednak onomu u inf. Pored *krášenije, kúšanije, párenije, plávanije, kvášenije, srétenije, vérovanije, gláženije (glādênje), smázyvanije, slédovanije, svátanije*, ima i drukčije, akcent na *-a/enije: gnijénije, imenovánije, morožénije* (hrv. bilo bi *mrāžēńe), myšlénije, gryzénije, kladénije, padénije, prjadénije, sečénije, vidénije.*

U *Belinu rječniku* (1728), kraj golome većine naglašenih glag. imenica, ima ih nenaglašenih, a označena im je akutom ili gravisom samo dužina: *lajánje* 1[b], 2[a], *padánje* 453[b], *plivánie* 513[a], *rezánie* 720[a], *micánje* 502[b] i t. d. *kupļènje, mišļènje, padànje* 638[b], *rezánje* 720, *mjerènje* 114[b] (t. j. *lājānje, pādānje* i t. d.); – *besjedènje* 604[b], *udaràn̄je* 218[b] i t. d.)

U *Bjelostjenčevu rječniku* (1746) ima *-áńe, -èńe*, ali to ne smijemo shvatiti kao akcent, nego kao znak dužine: *gazèńe, (gāžēńe), kradèńe, kušáńe, padàńe, pipàńe, plavàńe, ranèńe, opiràńe* (ablutio), *sečèńe, slavèńe.*

Dom. Pavičić, Hvaranin iz Vrbańa (Govoreńa) 1754 ima str. 90[a] i 382[b]: *kraddenja (krādēńa);* s. 391[b] *izsìččenja* (t. j. *izsìčēnje*, štok. *ìzsičēńe).*

U *slovenskom* ima: *prédenje, séčenje, stríženje* prema inf. *présti, séći, stríći*, kao *pádanje, páženje, plákanje, slíšanje* i t. d. (a to nijesu pomaknuti uzlazni akcenti, nego dugouzlazni kao *kíša, žába);* dakle hrv. je i prema slovenskom dobro *prȅdēńe, sjȅčēńe, strižēńe.*

7. Imenice od jednosložnoga korena.

Imenice od glagola sa ˇ na korenskom slogu imaju dugouzlazni akcent: a) *bíće, líće, píće, žíće* (od *bîti, lîti, pîti, žîti*); *kláńe, tréńe, znáńe.* – b) u korenu je ъ ili ь: *bráńe, štéńe, práńe, sjáńe, sláńe, zváńe, žgáńe; — bdjéńe, htjéńe, mnjéńe, smjéńe* (od bьranьje ... zъvanьje, bъdênьje, hъtênьje, mьnênьje, sъmênьje); – c) *mréńe, préńe, vréńe, zréńe* (maturari), *zréńe* (visus) (od *mrênije, prênije, vrênije, zrênije*). U Della Bellinu rječniku (1728) ima *bdènje, htjènje, hotjènje.* Ako ima u Akad. rječniku koji primjer: *bdijenje* (Bernardin, Kavańin), *htijeńe* (Budmani ostavio bez akc., a nema *htjeńe), mnijeńe* (Maretić ostavio bez akc.),

tu bi ono *-ije-* bilo refleks jata, ili je analogno prema *-i-je* u *bìjēńe* i sl. (Akad. rječ. 1, 216[b]). Od *sniti* (sъniti, IV vrsta) bilo bi *šńéńe*, ali je obično *snéńe*.

8. Imenice od glagola na *-uti*.

Glag. imenice od impf. glagola na *-uti* sa ̏ na korenu imale bi dosļedno isti akc. kao u inf., ali je korenski akcent povučen prema kraju pod utjecajem starog akcenta imenica od perf. glagola: *-úće* (od glagola *-ȕti*): *čeznúće, ginúće, greznúće, venúće* (od čȅznuti i t. d.). Ne može se reći, da li je u Della Bellinu rječniku označena kvantiteta ili akcent: *greznùtje, ogreznùtje* 418[a], *ginùtje, iz-po-ginùtje* 554[a], *čeznùtje, izčeznútje* 455[b], 716, jer on ima i *izčeznút, -a, -o* t. j. *izčȅznūt, -a, -o* i inače veoma često označenu samo dužinu.

9. Imenice na *-jeńe, -veńe*.

Glag. imenice od impf. glagola *bȉti, čȕti, mļȅti, šȉti, štȉti, tȑti, vȉti* imaju akc. prema *bìjen, čùven, čùvenī; bìjēńe, čùvēńe, gnìjēńe, mļèvēńe, pìjēńe, šìvēńe, štìvēńe* i *štéńe, tȑvēńe, vìjēńe.*

II. *Glagolske imenice od imperf. infinitiva -ȁti* i t. d.

Imenicama od glagola, koji imaju stari akcent na *-ti* ili na infinitivnoj spojci *-ȁti, -ȉti, -jȅti, -ovȁti*, t. j. koji imaju štok. pomaknuti dugi ili kratki uzlazni akcent na drugom ili trećem slogu od kraja, ostaje isti akcent kao u infinitivu. Stari, nepomaknuti, neštokavski akcent bio je stari dugouzlazni na *-ãnje, -ẽnje* (*pletẽńe, orãńe, govorẽńe, bolovãńe, tresẽńe, mlāćẽńe, pītãńe, pozdrāvļãńe, pokazīvãńe, pripovīdãńe*, i t. d. (ispor. slov. *igrânje, pisânje, darovânje, izkazovânje, pletênje* i t. d.).

1. a) *bòdēńe, plètēńe, pèčēńe, tèčēńe, žèžēńe; bòļēńe, hòćēńe, sjèdēńe, ùmjēńe, žèļēńe; bjèžāńe; òrāńe* i t. d.; *čàšćēńe, kròćēńe, òštrēńe* i t. d.

b) *bolòvāńe, kupòvāńe, ludòvāńe, poslòvāńe, poštòvāńe,*[3] *trgòvāńe, gospodòvāńe, hajdukòvāńe, sirotòvāńe, kraļèvāńe, prijateļèvāńe, učiteļèvāńe, svetkòvāńe,*[4]

c) *govòrēńe, pitòmļēńe, svjedòčēńe, pustòšēńe, vesèļēńe, sramòćēńe, slobòdēńe, sokòļēńe, žalòšćēńe.*

d) *dogòńēńe, donòšēńe, dovòđēńe, nahòđēńe, obnòšēńe* (Vuk), *prenòšēńe, prevòđēńe, progòńēńe* i t. d. ispor. *prenòćēńe.*

e) *mirìsāńe, žigòsāńe.*

2. a) *cŕpēńe, múzēńe, pásēńe, trésēńe, ćúćēńe, tŕpļēńe, žívļēńe, bléjāńe; bráńēńe, mláćēńe, pítāńe;* –

b) *blijèđēńe, cijèđēńe, grijèšēńe, krijèpļēńe, lijèčēńe, sijèđēńe, slijèđēńe, svijètļēńe, slijèpļēńe* (od *slijèpiti, slȉjep*);

c) *cijèpāńe, mijèšāńe.*

[3] Od inf. *poštòvati* prema *štòvati* (Della Bella 636[b]: *poštovatti*), tako se govori; Vuk i Akad. rj. ima *pȍštovati* od *pȍšta:* ispor. *vrȁćati* i *pòvraćati, stúpati* i *postúpati.*

[4] On inf. *svetkòvati* (od *svétak*), *svètkujēm;* Akad. rj. ima *svȅtkovati.*

d) *správļāńe, stávļāńe (na-o-po-ras-u-stávļāńe), pozdrávļāńe, priprávļāńe, probávļāńe, proslávļāńe, zabávļāńe, zaborávļāńe* (od inf. *stávļati, pozdrávļati, priprávļati, zabávļati* i t. d.) Takvi su osnovni akcenti i u slovenskom i ruskom *-ătь*; ali Budmani u Ak. rj. ima *dòbavļāńe, ìzbavļāńe*, od *dòbavļati, ìzbavļati* mjesto *dobávļati, izbávļati*.

e) *domíšļāńe, ponúdāńe, poglédāńe*.

U Jambrešićevu rječniku: *poslúvańe*, ali *poštuváńe*. Tako i u slov. *poštovāńe*, od *poštováti, poštújem*. – Por. D. Pavičić (o. c.): *podnòsenje* 173ª, 449ᵇ, *dohòdênja* VIII, *prohòdênju* 179ª, *poslòvānje* 250ᵇ, *ùmînje, domîšļānje* 454ᵇ, *govòrēnje*, 296ᵇ, 442ᵇ, 443ª, 443ᵇ, 25ᵇ, *svidòčēnja* 26ª, *svidòčēnje* 29ᵇ, *pedìpsānje* 289ª. – J. J. Pavlović-Lučić (1793) ima redovito pomaknuti naglasak: *gátāńe, gonétāńe* 202, *ćúćēńe* 163, *mùčāńem* 157, *ponávļańe* 146, *pomágańem* 68, *iziskòvāńe* 182, *dugòvāńa* 69, ali još ima i koji stari akc.: *govorèńe* 153, 154, 188, *navodéńa* 156, *prinošéńe* 154 i t. d. (znakovi akcenta označuju samo mjesto akcenta).

B. GLAGOLSKE IMENICE OD PERFEKTIVNIH GLAGOLA

Nema nikakva razloga praviti razliku naglašujući glag. imenice od perf. glagola i impf. glagola, kao što nema različnih akcentskih pravila ni u pravļeńu drugih glagolskih oblika od imperfektivnih i perfektivnih glagola. Ne vidi se razlog, zašto se štokavski ne može naglasiti *okòvāńe, polòmļēńe, osnòvāńe, poòštrēńe* i t. d., ako se kaže *kòvāńe, lòmļēńe, òštrēńe, snòvāńe, tròvāńe* i t. d. – ili zašto se ne može naglasiti štokavski *sagrijèšēńe, razrijèđēńe, narédēńe, pomláćēńe, ponijèmčēńe*, ako se kaže *grijèšēńe, rédēńe, mláćēńe* i t. d. Između infinitiva *izgòniti, nahòditi, prevòditi, izvòziti*, koji su impf., i *izmòliti, ishòditi, rastòpiti, oklòpiti*, koji su perf., nema razlike u akcentu, ne mora biti razlike ni u akcentu ńihovih glagolskih imenica, mora biti svugdje štokavski akcent kao u infinitivu: *izgòńēńe, izmòļēńe* i t. d. Ili uzmimo *prenòsiti*, impf. i *prenòćiti* perf., možemo li im praviti razliku u akcentu glag. imenica? Ne, štokavski akcent ima biti jednak: *prenòšēńe, prenòćēńe* (a ne po Maretiću: *prenoćéńe*). Ili od *slijèpiti* impf. i od *slijèpiti (s-lijepiti)* perf. glagolskim imenicama mora biti jednak akcent: *slijèpļēńe*. Nema razloga, nema nikakova pravila, da se sa starim (čakavskim, staroštokavskim, ruskim i slovenskim) akcentom: *-áńe, -éńe (-anьje, -enьje)*, odnosno u našim starijim govorima: *-ânje, -ênje*, ne postupa u štokavskom jednako s glag. imenicama od perf. glagola kao s onim od imperfektivnih glagola: *pleténьje, opleténьje, pisánьje, opisánьje* i štokavski *plètēnje, oplètēnje, písānje, opísānje* (od *pletêńe, pisâńe*).

Uzmemo li glag. imenice od impf. *mìsliti* i perf. *smìsliti*, upravo je pravilno i dosljedno štokavski naglasiti: *smìšļēńe* kao *mìšļēńe*. A tako i od jednako silazno naglašenih glagola perf. i impf. (radi kratkoće pi-

šem): *s-gȁziti* (čitaj: *gȁziti* i *zgȁziti*), *s-kȉtiti*, *s-kȕcati*, *s-kȕhati*, *s-mjȅstiti*, *s-kř̀pati*, *s-kȕpiti*, *s-mȁzati*, *s-mȉliti se*, *s-mȉlovati se*, *s-mjȅriti*, *s-mř̀viti*, *s-pjȅvati*, *s-prȁviti*, *s-pȕtati*, *s-vȁditi*, *s-vȉdjeti*, *s-vjȅsiti*, *s-vjȅrovati* i t. d. – zar tu može biti razlika između akcenta glag. imenica s jedne strane od imperf. glagola, a s druge strane od perf. glagola: *z-gȁžēńe*,[5] *s-kȉćēńe*, *s-kȕcāńe*, *s-kȕhāńe*, *s-kȕpļēńe*, *s-mȉlovāńe*, *smȉļēńe*, *s-mjȅštēńe*, *s-pjȅvāńe*, *s-prȁvļēńe*, *s-pȕtāńe*, *s-vȁdēńe*, *s-vȉdēńe*, *s-vjȅvorāńe* i t. d. A ako je temeljito i dosljedno takvo naglašivańe glag. imenica složenih sa *s-*, zašto ne bi bili načelno pravilni i naglasci glag. imenica složenih i sa svim drugim prefiksima, dakako po štokavskom pravilu s pomaknutim naglaskom, na pr. *nàkićēńe*, *òkićēńe*, *pòkucāńe*, *ìskuhāńe*, *ò-zà-krpāńe*, *prìkupļēńe*, *sàkupļēńe*, *nà-*, *ò-*, *pò-*, *zà-mazāńe*, *òmilovāńe*, *pòmilovāńe*, *ìzmrvļēńe*, *ìz-*, *nà-*, *ò-*, *prì-*, *zà-mjerēńe*, *nà-*, *pò-*, *prè-mještēńe*, *ìs-*, *nà-*, *ò-*, *pò-*, *prì-pravļēńe*, *òsvadēńe*, *prìviđene*, *òbješēńe*, *pòvjerovāńe* i t. d.?

Uzmimo drugu vrstu glagola: *krèsati*, *mòtati*, *kȓstiti*, *kòvati*, *làgati*, *plèsti*, *tòpiti*, *tvòriti* i t. d. i složimo ih s prefiksom *s*, zar ne moraju glag. imenice od perf. glagola biti štokavski upravo jednako naglašene kao one od impf. glagola: *s-krèsāńe*, *s-mòtāńe*, *s-kȓstēńe*, *s-kòvāńe*, *s-làgāńe*, *s-plètēńe*, *s-tòpļēńe*, *s-tvòrēńe* i t. d.? Ako je tako sa složenicama sa *s*, zašto ne i sa svim ostalim složenicama sa prefiksima: *iz-*, *o-*, *raz-*, *za-mòtāńe*, *po-kȓstēńe*, *o-*, *pri-*, *za-kòvańe*, *o-*, *za-plètēńe*, *po-*, *na-*, *ras-*, *u-*, *za-tòpļēńe?*

Glag. imenice od *lúpati* i *slúpati*, tako i od *s-mijẽšati*, *s-míriti*, *s-mútiti*, *s-hrániti*, *s-krátiti*, *s-tŕpjeti*, *s-réditi*, *s-túžiti*, *s-vŕšiti*, *s-vézati*, *s-lúbiti* i t. d. ne će li imati isti štokavski akcent: *lúpāńe*, *slúpāńe*, tako *s-lúbļēńe*, *s-mijẽšāńe*, *s-mírēńe*, *s-múćēńe*, *s-rédēńe*, *s-túžēńe*, *s-vŕšēńe* i t. d.? A kao te, tako i *po-*, *raz-lúpāńe*, *iz-*, *na-*, *po-mijẽšāńe*, *po-múćēńe*, *na-*, *od-*, *po-*, *pri-*, *u-*, *za-rédēńe*, *do-*, *iz-*, *za-vŕšēńe?*

A glag. imenice od perf. glagola *lãtiti se*, *stãviti*, *svãditi se* zar ne imaju isti akcent kao u inf.: *lãćēńe*, *stãvļēńe*, *svãdēńe*, (od impf. i perf. *vȉdjeti*) *vȉđēńe*?

Prema tome, po načelima i pravilima štokavskoga narječja, kako stoje tvrdńe Maretićeve (Gramatika, 1899, str. 329): Imenice od svršenih glagola razlikuju se akcentom od ovih do sad navedenih (t. j. od impf. glagola); ńihov je akcent gotovo svagda slabi dugi na drugom slogu od kraja bez obzira na to, kakav je akcent u neodređenom načinu i u II. glag. pridjevu (t. j. part. perf. pas.), ili u izd. 1931. str. 393: Od trenutnih glagola imenicama akcent je ponajviše uzlazni na 2. slogu od kraja (izuzeci su u akc. vrlo rijetki: *dòčekāńe*, *pòuzdāńe*, *preòbražēńe*, *spásēńe*, *ustŕpļēńe*)?

Maretićeva tvrdńa, da glag. imenice od perfektivnih glagola imaju slabi dugi akcent na drugom slogu od kraja, ne može se primijeniti na više vrsta glagola; tako na pr. glag. imenicama od perf. glag. *hrũpiti*,

[5] Čitaj: *gȁžēńe* i *zgȁžēńe*, *kȉćēńe* *iskȉćēńe* i t. d.

hîtiti, prŭžiti, lâtiti se, pâsti, ràniti, sjètiti, srèsti ne može biti drukčiji akcent nego kao u inf.: *pâdēńe, srètēńe, prŭžēńe, ràńēńe* i t. d. kao *gâžēńe, kŭpļēńe, rŭšēńe* i t. d. Tako i glag. imenicama od perf. glagola *krstiti, pròstiti, skòčiti, rèći, ròditi, spòjiti* akcent štok. je *krštēńe, pròštēńe, skòčēńe* (kao *lòmļēńe, kròćēńe* i t. d.), *rèčēńe. ròdēńe, spòjēńe.* Glag. imenicama od perf. glagola: *báciti, jáviti, kúpiti, klísiti, líšiti, plátiti, pûstiti* (ima u Vuka *pùstiti*), *rijèšiti, sprijèčiti, stúpiti túriti* (ima u Vuka i *tùriti*), *vrátiti*, akcent je kao i onim svima od imperf. glagola: *báčēńe, jávļēńe, kúpļēńe, líšēńe, pláćēńe, rijèšēńe, sprijèčēńe, vráćeńe* i t. d. kao *bráńēńe, mláćēńe, múćēńe i t. d.*

Ima više glagola, koji se mogu uzeti i kao trajni i kao svršeni na primjer: *čùti, ìmenovati, krstiti, rúčati, vîdjeti, večerati, vjènčati, závjetovati se, zlàmenovati* i dr., pa očevidno ne može biti razlike u akcentu glag. imenica takvih glagola, bilo kad su trajni, bilo kad su svršeni, osim što *krštēńe, vjènčāńe* može značiti samo glag. imenicu, a *krštéńe, vjenčáńe* mogu drugo značiti: sakrament. Ali dobro je samo *ìmenovāńe, rúčāńe, večerāńe, vîdēńe* (ne i *vidéńe!)* i t. d. Glagoli *ishòditi* i *pohòditi* perf., ne mogu imati glag. imenicu drukčije naglašenu nego glag. imenice od *na-, za-hòditi*, impf. Ispor. D. Pavičić (1754) *pedìpsańe* 289.[a] Glagol *iznòsiti* može biti i impf. i perf. *(iznosio sam već ovo odijelo)*, ali glag. imenica može im glasiti samo *iznòšēńe.*

Za nekoliko glag. imenica ima naglasnih dubleta i u književnom jeziku, ali im je značeńe različno. Ako su glag. imenice prave (t. j. nomina actionis), imaju novi, štokavski akcent, na pr. *ìmāńe, krštēńe, pèčēńe, pròštēńe, ròdēńe, stvòrēńe, vārēńe, vjènčāńe*, a ako nijesu prave glag. imenice, nego nomina effectus, imenice, koje znače rezultat radńe, onda im je ostao stari nepomaknuti akcent, tako na pr.: *imáńe* (imutak, posjed), *krštéńe* (sakrament), *pečéńe* (pečenka), *rođéńe* (rođendan), na pr. djetetovo, *stvoréńe* (stvor, creatura), *varéńe* (vareno jelo), *vjenčáńe* (sakrament, ženidba), *proštéńe* (hodočašće, otpust od grijeha, crkveni god). Amo bi se po novom značeńu, koje im se daje, mogla ubrojiti, ako se hoće razlikovati značeńe, još koja glag. imenica kao na pr. *posvećéńe* (ono, što je blagoslovljeno, posvećeno), *rješéńe* (dekret), *udruženje* (u značeńu *društvo*), *utvrđéńe* (u značeńu *utvrda*) na razliku od pravih glag. imenica (nomina actionis): *posvécēńe, rijèšēńe* (pitańa, problema, zadatka), a *rješéńe*[6], *udrúžēńe, utvŕđēńe.* – *Poštéńe* (čast, honor) nije po današńem značeńu glag. imenica, zato se naglašuje *poštéńe*, ali se mnogo čuje i *pòštēńe.* I *spásēńe* (tako već Vuk) upotrebljava se obično u značeńu *spas*, salus, heil, iako se još čuje i *spaséńe*, a *spáseńe* u prvom značeńu je glag. imenica.

Da se dosta čuju i dandanas stari akcenti *bolováńe, govoréńe, oproštéńe, obećáńe, oslobođéńe, poslováńe, poštováńe* mjesto *bolòvāńe* i t. d. ili nepravilni *nàhođēńe, prènoćēńe, prèvođēńe* (mjesto *nahò-, prehò-,*

[6] Ovu razliku mi je kazao i potvrdio sudac vrhovnoga suda, gdje su tako različno upotrebljavali.

prevòđēńe, prenòćēńe i t. d.), *naslutio bih,* da je razlog u ritmičkom i psihologijskom momentu, ukoliko nije dijalektični akcent. Imajmo pred očima četverosložne glag. imenice kao na pr. *brȁtimljēńe, smîlovāńe, bäštińēńe, plândovāńe:* tu je silazni akcent na prvom slogu, pa ton pada gotovo do kraja uzevši i dužinu *-āńe, -ēńe* u obzir; ili uzmimo glag. imenice tipa *zàpadāńe, òprāvdāńe,* lako se u jednom dahu, tako reći, izgovaraju do kraja; naprotiv drukčije stoji s imenicama tipa *govòrēńe, poštòvāńe, prevòđēńe, obèćāńe, oslobòđēńe:* tu je posred riječi uzlazni kratki akcent, iza ńega dužina, dakle uzlazna kratkoća i dužina silazna; hoće se vo|a, pomńa, da se izraze obje te osobitosti; to može postignuti dosljedni, krepki štokavac, štokavski govor, koji se i inače odlikuje krepkoćom (ispor. raznovrsno štokavsko skakańe i pomicańe akcenta); drugima je lakše, udobnije, jednostavnije držati se staroga nepomaknutoga akcenta *(obećáńe, bolováńe, pokrštéńe, poštováńe).*

I. *Imenice od inf. s akcentom ˝ na korenskom slogu.*

1. Imenice od perf. glagola tipa *rȁniti* imaju isti akcent kao u inf.: *hîćēńe, hrùpljēńe, kȁžńēńe, pȁdēńe, prûžēńe, rȁńēńe, srètēńe, stȁvljēńe, vřžēńe.*

2. Imenice od perf. glagola tipa *skûpiti* (s-kûpiti) im.. isti akcent kao u inf., ili kao nesloženi imperf. glagoli, na pr. *sjȁhāńe, skämeńēńe, skîćēńe, skřpāńe, skûcāńe, skûhāńe, skûpljēńe, smȁzāńe, smîšljēńe, smîlovāńe, smîljēńe, smjèrēńe, smjèštēńe, smřvljēńe, spjèvāńe, spràvljēńe, spùtāńe, srûšēńe, svȁđēńe, svîđēńe, svjèšēńe, zgȁžēńe, zgřčēńe, zgȁđēńe* i t. d.

3. Glagolske imenice tipa *dòčekāńe.*

Glagolske imenice od perf. glagola sa starim postojanim naglaskom ˝ na korenskom slogu *(dòčekati* od *do-čèkati)* imaju pomaknuti akcent na prefiksu kao u inf.: *dòčekāńe* (vidi primjere Budmanijeve u Akad. rječniku, na razliku od Maretićeva akcenta), i dalje ove primjere: *nàmještēńe, nàrušēńe, nàmazāńe, nàmišljēńe, iščašēńe, òčajāńe,*[7] *òčišćēńe, ògledāńe, ògrijāńe, ògađēńe, òkajāńe, òkušēńe, òkužēńe, òmjerēńe, òmražēńe, òpažēńe, òpasāńe, òplakāńe, òslabljēńe, òsvađēńe, òpažēńe, òvjerēńe, òzdravljēńe, òstarāńe, òtpjevāńe, òvjerovljēńe* (Maretić u Ak. rječ. bez akcenta: *ovjeroviti, ovjerovljeńe), òstrižēńe, (po)dvòstručēńe, pòkajāńe, pòmazāńe, pòmišljēńe, pòslušāńe, pòpuńēńe, pòrezāńe, pòtraćēńe, pòuzdāńe, pòvjerēńe, pòzdravljēńe,* (por. Gospino), *pòžaljēńe, pòstarāńe, pòsvađēńe, prèmještēńe, prèdviđēńe, prèvjerēńe, prèvarēńe, prèsjećēńe, prèslušāńe, prèkuhāńe, prìviđēńe, prìkupljēńe, prìbavljēńe, prìzdravljēńe, prìpravljēńe, pròviđēńe, pròbavljēńe, pròčišćēńe, pròplakāńe, pròslavljēńe, pròvjetrēńe, ràskidāńe, ràslabljēńe, rāščišćēńe, ràzrušēńe, sàslušāńe, sàžaljēńe, smîlovāńe, svjèrovāńe, ùhljebljēńe, ùkńižēńe,*

[7] Prema rus. akc. *otčájanije, otčájatьsja.*

ùmišļēńe, ùništēńe, ùpućēńe, (incarnatio, utjelovļeńe), *ùshićēńe, ùsmrćēńe, ùskrsēńe, ùstrašēńe, ùtješēńe, ùstrajāńe, ùvjerēńe, zàuļāńe, zàčuđēńe.* Por. *òprāvdāńe, zàpāmćēńe,* (osnovno *-a-* ima pretvoreni akc.: *ā* > *â*. Amo pripadaju i glag. imenice od glagola, koji imaju ˇ (stari premetnuti akc. na korenskom kratkom slogu): *dòvoļēńe, òploćēńe, pòtkožēńe, pòvoļēńe, zadòvoļēńe, ozlòvoļēńe;* ispor. *zgòtovļēńe, ugòtovļēńe.*

Za takav akc. navode se *historijske potvrde iz starih knjiga, koje imaju akcente.*

U *Della Bellinu* rječniku (1728) glag. imenice tipa *dòčekāńe,* imaju redovito i dosļedno naglasak ´ (akut) na prefiksu, koji štok. znači `, jer je stari akcent bio na korenskom slogu; *samo nekoliko primjera (ali rjeđe) ima i bez akcenta na prefiksu: nágledánje* 361[b], *nápravļènje* 529[a], *óbrezànje, ódrezànje, ódsjećènje, námišļènje, póhaštrenje, pómazanje, pósjećènje,* 721[b], *rázvidènje, rástjeránje, újedènje* 221[a], *sástavļènje* 209[b]. Della Bella akcentuira takve glag. imenice isto kao one od impf. glagola: *óbziránje* 361[b], *nátjecànje* 288[a], *prístajánje* 219[b], *rásipánje* 221[b], *záhittanje* 180[b].

U *Jambrešićevu* hrv.-lat. rječniku (1742) ima mnoštvo potvrda istoga akcentskoga pravila, samo što je u ńega nepomaknuti stari akcent na korenu: *obrézańe,*[8] *odrézańe, omrážeńe, opáreńe, pokájańe, poplášeńe, poprávleńe, pomázańe, ponaprávļeńe, poplášeńe, poslúšańe, pozdrávļeńe, prebávļeńe, dočákańe, zastávļeńe, zamázańe, napúńeńe, namázańe, nadoméščeńe, razsípańe, zapečáćeńe, posípańe, poslúšańe* (kraj staroga akcenta: *ustavļéńe*).

U *ruskom jeziku* ima potvrda akcenta po istom pravilu kao u hrv.-kajkavskom: *iznéženije, obrúšenije, otčájanije* (od inf. *otčájat'*), *pomázanije, pomilovanije, požértvovanije, predvídenije, svédenije, utráčenije;* ispor., *udvájivanije,* impf., tako *iznasílovanije, izslédovanije, (iz)uródovanije, zavédyvanije, zavéšivanije.* Ali u ruskom ima mnogo primjera ove vrste imenica s akcentom ne na korenskom slogu, nego na *-ánije, -énije* (stari akc.): *pokajánije, pokušénije, pomyšlénije, poranénije, poseščénije, poslablénije, ponuždénije, dopolnénije, poslušánije, postavlénije, pribavlénije, prividénije, pomeščénije, poverženije, providénije, pričislénije, proslavlénije, pročiščénije, očiščénije, iskušénije, izmerénije, ispravlénije, ispolnénije, nastavlénije, nasyščénije, preobraženije, izmyšlénije, napadénije, zaverénije,* ispor. *i: rasčiščénije, razrušénije, umilénije, uverénije, zameščénije, obrezánije, ugryzénije, umyšlénije, umeščénije; ugotovlénije; dostiženije, sožalénije, udarénije.* Takav ruski akcent djelovao je na naše pisce.

U *slovenskom jeziku* (u Pleteršnikovu slovaru) imamo primjera sa naglaskom na korenskom slogu isto kao u hrvatskom kajkav. i štok. i ruskom: *izbávljenje, izgínjenje, izkúšenje, izknjíženje, izmérjenje, izobráženje, izpostávljenje, pokúšanje, poplášenje, postávljenje, zastávljenje,* ali rijetko ima i nedosļedno: *porušénje, razstavljénje.*

[8] *ńe* prema načelu transkripcije u Akad. rječniku.

U *Bjelostjenčevu* rječniku (1740) sve su dakako stari akcenti, ali ih on ne stavlja, a znakom gravisa *à* označuje samo dužinu pretposljednega sloga, kako katkada ima i Della Bella, na pr. *nasipàńe, nasićèńe, odhićèńe, okušàńe, omazàńe* (bez sumńe se mora čitati *omãzãńe*), *oparèńe, opasàńe, oblaćèńe, obrušèńe, omražèńe, podrezàńe, podsečèńe, podvržèńe, poprabljèńe, porušèńe, posečèńe, ulezèńe, umešćèńe, upazèńe, zasićèńe, izrigàńe, iztiràńe, izvad(j)ènje, izvetrènje, openèńe, rasipàńe*, ali *oblájańe*.

B. Kašić Ritual (1640) ima ove primjere starih nepomaknutih akcenata: *pomìllovànje* (t. j. *pomìlovānje*) 360, 361, *pomìšljenje* 359, *proslàvljenje* 390, 246, *utìšenje* 355. *B. Kašić* (Život sv. Fran. 1637): *ozdràvljenje* 145, 161, *začùđenje* 19, 160, *utìšenja* 199.

Dominik Pavičić (Govoreńa sveta ćudoredna, Mneci, 1754), Hvaranin iz Vrbańa, dakle rodom čakavac, ima ovakve primjere s akc. à = ã, stari akc. na korenu ili pomaknuti na prefiks: *iskùšenje* 515[a], *izsìčenju* (sa 2 *č*) 391[b], *iskuššenje* 382[b], (ispor. *naticcanja* 384[a], *podnòšenje* 389[a]), *pomàzzanje* 508[b], *pokàjanje* 508[b], 386[a], 387[a], *pòkajanje* 389[a], *pòkàjanjem* 424[b], *proslàvjenja; ponnùtkanjih* 21[a], *ponnùtkovanjem* 450[b], *namìgovanje* 20[b], *pomillovanje, pòtlaččenje* 33[b], *upràvljenja* 61[b], *utìšenje* (sa 2 *š*) 423[a], 32[a], *obsèdenje* 32[a], *zàgàrljenje* 171[b], *zamìšljenja* 38[a], 170[a]. 198[b], *izmìšljenja* 252[b], 454[b], *ponnùkanja, ponnùkovanje* 294[a], *proviđenje, pròviđenja, upràvljenja* 296[a], *uvižbanje* 296[b], *pokàjanje* 179[a].

J. Filipović iz Bosne, Pripovidańe nauka, 1750. I. kńiga ima: *očìšćenja* (t. j. *očìšćenja*) 341[a], *skùpljenje* XX, *upuććenje* (t. j. *upućènje*) 37[b]. Ali u ńega u III. kńizi (1765) ima primjera, u kojima je naznačena samo kvantiteta (ne bih rekao, da je označen akcent): *occitovànja* 3[a] *(očìtovāńa), stavljènje* 4[a], *(stàvljēńe), svittovānje (svìtovāńe)* 2[b], *pomazànje (pomãzāńe)* 5[b], 7[a]. U ńega ima samo gravis, i on označuje dužine.

J. J. Pavlović Lučić (Commentarii, 1793) ima svugdje na glag. imenicama od glagola ove vrste štokavski pomaknuti akcent[9] na prefiksu (tako isto kao Della Bella): *ìspuńeńe* 83, 189, 199, *izbavljeńe* 106, *naknađeńe* 157, *nèsviđeńe* 23, *nàkićeńe* 136, *òčišćeńe* 172, *òmrazeńe* 62, *òstavljeńe* 13, *òsvađeńe* 24, 58, 96, 184, 186, 198, *òstavljeńa* 139, *ùgrabljeńe* 90, 91, 93, 147 (kao *ùgrabiti*), *pòkuđeńe* 153, *pòpravljeńe* 65, 97, 155, *pòmazańe* 73, *pròviđeńe* 143, *svìđeńe* 164, *ìspuńeńe* 189, 199, *ùstavljeńe* 1, *ùpravljeńe* 44, *ùssillovańe* 88, *zàstavljeńe* 28, ili: *promìšljeńe* 266, *zamìšljeńe (zamišljeńe)* 261. Ako u toj kńizi i ima gdjekoji primjer označivańa prefiksa znakom akcenta po praksi starih pisaca (na pr. *nàskočeńa* 57, *pròdavańe* 104, *ùstegnuti* 69, *ùhittiti* 58, *ùllázi* 29, *pòznańe* 112, 152, *ùzdržati* 102, *ùzdržańe* 73, *póstavla se* 104), ne može se reći, da su oni znakovi na prefiksima gorńih primjera glag. imenica samo znakovi na

[9] Štampano ` ili ´; ovdje bilježim samo znak akcenta.

prefiksu, nego se može reći, da su ono akcenti.[10] Ispor. još *istùmačeńe* 144.

U *Vukovu rječniku* (1852) ima: *pòkajāńe*, *pòuzdāńe*, *preòbražēńe*, ali i *prividéńe*, *pomišļéńe*.

Ristić-Kangrgin rječnik: *pòslušāńe*, *pòkajāńe* i *pokajáńe* (!), *pòuzdāńe* i *pouzdáńe*, ali samo *opravdáńe*, *usijáńe*, *očišćéńe* (!), *uništéńe* mjesto akcenta na prefiksu.

4. Glagolske imenice tipa *òbradovāńe*.

Petosložne glag. imenice od glagola sa prefiksom: stari akcent je na korenskom slogu glagola (kao u *do-čẽkāńe*): *òbradovāńe* (od *ob-rādovati se*), *òmilovāńe*, *pònukovāńe*, *pòmilovāńe*, *pòžrtvovāńe*, *pòvjerovāńe*, *ùsilovāńe*, *ùzradovāńe*, *ùkamaćēńe*, *izbaštińēńe* (Ak. rj.), *izjalōvļeńe*, *pòbratimļēńe*, *izjagođēńe* (Della Bella), *ràzbaštińēńe*, *òbremeńēńe* (od *òbremeniti*: Maretić u Ak. rječ. *obremeńéńe*, jamačno je takav akcent. ali je ostavio *obremeniti* bez akcenta).

5. Imenice tipa *istùmačēńe*.

Od *skàlupiti* (od *s-kalūpiti*), *skùpusiti*: *skàlupļēńe*, *skùpušēńe*; istùmačēńe (ali prema akc. *istumáčiti* u Akad. rječ. *istumáčēńe*).

6. Glagolske imenice tipa *ogràničēńe*.

Ako je stari akcent na drugom osnovnom slogu prostoga glagola, pa je štokavski pomaknut na prvi osnovni slog, taj ostaje i na glag. imenici: *obìļežēńe*, *obògaćēńe*, *ogràničēńe* (por. ruski *ograničenije*, dosledno hrv. *ogràničēńe*), *iskòrišćēńe*, *nagòmilāńe*, *istòvarēńe*, *osiròmašēńe*, *zabìļežēńe*, *zabòravļēńe*, *izòbilovāńe*, *utàmničēńe*, *ovjekòvječēńe*, *izmršavļēńe*, (u Ak. rj. *ìzmršaviti*, *mršav*) od *izmršaviti*, *mršav* (por. u Della Bellinu rječniku *mršàv*, *-àva*, *-àvo*), *omlòhavļēńe*, *opòrezovāńe*, *udobròvoļēńe*, Ispor. *do-*, *pri-*, *u-gòtovļēńe*, *obnèvoļēńe*, *ozlòvoļēńe*, *udòvoļēńe*, *poòsobļēńe*, *zadòvoļēńe*.

Ako glagol ima dva prefiksa i na drugom prefiksu u infinitivu je akcent, takav ostaje i u glag. imenici: *ispòravļēńe*, *ispòviđēńe*, *izòbražēńe*, *iznèbušēńe*, *nadòknađēńe*, *nadòmještēńe*, *opòravļēńe*, *preòbražēńe*, (por. *iznàlažēńe*), *iznèvjerēńe* (por. *izòstajāńe*), *pronèvjerēńe*, *nepòvjerēńe*, *obnèvidēńe*, *upòtrebļēńe*, *zaùstavļēńe*, *zaòkupļēńe*.

Ima infinitiva s akcentom na 4. slogu od kraja: *optèretiti*, *rastèretiti*, *porèmetiti*, *presènetiti*, *upòtrebiti*, *razònoditi*, *utèmeļiti* (sa starim akc. na prvotno kratkom vokalu), glag. imenica ima akcent na istom mjestu: *optèrećēńe*, *porèmećēńe*, *presènećēńe*, *iznèmožēńe*, *razònođēńe*, *utèmeļēńe*, *opunòmoćēńe*.

[10] Ali u tom slučaju akcent bi bio na korenskom slogu.

II. *Glag. imenice od infinitiva sa starim akcentom na tematskom vokalu: -ā-ti, -ī-ti, -jē-ti, -nū, -ovā-ti.*

1. Imenice od perf. glagola: *pròštēńe.*

Imenice od prostih perf. glagola imaju isti štokavski akcent kao u inf.: *krštēńe, pròštēńe, rèčēńe, ròđēńe, skòčēńe.*

2. Imenice od složenih perf. glagola: *skrštēńe.*

Akcent je kao u inf.: *skònčāńe, skòvāńe, skrèsāńe, skrštēńe, slàgāńe, smòtāńe, smèkšāńe, smàńkāńe, splètēńe, stòpļēńe, stvòrēńe, spòjēńe.* Por. D. Pavičić (o. c.) 292: *skònčânja.*

3. Glagolske imenice tipa *opròštēńe, naòštrēńe.*

Kao što Budmani akcentuira u Akad. rječniku, štokavski akcent pomaknuti ` stoji na kratkom osnovnom slogu: *doòštrēńe, dokōnčāńe, dovèdēńe, dovèzēńe, iskònčāńe, isperùšāńe, izbļùvāńe, izbòđēńe, izdržāńe, izgùbļēńe, izmòļēńe, izmòrēńe; izmòtāńe, izmòžđēńe, ishòđēńe,* tako i *pokòpāńe* (tako ima pravilno i Vukov rječnik – u Dubrovniku – i Maretić 1899 s. 329), (por. *poštòvāńe*), *poròđēńe, pogùbļēńe, pohòđēńe, potòpļēńe, požèļēńe, ponòvļēńe, pomòkrēńe, utòpļēńe, naòštrēńe, naskòčēńe, nasèļēńe, naròđēńe, natòčēńe, obòļēńe, otvòrēńe, ogòļeńe, obèćāńe, odòbrēńe, ogòrčēńe, odèbļāńe, otànčāńe, počāšćēńe, prenòćēńe, prekòrēńe, presèļēńe, pretòpļēńe, promòčēńe, raskòpčāńe, rasplòđēńe, ukòrēńe, privòļēńe, zakāšńēńe* (od *zakàsniti*), *zaòštrēńe, zatòčēńe, zapòslēńe, priòpćēńe;* od *ishòditi,* perf., *pohòditi,* perf. *ishòđēńe, pohòđēńe* isto kao *do-, na-, pre-, za-hòđēńe* (od impf. glagola *do-, na-, pre-, za-hòditi*).

Nedosljedno je od Budmanija, što u Ak. rj. ima *dògođēńe, dogòvorēńe, izgòvorēńe, ìzopćēńe* (od inf. *izòpćiti*) mjesto akcenta kao u inf.

U *Della Bellinu rječniku* nema potvrda za takav pomaknuti štokavski akcent na trećem slogu od kraja (ne može ni biti, jer u ńega infinitivi toga tipa imaju stari, nepomaknuti, akcent na infinitivnoj spojci: *-jẽti, -īti, -ãti, -ovãti*).

Neočekivano nalazimo takav štokavski akcent u čakavskih i kajkavskih pisaca:

U *Jambrešićevu (hrv.-lat.) rječniku* (u ńega je akut mjesto gravisa): *obéćańe* (pet puta) – u J. je takav znak akcenta – *poméńkańe, pošpótańe, prebégneńe, naskóčeńe, opsúvańe, oténčańe, sténčańe;* ispor. *poslúvańe, poštúvańe* (inače Jambrešić ne stavlja akcent na pr. na: *naručeńe, ponovļeńe, popođeńe, porobļeńe, porođeńe, poskropleńe, potrošeńe, požeļeńe, skončańe* i t. d.).

Kašić (Živ. sv. Fran.): *pokorrenje* 22, 13, *užèženje* 17.

U *Kašićevu Ritualu* (1640) nalazimo: *podpomòženje* 262, *pomòženje* 282, 378, 384, *pòmòļenjimi* 248 (prvi znak je znak prefiksa), *ukoppanje*

57, *umòrenje* 260, *užèženje* 370, kraj mnogo običnijih starih nepomaknutih naglasaka (*oproštènja* 230).

D. Pavičić (Govoreńa) 1754: *izgùbjênja* 251[b], 296[a], *izgùbl̓ênje* 61[a,b], *izmòl̓enja* 72[a], *odgòjênju* 473[b], *doteccenje* 248[b], *umòrênja* 248[b] *narèčenju* 136[a], *priklònenja* 507[b], *obecchanje (obèćańe)* 259[a] (ispor. *obèćajući*), *obeccàńimi* 292[b], *(obèćāńimi)*, *naskočenja (naskocc-)* 257[b], *načìńenja* 382[b], *izgùbl̓enja* VIII i *razlòženjih*, *naskoččênja* 496, *istoččenje* 90[b], *odùčenje* 178[a], *uklònenje* 180[b], 181[b], *razzòrenje* 181[b], *oblàkčânje* 97[a], 101[b], 105[a], *požèlînje* 453[a] (stari i novi akc.), *poželînje* 457[b], *ùkòrenje* (= *ukòreńe*) 462[a], *stvòrênjih* 461[a], *izgùbl̓enje* 454[b], izgùbl̓ênje 296[a], *pomànkanje* 462[a], *razòrenje (razzorrenja)* 291[b], 32[a], *naskòčenju* 37[a], *dorèčenju* 37[b], ali ima i koji stari akcent: *prirečênju* i *prireccenje* 140[b], *izgubl̓ênje* 288[b] (por. *dohòđenja* VIII, *govòrenje* 140[b], *podnòšenje* 173[a], *prohòđenje* 179[a], jednako pravilo).

J. J. Pavlović Lučić (Commentarii, 1793): *požellêńu* (t. j. požèlēńu) 71, *opròšćeńe* 161, *pròšćeńa* 7, *ozlòglašeńe* 156, 157, ali uz ove primjere ima i *zadržáńa* 43, *obećáńa* 167, 178, *priporrodèńe* 176, *podneséńe* 147, *pomankàńe* 173, *-káńe* (češće), *posinovl̓éńe*, *obećáńe* 92, 178, *prošćéńe* 7, *oprošćéńe* 10, *oškropl̓éńe* 33, *odvedèńe* 92, *porrođeńa* 176, *kršćéńe* 38, *ukopáńe* 39, *zadržáńa* 42, *poželéńa* 192, *izgubl̓éńa* 168, *pomańkàńe* 154, 155, 5, *podnešéńe* 146, *izgubl̓éńe* 135, *pričińéńa* 122 (znak akcenta jedan ili drugi, bez razlike).

Ali imamo i drugih potvrda, da stari akcent, nepomaknut, stoji na *-áńe*, *-eńe:*

Kašić (Živ. sv. Fran. 1637): *obećànja* 143, *porođènje* 122, *pomańkànju* 24, *proštènje.*

U *Bjelostjenčevu rječniku* ostalo je pri starom nepomaknutom akcentu infinitiva, tako i glagolskih imenica: *naskočèńe*, *obećàńe*, *omodrèńe*, *omegléńe*, *omotàńe*, *preporodèńe*, *iztenčàńe* (por. *unošèńe*, *vodèńe*) – znak akcenta je Bjelostjenčev.

U *ruskom* sve takve imenice imaju akc. *-ánije*, *-énije: zaveščánije*, *donesénije*, *zavedénije*, *zavojevánije* i t. d.

4. Glagolske imenice tipa *oslobòđēńe.*

Od perf. glagola *blagoslòviti*, *oslobòditi*, *osramòtiti*, *osvjedòčiti*, *ožalòstiti*, *ozlòglasiti* (ali Akad. rječn. ima *ozloglásiti*, prema tomu je akc. *ozloglášēńe;* ispor. *dozlogŕditi*, *strmogláviti*), *ovjeròviti*, *osujètiti*, *posinòviti*, *posvjedòčiti*, *prepolòviti*, *preporòditi*, *preudèsiti*, *pripitòmiti*, *razvesèliti*, *ugovòriti*, *utjelòviti*, *upozòriti*, *upokòriti*, *uveličati*, *umiròviti* glase glag. imenice s akcentom kao u infinitivu, *obeščàšćēńe*, *oživotvòrēńe*, *blagoslòvl̓ēńe*, *oslobòđēńe*, *osramòćēńe* (Jambrešić: *osramóteńe*), *osvjedòčēńe*, *ovjeròvl̓ēńe*, *oživotvòrēńe*, *ožalòšćēńe*, *ozlòglašēńe* i t. d., *... upokòrēńe*, *upozòrēńe*, *preporòđēńe*, *preudèšēńe*, *pripitòml̓ēńe*, *posinòvl̓ēńe*, *razvesèl̓ēńe*, *osujèćēńe*, *opustòšēńe*, *nagovòrēńe*, *izgovòrēńe*, *isperùšāńe*, *izračùnāńe*, *naorùžāńe*, *uvelìčāńe*, *rukovòđēńe*, *umiròvl̓ēńe.* Por. Matović Kat. 1775 s. *dobrohòćeńu* u Ak. rj.

5. Glagolske imenice tipa *jávļēńe*.

Glag. imenice od perf. glagola kao *jáviti* i t. d. imaju isti akcent kao u infinitivu, na pr. *koráčēńe* (od *koráčiti*), *báčēńe*, *jávļēńe*, *kúpļēńe*, *lišēńe*, *pláćēńe*, *rijèšēńe*, *vráćēńe*.

6. Glag. imenice tipa *spásēńe*.

Glag. imenice od perf. glagola složenih sa prijedlogom *s* imaju isti akcent kao u inf., na pr. *skázāńe*, *slúčēńe*, *slúpāńe*, *smijèšāńe*, *spískāńe*, *srózāńe*, *svézāńe*; *shráńēńe*, *skráčēńe*, *sļúbļēńe*, *smijèńēńe*, *smíreńe*, *smúćēńe*, *slijèpļēńe*, *sprémļēńe*, *srédēńe*, *stŕpļēńe*, *stúžēńe*, *svíšēńe* i t. d. – *smáńēńe*, *snížēńe*, *spárēńe*, *súžēńe*, *zdrúžēńe*, *zblížēńe*, *skrúšēńe*, *sprijèčēńe* i t. d., *zájmļēńe* (od *zájmiti*).

7. Glag. imenice tipa *nasláđēńe*.

Kao u infinitivu, tako i glag. imenice imaju štokavski pomaknuti dugouzlazni akcent na trećem slogu od kraja (na dugom osnovnom slogu); tako je svugdje dosļedno provodio Budmani u Akad. rječniku (vidi gore), tako imaju i ostale imenice: *opísāńe*, *pocijèpāńe*, *pokárāńe*, *pokázāńe*, *prikázāńe*; – *Blagovijèšćēńe*, *navijèšćēńe*, *narédēńe*, *odijèļēńe*, *objášńēńe* (prema inf. *objásniti*, cf. akc. *òbjasniti* od *jäsan*), *obavijèšćēńe*, *osvijèšćeńe*, *odrédēńe*, *odrijèšēńe*, *odcijèpļēńe*, *objávļēńe*, *otkúpļēńe*, *osvijètļēńe*, *ostvárēńe*, *pogrijèšēńe*, *pokrijèpļēńe*, *pokráćēńe*, *ponijèmčēńe*, *posíńčńe*, *posvéćēńe*, *poskúpļēńe*, *ponížēńe*, *povíšēńe*, *pozláćēńe*, *prodúžēńe*, *proglášēńe*, *prorijèdēńe*, *prosvijètļēńe*, *pričéšćēńe*, *razdijèļēńe*, *razrijèdēńe*, *razrédēńe*, *rasúdēńe*, *(rijèšēńe)* *razrijèšēńe*, *ublážēńe*, *udrúžēńe*, *umírēńe*, *uzvíšēńe*, *izjednáčēńe*, *preináčēńe*, *ujedíńēńe*, *utvrđēńe*, *zapúštēńe* (ispor. *púštēńe* od perf. *pústiti*), *zadúžēńe*; por. *uzákońēńe*.

Takav se štokavski naglasak historijski potvrđuje (akcent jedan ili drugi, ´ redovno, ili `, ili znak dužine označuje mjesto akcenta):

U *hrvatskom molitveniku* iz 90-ih godina XV vijeka (Vatikanski hrv. molitvenik i t. d. Zagreb, 1934) imamo ovakve primjere: *odkūpļenije*, 277, *odpūštenje* 281, *ponîženje* 283, *smîšanje* 273, *ujedîńenje* 280, *uzvîšenje* 274. Na dužini je naglasak.

N. Rańina (Lekcionar, 1508, Dubrovnik): *prosvijetļenje* 111^{b}, 112^{a}, 112^{b}.

B. Kašić (Život sv. Fran. 1637): (znakovi su Kašićevi) *objàvļenje* (= *objávļeńe*) 154, *pokàranje*, *pričèšćenje* 28, *prikàzanje* 31, *priobràćenje* 185, *proglàšenje* 185, ali ima i starih akcenata: *naslađènja* 6, *oćućènja*, *potvrdènje*, 22, *povraćènja* 5, *pritrpļènja*, *priobraćènje* 6, 11, 43, *uvriđènja* 197, *prosļetlènja* 10, *zabrańènje* 5.

Znak gravisa (zapravo mjesto akcenta ´) na pretposļednjem slogu može biti i znak dužine, a u tom slučaju akc. ` je na korenskom slogu.

U *Della Bellinu rječniku*, kao što svi infinitivi tipa *naslâditi*, osim tipa *pogrdîti*, imaju štokavski pomaknuti naglasak, tako imaju dosļedno i sve glag. imenice od ńih izvedene; za potvrdu samo nešto primjera:

doglâšenje, navjêštenje 86[b], *odûšenje* 657[b], *omlâđenje, otrûńenje* 673[b], *otûpļenje, razvâļenje, urêšenje, zabrâńenje* i t. d. (ali, rijetko, ima i neoznačen naglasak, samo označenu dužinu: *dovršènje* 211[a], 417[a], *pogrdènje*, 268, *zacrpļènje* 180, *dosađènje* 734, *svršènje*, ili bolje reći: tu je stari akcent).

Bjelostjenčev rječnik ima stari nepomaknuti akc.: *izvršèńe, naređèńe, nasladèńe, obladàńe, oblaščéńe, odhrańèńe, obleđèńe, odmamļèńe, okraćèńe, okreplèńe, oplenèńe, rašìrèńe, premamlèńe, podmićèńe, podkađèńe, podpisàńe, odključèńe.*

U *Jambrešićevu* rječniku provedena je za glag. imenice štokavska akcentuacija: *nahráńeńe, narásteńe, nazvéščeńe, okrùžeńe* (t. j. *okrúženje*), *opáleńe, osúđeńe, osúpleńe, osvétleńe* (ispor. *odvláčeńe*), *pohúbleńe, pohúđeńe, pokráćeńe, pokárańe, popáleńe, poméšańe, posáđeńe, obládańe, ohláđeńe, odmámleńe, odtúđeńe, poobláčeńe, posúđeńe, prebúđeńe, prenágleńe, preobládańe, prirásteńe, oznáneńe, otúpeńe, otúšćeńe, razdrážeńe, razdúbeńe, raztáleńe, razplúteńe, razlúčeńe, zadávļeńe, zadrémańe, zapréčeńe, zbúđeńe, zatrúđeńe, osmúđeńe.*

P. Knežević (Životi četiriju svetaca, Mleci 1759): *narèđenje* 43, *naslàđenje* 31, *prosvìtļènje* 29, *ustrpļenje* 13, ispor. *ćućénja* 30, (ali i *obraćènja* 11).

P. Knežević (Osmina 1766): *naslâđènje* 232, 286, 164, *ustrpļenje* 159. *spàsènje* 165, 377, *obràćènje* 377, *razlùčènja* 376 (prvi znak je akc., drugi dužina).

F. Lastrić (Testim. bilab. 1755): *odkūpļenja* 44[b], *prosvìtļenja* 381[a]: dužinom je označen i akcent.

Kadčić A., Bogoslovje diloredno; (1729): *otûđeńu* 297, *sagrîšeńu* 249, *vrâćenje* 83, 257, *upûćenje* 30, ali ima i *sjedińènje* 54, *posvećèńu 55, sređéńe* 28 (sa znakom dužine, ili stari akcent?), *priliplènje* 39, ispor. *svržènje (svržéńe)* 28.

Matović (iz Dobrote. Boka Kotorska: Katekizam rimski, 1775) ima: *smiešańa* 311, *sagriešèńa* 308, 311, *razdieļeńe* 73, *uvrieđeńe* 449, (akc. se vidi po dugom *ie*), a obično ima samo znak kvantitete *(razmišļâńe, pridavàńe, združéńe* 306, 308, *smiešàńe, mučàńe* 306, *pirovàńe* 304, *spasèńe* 301, *svjetovàńe* 308.

Jerolim Filipović iz Bosne (Pripovidańe nauka krstjanskoga. U Mleci, kńiga I, 1750; III. 1765) ima ove primjere: *narèšeńe* VIII, *navìstćeńe* XVIII, *obslùžeńe* (na 1. listu), *odrèđeńe* IV, *osùđeńe* XVIII, *pofâļeńe* V, *prodùļeńe* XII, *prosvìtļeńe* IV, *zaštìteńe* IX, *zažàreńe* VI, *upùtćeńa* XVII, *razdìļeńe* XX;

III: *narèđèńe* 42, *naslàđèńe* (t. j. *naslâđēńe*) 137[a], *odrèđèńe, odrìšèńe* 91[a], 91[b], 135[b], 136[b], 175[a], *obràćèńe* 135[a], *oskrvńèńe* 137[a], *osùđèńe* 137[a], 90[b], *porùgâńe* 14[a], *pričèstjèńem* 90[b], 136[a], *skrùšèńe* 135, 12[a], 11[a], 175[a], *sagrìšèńa* 174[a], *prìmļèńu* 12[a], *pokàràńe (kàràńe)* 175[a], *sagràđèńa* 3[a] i t. d. (prvi znak akc., drugi znak dužina).

V. M. Gučetić (iz Dubrovnika, Pohvale, 1756): *obslúženе* 95, *posfèćeńe* 108.

U *Kašićevu ritualu* (1640) imamo primjera s označenim dugim osnovnim slogom, to će reći: sa štokavskim naglaskom, i to dugouzlaznim na tom slogu, ali ujedno može biti označena dulina penultime: *izličènje* 265, *izmišànje* 374, *narìpljenje* 370, *navîštenja* 251, *odrîšenje* 57, *upîsanje* 251, *sagrîšenja* 216, 83, 96, *sagrîšènjih* 376, *uskrâćenje* 390, 392 (por. *zazîvanje* 251, t. j. *zazívâńe*, *upîsanje* 390).

Ima Kašić i svoj akcent (gravis mjesto akut) na osnovnom slogu glag. imenicâ kako od impf., tako i od pf. glagola: kao *slùženja* 268 (*služènje* 266), *zazìvanje* 265, *tlàpenje* 359, *smètanje* 252, tako i: *spàsenja* 385, *priobràćenjem* 374, *uskràćenje*, ali u Kašića ima više primjera staroga akcenta s označenom dužinom (kao kasnije u Della Belle): *dopuštènjem* 242, *pogrđènje* 381, *odkupljènje* 271, *pričestenie*, *pristupljènju*, *zaštitènje* 271, *sjednačènje* 34, *sježènje* 216, *smijànja* 358, *navištènje* 242, *prikazànje* 59, *dopuštènje*, *navištènje* 241, (por. *častènje* 268, *općènje*, *čińènja* 370).

D. Pavičić (Govoreńa, 1754) ima dosljedno sve redom: *narêđenje* 256[a], *objâvljenja* 437[a], *odrîšenje* 508[b] *razšîrenje* 136[a], *naslâđenje* 252[b], *pokrîpljenje* 37[a], 513[b], *prîčêšćenje* 515[b], *promîńenja* 61[a] (= *promî-*), *razdîljenju* 72[b], 470[b], *razlûčenje* 170[b], *uhîljenje* 515[a], *vrâćenje* 172[b], *pokâranju* 32[a], 287[a], *zahvâljenje* 35[a], *namîrenje* 36[b], *sačûvanje* 456[a], *posvîstjenja* 8[b], *propuscchtjenja* 8[a] (t. j. *propûšćenja*), *pokâranje*, *prîčêšćenje*, *dopûšćenje*, *spàsenje* 265[a, b], *porûganje* 261[a], *odsûđenje*, *spàsenje*, *promîńenje* 266[b], *uvrîđenje* 385[b], 389[a], *odpûšćenje* 387[a], *pokâranje* ili *pokāranje* 387[a], 387[b], *prikâzanje* 387[a], 457[b], *skrûšenje* 385[a], *potûčenje* 3[a], *prodùljenje* 498[a], *odrîšenje* 178[b], 450[b], *odsûđenje* 182[b], *uvrîđenja* 180[a], 462[a], *ulîšenje* 461[a], *uvrîđenja*, *pokrîpljenje* 293[b], *zàšćîćenja* 293[b], *promîńenje* 287[b], *popâljenje* 284[a], *podvêzanja* 31[b], *potvàrđenje*, *izvàršenje* 31[a], *odcîpljenje* 26[a] (ispor. *promîranje* 36[a] i dr.).

Turlot, Blago nauka krstj. (Mleci, 1770) ima veliko obilje udvojenih vokala, što mu služi ne samo za dužinu, nego, osobito, i za oznaku akcenta. Tako on ima: *iskāzańe* 304[a], 252[a], *narēđeńa* 235[b], 270[a], *naslāđeńe* 281[b], *odrēđeńe* 315[b], *odrīšeńe* 262[a], *obrātjeńa* 242[b], *obslūžeńe* 36[b], *posvēćeńe* 315[b], *pričēšćeńe* 261[b], 263[b], *skrūšeńe* 279, *razdīljeńa* 96[b], *učitańe* 35[b], *uvrīđeńe* 262[b], *zakrāćeńu* 35[b] i t. d. (a por. *dopūšćeno* 32[b], 33[a], *zapūstjen* 60), pokrīpjeńe i usnāžeńe 235, pričēstjeńa 261[b].

I. Jablanci (Priručna kńiga. U Beču, 1772): *narástjéńe* 20, *potámńeńe* 7, *promjéńeńe* 129, *razdjéljeńe* 99, *upútjeńe* 95, 120 (*uputjéńe* 13), *uvrjéđeńe*, ispor. *smjéštańe* 105.

I. J. Pavlović Lučić (iz Makarske, Dalm.), Commentarii morales i t. d. Venetiis, 1793 pp. 1–222 ima svaku riječ označenu znakom akcenta, i to većim dijelom na mjestu štokavskoga; on ima znak jedino štokavskoga akcenta na osnovnom slogu: *dopúšćeńe* 50, *obslùžeńe* 181, *odkúpljeńe*

21, *obráćeńa* 55, *odríšeńe* 120, 181, 184, 200, *povráćeńa* 36, *pogŕdeńe* 43, 150, *pokázańe* 185, 183, 187, *prikàzańe* 44, *oskvŕńeńe* 42, *pričéšćeńe* 38, *podîļeńu* 89, *nasládeńe* 76, 80, 163, *smìšańe* 75, *sjedîńeńe* 78, *upítańem* 79, *poslúžeńa* 96, *poslúženem* 102, *udúšeńa* 72, *učítańe* 43, *izbáceńu* 66, *odrédeńe* 122, *zatàjańa* 123, *prosvîtļeńa* 139, *zabráńeńa* 140, *ustŕpļeńe* 146, *nadopláćeńe* 150, *porúgańe* 153, *povràćeńu* 158, *iskúpļeńe* 108, *prikàzańu* 44, *sa(h)ráńeńe* 112, 120, *uzbúđeńe* 30, 183, *uvríđeńe* 22, 55 (kao što ima *ponávļańe* 112).

U *slovenskom* imamo isti akcent – pomaknuti – kao u hrvatskom, na pr. *izdrúženje, izkljúčenje, izkázanje, opítanje, izkvárjenje, izlóčenje, izpráznjenje, iznenádjenje, izokrógljenje, pokáranje, pokázanje* (od *pokázati*), *izkázanje, onesnáženje, onesvéčenje,* (ali ima još i više *poníženje. poročénje, pooblaščénje, izkaženje, omladênje, onemênje, dopuščénje, razveščénje, odrešénje, posvečénje, prebujénje* i t. d.).

U *ruskom jeziku* nije tako, nego je ostao stari akcent svugdje, kako ima i Maretić: *zagraždénije, naslaždénije, nastuplénije, iskučénije, ispražnénije, izvraščénije, prikazánije, prikreplénije, priključénije, prisuždénije* i t. d., *dozvolénije, prosveščénije, spasénije, pomračénije, ograždénije, otceplénije, otuplénije.*

Tako je i u kajkavskom hrvatskom *Bjelostjenčevu rječniku* ostao akcent nepomaknut, na starom mjestu: *obaléńe, obladàńe,* obrnèńe, *omladéńe, omlaćèńe, osudéńe, prepisàńe, preporučèńe, upućéńe, zaprečéńe, zaručéńe, zažaréńe, zaštitéńe, zaslepléńe,* (ali por. od imperf. glagola *obláčeńe*).

M. Milas u Radu 136, s. 242 popravļa Vukov akcent: govori se *pričéšćēńe, ne pričešćéńe.*

U *Nastavnom vjesniku* XXIV/1916, 704 upozorilo se, da se čuje i govori sve redom u našim zapadnim stranama: *navišteńe, odríšeńe, pokrípleńe, prosvítļeńe, razdîleńe. sagríšeńe, uvríđeńe,* i t. d. prema akcentu u inf., isto kao *objávļeńe, poníženje, povíšeńe, pokárāńe, odréđēńe,* i da bi trebalo, da se na to obazire »Hrvatski pravopis«, jer se radi i o različnom pravilu za pisańe osnovnoga sloga i o akcentu glag. imenica od perf. glagola (*sagrìjèšēńe* ili *sagrešéńe*: velika razlika!).

8. Glag. imenice tipa *isporúčēńe.*

Glag. imenice od glagola složenih sa dva prefiksa imaju isti akcent kao u inf.: *isporédēńe* (od *is- po- réditi*), *isporúčēńe, iznenáđēńe, izobličēńe, naobláčēńe, nadoplaćēńe, obezglávļēńe, onemogúćēńe, ozloglášēńe* (o-zlo-glásiti u Akad. rječn.), *okrvávļēńe, obrázložēńe, preobláđāńe, preobličēńe, preobráćēńe, preporúčēńe, preurédēńe, razočárāńe, rasporéđeńe, uobláščēńe, uporédēńe, upropášćēńe.* Ispor. još složenice: *Bogojávļēńe, prekovráćēńe, sunovráćēńe,* i višesložne imenice: *izjednáčēńe, izvještáčēńe, izopáčēńe, preináčēńe, potalijánčēńe, ujedîńēńe, ujednáčēńe.*

9. Imenice tipa *pòslāńe, pòštēńe.*

Imenice na *-āńe, -ēńe* od jednosložnih glag. korena.

Imenice od takvih složenih glagola s jednosložnom osnovom u infinitivu imaju po Budmanijevu pravilu akcent pomaknut s korenskoga sloga na prefiks (*dòdāńe* i t. d.); po Maretiću imaju nepomaknuti, t. j. stari. čakavski i ruski akcent na *-ánje, -énje*, isto kao imenice od prostih perfektivnih glagola, a takav je akcent i u slov. U Akademijskom rječniku stoji po Budmaniju: *dòdāńe, dògnāńe, dòvrēńe, ìstrēńe, ìzdāńe, ìzgnāńe, ìzbrāńe, izàbrāńe, izàgnāńe, izàslāńe, izùmrēńe,* a po Maretiću stoji ovako s **akcentom:** *posláńe, posráńe,* (i u Vukovu) *postáńe, poštéńe, priznáńe;* – »jamačno je takav akcent«: *obráńe, opráńe, pokláńe, poznáńe, pozváńe, predáńe, prezréńe, pridáńe* (da se u naše vrijeme govori u štok. krajevima, bio bi takav akc.), *pristáńe, prodáńe, prognáńe,* a **bez akcenta:** *nabrańe, nadodańe, nastańe, natreńe, neznańe, odabrańe, odańe, opreńe, ostańe, odaslańe, odagnańe, opozvańe, posańe, potreńe, pozreńe, priklańe, prizreńe.*

Budmanijevu načelu naglašivańa u prilog mogao sam naći u starim knigama samo gdjekoju potvrdu (ponajviše je stari akc. *-áńe, -éńe*). U *Della Bellinu rječniku: pòštēńe* 370[b], štamp. *póšténje (pòštēnje).* U *D. Pavičića: pòštēnje* 29[b], 458[a], 401[a], *priddânje* (t. j. *prìdānje*) 3[b], *pridânje* 25[b]. *U I. J. Pavlović-Lučića: nepòšteńe* 52, *pòznańe* 112, 152. *prístańe* 54, *póšteńe* 17, 53, 157, 199 (češće), *zàzvâńu* i t. d., por. *vèsēļe.* ali ima i po starom: *nepoštéńe, odabràńe* 44, *poznáńe* 2[b], *razabráńa* 173. *užgàńe* 187, *zazváńe* 43. U *P. Petrovića-Ńegoša* »Gorski vijenac« stih 695 ima: *Progrize joj sisu u pòsāńe* (tako je Rešetar označio akcentom *pòsāńe* glag. imenicu od *pòsati, pòsēm, pòsisati). S. Ivšić* u Radu Jug. akad. 196, 246 ima u posavskom govoru: *pòstāńe.*

10. Imenice tipa *trènūće* (od *trènuti*).

Tu bi se po Budmanovu pravilu očekivao isti akcent kao u inf., ali je povučen na kraj: *prenúće* (od *prènuti se*), *trenúće.* Vuk ima akcent *trènūće.* U Della Bella ima: *púknùtje (pùknūtje).*

11. Imenice tipa *izginúće* (od *ìzginuti*).

Takve imenice imaju akcent povučen na nastavak *-úće*, kako proste (por. *čeznúće, ginúće, venúće* i t. d. od *čèznuti, gìnuti, vènuti* mjesto *čèznūće, gìnūće, vènūće*), tako i složene. Dakle ne po načelu imenica tipa *dòčekāńe.* I Budmani ima tako u Ak. rječniku: *dokinúće, izginúće, iskinúće, izniknúće, izrinúće, iskrsnúće, iščeznúće, izmetnúće,* iako su to imenice od glagola s postojanim akcentom na korenskom slogu, na kojem bismo po Budmanijevu pravilu tipa *dòčekāńe* (od *dočèkāńe*) očekivali akcent na prefiksu; tako od *pòstignuti, pòstignūt, -a, -o,* bilo bi *pòstignūće.* I Maretić, ukoliko stavlja akcent, ima akcent: *-úće: ogreznuće, omrznuće, otvrdnuće, obiknuće, podignúće* (jamačno), *poginuće, porinúće, postignuće, prekinuće, pridignuće, pritisnúće;* amo dalje pripadaju imenice: *rastrgnuće, smrknuće, svrgnuće, stisnuće, sviknuće, ugi-*

nuće, uskrsnuće, usprenuće, utrnuće, uzdignuće, zablenuće. Budmani, Daničić i Maretić u Akad. rječniku slažu se u tom akcentu. Maretić katkad ostavlja riječ bez akcenta, ili popraćuje riječ »jamačno je takav akcent«, ili »s takvim se akcentom govori«.

U starim knjigama nalazi se stari povučeni akcent: u Della Bellinu rječniku na pr. *pritisnùtje* 526[a], *zablenùtje* 548[b]. I. J. Pavlović-Lučić (o. c.): *uzdignùće*, 172, 178, 181, *izmetnùća* 68, 173, *odmetnúće, otvrdnúće* 100.

Ima primjera i s akcentom na prefiksu: B. Kašić (Ritual 1640): *pòginutje* 368, 379. D. Pavičić (1754): *ùsprènûtje* 41[a] *(ùsprenūtje* ili *usprènūtje).* I. J. Pavlović-Lučić (1793): *ùzdignùće* 172 (pored uzdignùće 172, 178, 181). Ali u takvim primjerima znak na prefiksu mogao bi biti i samo znak prefiksa, a ne akcent, što inače za to ima na pr. D. Pavičić: *nàdahnutjih* 8[b], *ùdahnutja* 25[b].

12. Imenice tipa *nadahnúće* (od *nadàhnuti*) i *preminúće* (od *preminuti*).

Imenice od glagola sa starim akcentom na *-ŭti* imaju stari akcent *-úće*, t. j. po štokavski nepomaknut.

a) od glagola s kratkim osnovnim vokalom: *izdahnúće, izmagnúće, izmaknúće, izmetnúće, nadahnúće, oskvrnúće, osvanúće, odreknúće, pomaknúće, pometnúće, potonúće, potaknúće, smaknúće, rasvanúće, umaknúće, udahnúće, zadahnúće, zakrknúće, zamaknúće* i t. d.

b) od glagola s dugim osnovnim vokalom: *iskor(j)enúće, izminúće, opsinúće, otrnúće, pokrenúće, posrnúće, pomenúće, preminúće, spomenúće, uleknúće.* Ispor. imenice od prostih glagola: *ganúće, maknúće, svanúće, taknúće* (od *ganuti, maknuti, svanuti, taknuti*).

Stari pisci hrvatski imaju stari nepomaknuti akcent *-úće.* Ako i ima koji pisac akcent na prefiksu, to nije znak akcenta, nego znak prefiksa. Ispor. A. Kadčić (1729): *umaknūtje* 451. Takav stari akcenat imaju i stari rječnici i pisci: Della Bella: *uštinùtje*, ali i *uštînutje* 568[a]. – Kašić (Ritual 1640): *gànutje* 282; *uspòmenùtja* 218 – tu je znak i na prefiksu). – D. Pavičić (Govoreńa 1754) ima gdiekoji akcenat drukčije: *ùsprènûtje* 41[a], *ùdahnutje* 25[b], 61[a], *nadàhnutji* 505[a], (*nàdahnutjih* 8[b] – tu je samo znak prefiksa, *ùdahnutje* 61[a], 25[b]). – I. J. Pavlović-Lučić (o. c. 1793) ima *dozovnúće* 54, *izmetnúće* 68, 173, *ganùća* 167, *nadahnùće* 44, *opomenùtja* 79, *oskvrnúće* 42, 43, *otvrdnúće* 100, *potaknúće* 183, *smaknúće* 53, *nadàhnutja* 21[a], *dozovnùtje* 155, ispor. *ganùća* 187, *prignùće* 191, 171.

13. Imenice na *-éće, -iće, -jèće, -úće.*

Imenice od složenih glagola s jednosložnim korenom na *-t-bje* imaju još stari, čakavski akcent na korenskom slogu; tako imaju Budmani i Maretić u Akadem. rječniku; novoštokavski akcent bio bi pomaknuti prema početku riječi. Tako: *dobíće, slavodobíće* (od dò-biti; do-byti), *izlíće, krvoproliće, izbíće* (od ìzbiti), *odbíće, nadodáće* (Mikalja), *nagnúće. otkríće, pokláće* (Vuk), *pokríće, odáće* (Vuk), *opíće. predobíće,*

pregnúće, prignúće, prisúće, prolíće, propéće, prosúće, razlíće, raspéće, rasúće (por. razsûće od razsûti. D. Pavičić 289), *ubíće* (od ù-biti), *umŕće, uzéće, (poduzéće, preduzéće, zauzéće), zabíće* (od *zabyti, zaborav*), *začéće, umijèće* (od *ùmjeti*). (Od -šast-): *došášće, iznašášće, našášće, obašášće, odašášće, pošášće, prišášće, uzašášće, sašášće.* Budmani: *dòšāšće, iznāšašće.*

14. Imenice na *-jéńe, -véńe.*

Imenice od part. perf. pas. na *-jen, -ven,* imale bi štokavski akcenat kao part. pas. muš. roda u određenom obliku: *izļèveńe,* ali *izlivéńe,* Budmani u Ak. rj., *otkrivéńe* (Maretić u Ak. rj.), I. J. Pavlović-Lučić (o. c.) 44; *ubijēńe* (ruski *ubijénije*), *dozrevéńe* (Ak. rj.).

Pita se, kakav je akcent na *-áńe, -éńe, -úće.*

Akcent je u *bíće, stáńe, obećáńe, oprošténe, otvoréńe, uskrsnúće* postańem drukčiji nego akcent u *víno, kráļa, rúka;* dugouzlazni akcenti u *nasladéńe* i u *nasládēńe* jesu različni po postanku i po naravi dugouzlaznoga akcenta: *nasládeńe, víno, kráļa, rúka,* imaju štokavski pomaknuti dugouzlazni akcent, a *nasladéńe, bíće, stáńe, obećáńe, otvoréńe, uskrsnúće* nemaju štokavski pomaknuti dugouzlazni, nego imaju akcent, držim, jednak ili sličan po naravi i postanku čakavskomu i posavskomu dugouzlaznom akcentu, t. j. premetnutomu. Štokavsko *nasládēńe* postalo je od *naslādéńe* (a to od starijega *naslādéńe*), kao *òrāńe* od *orāńe, oráńe,* kao *pitāńe,* od *pītâńe, pītáńe.* Akcenti *-áńe, -éńe, -úće* i dr. jesu, kao u jeziku ruskom, slovenskom i hrv. čak., stari akcenti na istom mjestu.

Prema ruskim primjerima *lítije, prolítije, razlítije, sžátije, pokrýtije, skrýtije, bránije, sobráníje, izgnáníje, poňátije, prénije, sňátije, poslánije, poznánije, pozvánije, pribýtije, sobýtije, spánije, sozdánije, soznánije, sožítije, trénije, začétije, zdánije, znánije, zvánije, zrénije* i prema slovenskim i onim hrvatskima na *-áńe, -éńe* treba reći, da akcenti *-áńe, éńe* nijesu štokavski, »pomaknuti« akcenti, nego stariji čakavski, jer čakavski i ruski nemaju »*pomaknutih*« akcenata, nego da je tu neki drukčiji akcent. Imajmo još pred očima, da u ruskom ima *bytijě, bytъě, litъjě, spanъjě, žitijě, žitъjě,* dakle da je akcent tu, kao jamačno i na drugim navedenim imenicama, bio na kraju, na sufiksu, *-bjě,* i da se je akcent s kraja »premetnuo«, možda kao i tipu riječi *lístъje,* čak. *lístje,* i da je na tom »premetnutom« i ostalo, ispor. rus. *omlátišъ, zapíšešь.* U čakavskom, u posavskom, razumije se kao i u ruskom, ostaje stari »*premetnuti*« akcent na starom svojem mjestu, ispor. čak. *govoréńī, goščéńi, imáńī, poštéńe, stvoréńī,* kao *práńī, spáńī, pícē,*[11] a u štokavskom tek nastajala je usred riječi promjena: od *-áńe* postalo je *-âńe,* a to nalazeći se usred riječi, nije moglo ostati, nego se akcent morao pomaknuti u štokavskom, dakle od *oranъjě, orānje, orânje,* napokon štok. *òrāńe;* por. razvoj *òmlātīš* od *omlátīš, pòkāžēš* od *pokážēš.* Dakle možemo reći, da su se u jednom dijelu starijih štokavskih govora saču-

[11] Vidi Belić, Zametky po čakav. govoram. 1910. s. 11–12, 42. Cf. zeli 11.

vali arhaistični »*premetnuti*« akcenti, koji su ostali na istom mjestu kao u jeziku ruskom, u čakavskom i posavskom govoru i u slovenskom jeziku, te imamo *imáńe, poštéńe, bráńe, sláńe*, i t. d., kao što imamo još *kaméńe, koréńe, sjeméńe, veséļe, zeléńe, znaméńe* kraj novijega štokavskoga *kàmēńe, vèsēļe, pòštēńe, znàmēńe, kòrēńe, sjèmēńe, zèlēńe*. Zašto je ostalo *bráńe, píće, zváńe*, a nije se u dvosložnim glag. imenicama razvio akcent kao u *cvítje, cvíće, líšće, sûđe*, to može biti drugo pitańe.

Prvotno je imao biti jednoj vrsti glag. imenica akcent na kraju. Osim gore navedenih ruskih ultima naglašenih, imamo akcent na kraju u čakavskom novļanskom (*pīćé* i dr.), u posavskom *(govorēńē, košēńē, nošēńē, orāńē, trešēńē, pīćē* i *pićē, poštēńē, nepoštēńē, krštēńē, pečēńē, rođēńē, brāńē, prāńē, znāńē*),[12] u prekomurskom *(počteńè, stvorjeńè)*,[13] u slovenskom cvrtjè;[14] u čakavskom i posavskom kasnije imamo premetnuti (dugouzlazni); u posavskom i čakavskom razvilo se i *kopâńe, tkâńe, vjenčâńe, orâńe, imâńe*, a od toga štokavski pomaknuti akcent u *kòpâńe, vjènčâńe, kupòvâńe*.

ZAKLJUČAK

Budmanijevo načelo hrvatskoga naglašivańa glagolskih imenica od perfektivnih glagola ima svoj stalni gramatički temeļ i razlog i veoma obilnu historijsku potvrdu. To je načelo štokavskoga (novoštokavskoga) govora, načelo postojanoga akcenta *(dòčekati, dòčekāńe* od *dočēkati, dočēkāńe; preòbraziti, preòbražēńe)* i pomaknutoga akcenta *(nasláđēńe, pòštēńe, pòsāńe)*. Maretićevo načelo je načelo stare (starohrvatske, čakavske, crkvenoslavenske, ruske) akcentuacije. Priznajem, da se neki naši krajevi drže još stare akcentuacije i da sâm čujem više takvih starih naglasaka glag. imenica (*obećáńe dugováńe* u poslovici i sl.) nego novijih *(naòštrēńe)*, ali mnogo više slušao sam akcent *nasláđēńe, sagrijèšēńe* nego *naslāđéńe*, i t. d. Svakako neka nam stalno budu pred očima ustaļeni književni pomaknuti akcenti po štokavskom načelu: *dočekāńe, òmilovāńe, pòkajāńe, pòslušāńe, pòuzdāńe, preòbražēńe, spāsēńe, ustŕpļēńe*, koji primjeri nijesu nipošto izuzeci, kako piše Maretić (Gramatika 1931 s. 292), nego dosljedni akcenti po pravilu. Treba i razlikovati na pr. *ùpućēńe* (od *ùputiti se*, incarnari) i *upúćēńe* od *upútiti*. Po Maretiću bi bilo za oba slučaja *upućéńe*. Dosljedno štokavskomu govornomu akcentu u Hrvatski pravopis mogu ući kao opravdani likovi *potkrijèpļēńe, prosvijètļēńe, sagrijèšēńe, razrijèđēńe* na razliku od

[12] S. Ivšić (u posavskom govoru), Rad Jugosl. ak., 196, 243, 246; Rad 194 (Akcenat u gramatici I. A. Brlića / s. 105–106.

[13] R. Nahtigal, Slovanski jeziki. U Ljubljani 1938 s. 155.

[14] O. c. s. 156; por. *žganjè, žgánje* (Breznik. Slovenska slovnica 1934 s. 41). *spočêtje* ili *spočetjè* (Slavistična revija. Ljubljana, 1951. 144). Ispor. u Pleteršnikovu slov. nem. slovaru *odrešenjè* i *odrešénje*.

razrédēńa (od *razrijèditi* na razliku od *razrédīti*), *prorijèdēńe*, *uvrijèdēńe*, *razdijèljēńe* i t. d.

Štokavski akcenatski tip *nasládēńe* od *nasládīti* toliko mnogo potvrđuju stari hrvatski rječnici (Della Bella, Jambrešić), mnogi naši stari pisci, jezikoslovac Budmani, dijelom i slovenski jezik, da bi se morao uzeti u obzir kao tip književnoga štok. akcenta. Štokavski akcenatski tip *dòčekāńe* potvrđuju stari leksikografi (Della Bella, Jambrešić, a Bjelostjenčev rječnik indirektno označujući samo kvantitetu), svjedoče za ń i obilni primjeri u slovenskom i ruskom i mnogi stari pisci. I sam Vuk *ima za ń* potvrda, a Budmani ga se u Akad. rječniku dosljedno držao. Ta dva glavna tipa su historijski utvrđeni.

(Primljeno za štampu u »Radu« na 8. sjednici V. odjela od 7. X. 1954.)

Ljudevit Jonke

VEBEROVE ZASLUGE ZA NAŠ KNJIŽEVNI JEZIK

I

Nije bilo razdoblja u povijesti hrvatskoga naroda, u kojem bi pitanje jezika i pravopisa bilo važnije i zaoštrenije nego u ilirsko preporodno doba. Veoma su ozbiljni razlozi stavili pitanje jezika i pravopisa među najvažnija pitanja, koja je tada trebalo riješiti. Jedan je od tih razloga bio u tome, što su Gaj i njegovi sljedbenici već 1836. odlučili napustiti kajkavsko narječje kao književni jezik. Taj revolucionarni čin nije mogao proći bez trzavica, bez potrebnih objašnjavanja, bez povećane potrebe učenja novoga književnog jezika. No i uvođenje štokavskog narječja kao književnog jezika nije izvršeno samo s obzirom na hrvatske potrebe: ilirci su u štokavskom književnom jeziku željeli ujediniti sve južne Slavene. Tako je jezično pitanje postalo i političko pitanje, čak jedno od osnovnih pitanja kulturnog i političkog programa Gajeva ilirskog kruga. U tom smislu Humboldtova misao, da je prava domovina zapravo jezik, nailazi u iliraca na plodno tlo, jer raste upravo iz njihovih potreba. Kakav će biti taj zajednički južnoslavenski jezik, nije svejedno; on treba da bude takav, da ga bez poteškoća mogu prihvatiti ne samo Hrvati, nego i Srbi i Slovenci. A s obzirom na to, što i u pravopisu postoji velika raznoličnost, treba i pravopis urediti tako, da bude jedinstven na čitavom području »ilirskoga« jezika, bar ondje, gdje je u upotrebi latinica. Stoga rješavanju tih pitanja pristupaju ilirci s velikom pažnjom i promišljenošću, a učestvuje u tome najaktivnije i sam Ljudevit Gaj ne samo kao inicijator, nego i kao uporni provoditelj.[1]

Dakako, u takvim prilikama važan zadatak pripada i jezikoslovcima toga kruga. Poslije Gajeve *Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja* god. 1830., u kojoj se daje prijedlog za reformu hrvatskoga pra-

[1] Vidi o tom potanje: Đuro Šurmin: Hrvatski preporod, II., Zagreb, 1904., str. 49.–91., i Antun Barac: Jedna crta hrvatske preporodne književnosti, Narodni list 1953., br. 1.

vopisa još u okviru kajkavskoga književnog jezika, kodifikacija pravila novoga književnoga jezika pada u dužnost štokavcu Vjekoslavu Babukiću i čakavcu Antunu Mažuraniću. Po svjedočanstvima iz ilirskog vremena, koja je sačuvao Vatroslav Jagić, i pri izdavanju novina i pri uređivanju pravopisnih pitanja bili su već u samome početku vrlo aktivni i Babukić i Mažuranić.[2] Kao pisci prvih gramatika novoga književnog jezika oni postaju osnivači t. zv. zagrebačke škole, koja i u području jezične teorije i prakse provodi ideološke smjernice ilirskoga pokreta. Babukić je u tom duhu već god. 1836. objelodanio u *Danici ilirskoj*, u br. 10.–15., *Osnovu slovnice slavjanske narěčja ilirskoga*, koju je kasnije i proširivao, dok nije konačno 1854. izdao *Ilirsku slovnicu*, golemo djelo na 444 strane teksta. Usporedno s njime Antun Mažuranić izdaje 1839. u Zagrebu *Temelje ilirskoga i latinskoga jezika*, a 1859. *Slovnicu Hèrvatsku*, za gimnazije i realne škole, u kojoj obrađuje glasove, oblike i tvorbu riječi. Proučavajući štokavski književni jezik ilirskih edicija i upravo spomenute gramatike, razabrat ćemo lako, da su ilirci uveli u književnost štokavsko narječje ijekavskoga govora s nekim arhaizmima u oblicima i glasovima, ne bi li se tako održala što prisnija veza i s čakavskim i s kajkavskim narječjem, a tako onda i sa slovenskim jezikom. To se u prvom redu tiče oblika za gen., dat., lok. i instr. plurala *(jelenah, jelenom, jelenih, jeleni)*, koji su kasnije izazivali mnoge sporove, ali su se ipak održali sve do devedesetih godina devetnaestoga stoljeća, a kadikad i u prvim decenijima XX. stoljeća. Do toga je došlo svijesno, a ne možda iz neznanja. Odlučujući se za stare oblike u dat., lok. i instr. plur. naši su ilirci dobro poznavali dotadašnji gramatički rad Vuka Stefanovića Karadžića, koji je već izdao i drugo izdanje gramatike i prvo izdanje *Srpskog rječnika* (1818), pa su se ipak unatoč njegovim novim oblicima opredijelili za stare s ovim ideološkim razlozima, navedenima na 183. strani Babukićeve *Ilirske slovnice*: »Osim gori spomenutih razlogah[3] najpretežnii je onaj, što stari i pravilni oblik padežah uzdèržaje uzaimno porazumljenje gornjih i doljnih Ilirah t. j. slovenskih i hèrvatsko-sèrbskih plemenah (*kaj-, ča-* i *što-* kavacah). Zatim po starom obliku rečenih padežah ostaje jošte naděčje naše *jugoslavjansko* priličnie staromu cèrkvenoslavjanskomu i českomu naděčju. Poljsko i rusko naděčje već je u ovih padežih osiromašilo; jer su im okončci množt. broja po svih njihovih sklonjenjih jednaki okončkom naših padežah drugoga sklonjenja.«[4] Dakle ne samo težnja za jezičnim ujedinjenjem Hrvata, Srba i Slovenaca, nego po Kollárovu i Šafaříkovu nauča-

[2] Vatroslav Jagić: Izabrani kraći spisi, uredio M. Kombol, Zagreb 1948., str. 523.–531.

[3] Ti gore spomenuti razlozi navedeni su također na 183. strani ovako: »Ove okončke, kao pravilne za gore rečene padeže, věšto uho nipošto podneti nemože (misli nove Karadžićeve nastavke, op. pisca); jer su prava *monotonia* (jednoglasje), te k otomu jošte směraju na osiromašenje oblikah padežnih. A niti isti prosti narod neupotrěbljuje jih doslědno, veće jih měša, kako mu već dode na pamet.«

[4] Drugo sklonjenje jest deklinacija imenica ž. r. na *-a (žena)*, po kojoj spomenuti padeži glase: *ženah, ženam, ženah, ženami.*

vanju o četiri glavna jezika slavenska i nastojanje, da se slavenski jezici međusobno što više približe.

Ipak, zagrebačkoj je školi važnije jezično ujedinjenje južnih Slavena nego približavanje zapadnim i istočnim slavenskim jezicima. To je ujedno jedna od bitnih razlika između zagrebačke i riječke škole, koju je žestoko predvodio Fran Kurelac. Očitovalo se to jasno u zagrebačkoj obrani nastavka *-ah* za gen. plurala. Dok je Kurelac upravo revnovao za stari gen. plur. bez nastavka *(godin, stotin, volov, topov, jutar)*,[5] zagrebački se gramatičari i književnici tridesetih godina opredjeljuju za nastavak *-ah* pod pretpostavkom, da je u južnih Slavena najraširenij. S obzirom na to, što su se u 19. stoljeću vodile mnoge polemike oko takva genitiva, vrijedno je čuti Mažuranićevo obrazloženje iz njegovih *Temelja ilirskoga i latinskoga jezika* godine 1839. na str. 20.: »Premda je genitiv na *-ov, -ev* s genitivom drugih slavenskih naréčjah jednak, ipak se nemože za učeni ilirski jezik preporučiti; jedno iz toga, što najveća strana južnih Slavjanah genit. plur. na *ah* potrebuje; drugo, što se u svih boljih knjigah ilirskih samo *ah* nalazi, a tretje, što se po tom svaka nerazumivost i sumnja u govoru izbegne, budući da genitiv na *ov, ev* takodjer Ime pridavno biti more; n. p. *trud učenikov*, neznam je li *labor discipuli* ili *discipulorum*, a *trud učenikah* nemože ništa drugo znamenovati.« Obrazlažući dakle, da između gen. plur. *otac, učenikov, žen* i gen. plur. *otacah, učenikah, ženah* treba dati prednost ovim posljednjim likovima, Antun Mažuranić na istoj strani zaključuje ovako: »Genitiv na *ah* je najpravii, budući da je pri najvećoj strani Naroda Ilirskoga u običaju, i zato se ima svaki učeni Ilir starati, da se ne samo u pismu, nego i u razgovoru na njega priuči.«

Gajevu i Babukićevu reformu pravopisa upravo je i potakla spomenuta težnja za jedinstvom Hrvata i južnih Slavena uopće. Značajni su pri tom motivi, koji su vodili Mažuranića, Babukića i Mojzesa, da se uvede slovo *ě* za reflekse staroga jata. Kao što je poznato, Vuk S. Karadžić uveo je već 1818. u *Srpskom rječniku* pisanje *ije* u dugim slogovima *(riječ, dijete, sijeno)* i pisanje *je* u kratkim slogovima *(bjelilo, cvjetovi, pjevati)*.[6] Ilirci ipak nisu prihvatili takvo rješenje, iako su uveli ijekavski govor štokavskoga narječja kao književni jezik i premda su poštovali Karadžićeva jezična nastojanja i ostvarenja. Radeći na području, gdje se ukrštavaju sva tri govora, ilircima se činilo, da će se govorna i pravopisna sloga mnogo lakše postići, ako se za različne reflekse jata upotrebi jedan znak (*ě*), koji će u prvi mah svatko moći čitati po svojem govoru. Zanimljivo je čuti o tome argumente Antuna Mažuranića u *Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika*, jer su po Jagićevu svjedočanstvu »on (Mažuranić), Babukić i Mojzes u prvom redu radili oko toga, da se prihvati slovo ě«.[7] Na str. 5. spomenutih *Temelja* Mažuranić obrazlaže uvođenje

[5] Fran Kurelac: Fluminensia. Zagreb 1862. Kako da sklanjamo imena (objavljeno prvi put u školskom izvještaju riječke gimnazije 1852), str. 155.–180.

[6] Vidi: V. S. Karadžić: Srpski rječnik, Beč 1818., predgovor, str. XVI.–XVII.

[7] V. Jagić: Izabrani kraći spisi, str. 531.

slova *ě* ovako: »Budući da se nekoje slovke u našem jeziku u različnih stranah jako različno, t. j. ili kano *e*, ili kano *i*, ili kano *je*, ili pak kano *ije*, n. p. *dete, dite, djete, dijete* izgovaraju; i budući da se svakomu svoj izgovor i pisanja način nada sve ostale dopada, niti tudjega prigerliti hoće: s toga nije bilo moguće drugačije u pismu sloge želeti, nego da svaka strana malo popusti, i da se svi u tom sjedine, da se takove slovke u naprědak niti sa *e*, niti sa *i*, niti sa *je*, ali niti sa *ije*, nego nijednostrano a ipak najshodnie sa zabilježenim *ě* pisati imaju. Ovaj zabilježeni *ě* može svaki po volji na svoj način izgovarati, samo da se u pismo jednosličnost uvede; premda bi dobro bilo uvěk, a osobito u čitanju i u školah već iz toga kano *ie* ili *je* izgovarati ga, da se tim lagljo zapamtiti može, gdě se pisati ima«. Dakle kompromis u težnji za sjedinjenjem.

Shvaćanje ilirace, da je jezik najveća narodna vrijednost, da se domovina prostire donde, dokle se prostire jezik, da je dakle jezik važno sredstvo za povezivanje svih Hrvata i južnih Slavena, takvo shvaćanje izazvalo je naročitu brigu za jezična i pravopisna pitanja, jer se smatralo, da se pravilnim rješenjem jezičnih i pravopisnih pitanja ostvaruju pravilno i osnovna kulturna, društvena i politička pitanja južnih Slavena. Tako je onda i razumljivo, zašto su pitanja jezika i pravopisa u ilirsko i poilirsko doba pripadala među najvažnija narodna pitanja, pa prema tome i među najosjetljivija pitanja. Ilirci su brižljivim nastojanjem izgradili jezični i pravopisni sistem, koji su prema potrebama postepeno usavršavali s osnovnom težnjom za ujedinjenjem i jedinstvom kloneći se svega, što bi toj osnovnoj težnji smetalo. Pritom su nailazili na oštre prigovore sa svih strana: i od Hrvata, i od Srba, i od Slovenaca, najoštrije od Kopitara, Kurelca i Kuzmanića, pa i od Karadžića, no uvjereni u ispravnost i ostvarljivost svoje težnje za pravopisnim i jezičnim jedinstvom južnih Slavena oni su ostajali vjerni svojim principima, dokle god stvarnost nije razbila njihove nerealne snove o jezičnom jedinstvu i sa Slovencima. Zagrebačka jezična škola, zasnovana u ilirsko doba i predvođena od Gaja, Babukića i Mažuranića, ostvarila je u potpunosti svoj cilj samo kod Hrvata, a grafijom i u Slovenaca. Njezinu su baštinu u poilirsko doba preuzeli i njegovali Adolfo Veber Tkalčević i Bogoslav Šulek, prvi kao njezin zatočnik i gramatičar, a drugi kao leksikograf i osnivač hrvatske naučne terminologije.

II

Ovo nekoliko osnovnih pogleda ne smijemo nikako smetnuti s uma pri ocjenjivanju jezikoslovnog rada Adolfa Vebera Tkalčevića. Premda je bio mlađi 20 godina od A. Mažuranića i 13 godina od V. Babukića, ipak je Adolfo Veber, rođen 11. V. 1825., za svoga školovanja u Zagrebu i Pešti osjetio zanos i zamah ilirskoga pokreta, oduševio se njegovom ideologijom, čitao Šafařika, Kollára i Mickiewicza, jednom riječju: pro-

živio je svoju mladost prije 1848. u neposrednom dodiru s ilirskim preporoditeljima, pa je i započeo književnu djelatnost kao suradnik *Danice* 1847., *s Kratkim opisom duga puta.* Premda je to putopisno djelce, ipak iz njega odiše Veberovo sveslavensko osjećanje u duhu Kollára, Šafařika i ilirskog pokreta. Zabrinut je za sudbinu Slovaka, koji su pod vodstvom Štúrovim uveli slovački jezik u književnost napustivši tako jezično jedinstvo s Česima. »Jer po načelu gosp. Štura morali bi se u našoj ilirskoj književnosti Kranjci, Štajerci i Korutanci od Hrvatah, ovi od Slovenacah, Srbaljah, Bošnjakah, Hercegovacah, Crnogoracah i Dalmatinacah, svi pako od Bugarah, Primorci od Goranah, oddieliti, te vlastitu literaturu podići. Kamo bi nas pako to dovelo, može uvidjeti svaki nepristrani čovjek, dočim kod našega kakova takova jedinstva težkom mukom razprodamo 400 iztisakah od djela.«[8] Ovoj političkoj misli, izraženoj u njegovu prvencu i zaoštrenoj pod utjecajem ilirske ideologije čak pretjerano, ostao je Veber vjeran čitava života i ponavljao je u različnim varijantama u svojim mnogobrojnim obranama, napadima i polemikama. I njegov jezikoslovni rad odvijao se pod njezinim snažnim utjecajem.

I u *Domorodnim mislima* iz 1848. Veber je potpuni ilirac: borac za narodni jezik protiv latinskoga i njemačkog, zagovornik hrvatskog i srpskog bratstva, promicatelj književnosti ilirske. »Ako li se obzir uzme na sadašnji i budući razvitak znanostih, nimalo se nežacam izjaviti, da je latinski jezik mnogo neprikladniji od svih drugih, nekmoli od ilirskoga jezika«, ističe Veber u tom članku, premda je svjestan, da će mnogi povikati »na tu drzovitu izreku«, da ga valja propeti.[9] »Tko je za prošlost i smrt, neka odabere latinski, a tko za sadašnjost i život, neka se služi narodnim jezikom«, govori teolog, 1847. zaređeni svećenik katoličke crkve, koja sve zasniva na latinskom jeziku.[10] I razlozi demokratizma govore za narodni jezik: »Što da kažemo o nižoj klasi, o masi, o jezgri čovječanstva, o prostom puku? Da se taj nemože prosvijetliti latinskim jezikom, netreba dokazivati... Zar da viša klasa blista u zlatnoj odori učenosti, a prosti puk da u kožuhu smrdi? Minulo je ono ludo vrieme, kad su prosti puk zanemarivali. Sada se nanj s punim pravom obraća sva pozornost.«[11] Buni se protiv prodiranja njemačkog jezika u hrvatske građanske obitelji i dokazuje, da je ilirski jezik blagozvučniji i slađi, da ne zaostaje »po ustroju« za njemačkim jezikom, već ga u mnogom obziru i natkriljuje. »Neka se svi Niemci, koliko jih je god Bog stvorio, skupe, pa neka kušaju prevesti samo jednu našu narodnu pjesmu, da ništa neizgubi od svoje krepčine, uglađenosti i krasote, evo moje glave.«[12] I u tom će pravcu Veber nastavljati i kasnije boreći se za prava narodnog jezika i ističući njegove osobine i vrline.

[8] Djela Adolfa Vebera, Zagreb 1885., I., str. 67.
[9] Djela A. V., Zagreb 1887., IV., str. 194.
[10] O. c., str. 195.
[11] O. c., str. 198.–199.
[12] O. c., str. 181.

Još je jedan članak prije 1848. vrlo značajan za mladog Vebera. To je članak *Ljudevitu Štúru*, objelodanjen 1847. u *Danici*, u kojem Veber prigovara Štúru, što je dirnuo u ilirsku slogu govoreći u knjizi *Nárečja slovenskuo a potreba písaňja v tomto náreči* (1846), »da bi pleme bugarsko dobro učinilo, kad bi se sa srbskim, a slovensko, kad bi se s hrvatskim u svojem duhovnom životu složilo, i kad bi oba ta plemena jednakim narječjem s onimi drugimi pisala«. U toj knjizi Štúr je zapravo naveo razloge, zbog kojih je potrebno i korisno, da Slovaci pišu posebnim književnim jezikom, različitim od češkoga. To je zaboljelo Vebera, sljedbenika misli, da se slavenski narodi mogu iživljavati u četiri jezika i književnosti, a sad bi eto po Štúrovoj teoriji moglo biti čak 11 slavenskih jezika i književnosti. »Dirnuo je tim posredno i u našu ilirsku slogu; kod nas je bo vidivo nastojanje, sliti male potočiće u rieku književnosti ilirske. On pako svojim separativnim radom prieči tu težnju. Jer ako je njegov korak valjan, treba ili barem mogu ga drugi sliediti, mogu dakle u ilirstvu napraviti više literaturah, što dira uprav u namienjenu slogu našu.« Veber vidi drugačije tendencije razvitka na Slavenskom jugu nego Štúr. Veberu se čini, da se južni Slaveni po jeziku, pravopisu i književnosti sve više približuju. »Tko da nam zaniječe napredak uprav u književnoj slozi? Za tu slogu nije dosta jedan smjer i svrha, treba i svrsi shodnih sredstvah, treba jedinstva u jeziku i pravopisu. Neima pod suncem literature, gdje bi se književni jezik sudarao sasvim s jezikom naroda. Neima kod nas, a bogme neima ni kod Slovakah.« Zanesen mišlju o velikoj ilirskoj, južnoslavenskoj zajednici Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara, Veber čak poriče potrebu da Slovenci i Bugari imaju poseban književni jezik. »Ta i onako niti Bugari niti Slovenci neimaju ništa tako osobita, zašto bi vlastitoga narječja trebali; a narječja su jim, ono starom bugarštinom i turštinom, a ovo niemštinom prepleteno, oba pako iztrošena i u plodnosti zapriečena.« Kao ni drugi ilirci, ni 22-godišnji Veber nije zapažao ni osjećao stvarne i latentne snage pojedinih južnoslavenskih naroda, koje su nužno izgradile svoj posebni književni jezik i posebnu književnost. Svijestan, da »mi bez Slovenacah i Srbaljah nemožemo ništa znamenita proizvesti, a mislim, da nemogu niti oni bez nas«, Veber je držao, da je za takvu južnoslavensku zajednicu prije svega potreban zajednički književni jezik i pravopis. Više u htijenju nego u stvarnosti Veber predvida, kako se Slovenci odriču svoga »narječja« radi ilirske sloge: »Bratinski nam oni pružaju desnicu, k nam se sve to većma primiču, a što jih jošte od nas dieli, srušit će njihov moćni duh, te mi ćemo se cielivati kako braća. Zdravo nam dakle, braćo, na putu sloge i napredka!«[13] Što se tiče jezika i književnosti, historijski je razvitak pobio Veberova predviđanja, ali ih je potvrdio u onome, što je u njegovim htijenjima bitno, a to je jedinstvo života i misli, istinska povezanost južnoslavenskih naroda. No za nas je ovdje najzanimljivije, da je on arhaizme zagrebačke škole

[13] Za sve ove citate iz članka *Ljudevitu Štúru* vidi Djela Adolfa Vebera, Zagreb 1887., sv. IV., str. 105.–116.

čitava života branio upravo tim argumentom, da će baš s pomoću njih lakše doći do jezičnog jedinstva Hrvata i Slovenaca, dakle onda i do srpsko-hrvatsko-slovenskog jezičnog jedinstva. Tako je i 29. XI. 1885. na glavnoj skupštini Matice Hrvatske izrekao u obranu zagrebačke škole ove riječi: »Ne ću da izpitujem, koji je način, taj li iztočni, ili onaj, kojim se služi zagrebačka škola, savršeniji, premda bi se moglo dokazati, da je ovaj prema duhu slavenskoga jezika pravilniji, različitiji, spretniji i ljepši; ali videći krasni rezultat, kojim je zagrebačka škola svojom umjerenom štokavštinom privela čakavce i kajkavce u štokavačko kolo, držim, da još nije vrieme napustiti njezin način pisanja, pošto nam još preostaje, da i Slovence, koji se sve to više približuju hrvatskom jeziku, i porad njih će i Matica Hrvatska, kako to malo prije čusmo i odobrismo, izdati mali hrvatsko-slovenski rječnik, dovedemo u svoje kolo, što ćemo svakako laglje postići jezikom zagrebačke škole, nego li iztočnim hrvatskim govorom.«[14]

Nije zadatak ove rasprave, da prikaže cjelokupan život i rad Bakranina Adolfa Vebera, jer je to velikim dijelom već učinjeno. Već 1892. prikazao je tok njegova života i glavne misli njegovih djela Franjo Marković u »Spomen-knjizi Matice Hrvatske« na str. 303–338. I sam sljedbenik zagrebačke škole, Marković je s pijetetom i priznanjem govorio o zaslugama ovog predvodnika zagrebačke škole, nasljednika V. Babukića i A. Mažuranića. Bilo je to još prije konačne pobjede vukovaca nad zagrebačkom školom potkraj devetnaestog stoljeća, dakle još u živom sjećanju na Veberove zasluge. No poslije službenog uvođenja Brozova *Hrvatskog pravopisa* u srednje škole u listopadu 1892. i poslije Maretićeve *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga jezika* god. 1899., kapitalnih jezičnih djela, koja označuju pobjedu vukovaca nad Veberovom zagrebačkom školom, ocjene Veberova filološkog rada pišu njegovi pobjednici, pa u njima pretežno čitamo o njegovim slabostima, a razmjerno malo o njegovim zaslugama. Tako onda i u *Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj*, Zagreb 1929., IV., na str. 1043. nalazimo ovu ocjenu Aleksandra Belića: »Trudio se oko čistoće hrvatskog jezika prema tradicionalnoj, klasičnoj gramatici i bio je dugo vremena u Hrvatskoj *zaštitnik svoga pravca* (podvukao Lj. J.) u književnom jeziku: da gramatičari imaju prava da utiču na utvrđivanje najpravilnijeg oblika književnog jezika.« Već po onome, što je dosad rečeno, vidi se, da Veber nije bio zaštitnik *svoga* pravca u književnom jeziku, nego pravca, koji su inaugurirali ilirci, a koji je on dosljedno branio. To će se još očitije pokazati u daljem razlaganju. Filološki rad Adolfa Vebera ne smije se mjeriti izolirano, bez obzira na duh vremena, u kojem je Veber djelovao, i na potrebe, koje je zadovoljavao. Čitav njegov filološki rad treba gledati u razvojnoj liniji od prvih početaka našega novijeg književnog jezika godine 1836. do kraja 19. stoljeća, pa će nam se onda taj rad ukazati u pravoj vrijednosti: potreban, ko-

[14] Matica Hrvatska od god. 1842. do god. 1892., Spomen-knjiga Matice Hrvatske, Zagreb 1892., str. 335.

ristan, pionirski, a nipošto beznačajan i tričav, kako možemo pomisliti prosuđujući izolirano i iz današnje perspektive.

Adolfo Veber nije bio samo jezikoslovac. Njegove pripovijesti i putopisi zabilježeni su u povijesti književnosti kao vrijedni prilozi vremena, u kojem su nastali. Kritičke ocjene o tom radu dao je Antun Barac u nekoliko rasprava u najnovije vrijeme.[15] Svakako, i taj stvaralački rad Veberov svjedoči, da njegov odnos prema jeziku nije bio samo lingvistički, nego i umjetnički. A to je uistinu sretna veza, koja mu je također pomogla, da u mnogočemu, kao što ćemo vidjeti, pođe naprijed i dalje, nego što su stigli gramatičari Babukić i Mažuranić.

III

Po školovanju Veber je bio teolog i svećenik, neko je vrijeme (1848./9.) kapelanovao u Dubovcu kraj Karlovca, i to po kazni, jer je objelodanio u štampi članke protiv celibata. No već u jesen 1849., na poziv zagrebačkog gimnazijskog ravnatelja Đure Novosela, poče suplirati u zagrebačkoj gimnaziji, a u proljeće 1851. posla ga kanonik Mojzes u Beč, da uči na sveučilištu slavistiku i latinski jezik. U Beču je učio godinu dana i već potkraj ožujka 1852. položio je učiteljski ispit iz hrvatskoga i latinskoga jezika za cijelu gimnaziju, tako da je 26. svibnja 1852. postavljen za učitelja na zagrebačkoj gimnaziji. To školovanje u Beču kod Miklošiča i Grysara i namještenje na zagrebačkoj gimnaziji dali su nov pravac životu i radu Adolfa Vebera. On se sav posvetio srednjoškolskom radu, kasnije je postao i ravnateljem zagrebačke gimnazije (1860–1867), no ubrzo se okušao i kao sastavljač i pisac školskih knjiga i kao pisac lingvističkih rasprava. U doba, kad je velik broj srednjoškolskih nastavnika bio bez viših stručnih kvalifikacija, Veber se brzo istakao i kao nastavnik i kao stručni pisac. Kako je 1852. uveden hrvatski jezik u gimnazije, osjetila se velika potreba školskih knjiga, pa Veber uskoro priređuje čitanke i piše gramatike za hrvatski i latinski jezik, gramatike sâm, a čitanke nešto sâm, a nešto u zajednici s Mažuranićem i Mesićem. Tako je od 1852., kad je izdao *Čitanku za porabu dolnje gimnazije*, do 1867., kad je izišla *Čitanka za četvrti razred*, priredio i napisao deset školskih knjiga, koje su doživljavale nova izdanja sve do potkraj sedamdesetih godina. Od tih knjiga četiri su gramatička djela, i to: *Latinska slovnica za male gimnazije*, koja je izašla godine 1853. u Beču i doživjela do god 1877. tri izdanja: *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta*, izašla je godine 1859. u Beču i doživjela drugo izdanje 1862. u Beču; *Slovnica hèrvatska za 4. razred pučke učionice*, izašla 1860. u Beču; *Slovnica hèrvatska za srednja uči-*

[15] Antun Barac: O pripovijestima Adolfa Vebera Tkalčevića (Veličina malenih, Zagreb 1947); A. Barac: Putopisi Adolfa Vebera, Rad JA, knj. 281., god. 1950; A. Barac: Hrvatska novela do Šenoine smrti, Rad JA, knj. 290., god. 1952.

lišta, izašla je 1871. i 1873. u Zagrebu i doživjela 3. izdanje kao *Slovnica hrvatska* 1876. u Zagrebu.[16] Veliko su značenje u Veberovo doba imale *Skladnja ilirskoga jezika i Slovnica hèrvatska*, i to prva zato, što je to poslije potpuno neuspjele Babukićeve sintakse prva hrvatska sintaksa, koja je primljena s priznanjem, a druga zato, što je to prva potpuna gramatika hrvatskog književnog jezika u Hrvata. Istina, Daničić je izdao svoju *Srbsku sintaksu* u Beogradu 1858., no Veberova je nastala nezavisno o njoj, jer je još nije imao pri ruci, kad je pisao svoju. A i Babukić je već 1854. izdao potpunu gramatiku hrvatskog jezika, *Slovnicu ilirsku*, no to je zapravo bila i historijska i u zastarjelom smislu poredbena, pa čak i dijalekatska gramatika našega jezika.

Pored spomenutih Veberovih gramatika hrvatskoga jezika u hrvatskim se školama od 1859. upotrebljavala i *Slovnica hèrvatska za gimnazije i realne škole* od Antuna Mažuranića, tadašnjeg profesora zagrebačke gimnazije. Po saopćenju Veberovu vlada je povjerila Mažuraniću i Veberu, da zajedno napišu gramatiku za srednje škole; »nu ja, neradeć rado u družtvu, neodazvah se tomu pozivu, zato naložiše meni samu taj posao, a Mažuranić da napiše rječoslovje istoga jezika.«[17] I zaista Mažuranićeva *Slovnica* sadržava samo »*rječoslovje*«, t. j. glasove, oblike i tvorbu riječi, a skladnju ili sintaksu napisao je sam Veber. Za *Skladnju* Veber nije imao potrebnih predradnja, ni Miklošič još nije bio izdao svoju *Sintaksu*, jer je ona izašla tek 1868.–1874. u Beču, tako da se on u neku ruku latio pionirskog posla. »O skladnji slavjanskih jezikah – piše on u *Životopisu* – bješe donda još malo izdano, zato ju moradoh sam sastavljati komparativnim načinom, prispodabljajuć hrvatski jezik s latinskim, pa tako izadje moja *Skladnja ilirskoga jezika* g. 1859.«[18] Prigovarajući nekim Veberovim formulacijama, o čemu će biti kasnije govora, Jagić u *Književniku* 1865. na str. 187./188. odaje priznanje

[16] U popisu Veberovih izdanja u IX. knj. *Djela A. Vebera* na str. 259. navodi se za *Slovnicu hrvatsku* da je godine 1876. doživjela četvrto izdanje, no umjesto godine 1. izdanja stavljen je upitnik. F. Marković na str. 327. kaže, da je prvo izdanje *Slovnice hrvatske* izašlo 1869. i da je 1876. doživjelo treće izdanje. U zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici čuvaju se samo 3 izdanja: jedno iz 1871., drugo iz 1873. i treće iz 1876. Na str. 228. trećeg izdanja u »Opasci spisateljevoj« u posljednjoj rečenici stoji: »Ovo treće izdanje opet sam amo tamo popunio.« Inače na knjigama nema oznake, kojeg su izdanja, ali po ovome se može zaključiti, da su zaista izašla samo tri izdanja.

Tome bi se doduše protivilo, što Veber u »Životopisu A. V.«, u I. knj. *Djela* na str. 37., kaže, da je *Slovnicu hrvatsku* izdao g. 1869. No to je očito zabuna, jer u članku »Gospodinu Josipu Vitanoviću«, u *Djelima* III. na str. 133., veli, da ju je »g. 1870. prvi put izdao, sve sintetizirao i generalizirao« i da je prije g. 1870. »nije ni bilo«. Isto tako u »Poručku Maretiću«, u III. knj. *Djela* na str. 454. i 455., piše, da je izvještaj o izrađenoj *Slovnici* podnio vladi u travnju 1871. Prema svemu tome vidi se, da je podatak u »Životopisu« netočan i da ga je Marković samo prenio iz njega. Najpouzdanija je svakako primjedba na *Slovnici* 1876., da je to treće izdanje, a kako imamo još izdanja iz 1873. i 1871., to se sve podudara s navodima u spomenutim člancima, pa tako valja uzeti kao dokazano, da je prvo izdanje, doduše rađeno već 1869., izašlo tek 1871.

[17] Djela A. V., Zagreb 1885., I., str. 17.

[18] O. c., str. 17.

vrlinama te sintakse na ovako izražajan način: »Nu pitat će tkogod, kakov nauk da se o tom izvede u sintaksi? Ja držim, da će i ondje biti svakako najprostije i najrazgovjetnije, ako se, došav na izrjeke proste i sastavljene, izbroje njihove glavne vrsti te svagdje navedu razni slučaji, kako jih mi izričemo, kojimi vremeni, kojimi načini i kojimi veznici. Ovako učini i za grčki jezik toli krasno sastavljena gramatika Curtijeva u § 507–558, ovih pohvaljenih načela drža se u obće i skladnja Veberova, samo što još nisu do kraja dotjerana; ali to nije nikakovo čudo: njegova sintaksa našega jezika ima kao *prva* te vrsti knjiga preveliku zaslugu, ako i nije bez pogrješaka.«

U prvi se mah čini, da Veberova *Skladnja* nije doživjela velik uspjeh, jer je izašla samo u dva izdanja. No to je samo prividna varka! Ona se nalazi u potpunosti još u tri izdanja njegove *Slovnice hèrvatske* (od 1871.–1876.), koja sadržava i »rječoslovje« i »skladnju«. Kako Mažuranićeva *Slovnica hèrvatska* iz god. 1859. nije bila zgodna za nastavu u srednjoj školi zbog preopširnog nauka o akcentima,[19] zamijenila ju je eto potpuna Veberova *Slovnica*. A ako još pripomenem, da se i Babukić svojom *Slovnicom ilirskom* natjecao za udžbenik hrvatskog jezika u srednjoj školi, ali da nije uspio, jer mu je knjiga ocijenjena kao neprikladna za školu,[20] tada vidimo, da je na poprištu nastave hrvatskog jezika u srednjoj školi ostao sam Veber i izvršio tako golem utjecaj na brojne hrvatske generacije od 1859.–1876., što znači praktično do kraja osamdesetih godina. Povijest jezika učila se doduše u prvom polugodištu VII. razreda po Jagićevoj *Gramatici jezika hèrvatskoga, osnovanoj na starobugarskoj slovenštini* od god. 1864., ali to ipak ne umanjuje velik utjecaj gramatičkih djela Adolfa Vebera ne samo na srednjoškolce, nego i na sve ljude od pera u ono doba, kad još nije bilo sveučilišta i dok još nije bila napisana velika naučna gramatika našega jezika. Može se bez pretjerivanja reći, da je Veber punih dvadeset godina dominirao u našoj gramatičkoj nastavi i da se vrlo uvjerljivo afirmirao kao nasljednik ilirskih gramatičara V. Babukića i A. Mažuranića. Premda Veber i u književnosti ima stanovite zasluge, njegov je utjecaj u lingvističkom području bio svakako znatniji.

Ali dakako, on taj utjecaj nije stekao samo svojim gramatikama, koje ćemo još kasnije potanje ogledati. On je svoje ilirske prethodnike nadmašio i marljivošću i borbenošću, smjelim istupanjem u obranu lingvističkih pogleda zagrebačke škole, stilskom jasnoćom i vještinom, ali i potankim proučavanjem pojedinih jezičnih, pretežno sintaktičkih i stilističkih jezičnih problema. Veber je svoje lingvističke poglede iznosio pred čitaoce svih glavnijih publikacija svoga vremena. Njegove *lingvističke* rasprave nalazimo već od 1852. u Programu zagrebačke gimnazije, u književnom časopisu »Nevenu«, u »Narodnim novinama«, u Jagićevu naučnom časopisu »Književniku«, u književnim časopisima »Glasonoši«, »Viencu« i »Dragoljubu«, u novinama »Pozoru«, »Domo-

[19] A. Mažuranić: Slovnice Hèrvatska, Zagreb 1859., str. III.
[20] Djela A. V., Zagreb 1885., I., str. 17.

branu« i »Obzoru« te napokon u »Radu« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, kojoj je od njena osnutka 1867. bio pravim članom. Posljednja njegova rasprava izašla je u »Vijencu« g. 1884. pod naslovom »Brus jezika ili zagrebačka škola«, četiri godine prije njegove smrti, što znači, da je 32 godine aktivno djelovao i kao proučavatelj jezika i kao predvodnik i zatočnik zagrebačke škole i kao borac za pravilnost i čistoću književnog jezika. Posao mu nije bio lak, jer je zagrebačka škola imala i bučnih i snažnih protivnika, ali on je, vjeran ilirskoj baštini, imao točno određene lingvističke poglede, vjerovao je u njihovu ispravnost i borio se za njih u pravom smislu riječi do posljednjeg daha. U prvom razdoblju svoga lingvističkog djelovanja lako je pobjeđivao svoje protivnike, jer ih je nadilazio svojom stručnom spremom, no što kasnije, sve mu je bilo teže, jer je pridolazila nova generacija, odškolovana u novoj poredbeno-historijskoj metodi Boppa, Grimma i Schleichera, i jer mu protivnik nije bio nitko manji nego Jagić, no on je ustrajao, doneklе popuštao, ali ipak branio glavna načela zagrebačke škole sve do svoje smrti 1889. Čak može se s pravom reći, da je zagrebačka škola doživjela poraz tek poslije njegove smrti.

Veberove lingvističke rasprave možemo po sadržaju podijeliti u četiri oveće skupine: prvo su programatske rasprave, u kojima on razlaže svoje lingvističke poglede; drugo su polemičke rasprave, u kojima brani svoja načela i načela zagrebačke škole; treće su naučno-istraživački radovi, kojima pokušava riješiti dotad neobjašnjene jezične probleme; četvrto su ocjene i prikazi ligvističkih djela njegovih suvremenika.

Prva lingvistička rasprava, koju je objelodanio nakon povratka sa studija u Beču u Programu zagrebačke gimnazije god. 1852., *programatska* je rasprava »Korist i način predavanja latinskih klasikah«. Po mišljenju Franje Markovića »ta razprava je program Veberov, donjekle i program zagrebačke škole, o hrvatskom književnom slogu.«[21] Programatska je i rasprava »Ustroj ilirskoga jezika«, koja je izašla 1856. u »Nevenu« kao protest protiv ponjemčivanja zagrebačke gimnazije i školstva u Hrvatskoj za Bachova apsolutizma. Programatske su prirode i »Pabirci po slovnici hrvatskoj«, objelodanjeni u 42. »Radu« g. 1877., kojima utvrđuje razliku između naučne i praktične gramatike, što mu je bilo potrebno u njegovim polemikama s V. Jagićem kao predstavnikom čiste naučne gramatike. I konačno među programatske članke može se uvrstiti i rasprava »Brus jezika ili zagrebačka škola«, objavljena u »Vijencu« 1884. kao posljednja Veberova obrana načelâ zagrebačke škole. U »Djelima Adolfa Vebera« izašla je u III. svesku pod naslovom »Zagrebačka škola«, na str. 458–462.

Polemičkih rasprava ima znatno veći broj. Među najvažnije pripada »Brus jezika«, objelodanjen u »Pozoru« 1862. kao odgovor na Kurelčeve napadaje na zagrebačku školu. Polemična je i rasprava u 29. »Radu« g. 1874. »Obrana njekoliko tobožnjih barbarizamah«, kojom odbija Ku-

[21] Spomen-knjiga MH, str. 307.

relčeve prigovore u »Mulju govora nespretna i nepodobna«, objelodanjenu u 24. knj. »Rada« god. 1873. Kad je V. Jagić objavio u »Književniku« 1864. raspravu »Naš pravopis«, kojom predlaže i provodi u »Književniku« neke pravopisne reforme, Veber mu odgovara iste godine u »Književniku« i »Glasonoši« člankom »O našem pravopisu«. S Jagićem polemizira i u članku »Odgovor Jagiću na primjetbe o mojoj sintaksi« u »Književniku« 1865. i u »Domobranu« godine 1866. člankom »Zadnji odgovor g. Jagiću«. U vezi s tim polemikama jest i »Uztuk gospodinu Rohu«, koji se upleo u tu polemiku pristavši uz Jagića. Polemično je pisan i »Odgovor Babukiću o mojoj slovnici« god. 1858., »Odgovor Križku o mojoj slovnici« iz iste godine. »Obrana moje slovnice za IV. razred pučkih školah« iz god. 1861., »Odgovor Živanoviću o mojoj slovnici« iz god. 1878., »Kako bi se imale pisati latinske slovnice za gimnazije« iz god. 1876., »Dragutinu Jambrečaku o slogu Miškatovića« iz god. 1867., »Na razstanak g. Divkoviću« iz god. 1879., »Gospodinu Josipu Vitanoviću« iz godine 1880. i »Poručak Maretiću« iz god 1881.

U *naučno-istraživački* rad valja ubrojiti rasprave »O vremenih u hrvatsko-srbskom jeziku« u 2. knj. »Rada« god. 1868., »O slogu hrvatskom« u 8. knj. »Rada« god. 1869., »O pridavniku« u 14. knj. »Rada« god. 1871., »O zaimenu« i »O glagolju« u 22. knj. »Rada« god. 1873., »O naravi hrvatske izreke« u 28. knj. »Rada« god. 1874. i »Vjekopis Franje Kurelca« u 29. knj. »Rada« god. 1874.

I lingvističkih *ocjena i prikaza* napisao je Veber priličan broj. Eto ih kronološkim redom: »Slovnica Vjekoslava Babukića« god. 1857., »Slovnica hrvatska Antuna Mažuranića« god. 1859., »Rječnik Bogoslava Šuleka« god. 1860., »Rječnik Ivana Jurašića« god. 1864., »Slog Josipa Miškatovića« god. 1867., »Skladnja Petra Budmana« god. 1868., »Rječnik Đure Daničića« god. 1878., »Oblici Mirka Divkovića« god. 1879., »Gramatika Josipa Vitanovića« god. 1880. i »Sintaksa Mirka Divkovića« god. 1881., sve objelodanjeno po drugi put u III. svesku Veberovih »Djela«. Amo se može pribrojiti i kritika »Šćepan Ljubiša kao pisac« iz IV. sveska »Djela Adolfa Vebera«, koja je uvrštena među književne kritike, ali joj je težište na jezičnoj ocjeni Ljubiše kao pisca, a napisana je 1881. S njom su u vezi i »Primjetbe na Kritične primjetbe g. Š. Castrapella« iz god. 1883., također u IV. svesku.

Sav je spomenuti rad dovoljan, da bude životno djelo jednoga čovjeka, no on je samo manji dio cjelokupnog Veberova djela. Ne ulazeći zasad u njegovu ocjenu, valja istaći marljivost i osjećanje dužnosti Adolfa Vebera, koji se bori s vremenom, da bi mogao izvršiti sve, što smatra korisnim za razvitak hrvatske kulture. Kad mu je kao srednjoškolskom nastavniku god. 1852. povjereno da sastavi *Latinsku čitanku* za drugi razred i *Latinsku slovnicu* za male gimnazije, on je ovu posljednju izradio »za četiri mjeseca neumorna rada ... čuvajuć se u to vrieme svih mogućih zabavah; oba su djela izašla god. 1853.«[22] Za Veberovo osjećanje

[22] Djela A. V., I., 17.

dužnosti karakteristično je, da je po svojem vlastitom svjedočanstvu počeo pisati pripovijetke na nagovor Josipa Prausa, urednika »Nevena«, s obzirom na slabo stanje hrvatske novele pedesetih godina. Tako je nastala pripovijest »Zagrebkinja« 1855. i nešto kasnije »Ljubavne sgode i nesgode Avelina Bakranina« iste godine. »Posljednja je novela tim znamenita, što sam ju napisao u rekonvalescenciji od duge težke bolesti. Bio bih se sasvim posvetio toj vrsti pismenstva, da me nisu važniji, i službeni i drugi poslovi, drugamo odazivali.«[23] Među tim važnijim poslovima bila je upravo na prvom mjestu briga o hrvatskom jeziku.

IV

O jeziku se u ilirsko doba pisalo mnogo. Težište toga pisanja bilo je u obrazlaganju koristi, koju ima narod od svoga jezika i jedinstvenog pravopisa. Pošto je hrvatski jezik uveden i u urede i u škole, a razvijao se brzim tempom i u književnosti, stavila se na dnevni red potreba njegova dotjerivanja i stilskog usavršavanja. Toga se zadatka s velikom voljom latio Adolfo Veber. Briga o stilu bila je osnovna crta njegova cjelokupnog jezikoslovnog rada, njome se on znatno razlikovao i od Babukića i Mažuranića, a i od kasnijih naših jezikoslovnih pisaca. Vebera su pedesetih i šezdesetih godina držali najboljim stilistom zagrebačke škole, za njega je Antun Mažuranić govorio da piše kao »po žnori«. U tome je on svakako pošao stopama svoga bečkog profesora dra. Karla Grysara, autora *Teorije latinskoga stila*,[24] ali to je i posljedica sretnog spoja lingvističko-umjetničke nadarenosti samoga Vebera. Što mu je pritom kao uzor poslužio upravo latinski jezik, to izvire gotovo nužno iz prilika tadašnjeg stanja proučavanja našega jezika. Latinski je jezik bio donedavna i službeni i nastavni jezik, poznavanje latinskog jezika bilo je tada prošireno u krugovima obrazovanih ljudi, tako da je u to prelazno doba latinski jezik mogao korisno poslužiti kao sredstvo uspoređivanja. Treba da se podsjetimo, da su i Mažuranićevi *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*, koji su doživjeli dva izdanja (1839. i 1842.), napisani u paralelnom prikazivanju obaju jezika, a ne svakoga posebno. A o posebnim razlozima za to govori i sam Veber u svojoj prvoj programatskoj raspravi godine 1852.

Rasprava ta nosi doduše naslov »Korist i način predavanja latinskih klasikah«,[25] ali u njoj se zapravo govori o koristi, koju od nastave latinskog jezika može imati hrvatski jezik. Veber u njoj ističe, »da neima znanosti, kojom bi se mogao ne samo um mladeži, nego i naš narodni jezik usavršiti, što upravo učenjem latinskoga jezika«, i to zato, što je

[23] O. c., str. 19.

[24] »Theorie des lateinischen Styles« vom C. J. Grysar, Wien 1843.

[25] Djela A. Vebera, Zagreb 1889., str. 101.–120.

latinski jezik najproučeniji od svih jezika svijeta. »Priviknuvši dakle ovim tankim razlikam u latinskom jeziku, lako ćemo i svoj, u kojem se još sve plete i mete, probrati, razlučiti i razjasniti, ter učiniti, da nam bude uza svu točnost raznolik i slobodan.« Veber ne poriče, da narodni jezik treba u prvom redu učiti iz domaćih izvora i s obaziranjem na ostale slavenske jezike, naročito staroslavenski, ali i slavenski su jezici iskvareni pod utjecajem stranih jezika, tako da nam u srodnim osobinama latinski jezik može biti od neprocjenjive koristi. Jedna je od važnih zajedničkih osobina hrvatskog i latinskog jezika glagolski način izražavanja, koji po Veberovu mišljenju najviše pridonosi jasnoći stila, po čemu je latinski jezik natkrilio sve ostale jezike. Pod utjecajem njemačkog jezika, veli Veber, naši pisci unose imeničko izražavanje te čine tako jezik teškim i nerazumljivim. I u stvaranju novih riječi latinski način tvorbe srodniji je našemu nego njemački. Njemački jezik spaja po dvije, tri i četiri riječi, da bi stvorio nov izraz, latinskome više odgovara tvorba s formantom – Veber veli: rječotvornim dočetkom ili formativom – ili opisivanje misli s više riječi. I naš jezik obiluje s mnogo formanata za tvorbu riječi, a i njemu više prija opisivanje nego spajanje riječi. »Ali naši spisatelji, iskvareni dakako tudjimi primjeri, vole spajati riči, kakovih imamo već sada kano pljeve, otežućih se poput paučine.« I tu nam dakle srodnost latinskoga jezika može pomoći. Glasovit je nadalje latinski jezik i po tome, što je svakoj riječi, osobito u naučnom pogledu, točno određeno značenje, te ima obilje izraza, koji se nikad »niti za vlas« ne mijenjaju. Time postavlja Veber našem jeziku važan zahtjev, koji treba da zadovolji prije ili kasnije svaki razvijeniji književni jezik. On je osjetio, da se u našem narodnom jeziku još sve plete i mete, pa teži za određenošću izraza već pedesetih godina po uzoru na latinski jezik. Za uzor nam može poslužiti latinski jezik i svojim periodima i ritmom u sastavljanju rečenica. »Liep nam je i u tom primjer pokazao naš slavni Vuk, u kojem, premda se nemože ukoriti, da se je izkvario latinštinom, ima periodah, kojimi bi se mogao i Ciceron ponositi.« Uopće, pri tumačenju sintakse nastavnik latinskog jezika uvijek treba da uspoređuje latinski način izražavanja s hrvatskim načinom, jer će mu posao biti i lakši i napredniji. A što se tiče participa, i oni su važan stilski element, osobito pri tvorbi perioda, pa ih valja umjereno upotrebljavati. »Nisam za to, da se u nas metne dionik ondje, gdje mu je u latinskom mjesto; ali budući da imamo malone sve latinske, a i svoje dionike skupa s absolutnim nominativom, treba po jeziku latinskom proučiti, koji je naš prama njihovu.« Veber dakle nije za imitiranje, za natezanje našega jezika prema latinskome, nego za uvježbavanje srodnih osobitosti s pomoću latinskoga. Rimljane treba nasljedovati i u izbjegavanju svakog nečednog izraza, u težnji za uglađenim i ukusnim mišljenjem i pisanjem. Još u nečemu može nam koristiti učenje latinskoga jezika: u razlikovanju pjesničkoga i prozaičkog stila. »Mi smo jadni zalutali stranputice, te učeći se jezik iz narodnih pjesamah, mislimo, da je ciela ona smjesa foramah i riečih uviek dobra i pravilna.«

Kao što vidimo po osnovnim mislima ove Veberove rasprave, Veber želi, da se pravilno razvijaju osobine našega jezika, da se uklanjamo osobinama njemačkog i latinskog jezika, koje nisu u duhu našeg jezika, a latinski jezik da nam pritom posluži kao pomagalo i sredstvo za usporedbu. »Nisam za to, da svoju narav ikomu za volju žrtvujemo, ali nam valja i rimske naravi što posvojiti, ako hoćemo, da se pomladimo i okriepimo.« Istakao je i danas moderne misli o potrebi određenosti književnog jezika, o potrebi razlikovanja pjesničkoga i proznog stila, o potrebi ljepote i ukusa u izražavanju, pa i o potrebi stalne brige o jezičnoj pravilnosti. Takvo Veberovo izlaganje misli znači u ono doba svakako dalju i važnu stepenicu u brizi oko pravilnog razvoja našega književnog jezika. I još nešto, nitko prije Vebera nije kod nas izrekao takve misli književnije, neposrednije, umjetničkije, što za usvajanje znači vrlo mnogo. A ako je ipak Veber kasnije kao gramatik i podlegao ponekom utjecaju latinskoga jezika, ipak to, sudeći po ovom članku, nije bilo svijesno, nego je bilo uvjetovano tadašnjim stanjem lingvističke nauke u nas. Veber je eto počeo oslobađanjem našega jezika od utjecaja dvaju jezika, koji su ga prije toga pritiskivali, nastavio je i dalje u tom pravcu, postigao je u tom, kao što ćemo vidjeti, i značajne rezultate, pa mu to svakako valja ubrojiti među zasluge.

Ali uskoro je opet hrvatski jezik bio ugrožen u svojem prirodnom pravu uvođenjem njemačkog jezika kao nastavnog god. 1854. Ravnatelj zagrebačke gimnazije Premru povjerava Veberu samo nastavu latinskog i njemačkog jezika s prigovorom: »Sie kroatisieren mir zu stark die Jugend!« No i u nastavi tih dvaju jezika ističe Veber pred učenicima prirodno pravo i prednosti hrvatskoga jezika nad njemačkim i latinskim.[26] Osim toga piše apologiju hrvatskog jezika u »Nevenu« 1856., raspravu »Ustroj ilirskoga jezika«.[27] U znak priznanja zagrebački srednjoškolci, u jeku germanizacije, četiri puta proslavljaju Veberov imendan štampanom pjesmom u časopisima. Franjo Marković označuje tu raspravu kao moralni poraz germanizacije.

Veberova obrana jezika pisana je iz ojađene duše, ali sa zanosom i divljenjem prema materinskom jeziku. Tu je došao do izražaja sretan spoj filološke obrazovanosti i umjetničkog oblikovanja. Čitava ta rasprava od 34 strane nije ništa drugo nego zanosno napisana gramatika materinskog jezika, no ta gramatika počinje riječima: »Mnogi ima biserno zrno, a drži ga staklenim, te ga daje čeljadi za ures, a sam se kiti napravom, posudjenom u susjeda.« Nema sumnje, težak udarac, koji je Veber doživio uvođenjem njemačkog jezika kao nastavnog u gimnazije, nije mogao naći drugačijeg olakšanja nego u isticanju bogatstva i ljepote hrvatskog jezika. Rodoljub je stoga u ovoj raspravi natkrilio opreznog lingvista. Tako u toj raspravi čitamo, da slavjanski jezik, dakle i naš hrvatski ide po korijenima u najbogatije u Evropi, da mu se to

[26] Djela A. V., I., 19.

[27] Djela A. Vebera, III., 1887., 242–273. U »Nevenu« je izašla pod naslovom »Ustroj ilirskoga jezika«, a u Djelima kao »Ustroj hrvatskoga jezika«.

bogatstvo još i neizmjerno umnožava prefiksima i sufiksima, da je kratak, plastičan i jedar kao rijetko koji jezik. Naš je jezik osim toga i lijep »do sto divotah«. U njemu se tvrdi i meki glasovi tako skladno izmjenjuju, da je posve sličan talijanskomu, koji sav svijet drži najkrasnijim u Evropi. Ako se još k tome doda ljepota akcenta, bogatstvo sklanjanja i sprezanja, sloboda reda riječi i razborito umjetna sloga, onda se tek može osjetiti čarobnost našega jezika. A kako je tek pogodan naš jezik za poeziju, dok su se Schiller i Goethe »namučili težkih mukah i tužili na upornost svoga jezika«! Naš jezik nadmašuje njemački i brojem padeža i bogatstvom zamjenica i brojeva, glagolskim vidom, promjenljivošću pridjeva, pregnantnošću priloškog izraza i obiljem prijedloga. Veber i uspoređuje. Dok mi kažemo jednostavno: »Prodao je njegovu i svoju kuću«, Nijemac mora reći: »Er hat das Haus des N. N. und sein Haus verkauft.« Dok je nama dovoljno reći: »Dvoje ljudi«, Nijemci moraju reći: »Zwei Menschen, Mann und Weib«. Svakako, Veber bi znao istaći i prednosti njemačkoga jezika nad hrvatskim, ali u doba opće germanizacije za Bachova apsolutizma ne smijemo se čuditi, što je navodio samo prednosti hrvatskoga jezika nad njemačkim i latinskim. U bogatstvu glagolskih oblika i značenja naš jezik jedino grčki u nečem nadmašuje, a s obzirom na prijedloge Veber ne poznaje jezika, gdje bi ih bilo više. A ipak ta rasprava nije prazno hvalisanje; naprotiv, težište je na iznošenju gramatičke građe, u okviru tadašnjeg znanja, a pohvale su samo izvedeni zaključci nad analizom građe, koja je bila u prilog piscu. Veber daje potanke upute o upotrebi neodredenog i određenog oblika pridjeva s obzirom na »vječne tužbe tudjinacah, pače i našinacah, da je vrlo težko proučiti«; zadržava se na razlici između imperfektivnih i perfektivnih glagola, na upotrebi participa, a ističe i smetnje s veznikom *da* i daje upute, kako da ih svladamo. No dakako težište je članka, da je naš jezik »svakako vrstan bratimiti se sa svakim, dapače i prednjačiti mnogomu drugomu jeziku. Što pako sliedi odatle, *ostavljam umu svakoga nepristranoga čovjeka.*« Posljednju rečenicu Veber posebno ističe, jer zbog cenzure nije mogao reći, da takav jezik treba da ostane i dalje nastavni i službeni jezik Hrvatske.

Bez obzira na to, što spomenuta rasprava očituje neke lingvističke slabosti, karakteristične za ono doba, što će ih tek polemike s Jagićem nakon deset godina raščistiti, ipak je Veberov »Ustroj ilirskoga jezika« imao veliko značenje u vrijeme, kad je napisan. U doba žestokog potiskivanja hrvatskog jezika to nije bila samo lingvistička rasprava, nego i važan rodoljubni čin. Veber tom raspravom nije govorio samo u svoje ime, nego u ime čitave hrvatske rodoljubive javnosti. A mogao ju je u ono doba zaista napisati samo on, jer vještijeg čovjeka za to Hrvatska tada nije imala. No valja mu priznati i odvažnost, koju je tim člankom pokazao kao državni činovnik, malo prije upravo kažnjen ukorom ministarstva »kao neprijatelj školskoga sustava i hrvatski pretjeranac«.[28]

[28] Djela A. V., I., 20.

Ali u to je već doba Veber sastavljač školskih knjiga i pisac školskih gramatika. Na to troši mnogo vremena i s tim doživljuje poseban uspjeh, o kojem će biti potanjeg govora u slijedećem poglavlju. Poslije uspjeha nadoći će u polovici šezdesetih godina i u sedamdesetim godinama kritike toga njegova rada, na koje on od vremena do vremena i odgovara, no sistematski i načelan odgovor daje na njih, bez ikakva vida polemike, u raspravi »Pabirci po slovnici hrvatskoj«[29] godine 1877. Tu on raspravlja o tome, kako treba pisati praktične gramatike. Njegova je teza, s kojom se je branio u polemici s Jagićem, da praktični gramatičar treba da se u prvom redu brine o tome, kako će lakim načinom naučiti čitatelje, odnosno učenike pravilnim oblicima književnoga jezika. U naučnim je gramatikama po Veberovu mišljenju mjesto za uspoređivanje sa slavenskim jezicima, sa staroslavenskim, pa ako treba, i sa sanskrtom. A i u suvremenom narodnom jeziku ima prilično različitosti, dvostrukosti i trostrukosti, pa o tom treba da se dogovore gramatičari, što da uzmu kao pravilno. Veber se zalaže za to, da se između nekoliko istovrsnih oblika odabere onaj, koji je pravilan, a ne zazire ni od nepravilna oblika, ako uza nj ne postoji pravilan oblik. U praktičnoj gramatici sve treba da bude što određenije i preglednije, a provincijalizmima, dijalektizmima i zastarjelim likovima nema u njoj mjesta. Zbog razloga preglednosti i lakoće on se protivi i diobi glagola po Dobrovskome i Miklošiču, jer suviše opterećuje onoga, koji uči. »Praktička (gramatika) treba da se što više oslobodi dalekoga tumačenja, mnogih razlikah i iznimakah, pak da putem pravilah, osnovanih na onom, što je najobičnije u jeziku, sigurno i lako vodi početnika do znanja.« Premda su sve to prihvatljiva načela, čak ono o diobi glagola danas još prihvatljivije nego suprotno mišljenje Veberovih protivnika (Daničića i dr.), ipak je neodrživo Veberovo shvaćanje, da se praktični gramatičar ne treba upravljati po posljednjim rezultatima znanosti, jer da se oni često mijenjaju, pa bi takav pisac »morao mienjati prama svakomu rezultatu znanosti, koji bi se malo kašnje opet mogao pokazati netemeljitim. A drugo, nije sve, što je znanstveno, ujedno za svakoga shodno.«

Ova je načela Veber i provodio u svojim gramatikama, pa dok su mu ona pravilna i pomogla da unaprijedi hrvatske gramatike od Babukićeva i Mažuranićeva vremena, ovo posljednje načelo nije bilo na korist njegovim gramatikama. No on je ipak uporno ustrajao kod njega, pa na pr. premda ga je Jagić u »Književniku« 1865. upozorio, da prilozi *ljetos*, *zimus*, *proljetos*, *jesenas* ne idu u instrumental vremena, jer su to zapravo akuzativi vremena, Veber ipak nije uvažio taj prigovor braneći se, da su to u suvremeno doba adverbijalni izrazi, koji znače vrijeme, pa mogu biti podvedeni pod svaki padež, kojim se određuje vrijeme.[30] Tako ih je onda ostavio u bilješci kod instrumentala vremena u svim svojim gramatikama do 1876. uključivo.

[29] Djela A. V., III., 274–291.

[30] Književnik, II., 1865., 583–587.

O lingvističkim načelima zagrebačke škole govorio je Veber nekoliko puta, a osobito u polemici s predstavnikom riječke škole Franom Kurelcem. Progovorio je još o njima 1884. u članku »Zagrebačka škola«[31] osvrćući se na prigovore iz štokavskih krugova protiv starih oblika za pluralne padeže: *ženam, ženah, ženami*. Tu on sasvim jasno govori, da je zagrebačka škola imala zadatak, da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavaca, kako bi se raširilo književno polje. Isto tako zagrebačka škola nije htjela žrtvovati silu dobrih riječi i fraza, kojih štokavština ne poznaje, a žive u kajkavskom i čakavskom narječju. A budući da još nije izvršila jedan važan zadatak – uvođenje Slovenaca u književnu zajednicu – ne smije obustaviti svojih spasonosnih radnja, jer će se to lakše postići zagrebačkom nego Daničićevom školom. »Kad postigne svoj cilj, moći će se shodno zametnuti pitanje, treba li zagrebačku školu posve pretočiti u Daničićevu. Ako se narod za to odluči, meni je svejedno, samo mi je drago, što ja nisam po njoj pisao, jer sam osvjedočen, da po njoj gubi jezik mnogo od svoje prvobitne naravi i vrstnoće, da biva nejasniji i čestom porabom jednako glasećih padežah manje blagoglasan.« Opravdanje, koje može samo djelomično izdržati kritiku, ukoliko se odnosi na čakavce i kajkavce. A koliko se odnosi na Slovence, teško se je moglo opravdati i 1847., dok je 1884. bilo sasvim nerealno. Isto tako, dok su se u našim prilikama stari oblici za pluralne padeže mogli još pedesetih godina opravdavati potrebom jasnoće i blagoglasja, takvi isti razlozi bili su već 1884. sasvim nelingvistički.

V

Vrlo su značajne zasluge Adolfa Vebera kao pisca gramatika hrvatskog jezika. Spomenuli smo već njegov pionirski rad, *Skladnju ilirskoga jezika* iz 1859. Ali i njegova *Slovnica hèrvatska* iz 1871. znači znatan napredak prema prijašnjim gramatikama hrvatskoga jezika. Bili su to za svoje doba tako solidni radovi, da je Veber s pomoću njih gotovo dvadeset godina davao pravac gramatičkom obrazovanju hrvatskih intelektualaca i da je po njima s pravom stekao glas prvaka zagrebačke škole.

Veberu je svakako bilo lakše napisati *Latinsku slovnicu* (1853) nego spomenute hrvatske gramatike. Za nju je imao pouzdane njemačke priručnike dra. Karla Eduarda Putschea (*Lateinische Gramatik*, 1850) i dra. Ferdinanda Schulza (*Lateinische Sprachlehre*, 1848) i predavanja svoga bečkog profesora dra. Karla Grysara.[32] Priznaje, da mu je bilo nešto teže pri obradi sintakse, jer se morao utjecati svomu znanju s obzirom na to, što »o skladnji ne samo našega, već niti koga drugoga sla-

[31] Djela A. V., III., 458–462.

[32] Adolfo Veber: Latinska slovnica, Beč 1853., predgovor, str. III.

venskoga naréčja nije malone ništa pisano«. Stoga je svijestan, da će u toj *Latinskoj slovnici* biti »podosta toga, što će se u buduće moći izpraviti«.[33] Ali svakako, i taj mu je rad kasnije korisno poslužio pri izradbi *Skladnje ilirskoga jezika*, premda se djelomično i negativno odrazio potpadanjem pod utjecaj latinskog jezika.

Veberova *Skladnja ilirskoga jezika* prva je cjelovita sintaksa hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na 192 strane teksta ona obuhvaća i sintaksu rečenice i sintaksu dijelova govora i sintaksu oblika, premda njezin raspored nije takav. Veber je podijelio *Skladnju* na skladnju slaganja, djelovanja i poredanja. U skladnji slaganja prikazuje rečenicu i njezine dijelove, u skladnji djelovanja sintaksu oblika i dijelova govora, a u skladnji poredanja red riječi u naravnom i umjetnom poredanju. K tome je još dodano poglavlje o pisanju, dakle pravopis, i posebni dodatak o stihotvorstvu. Ta dioba ne potječe možda iz starije Babukićeve *Ilirske slovnice*, a ni iz Veberove *Latinske slovnice*. U Babukićevoj *Slovnici* sintaksa (»stavkoslovje«) obuhvaća tri odsjeka: odsjek o prostoj rečenici (o stavku), u kojem je obrađena kongruencija, sintaksa oblika i red riječi, odsjek o složenoj rečenici i odsjek o mnogostruko složenoj rečenici i o periodu. U *Latinskoj slovnici* govori se najprije o kongruenciji, zatim o upotrebi padeža, pa o upotrebi vremena i načina i glagolskih oblika uopće i na kraju o metrici. Veber je dakle za sintaksu ilirskoga jezika upotrebio drugačiji raspored od svoga prethodnika, a dao mu je i bitno drugačiji sadržaj, premda u bilješci na kraju *Skladnje* napominje, da se poslužio i Babukićevom *Slovnicom*.

U Babukićevoj *Slovnici* sintaksa je obrađena u trećem dijelu, na str. 348.–425. Premda je bila predložena za školski udžbenik, ona je ipak pisana kao naučno djelo s mnogo točaka i podtočaka, s mnogo citata i osvrtanja na lokalne govore, s prikazom ne samo suvremenoga književnog jezika, nego i jezika dubrovačko-dalmatinske i slavonske književnosti. Primjeri, vrlo često u stihovima, protežu se i na dvije strane. U svojem službenom prikazu te gramatike Veber je osudio takav način pisanja za školu,[34] pa je na osnovi te ocjene Babukićeva *Slovnica* odbijena kao školski udžbenik. Veber je dakle svojom *Skladnjom* trebao i da pokaže, kakav treba da bude udžbenik gramatike materinskoga jezika za srednje škole. On je gradivo podijelio na manje odsjeke, izbacio je lokalizme i dijalektizme, uklonio – osim iz poetike – sve historijske pisce i uzimao primjere samo iz djela svojih suvremenika: Karadžića, triju Mažuranića, Trnskoga, Vraza, Kurelca, Šuleka, Stojanovića, Bogovića, iz narodnih poslovica i pjesama. Primijenivši načelo odabiranja pravilnosti i načelo sinhronije, Veber je učinio važan korak naprijed u pisanju hrvatskih gramatika, koji se po svojoj dalekosežnosti može usporediti samo s onim, što je učinio Tomo Maretić potkraj stoljeća. I to bi eto bio onaj napredni, da ne reknem revolucionarni potez Adolfa Vebera kao gramatičara, koji vukovci nisu nikad pravilno ocijenili. Taj

[33] Adolfo Veber: O. c., str. III.–IV.
[34] A. V.: Djela, III., str. 3.–4.

je čin doduše odbljesak razvoja jezika u hrvatskoj književnosti Veberova vremena, no Veberu treba svakako upisati u dobro, da je on tu činjenicu realno zapazio i fiksirao 1859., a da je Babukić samo pet godina prije toga nije ni uzeo u obzir.

Veber je svoju *Skladnju* napisao prije Miklošičeve *Poredbene sintakse slavenskih jezika* (Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, Wien 1868.–1874.), a dok ju je pisao, nije još poznavao Daničićeve *Srbske sintakse*, koja je štampana u Beogradu 1858. Veberov je naime rukopis bio gotov već 1858., te su ga već tada imali na ocjeni V. Babukić i Križak i ocijenili ga, tako da je Veber iste godine pisao ministarstvu prosvjete obrane protiv prigovora, što su ih postavili ocjenjivači.[35] Vidi se to i po tome, što je već doštampanoj *Skladnji* dodao Veber dodatak na str. 190.–191., u kojoj navodi »nekoliko izpravaka i nadometakah, na koje sam što svojim razmatranjem, što pako po Daničićevoj Skladnji naišao«. Tek je u dodatku mogao da se posluži nekim Daničićevim formulacijama, ali i to samo za sintaksu padeža, jer ostala se građa u Daničićevoj *Sintaksi* ne obrađuje. Ne obrađuje se u njoj baš najteži dio, sintaksa glagolskih oblika, u kojima je Veber donekle potpao pod utjecaj latinskog jezika. Veberu je u »Narodnim novinama« 17. IX. 1881. F. Maretić prigovorio baš to, što nije 1859. upotrebio Daničićeve *Sintakse*. »Naravski – odgovorio mu je Veber – jer smo jih mi u isto vrieme pisali, a ako je Daničićeva i izašla za koji dan prije moje, nije još bila prispjela u Zagreb.«[36] A da je i prispjela, za područje sintakse glagolskih oblika ne bi Veberu ništa ni pomogla.

Pišući svoje »Primjetbe k našoj sintaksi s gledišta sravnjujuće gramatike« u »Književniku« 1865.,[37] Jagić je Veberovoj *Skladnji* prigovorio, što se u njoj kadikad gramatičke kategorije tumače logičkim kategorijama, zatim, što se u njoj grade pravila po primjeru drugoga kojeg jezika, ponajviše klasičkoga, i to latinskoga jezika, i napokon, što naši gramatičari, pa i Veber, razlikuju više glagolskih načina, nego što ih naš jezik uopće ima. Svi su ti prigovori odista osnovani, premda ih Veber u svojem »Odgovoru g. Jagiću na primjetbe o sintaksi«, također u »Književniku« 1865., nije uvažio.[38] Veber se i prije toga branio protiv takva Babukićeva prigovora o zavisnosti o latinskom jeziku pri tumačenju sintaktičke upotrebe glagolskih oblika riječima: »Nadalje, ako navedeni primjeri sliede iz pravilah, što je kritika briga, ako slična pravila dolaze i u latinskih slovnicah? Ta Niemci su porabu svojih prošlih vremenah i svoga konjunktiva po latinskih mislih ne samo protumačili nego i udesili; ja pako nisam nigdje sile nanio ilirskomu jeziku, čemu dakle taj nezasluženi ukor?«[39] No činjenica je, da se na kraju Veberove

[35] O. c., 153.–160.
[36] O. c., 454. – Taj F. Maretić ne će biti nitko drugi nego Tomo (Foma) Maretić.
[37] Vatroslav Jagić: Primjetbe k našoj sintaksi s gledišta sravnjujuće gramatike, Književnik, Zagreb 1865., str. 176.–196.
[38] A. Veber: Odgovor g. Jagiću na primjetbe o sintaksi, Književnik, Zagreb 1865., str. 583.–587.
[39] A. V., Djela, III., 156.

Skladnje nalazi tabelarni pregled upotrebe vremena i participa u glavnim i zavisnim rečenicama slično kao u kakvoj latinskoj gramatici consecutio temporum. Veber u njima točno određuje, kad se smije upotrebiti koje vrijeme. Činjenica je i to, da Veber u *Skladnji* u § 49. navodi četiri načina: indikativ, odnosni, optativ i imperativ, a u § 29. *Slovnice hèrvatske za 4. razred* čak pet: pokazni, moćni, pogodbeni, željni i zapovjedni, dok Jagić u svemu priznaje samo tri načina u našem jeziku: pokazni (indikativ), zapovjedni (imperativ) i moćni ili pogodbeni (potencijal). Sve je ostalo uvedeno iz tudih jezika, no za ispriku Veberovu valja reći, da četiri načina imaju već prije njega Babukić (u § 54. *Slovnice ilirske*) i A. Mažuranić (u § 153. *Slovnice hèrvatske*). To je dakle Veber naslijedio, ali je pravilnost toga neuspješno dokazivao i poslije Jagićeva upozorenja te zadržao i u posljednjem izdanju *Slovnice hrvatske* god. 1876. u § 152.

Veber daje na kraju gramatike tabelarni pregled upotrebe vremena i participa u glavnim i zavisnim rečenicama zato, što on želi, da u jeziku bude sve točno određeno i pravilima provideno. Jagić naprotiv drži, da je u tadašnjem početnom stadiju izučavanja sintakse bolje navoditi mnogo primjera nego davati mnogo pravila. Ali to nije odgovaralo ni naravi ni načelima našega Vebera. On na osnovi primjera iz pisaca i narodnog jezika želi da dade određena pravila za književni jezik, jer je književni jezik jedno, a narodni drugo. Tu je ključ njegova neslaganja s Jagićem. Svakako u početnom stadiju izučavanja jezika pravilnije je Jagićevo stanovište, a Veberovo je zaista poteklo iz tako izgrađena jezika, kao što je bio latinski, no vrijedilo bi za naš jezik tek nakon njegova temeljitog proučavanja i izgradnje.

Veber u »Odgovoru« priznaje, da se služi logičkim kategorijama za tumačenje gramatičkih kategorija, ali drži, da u tom ne pretjeruje. Ipak Jagićev je prigovor o pretjeranom unošenju logičkih kategorija u § 4., gdje se tumači razlika među atributom i epitetom, potpuno opravdan za gramatičku nastavu, ali za ulaženje u smisao jezika, za dublje ispitivanje razlike značenja i logička metoda Veberova ima svoje opravdanje. Ne može se ipak ničim opravdati nastojanje Veberovo, da pronađe onako tananu razliku između uzročnog *jer* i *što*, po kojoj *jer* navodi uzrok, koji je objektivno pravi uzrok koje stvari, a *što* samo subjektivno pravi uzrok, kao ni to, da se za glagolske priloge sadašnjosti i prošlosti utvrde posebni likovi za singular, a posebni za plural: *Pisar sědeć piše. Pisari sědeći pišu. Caesar, potukav Pompeja ... Caesarevci, potukavši Pompejance ...* (Str. 125. i 139.)

Kao što smo već vidjeli, Veber se branio sasvim nenaučno i protiv Jagićeva prigovora, što je priloge *ljetos, zimus, proljetos, jesenas* stavio uz instrumental vremena, pa to nije popravio ni u slijedećim izdanjima opravdavajući se, da adverbijalni izrazi mogu ići pod svaki padež. To, što nije usvojio rezultate naučne gramatike u njezinu razvoju, najslabija je točka Veberova gramatičkog rada, koja mu je i nanijela prigovore zbog diletantizma i tako bacila sjenu na njegovo u začetku zaslužno

djelo. Nije Veber kriv, što nije znao neke rezultate nauke prije njihova otkrića, ali ne može se opravdati, što ih nije usvojio, kad su otkriveni, sve s obrazloženjem, da to i ne ide u praktičnu gramatiku.

Kao što već rekoh, *Skladnja ilirska* bila je zapravo drugi dio Mažuranićeve *Slovnice hèrvatske*, koja je izašla s njom iste godine, a sadržavala je »rěčoslovje«. Tako je to bilo do 1871., kad je Veber obradio i prvi dio gramatike i izdao ga zajedno sa sintaksom kao *Slovnicu hèrvatsku*. To je s jedne strane posljedica Mažuranićeva povlačenja iz javnog života, a s druge opet aktivnosti samoga Vebera. Valja reći, da je Veber osobito cijenio gramatički rad Antuna Mažuranića i da je vrlo srdačno dočekao i ocijenio njegovu *Slovnicu* 1859.[40] Mažuranić je kao gramatičar pedesetih i šezdesetih godina imao veći ugled od Babukića poglavito zbog svoje razrade hrvatskosrpskog akcenatskog sistema u *Slovnici* 1859. i u raspravi »O važnosti accenta hèrvatskoga za historiju Slavjanah«, koja je izašla u Programu zagrebačke gimnazije god. 1860. i zbog koje je god. 1862. prigodom proslave tisućgodišnjice ruskog carstva dobio od ruskog cara Aleksandra orden sv. Vladimira. Mažuranić je prije Daničića, doduše ne tako točno i iscrpno, utvrdio zakonitost hrvatskosrpskog akcenatskog sistema i povezao ga s općom slavenskom akcentuacijom. U gramatičkim pogledima ostao je čitava života vjeran ilirskim koncepcijama, na koje su dolazili napadaji sa svih strana, neugodni, oštri, pa i nepravedni. Sudjelujući pri sastavljanju ilirskog pravopisa i pri utvrđivanju književnog jezika, Mažuranić je zajedno s Babukićem i Gajem svijesno radio na tome, da književni jezik i pravopis budu takvi, da ih bez poteškoća mogu prihvatiti i štokavci i kajkavci i čakavci. Bio je to kompromisni način, kojim se na bazi štokavskog narječja i njegova ijekavskog govora željelo postići jezično jedinstvo svih južnih Slavena. Ilirci su svijesno odbili onakav tip štokavske ijekavštine, kakav je već bio poznat po Vukovu *Srpskom rječniku* i gramatici ispred njega. Držali su, da je to ekstrem, koji bi teško mogli prihvatiti kajkavci, čakavci, pa i Slovenci, na koje su računali. Stoga su svijesno unijeli u svoj tip književnoga jezika neke starije osobine, koje su zajedničke i kajkavcima, i čakavcima, i Slovencima, i staroštokavcima, na pr. stare pluralne završetke, a nisu zazirali ni od nekih leksičkih elemenata kajkavskog i čakavskog narječja. U pravopisu su također nastojali naći pomirbena rješenja, kao na pr. slovom ě, ili osloniti se na tradiciju, kao na pr. pisanjem mukloga *e* odnosno *a (smèrt, smàrt)*. Tako je došlo do ingerencije gramatičara u pitanjima jezične norme i do stvaranja književnog jezika, koji nije imao potpun oslonac u živom narodnom govoru. No i to je izazivalo mnogobrojne polemike, a naišlo je i na osudu u *Književnom dogovoru* 1850., ali je ipak u biti živjelo sve do poraza zagrebačke filološke škole 1892. Posljednje udarce kritike doživljavao je Veber, kao da je on to izmislio, a zapravo je on samo preuzeo i branio Babukićevo i Mažuranićevo djelo. Sve se to vidi iz prvih grama-

[40] Vidi ocjenu u Djelima A. V., III., 5.–20.

tičkih djela Babukića i Mažuranića i iz prvih polemika o jeziku i pravopisu u ilirsko i poilirsko doba.

U *Osnovi slovnice slavjanske naréčja ilirskoga* (Zagreb, 1836) Vjekoslav Babukić obrazlaže potrebu uvođenja ě slogom ilirskom: »Naša naměra ovdě nije predpisavati ljudem zakone, kako imaju taj zabiléženi ě u obćem i prostom razgovoru izgovarati, nek' ga svaki izgovara kako mu drago; ali zavolju sloge ilirske potrebno jest, da se u pismu jednako uvěk ě piše.«[41] Nastavak *-ah* i *-ih* u genitivu plurala, koji je kasnije izazivao toliko bure, obrazlaže navođenjem, da je on u upotrebi u većine Ilira: »Danas pomehćuje većja strana Ilirah stari padež sa slovkom *ah* ili *ih* ... Serblji, mnogi Slavonci i Dalmatinci poradi slaboga na kraju glasa *h*, izpuštaju ga i u pisanju.«[42] Stare nastavke u dat., lok. i instr. plur. umjesto novih Karadžićevih brani općim duhom svih slavenskih jezika i starijim hrvatskim piscima Katančićem, Kačićem i Vitezovićem. Polemizirajući s Karadžićevim uvođenjem novijih oblika Babukić veli: »Mi moramo, ako neželimo tumarati po mraku, takova pravila iznajti, koja se sa obćinskim duhom slavjanskoga jezika sudaraju. Dokančanja *om* i *em* u 3. pad. višeb. odgovaraju obćinskomu pravilu slavjanskoga jezika; tako n. p. čitam u Katančića ... Kačića ... Vitezovića ...«[43] A etimološki način pisanja nasuprot Karadžićevu fonetičkom načinu obrazlaže lakoćom: »Ovo je dalo povod, da su někoji pisci za g. Vukom Stefanovićem, prezirajući bližnje korene rěčih, ovako (misli: ljupko, ropstvo, svadba; op. pisca ove rasprave) i pisati počeli; mi věndar sudimo, da se ovakovim pisanja načinom nauk istoga jezika preveć obtežćava, ter zato da je bolje ovakova pretvaranja u pismu tak često nepotrěbovati.«[44] A da slična, većinom ideološka tumačenja navodi u *Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika* i Antun Mažuranić godine 1839., pokazao sam citatima u 1. točki ove rasprave.

Stvar se dakako zamrsila, kad su ustali protivnici sa svih strana: i protiv ě, i protiv starih oblika, i protiv *ah* u gen. pl., i protiv *èr* i *àr* umjesto vokalnoga *r*. Najprije je »Zora dalmatinska« već 1844. započela diskusiju o pravopisu, pa Andrija Torkvat Brlić u pismu iz Beča prigovara pisanju *èr* i *àr*, a drugo odobrava.[45] U 22. broju »Zore« neki S. brani dalmatinski pravopis, koji je već od 1820. uređen, pa odbija Gajev u cjelini: »Što će nami drugo slovoredje, kad imamo naše bolje od tugjega? S tugjim slovoredjem uvelo bi se malo po malo u našu Dalmaciu i tugje naričje, koga nebi mogo lako razumiti naš puk.«[46] Doduše, Kaznačić u drugom godištu uvodi ilirski pravopis, no od 40. broja trećega godišta (1846) urednik Kuzmanić raskršćuje s ilircima i uvodi ikavski

[41] Osnova slovnice slavjanske naréčja ilirskoga uredjena Věkoslavom Babukićem, Zagreb, 1836., str. 3.–4.

[42] O. c., str. 22. i 23.

[43] O. c., str. 24. i 25.

[44] O. c., str. 10.

[45] Zora dalmatinska, Zadar 1844., br. 10. od 4. III. 1844.

[46] O. c., 1844., str. 170.–171.

govor kao književni. »Ta i dan današnji u samoj Rusiji ima deset tisućah tisućah (deset miljunah!) ljudih, koji ono *i* kao i mi izgovaraju.« Ustajući protiv Gajeva *ě* Šime Starčević u 44. broju istoga godišta veli, da bi više volio, da mu svi rukopisi u vatri izgore, nego da ih štampa »polag spomenutoga rogatoga (zagrebačkoga) verstopisa«. A u 45. broju počinju 9. XI. 1846. izlaziti u »Zori« »Poslanice ličke pastirice Stane Gledović iz Rudaicah«, u kojima se ilirska nastojanja oko jezičnog jedinstva izvrgavaju ruglu, a ilirci se nazivaju porugljivo »Sutlo-Savo-Dravcima«.

I Karadžić je već 1845. u »Pismima Platonu Atanackoviću« počeo kritizirati pisanje *ě* i pisanje *ăr* za vokalno *r*, ali i izražavati nezadovoljstvo zbog slova s dijakritičnim znakovima uopće i predlagati izmjenu ilirskog latiničkog pravopisa.[47] Čak je 1846. ušao i u direktnu polemiku s Babukićem o ilirskom pravopisu u IV. knjizi Vrazova »Kola« odbijajući *ě*, odbijajući gen. pl. na *-ah* i navodeći, da je već pripremio nova slova za latinsku bukvicu,[48] a 21. IX. 1847. pisao je poslanicu Anti Kuzmaniću, uredniku »Zore dalmatinske«, u kojoj ga nagovara, da izostavi *h* u gen. pl. i da ne piše *a* ili *e* ispred vokalnoga *r*.[49] Pa i »Književni dogovor« god. 1850. zaoštren je izrazito protiv spornih točaka ilirskog pravopisa i jezika: prva točka govori protiv miješanja narječja, druga o tome, da mjesto *ě* treba pisati *je* ili *ije*, četvrta opet, da se izostavi *h* u gen. pl., i peta konačno, da se uz vokalno *r* ne piše ni *e* ni *a*. Od pet točaka »Književnog dogovora« četiri govore protiv ovih za ilirce osjetljivih pitanja.[50] Kako su ilirci, nasuprot tome, uporno branili svoj tip jezika i pravopisa, za koji su smatrali da će konačno ipak postati zajednički južnoslavenski pravopis, nije čudo, što su Gajeve »Narodne novine« u 76. broju godine 1850. s rezervom popratile štampanje »Književnog dogovora«: »Kao što je sloga svakoga većega napredovanja duša i glavni uviet, tako je naročito sloga u načinu pisanja ako ne neobhodna pogodba, a ono zaista najveća poluga krepčiega napredka književnosti. Predpolagajući, da namiera niže stavljenoga nama iz Beča poslanog dogovora i š njim skopčanih pravilah nije druga, već da se uvede jednakost u načinu pisanja medju našima spisateljima, priobćujemo ga domorodnomu čitateljstvu na rasudjenje. Vrieme će naskoro pokazati, jeda li je ovaj priedlog praktičan i vodi li u današnjem našem položaju k ožudjenoj slozi i jednakosti, ili pako naprotiv k još većemu ciepanju i književnom razdoru.« Svakako, »Narodne novine« i jezgra iliraca nisu još tada prihvatili zaključke »Književnog dogovora«, nego su ostali vjerni ilirskom tipu jezika i pravopisa zamijenivši u ponekim izdanjima *ě* sa *ie*.

Uskoro se javio i treći oštar protivnik zagrebačke škole, Fran Kurelac, koji je pod lozinkom »Bolji rat nego mir – ako treba« u školskom iz-

[47] Vuka S. Karadžića i Save Tekelije Pisma visokopreosveštenome gospodinu Platonu Atanackoviću, pravoslavnome vladici budimskome, o srpskome pravopisu sa osobitijem dodacima o srpskom jeziku. Skupljeni i polemički spisi V. S. Karadžića, Bgd 1896., knj. III., str. 155.–156.

[48] O. c., str. 200.–213.

[49] O. c., str. 304.–309.

[50] O. c., str. 299.–303.

vještaju riječke gimnazije za godinu 1852. raspravom »Kako da sklanjamo imena«[51] navijestio ilircima oštar rat zbog genitiva na *-ah* zalažući se za stari slavenski gen. pl. bez nastavka *(jelenov, kraljev, žen, sel, polj)*, a u knjizi *Recimo koju*[52] god 1860. opširno izložio svoja načela o hrvatskom književnom jeziku i pravopisu na osnovi približavanja ostalim slavenskim književnim jezicima, na osnovi starine i krajnje etimologije. Kurelac nije bio opasan protivnik zagrebačkoj školi po svojim načelima, jer su ona bila nestvarna i ekstremna, nego po snazi svojega stila, poznavanja jezične starine, upornosti i oštrine, kakva se ne javlja često. Kao što su 1846. u »Zori dalmatinskoj« ilirce porugljivo nazivali »Sutlo-Savo-Dravcima«, osporavajući im pravo na narodno vodstvo, tako ih je sada i Kurelac nazvao lažnim Hrvatima, uskocima, »laži-Hrvatima«, koji vode narod jezično »u srbski tabor«: »... er *nazovi-hrvatske* strane, duhom uskočkim běsne, trkimice u tabor se srbski, još dalji od hrvatskoga, zaletiše; te srbišu kako umědu: halavo i traljavo. Najmanje poznavaju narečja slovenskoga: *pravi Hrvati* već zato ne, er je narečje malko se od njih odvrnulo i odherilo ...; *laži-Hrvati* ne, er uskoci ničesa tako duboko iz uma ne meću nego ono, čto su bili.«[53] Ako se još uzme u obzir, da je i sam Karadžić 1849. člankom »Srbi svi i svuda«[54] ulio mnogo ulja u vatru priznajući hrvatstvo samo čakavcima, što je dakako izazvalo mnoge polemike, tada se vidi, da je ilircima i njihovim ideološkim sljedbenicima mogla pomoći samo sloga, taktičnost, ali i izravan put prema idealima, koje su postavili. Kako taktično odgovaraju ilirci u »Kolu« god. 1847. na napadaje i uvrede »Zore dalmatinske«! Bez ijedne riječi uvrede: »Bratjo Dalmatinci! Kud će suza već na oko? Čujte iskrenu rěč jednog po rodu Vam i kàrvi brata! čujte rěč, u koju pristaju hiljade glavah jedne iste misli! Duh našeg věka jest duh probudjenja narodnosti, duh sjedinjenja srodnih silah i težnjah, u kojih se god one pokrajinah našle i pojavile. U tom duhu stoji tvàrda naša věra. Za taj pravac zanesla nas je sveta ljubav ... Hoće se slušajući ostalu svoju srodnu bratju Sàrblje, Hàrvate i Slovence, da se složite š njima kao s većinom u pravopisu i književnom (koliko bude od potrěbe) jeziku. Ako to učinite, blago si i nama i Vama!«[55] Ilirci su dakle u jeziku i pravopisu svijesno odabrali onakav put, na kojem su mislili, da će se najlakše naći sa svim južnim Slavenima. I kao što nisu popustili »bratji Dalmatincima«, koji su uveli ikavštinu, tako nisu popustili u svemu ni Vuku Karadžiću, ne bi li kako održali ravnotežu. Tako su i u poilirsko

[51] F. Kurelac: Kako da sklanjamo imena? ili greške hrvatskih pisac glede sklonjovanja osobito drugoga padeža množine«, preštampano i u knjizi »Fluminensia«, Zagreb 1862., str. 155.–180.

[52] Recimo koju. Progovorio Frane Kurelac, starinom Ogulinac, a rodom iz Bruvna u Krbavi, Karlovac 1860.

[53] O. c., str. 158.

[54] Vidi Skupljene gramatičke i polemičke spise Vuka St. Karadžića, III., str. 290.–298.

[55] Naš pravopis i Zora dalmatinska. Kolo, IV., str. 85.–93. Zagreb 1847.

doba održavanje te ravnoteže provodili zapravo ilirci: stariji Antun Mažuranić i mladi Adolfo Veber Tkalčević.

Bila je potrebna ova digresija, da se shvati, zašto Antun Mažuranić 1859. i Adolfo Veber 1871. zadržavaju u svojim gramatikama osnovne elemente ilirskog tipa jezika i pravopisa te zašto smatraju službeno uvođenje ilirskog pravopisa u hrvatske škole god. 1862. svojom važnom pobjedom. I mladi je Jagić na strani tih ilirskih shvaćanja pa u »Narodnim novinama« god. 1859. člankom »Quomodo scribamus nos?« brani *ah* u genitivu plurala, brani stare oblike za pluralne padeže i zalaže se iznad svega za slogu u jeziku i pravopisu: »Jer kako kod nas još uviek stvari stoje, vèrlo grieši proti napredku našeg mladjahnoga čeda, i naraštaj mu prieči u mjesto da ga uzgaja svatko, ko god bez nužde i to kod sitnarijah, da se upravo tako izrazimo, neslogu uzmnaža i širi ondie, gdie prava jedinstva jošte nikad nije bilo ... Moleć svakoga, komu je do našeg napredka štogod stalo, da osobito one rieči gospodina V. uvaži, gdie se kaže, naš je cilj i svèrha naša, da dobijemo jedan jezik književni ...«[56] Jagić je doduše uskoro u »Književniku« god. 1864. raspravom »Naš pravopis« ustao i protiv slova *ě* i protiv muklog *è* i *ȁ* uz vokalno *r* i protiv *ah* u gen. plurala, ali je pišući kasnije o tome u *Spomenima mojega života* gotovo požalio, što je upravo tim člankom započeo i izdavanje »Književnika«: »Danas ne bih ja otvorio našu naučnu radnju *raspravom o – pravopisu*. Jedva koje pitanje u literaturi raspaljuje tako *strasti kao upravo pravopis; ono je i u tom slučaju uneslo smetnju u* redove nekih naših pisaca, inače naših pristalica. Nevino slovo u genitivu množine *h* (-ah, odatle Kurelčev porugljivi izraz »ahavci«) uzbuni i Vebera i Šuleka, da ne govorim o Babukiću ili Mažuraniću; Književnik dobi značaj opozicije ne samo literaturne već i političke, jer su njegovi glavni saradnici bili pored Račkoga sve sami Štrosmajerovci, među njima dakako i ja.«[57] Takva je dakle bila atmosfera pedesetih i šezdesetih godina, puna suprotnosti, pa iz njezine perspektive valja prosuđivati Veberov konzervativizam, koji se toliko osuđivao devedesetih godina, kad su prilike bile drugačije, a osobito u dvadesetom stoljeću, kad se sve to činilo sitnarijama.

U takvoj dakle atmosferi, a neposredno poslije službenog uvođenja ilirskog pravopisa u škole, Adolfo Veber unosi 1871. (u rukopisu zapravo već 1869.) u svoju *Slovnicu hèrvatsku* i *ě* i *èr* i *ah* i stare oblike u pluralnim padežima i etimološki pravopis, za koji je već Babukić u *Osnovi slovnice slavjanske* tvrdio da olakšava razumijevanje, a branio ga je i Jagić 1864. u spomenutoj raspravi »Naš pravopis« u umjerenom opsegu. Zadržao je i tri deklinacije imenica po Babukićevoj i Mažuranićevoj diobi *(jelen, žena, stvar)*, a ne po rodovima, kako ima Karadžić u »Srpskoj gramatici« uz *Srpski rječnik* 1818. i Daničić u *Maloj srpskoj*

[56] Quomodo scribamus nos? Narodne novine, Zagreb, 1859., br. 37.–39. Potpisano: *V. J–g–ć.* I u »Povijesti slavenske filologije« i u »Spomenima moga života« Jagić to priznaje kao svoj članak.

[57] Spomeni mojega života. Napisao V. Jagić. Izdanje SKA. Beograd, 1930., I., str. 59.

gramatici god. 1850. Zadržao je i oznaku akcenata prema Mažuraniću *(brät, nòga, méso, glâva)*, a ne prema Karadžiću *(brät, nòga, mêso, gláva)*, a i nauk o naglasku sav je od Mažuranića, samo skraćen, jer »Daničić nije još dovèršio svoga«. U biljcšci na kraju *Slovnice* Veber napominje, da se za »rječoslovni« dio gramatike služio gramatikama A. Mažuranića, Đure Daničića, Vatroslava Jagića, Vinka Pacela i Petra Budmana, ali to dakako treba shvatiti tako, da je od njih usvajao samo ono, što je u skladu s »ilirskim« tipom književnog jezika i pravopisa. Mažuranić je dakle bio njegov glavni uzor, a Jagić mu je koristio za poneka historijska tumačenja, kojih nije imao Mažuranić. No u svemu je Veber bio bolji metodičar od Mažuranića, tako da su njegova izlaganja i ravnomjernija i kraća. Dok se u Mažuranićevoj gramatici akcenatska pravila iznose na 16 strana (od 10.–25.), u Vebera je to svedeno na tri strane (16.–19.). Slično je i s brojevima (Mažuranić 8, Veber 3), a i tvorba glagolskih oblika i tvorba riječi znatno su jednostavnije i preglednije prikazane u Vebera nego u Mažuranića. Pošao je dalje od Mažuranića i po tome, što je u deklinaciji izostavio uzorke za dual i sveo ih samo u bilješke o ostacima duala. Uveo je i zamjenicu *on, ona, ono* među lične zamjenice, dok se u Mažuranića nalazi među pokaznima. Unio je u bilješke i više historijskih tumačenja kao ustupak Miklošičevim učenicima, sljedbenicima poredbeno-historijske metode, ali ipak u tako ograničenoj mjeri, da to nije morala biti osobita teškoća za učenike.

Ali dakako, Veberovo »rječosložje« ima osnovne osobine empiričke lingvistike, kako su je nazivali komparativisti. Odatle u njemu i neke nedosljednosti i pogreške, koje su dakako otkrivene tek s razvitkom slavenske lingvistike. Tako se na pr. na str. 8. i 9. izmjena suglasnika tumači pretežno na dijalekatskoj bazi, a *mozak, mozga* na str. 19. tumači se pogrešno: *mozga* mjesto *mozka*, premda ima Mažuranić *mozag, mozga* (str. 27.), što bi lakše navodilo na to, da je *-k* u nominativu sekundarno. Da ne idem u potankosti, spomenut ću još samo jednu krupnu pogrešku, po kojoj se u § 14. tumači, da prijedlog *uz* i *u* postaje od starijega *vaz* i *vu* odbacivanjem glasa *v*. Istaći ću i nedosljednost, kojom u § 70. (u oblicima) dokida Mažuranićevo dekliniranje glavnih brojeva *(pet ljudih, petih ljudih, petim ljudem* i t. d.), ali ga u § 140. (u sintaksi) odobrava riječima: »Něki pisci nesklanjaju tih brojnikah niti onda, kada stoje bez predloga; ali to se u obliko-bogatom jeziku hèrvatskom nemože podnositi; pak i taj je način nov i pokvaren, pače i vèrlo nejasan.«

Ali ukratko rečeno, Veberova gramatika i sa svojim prvim dijelom znači u tadašnjim prilikama, u okviru dominantnog shvaćanja zagrebačke škole, napredak prema prijašnjim djelima takve vrste. To bi bilo još očitije, kad bismo je usporedili s Babukićevom *Slovnicom* iz 1854. No ipak, kad je jednom već napisao svoju *Slovnicu*, Veber je iz izdanja u izdanje vrlo malo dotjeruje. On je samo »amo tamo« malo popunja; najveća je promjena u posljednjem izdanju iz 1876., kad je konačno napustio *ě* i muklo *è*, pa je čak u § 40., u kojem govori o genitivu plurala, premda daje još obrazac sa *ah*, dodao rečenicu prećutnog priznanja:

»Njeki hrvatski pisci nepišu u najnovije vrieme slova *h* u genitivu pl., već kad se po smislu nepozna, je li što u genitivu singulara ili plurala, meću na posljednju slovku kapicu ^: *jeleni, jelenâ.*« Veber je morao dakle ustupiti pred književnom praksom, koja se razvila i mimo školskih gramatičkih propisa. Postajala je već pomalo mučna situacija, da su književnici u svojim umjetničkim djelima napustili i *ě* i *è* i *ah*, a da ih je uglavnom samo škola čuvala. Stoga je 1877. došlo do potrebe, da se sastane školski odbor Odjela za bogoštovlje i nastavu pod predsjedništvom Ivana Kukuljevića, kako bi razmotrio glavna pravopisna načela i izrekao mišljenje, da li je moguće propisivanje jedinstvenoga školskog pravopisa i kakav bi imao biti taj pravopis.[58] Školski odbor je izabrao pododbor, kojemu su bili članovi Marković, Petračić, Smičiklas, Modec i Pavec, a predsjednik A. Veber. Pododbor je na prvo pitanje odgovorio potvrdno, a zatim se izjasnio protiv mukloga *è*, mjesto *ě* predložio je *ie* i *je*, odlučio se za blagu etimologiju, ali je s većinom glasova zadržao *h* u gen. plurala. Za to se *h* osobito zalagao Veber. Zaključeno je, da se elaborat o vijećanju i zaključcima preda vladi na rješavanje. Premda po tim načelima nije napisan pravopisni priručnik, ipak su se do 1892. u školama primjenjivala spomenuta načela, koja su u to doba praksom već bila toliko dozrela, da je po njima napisana i Veberova *Hrvatska slovnica* godinu dana prije vijećanja školskog odbora. Tako je eto Veber učestvovao u prvoj službenoj reformi ilirskoga pravopisa. Prijelaz na fonetički pravopis Karadžićeva tipa proveo je poslije Veberove smrti, po nalogu vlade, prof. Ivan Broz izdavši god. 1892. *Hrvatski pravopis.*

VI

Među brojnim polemikama o jeziku i pravopisu, u kojima je Veber učestvovao od 1858. do 1884., ističu se po važnosti tri polemike: prva s Kurelcem, druga s Jagićem i treća s Divkovićem. U prvoj je Veber izašao kao neosporni pobjednik, u drugoj je stručno bio pobijeđen, premda se to još nije odrazilo u gubljenju pozicija, a u trećoj je i stvarno izgubio bitku, jer su već potkraj sedamdesetih i u početku osamdesetih godina ilirske koncepcije o jeziku i pravopisu postale nerealne. No bez obzira na to, tko je iznio pobjedu, te su polemike bile vrlo važne zbog toga, što su se u njima pretresala osnovna jezična i pravopisna pitanja tadašnjeg vremena.

U polemici između Kurelca i Vebera rješavao se spor riječke i zagrebačke filološke škole. Da je do tog spora uopće došlo, izgleda u prvi mah čudno, jer se Kurelac u danima svoga školovanja u Grazu (1827–1829) i Zagrebu (1830–1833) drugarski povezao s prvim ilircima kao

[58] V. Vienac, Zagreb 1877., br. 11, 13, 14: Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa (L. Mrazović).

njihov istomišljenik. Ali Kurelčev odlazak iz Zagreba god. 1833. u Beč, pa njegov boravak u Beču, Bratislavi, Pešti, Češkom Krumlovu i Pragu, koji je potrajao sve do 1848., prekinuo je bliži dodir s glavnim predstavnicima iliraca i omeo Kurelčevo izravno učestvovanje u borbama za ostvarenje ilirskog programa. Osim toga Kurelčevo drugovanje s istaknutim slavenskim ideolozima Janom Kollárom, Ljudevitom Štúrom, Bartolom Kopitarom, Vukom Karadžićem, Ismailom Sreznjevskim, Karlom Havlíčekom Borovskim, Václavom Hankom[59] i dr. djelovalo je svakako na Kurelca, da je on stekao posebne poglede o književnom jeziku i pravopisu, svakako drugačije nego ilirci. Premda su i ilirci nastojali u jeziku sačuvati zajedničke slavenske osobine (v. t. 1. i 5. ove rasprave), koliko to ne bi bilo na štetu samog hrvatskosrpskog jezika, Kurelac je u svojem slavenstvovanju otišao dotle, da je u pravom smislu riječi stvorio umjetni jezik. Pored toga Kurelac je unosio u svoj jezik toliko arhaizama i jezičnih i pravopisnih, da su njegovim jezikom mogli pisati samo dobro školovani ljudi. »Govore neki, da se ima tako pisati, da nas može razumeti vsaki težak, vsaka rabinja, i najzadnji sebri; i da nam u to ime vsakda seljanin pred očima budi«, piše on 1860. u knjizi *Recimo koju* i odmah odgovara: »Ne pristaju. Zato ne, er mi se nije pamet zanesla za onimi, koji izgledaju i kod nas orača uz plug s novinami u ruci.«[60] I napokon, on je tako oštro i uvredljivo napao zagrebački, t. j. ilirski način pisanja, da je bilo potrebno na nj reagirati. Učinio je to već u raspravi »Kako da sklanjamo imena?« god. 1852. na razmjerno umjeren način, ali je knjigom *Recimo koju* god. 1860. zaista prevršio svaku mjeru. Sedmo i osmo poglavlje te knjige obiluju uvredama svake vrste: i ličnim, i ljudskim, i nacionalnim. Ilirce je u njima prikazao kao kukavce, koji pužu pred Gajem; Gaja je prikazao kao diktatora i monarha; Gaj je po njegovu mišljenju naložio, da se upotrebljava nastavak *-ah* u gen. plurala, pa se Babukić tome samo pokorio: »Iz toga se vidi, da je u nas republika književna jako zanosila na monarkiju, s tom dakako pohvalnom naměrom: da zapréči anarkiju duhov in grammaticalibus ... U Gajovim rukama, čto je knjige, žazlo veliteljsko; te vsi kao slěpi uzanj.«[61] Svatko se vara, koji misli, da nam je Gaj jezik uzvisio. »Nije ga uzvisio: er se mi ni danas još k slavi stare nam knjige primakli nismo; er nam je pisarija loša, kako nikad ne biaše ...«[62] Ali dok bi se takav ton još i mogao razumjeti u polemici, ne mogu se ničim opravdati uvrede: »Mislio sam i mišlju, da je velika muka a mala slava osalske ljude u čto uputit, ili ih predobit; osobito kad su ne samo osalske glave nego i ćudi osalske.«[63] A vrhunac je svakako postigao uvredama u području nacionalnosti, koje sam već sprijeda naveo i u

[59] Mirko Breyer: Tragom života i rada Frana Kurelca, Zagreb 1939., str. 11.–42.
[60] F. Kurelac: Recimo koju, str. 148.
[61] O. c., 122.
[62] O. c., 135.
[63] O. c., 128.

kojima naziva Gajev krug uskocima, nazovi-hrvatskim stranama, laži-Hrvatima, osporavajući im dakle i hrvatstvo.[64]

Na knjigu *Recimo koju* osvrnuo se u »Narodnim novinama« 1860. dvadesetdvogodišnji Jagić i štošta je prigovorio Kurelcu.[65] Jagiću je draga Kurelčeva briga za književnu slogu i jedinstvo Jugoslavena, samo mu se čini, da je Kurelac jednostran, što udara samo po Zagrebu, a ne osvrće se na negativne pojave i u Slovenaca i Srba. Ali Jagić je ocijenio samo prvu polovicu knjige i obećao ocjenu druge, u kojoj je težište spora, no taj nastavak nije nikad izašao. U 125. broju »Pozora« 1862. osvrnuo se Jagić i na Kurelčeva *Fluminensia*.[66] Tu je Jagić kraći i odrešitiji: Kurelčeva mu je »knjiga novim dokazom, kako i najoštroumniji čovjek, makar na hiljade starih i novih knjiga pročitao i proučio, ipak može strahovito tumarati, kad si jednom ubije u glavu krive misli o jeziku i stvarih gramatičnih«. No u potanku analizu Kurelčevih teza Jagić nije ulazio, on je ocjenu pisao više kao kozeriju. Prigovorio mu je i zbog arhaiziranja jezika i suviše etimologičkog pravopisa, nazvao mu pravopis krivopisom i usporedio ga, ne s jarcem vitorogim kao Kurelac, nego sa starim hromim kljusetom, s kojim će Kurelac doskora ugreznuti u blato.[67]

Ali tada je bio glava zagrebačke škole Adolf Veber, pa je trebalo da i on nešto rekne o tako oštrim napadajima, toliko više, što se oko Kurelca kao hrvatskog prvoborca na Rijeci i odlična stilista okupilo nekoliko mladih ljudi, njegovih učenika. I tako se u br. 219.–221. »Pozora« god. 1862. pojavi Veberov »Brus jezika«, rasprava, koja se smatra ne samo porazom Kurelčevih shvaćanja, nego i pobjedom načela zagrebačke škole.[68] Odajući potpuno priznanje Franu Kurelcu kao javnom radniku i rodoljubu, Veber pobija točku po točku njegovih shvaćanja. Književni jezik ne smije biti arhaičan, veli Veber, jer treba da služi suvremenom općinstvu, pa za nj treba preuzeti »ustroj« današnjega jezika, jezik dakle, kakvim se danas govori i piše. To traži neoboriva sila, osnovana na odlučnoj volji svih vjekova. Kurelac naprotiv piše jezikom, koji je više staroslavenski negoli hrvatski, a do toga je došao tako, što se zadubao u staru književnost, a zanemario čitanje naših novijih djela. Veber pobija Kurelčev stari genitiv plurala *(otac, knjig, sokolov)* time, što on pripada u ustroj starijega jezika, a brani zagrebački na *-ah* time, što pripada u ustroj novijega jezika. Može se, veli, raditi samo o tome, da li da se u gen. plur. uzme nastavak *-ah* ili samo *-a*, a stari kratki genitiv uopće ne dolazi u obzir. Nadalje prigovara starom nastavku za 1. l. sg. prezenta, koji Kurelac upotrebljava mjesto novijih nastavaka

[64] O. c., 158.

[65] Narodne novine, 1860., br. 216, 217, 218, 220, 221 i 222.

[66] F. Kurelac: Fluminensia ili koječega na Rěci izgovorenâ, spěvanâ, prevedenâ i nasnovanâ. Zagreb, 1862.

[67] Valja istaći, da Breyer u knjizi »Tragom života i rada Frana Kurelca«, Zagreb 1939., govoreći na str. 99.–100. o Jagićevoj ocjeni »Fluminensia«, težište ocjene, koje je u biti negativno, prešućuje odnosno ublažuje.

[68] A. Veber. Djela, III., Zagreb 1887., 318.–337.

(pletu mjesto *pletem)*. Kurelac ga je uveo s pozivom na starinu i na ostale slavenske narode. Prvi razlog ne može obastati po gore izloženome, a za drugi postavlja Veber pitanje: zar nam je cilj stvarati sveslavenski jezik, zar mi pišemo za sjevernu slavensku braću ili za svoj narod? Isto se tako ne može opravdati Kurelčeva tvorba futura, i to prezentom od trenutnoga glagola i s pomoćnim glagolom *budem* od trajnoga glagola, jer je ona za štokavce izumrla i drugim se zamijenila. Pobija i upotrebu participa prezenta za budućnost i razlikovanje gerundija po rodu i broju suvremenom normom narodnoga i književnog jezika. Predbacuje mu pravopisnu neujednačenost i nedosljednost, pa ističe, kako bi baš Kurelac najmanje smio prigovarati zagrebačkom genitivu plurala, kad upravo on zahtijeva pisanje *čto, vse, vsaki*, a izgovaranje *što, sve, svaki*. Ističe Kurelčevu zaslugu, što oživljuje stare riječi, ali to odobrava samo onda, kada u suvremenom jeziku nema dobre riječi. Prigovara mu i grubost stila, pa i prostaštvo, »koga se u 19. vieku stidimo«. Ako Kurelac želi, »ahavci« će s njime ući u javnu prepirku, ali će je voditi muževno, dostojno i nepristrano, »samo da bude u što veću korist divnom nam jeziku«.

Veberov »Brus jezika« pisan je razborito, uvjerljivim argumentima, otmjeno i s neprikrivenim poštovanjem protivnika. Kurelca je taj članak ozlovoljio, ali svojom suverenom nadmoćnošću i razoružao: Kurelac je doduše pokušao napisati odgovor, ali je napisao samo odlomak u dva nacrta, koji nije ni objavio.[69] Veber je tim člankom pribavio zagrebačkoj školi važnu pobjedu.

Uopće, Veber je znatno nadmašivao Kurelca shvaćanjem o književnom jeziku, o njegovim svojstvima i potrebama. Vidi se to i u Veberovoj »Obrani njekoliko tobožnjih barbarizamah«[70] iz godine 1874., odgovoru na Kurelčeve prigovore književnom jeziku u »Mulju govora nespretna i nepotrebna«. U uvodnom dijelu te svoje rasprave Veber je za odabiranje riječi i izraza iznio načela, kojih se držala čitava zagrebačka škola, a posebno i njezin zaslužni leksikograf Bogoslav Šulek.[71] Riječi se i izrazi u prvom redu uzimaju iz štokavskoga narječja, i to po proširenosti i slavenskom korijenu, a zatim iz čakavskog i kajkavskog narječja, a tek onda iz slavenskih jezika i napokon, ako nema takve pomoći, mogu se stvarati u duhu hrvatskoga jezika. Na osnovi takvih načela, koja su vukovci usvojili tek u novije doba, Veber brani riječi *brzojav, brzojaviti, crnina, čin, djelokrug, drmati, nadoći, naobraziti, natražnjak, obćilo, odputovati, parobrod, podatci, posada, pretjerati, prenapeti, prostorija, sredstvo, značaj, žrtva, žrtvovati, svrha* i *učiona*, što ih je Kurelac ubrojio među barbarizme. Jezični razvoj poslije Vebera i Kurelca opravdao je u pretežnoj većini Veberove primjedbe.

[69] Breyer: O. c., 104.–105.

[70] A. Veber, Djela III., 338.–359.

[71] Vidi moju raspravu »Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji« u Zborniku Filozofskog fakulteta, II., Zagreb 1954., str. 67.–81.

A kako se Veber znao uzdignuti nad ljudske strasti, pokazuje i njegov posmrtni članak o životu i radu jednoga od najžešćih protivnika zagrebačke škole, »Vjekopis Franje Kurelca« iz god. 1874.[72] S takvim pijetetom nije o Kurelcu govorio nijedan od njegovih protivnika.

Poslije polemičnoga članka »Brus jezika« uslijedila je uskoro važna pobjeda zagrebačke škole: odlukom kancelara Ivana Mažuranića od 29. listopada 1862. broj 3180 uvedena je Gajeva ortografija u hrvatske škole.[73] Veber je sada bio na vrhuncu slave: u školama se upotrebljava njegova *Skladnja*, izvojevane su pobjede nad svim važnijim protivnicima, škole se služe Gajevim pravopisom. Istina, novine i književnici napuštaju muklo *è*, a *ě* zamjenjuju sa *ie* ili *je*, no škola je zalog budućnosti. Književni časopis »Neven« izazvao je doduše pedesetih godina pravopisna čarkanja, pa su u to doba (1854) zapaženi prijedlozi važnog člana zagrebačke škole Bogoslava Šuleka, da se napusti pisanje mukloga *è* i da se *ě* zamijeni sa *ie*, odnosno *je*,[74] no sve je to pisano blagim, prijateljskim tonom, pa je čak i sam »Neven« poslije tih Šulekovih članaka donosio članke pisane i starijim i novijim načinom. Čak je i pripadnik mlade generacije Vatroslav Jagić ušao 1859. u obranu zagrebačkoga gen. plurala, pa ga je Veber neposredno prije završnog ispita vrlo srdačno primio u zagrebačku gimnaziju.[75]

No mladi se Jagić naučno brzo razvijao. Ravnatelj gimnazije Veber išao mu je u svemu na ruku, ali to dakako Jagića nije smetalo, da u novopokrenutom »Književniku« god. 1864. podvrgne kritici zagrebački školski pravopis u njegovim već spornim točkama. Služeći se metodom historijsko-poredbene lingvistike, Jagić ustaje u 1. broju »Književnika« člankom »Naš pravopis« i protiv nastavka *-ah*, i protiv muklog *è*, i protiv *ě*, a za *je*, *ie*, i protiv *tj* mjesto *ć*, gdje god mu je mjesto. Jagić je ustao i protiv pretjerane etimologičnosti u pravopisu i zalagao se za ublaženi etimološki pravopis smatrajući, da bi i vukovci »učinili vrlo mudro, te bi pisali: sladak, sladka«.[76] Način Jagićeva pisanja i obrazlaganja sasvim je drugačiji nego u njegovih prethodnika, kad su pisali o sličnim problemima. Sav u indoevropeistici Jagić se služi i sanskrtom, i grčkim, i latinskim, i starobugarskim, da bi dokazao svoje teze. Osim toga on je uvjeren, da je već došlo vrijeme, da se napuste ilirske iluzije o jeziku i pravopisu: »Čim su dakle u nas nestala ona vremena, kada bezazleno snivasmo o nekom umjetnim načinom sagradjenom jeziku, koji bi, sastavljen iz svakojakih i svačijih ingredijencija, ugadjao svemu jugu, (nekoji, u kojih bijaše više esprit-a priokupiše još i sjever!); čim dan današnji, neuspjehom poučeni, shvaćamo, da jedina unutarnja snaga valjano i na temelju podpune sloge medju Hrvati i Srbi razvijene narodne

[72] A. Veber, Djela V., Zagreb 1889., 4–72.
[73] Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa, »Vienac« 1877., str. 176.–179.
[74] B. Š.: Zašto izostavljamo *e* pred *r*-om u riečih *krv* itd.? »Neven«, 1854., br. 1. B. Š.: O dvoglascu *ie*. Neven, 1854., knjiž. prilog br. 2.
[75] V. Jagić: Spomeni mojega života, I., 45.
[76] V. Jagić: Naš pravopis, Književnik, 1864., str. 1.–34. i 151.–180.

knjige može pritegnuti iztok i zapad: bilo bi, osvjedočen sam, suvišno svako oduže zagovaranje i zaštićivanje onoga, što si dan za danom sve dalje put krči, onoga, što se osniva na sasvim naravskom načelu, koje je prvi početnik i pravi sagraditelj današnjega njemačkoga jezika ovako krepko izrazio: Mann muss nicht die Buchstaben in der lateinischen Sprache fragen, wie man soll deutsch reden: sondern man muss die Mutter im Hause, die Kinder auf der Gasse, den gemeinen Mann auf dem Markte darum fragen, und denselben auf das Maul sehen, wie sie reden.«

No Veber još nije bio uvjeren, da je došlo vrijeme, u kojem treba raskinuti s tradicijom ilirizma. Stoga je odmah napisao opširnu obranu »O našem pravopisu«, koju je Jagić u skraćenom opsegu donio u »Književniku« 1864., tako da je Veber potpun tekst objavio iste godine u »Glasonoši«.[77] Od Jagićevih prigovora usvaja samo prigovor muklom *è*, dok vrlo odrešito brani *ě*, gen. pl. na *-ah* i etimologičnost svoga pravopisa. Jagić mu je izbacio baš onaj odlomak, u kojem Veber prigovara potezanju pravopisnog pitanja u »Književniku«. Svojim prijedlozima i načinom pisanja Jagić zapravo, po Veberovu mišljenju, unosi peti pravopisni sistem među Hrvate i Srbe, koji imaju već četiri pravopisna sistema: hrvatski školski, hrvatski »Pozorov«, Karadžićev i srpski tradicionalni. Tako je »Književnik« još uvećao hrvatsko-srpsku pravopisnu neslogu, a mnogo bi pametnije bilo, da se priključio Karadžićevu, kojemu je najbliži. Za održanje *ě* Veber nalazi razloge u zamršenosti razlikovanja dugih i kratkih slogova, a za *ah* i opet u potrebi razlikovanja oblika za gen. sg. i gen. pl. *(junaka* i *junakah);* vukovci za to razlikovanje stavljaju u gen. pl. kapicu na *a*, a Veberu je ta kapica slovo *h*, kojeg većina naroda i ne izgovara, pa joj može biti samo puki padežni znak. Za veću etimologičnost od Jagićeve izjašnjava se Veber zbog veće dosljednosti, ali pritom krupno griješi tvrdeći, da se u riječi *očinstvo č* drugačije izgovara nego u riječi *očitovanje*. Čuje se, veli, nešto glasa *t*.[77a] A osnovna mu je ipak misao: »Posvuda bo vidimo, da se je pravopis u jezgri onako zadržao, kako ga je odlučna volja narodnjakah u stanovitoj pobjednoj dobi ustanovila, tako da ga kasnija nastojanja nisu nikad mogla u temelju uzdrmati. Prepirke pako, zasiecajući u njeke velike tančine, nisu nigdje dovele do stalnih posljedakah, ter ima u svakom pravopisu razlikah, koje budući već nebitne naravi, dragovoljno se podnose, jer se tim nepriječi glavna svrha svakoga književtva, da se piše razumljivo, ugladjeno, učeno, obilno.« Veberu je dakle iznad svega stalo do toga, da se pravopis već jednom ustali i da se svaki čas ne mijenja.

U tu se pravopisnu polemiku umiješao i Šulek člankom »Obrana ahavca«, koji je izašao u istom godištu »Književnika«.[78] Kao što već

[77] A. Veber: Djela, III., 183.–218.

[77a] Dokle vodi takvo shvaćanje, vidi u raspravi P. Budmanija: Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835. godine, Rad 80., str. 179.

[78] B. Šulek: Obrana ahavca, Književnik, 1864., 283.–291.

spomenusmo, on je već 1854. napustio è i ě, ali *ah* on brani i sada dokazujući, da je to najnovija tvorba gen. pl. u našem jeziku, i navodeći, da se govori i po Crnoj Gori i po primorju i među čakavcima, a nalazi se mnogo u starijih pisaca, u narodnim pjesmama i u Njegoša. Čudi se, što se protiv toga *ah* bune baš oni, kojima je »k srcu prirastao onaj puno noviji chaos od dvojine i množine, od *ma, me, ama, ima*«.

Teži je udarac zadao Jagić Veberu spomenutim već »Primjetbama k našoj sintaksi s gledišta sravnjujuće gramatike« godine 1865. O tome je bilo govora pri raspravljanju o Veberovoj *Skladnji*, a ovdje se može *nadopuniti, da* je Jagić na Veberov »Odgovor g. Jagiću na primjetbe o sintaksi« nadodao bilješku, pisanu povišenim tonom, u kojoj prigovara Veberu, da se smatra glavom današnjih filologa, a da je svojim »Odgovorom« privrijedio jezikoslovlju koliko i Švearovo *Ogledalo Iliriuma* znanosti povijesnoj. Jagić je već svijestan, da je njegova sprema, koju je stekao potkraj pedesetih i u početku šezdesetih godina, potpunija od Veberove, stečene u početku pedesetih godina. Premda je Veber položio ispite s *odličnim* uspjehom i kod prof. Grysara i kod prof. Miklošiča, ipak je on u Beču studirao samo godinu dana, i to u početku Miklošičeve karijere, a Jagić je na studijama proboravio potpune četiri godine (1856–1860), i to nakon znatnog razvitka lingvistike. Stoga on superiorno ističe tu razliku svojem ravnatelju ovim riječima: »Jer komu je g. Veber auktoritet in philologicis, imenito pako in slavicis, taj će, ako nenaštampamo odgovora, i zbilja povjerovati, da ja s jezikoslovnim znanjem monopol tjeram te nepuštam istine na vidjelo; a komu nije u znanosti do ničije osobe već do stvari, taj će, nadam se, ipak smoći toliko truda i vremena, da još jedanput pomnjivo pročita onu moju raspravu, i zatim ovaj odgovor Veberov, pa ako i ništa nerazumije o filologiji, morat će mu namah udariti u oči barem način pisanja o filologiji, Veberov i moj; ako li pak razumije samo štogod o filologiji, lako će izmedju mene i njega presuditi.«[79] Veber se u ovom odgovoru prvi put našao na sklisku terenu, Jagić je to osjetio, pa mu je to i iznio ovako drastično, no Veber se nije predavao, nego je u »Domobranu« 1866. objavio svoj »Zadnji odgovor gospodinu Jagiću.«[80] Prigovara u njemu Jagiću, da je i opet skratio Veberov članak i mijenjao pravopis i u Šulekovu i u Veberovu članku, što smatra nečuvenim, no ipak priznaje Jagiću učenost, koja dolikuje učenjaku i nauci, no u praktičnim poslovima, među koje ide i pisanje školskih knjiga, na prvom je mjestu jednostavnost i popularnost. Ne može se, veli Veber, sanskrtom tumačiti u školskim knjigama, a nije ni potrebno u školi sve pojave u hrvatskom jeziku tumačiti staroslavenskim jezikom. »Zato posve pravo veli g. Jagić, da ja drugačije pišem filologičke članke; jer dočim on svakom i najmanjom sgodom iznosi na vidjelo svoje znanje sanskrita, ja argumentiram iz same naravi jezika; dočim se on uvijek kreće u maglovitih visinah, ja silazim na zemlju medju narod, koji mene sigurno više razumije nego

[79] Književnik II., 1865., str. 583. i d.
[80] A. Veber, Djela, III., 219–234.

njega, pa tako popularno predočujem narodu i abstraktnije misli; ja u tom sliedim primjer vrloga u tom našega Šulka, koga sav naš narod s popularna razlaganja i težih misli veoma hvali; riečju, ja se tim ponosim, što nedokazujem onako, kako to g. Jagić čini.«

Ovim dvjema raspravama, a osobito drugom, Jagić je načeo Vebera. Poslije toga čitamo u štampi sve više prigovora Veberovu konzervativizmu, nedovoljnoj stručnosti i uskogrudnosti. Neki *Q.* »iz Beča« javlja se u 88. i 89. br. »Narodnih novina« godine 1866. s prikazom »Književnika« pa među ostalim veli, da je gornja polemika pokazala, »kako malo o jezikoslovlju još i oni ljudi razumiju, o kojih bi se najprije pomišljalo, da ipak nješto o tom razumiju«. A naskoro i u »Pozoru« god. 1867., u br. 148.–152., Dragutin Jambrečak objavljuje »Primjetbe na sud A. T. o slogu Miškatovićevu«, u kojem prigovara Veberovoj *Skladnji*, što je suviše ukrutila upotrebu vremena u zavisnim rečenicama povodeći se za latinskim jezikom. Na osnovi veće slobode, nego što je dopušta Veber, Jambrečak na Veberovoj analizi Miškatovićeva stila pokazuje, kako su mnogi Veberovi prigovori neopravdani. A pobija usput i Veberovu obranu jata iz polemike s Jagićem: »Nije li bolje i kadšto pogriešiti, nego-li uviek i neprestano griešiti. A pišuć *ě* nikad nenaučismo izgovarati rieči s ovim dvoglascem.«

Ali dakako, i dalje ima Veber svojih štovatelja. Tako u »Novom Pozoru« 24. IX. 1868. čitamo u nepotpisanom članku »Adolfo Veber i naše škole« oduševljene pohvale Veberovu radu: »Kolika je sreća, da je upravo njega, jednoga od najboljih naših štilistah, čovjeka od toli uzorita ukusa, pokazana kod tolikih kritikah, zapala sreća podati mladeži one knjige, koje i drugi veliki narodi smatraju za osnov ciele svoje kulture ... Onako jasna (pravila), kako ih Veber postavlja, neznam tko bi bio kadar od svih učenjakah hrvatskih ... Eno Mažuranić postavio pravila naglasu. Tko ih razumije? Gledajte uz svu učenost i marljivost neprecizna pravila Daničićeve syntakse! ... Samo jasni duh Veberov mogao je i s manje znanja stvoriti sgradu novu. veličanstvenu u smiernoj školskoj knjižnici za niže gimnazije.«

Poslije polemike s Jagićem izašla su još tri izdanja Veberove *Slovnice hrvatske*. U trećem izdanju Veber je popustio u pitanju *ě* i *èr*-a, ublažio je i modifikaciju gen. plurala, po kojoj je dobar i gen. pl. *jelena* i *jelenah*, ali je *Slovnica* ipak u biti ostala ista, pa i najviše kritizirano poglavlje o upotrebi vremena. Sve je to potaklo Mirka Divkovića, zagrebačkog profesora, da se potkraj sedamdesetih godina dade na pisanje školske gramatike hrvatskoga jezika, pa tako 1879. izađoše njegovi *Oblici*, a 1881. *Sintaksa* hrvatskoga jezika. Divković je bio Jagićev istomišljenik, pa je zajedno s njim god. 1870. bio i otpušten iz srednjoškolske službe, no ubrzo je opet primljen u službu. Kako je Divković obadvije knjige izradio po Miklošičevu i Daničićevu uzoru, Veber ih je dakako podvrgao oštroj kritici. To je izazvalo polemiku, u kojoj je u prvi mah pretegao Adolfo Veber, jer mu je u pomoć priskočio Armin Pavić, no Divković se kasnije u svojoj obrani pozvao i na Daničićeva i

Valjavčevo i Živanovićevo svjedočanstvo, da su mu knjige dobre, pa je to konačno prevagnulo, te su Divkovićeve knjige odobrene za školu i postepeno su sasvim potisnule Veberove gramatike. Bilo je to već vrijeme, kad su Karadžićeva i Daničićeva načela o jeziku i pravopisu pobijedila i u Srbiji, a i u Hrvatskoj stekla vrlo mnogo pristaša, tako da su Veber i Šulek bili sve osamljeniji u stručnim krugovima. U Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti bili su već posve ravnopravni zagrebački i Daničićev pravopis, tako da od 1880. izlazi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* po Daničićevu pravopisu i u Daničićevoj redakciji.

U polemici s Divkovićem Veber je čuo mnogo neugodnih riječi i od Divkovića i od Maretića. Argumenti šad već nisu bili važni, sukobila su se dva tabora, od kojih je svaki želio samo pobjedu. Veber je u svojoj ocjeni u »Narodnim novinama« 1879. izričito istakao, da Divkovićevi *Oblici* nisu za hrvatska učilišta, jer su djelomice pisani drugim nazivljem nego gramatike drugih jezika i jer sadržavaju mnogo toga, što ide u sintaksu i pisani su više dijalektički nego kategorički.[81] Na to je Divković oštro reagirao i istakao, da se na pisanje *Oblika* odlučio baš zbog toga, što se kao nastavnik nakon studija u Beču uvjerio, da Veberova gramatika ne valja, »da mi je sva skoro muka oko hrvatskoga jezika na gimnaziji bila uzaludna, da sam sebe i svoje učenike hranio neistinama, da su naše gramatike nalik matematičkoj zadaći nevaljala učenika ... Zato sam ja već prije četiri godine predložio u konačnoj sjednici vis. kr. zem. vladi, da se Veberova slovnica zamjeni(!) Daničićevom, latinicom štampanom, ali nedobismo povoljna odgovora.«[82] Nasuprot tome Pavić je za Divkovićeve *Oblike* rekao gotovo isto: »... a tko bi slovnicu g. Divkovića prošao cielu od α–ω, mislim, da bi mogao lako doći do osvjedočenja da u toj knjižici gotovo nijedno pravilo nije istinito, ili da bar nije podpuno, ili da bar nije jasno izrečeno.«[83] Tu se dakle radilo o gramatikama dvaju jezičnih i pravopisnih tipova istoga jezika, pa pripadnika jednoga tipa nije mogao zadovoljavati drugi tip: činio mu se lažan, neistinit, pa ga je a limine odbijao.

Veber se osobito teško branio, zašto se za posljednje izdanje *Slovnice hrvatske* 1876. nije poslužio slavnom Miklošičevom »Poredbenom sintaksom slavenskih jezika«, koja je završena 1874. To mu je oštro prigovorio prof. F. Maretić u ocjeni Divkovićeve *Sintakse* 1881. u »Narodnim novinama« iste godine.[84] To se, veli on, može tumačiti ili time,

[81] A. Veber: Sud o I. dielu hrv. gramatike, to jest ob oblicih, koje je za srednje i nalik im škole napisao M. Divković. Narodne novine, 1879., br. 220.–222. U Djelima III., Oblici Mirka Divkovića, str. 35.–56.

[82] Mirko Divković: Odgovor na sud g. Vebera, Narodne novine 1879., br. 226.–235.

[83] Izvještaj Armina Pavića o Divkovićevu »hrvatske slovnice I. dielu«, Nar. novine 1879., br. 243.

[84] F. Maretić: »Hrvatske gramatike II. dio. Sintaksa za školu. Sastavio Mirko Divković.« Ocjena. Nar. novine br. 212, 216 i 218 god. 1881. O imenu Maretićevu vidi 36. bilješku ove rasprave.

što piscu nije bilo drago mijenjati, ili »duševnom tromošću ili tvrdoglavošću«. Obrana se Veberova sastojala u tome, da su Daničić i Miklošič pisali svoje slovnice samo za učenjake, dakle samo znanstveno, a on je svoje morao pisati za učenike, doduše s obzirom na znanost, ali praktički, pregledno i lako razumljivo.[85] »Zar mi svi da samo prepisujemo Miklošića?« retorički pita Veber, koji nije htio biti samo imitator. On je nekoć bio glava zagrebačke škole, on nije samo pisac školskih gramatika, nego i jedan od najistaknutijih stilista svoga vremena. On je bio uvjeren, da se hrvatski književni jezik njegova vremena izdigao već nad jednostavnost narodnoga jezika. Stoga on god. 1879. u polemičnom članku »Na razstanak g. Divkoviću«[86] ističe nešto, čime je upravo anticipirao vukovce: »Naš književni jezik nije prihvatio načela, da je samo ono hrvatski dobro, što je u Vuku, mi smo unj gdješto primili i kajkavskih i čakavskih elemenatah, osobito riečih, premda nam je jezgra štokavska.« Ali tada vukovci nisu imali za to sluha. Oni nisu uvjerili njega, a ni on nije uvjerio njih. Veber je i umro u uvjerenju, da je bio na pravu putu.

VII

Kad je osnovana Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (1867), i Veber je postao njezinim pravim članom. S tim je svakako u vezi i njegov naučno-istraživački rad u području jezika. Savjesni Veber vrši zdušno svoju dužnost te u vremenu od 1868. do 1874. objavljuje sedam naučnih rasprava u *Radu* Jugoslavenske akademije. On i u tom području iskorišćuje priliku da pretrese neke lingvističke pojmove, o kojima se sporio sa svojim suvremenicima u praktičnim djelima i polemikama. Tu je u prvom redu pitanje upotrebe glagolskih vremena, upotrebe određenog i neodređenog pridjeva, shvaćanje epiteta i atributa, sintaktička i stilska razlika hrvatskoga jezika prema latinskom, grčkom i njemačkom jeziku, a svakom prilikom i pobijanje barbarizama njegova vremena. Tim je radovima pisac želio prebaciti predmet spora iz dnevne i periodične štampe u ozbiljnu i objektivnu atmosferu naučnog foruma. Veber je svakom prilikom isticao, da je spreman na popuštanje, ako mu se predoče dokazi, a sada je svojim radovima pokušao dati dokaze za neke svoje teze. Tako ti naučni radovi imaju u neku ruku obilježje apologije.

U raspravi »O vremenih u hrvatskom jeziku«[87] god. 1868. Veber hoće da pokaže, da se vremena u hrvatskosrpskom jeziku moraju upotrebljavati po nekom određenom pravilu, a ne po samovolji pisca. A to pravilo, ukratko rečeno, glasi, da svako glagolsko vrijeme ima svoju određenu

[85] Djela A. Vebera, III., 451–457.
[86] Djela A. Vebera, III., 57–89.
[87] O. c., III., 292–318.

službu, u kojoj treba uvijek da nastupa. Stoga on prigovara Vuku Karadžiću, što upotrebljava perfekt ondje, gdje bi trebalo da dođe imperfekt, a prigovara i novijim piscima uopće, što se malo služe aoristom i upotrebljavaju mjesto njega historijski prezent. Po Veberovu shvaćanju za prošlost treba u glavnim rečenicama uzimati jednostavne oblike vremena, a u zavisnim sastavljena prošla vremena. Veber se protivi i shvaćanju, da je sasvim svejedno, upotrebi li se za prošlost historijski prezent, aorist ili perfekt. U jeziku, po njegovu shvaćanju, sve treba da bude točno, pregledno i razumljivo, pa se u težnji za takvim ciljem mogu postaviti i pravila, koja treba da se zasnivaju na saznanjima određenijima, nego što je načelo: Govori i piši, kako narod govori! Zato po njegovu mišljenju valja najprije ispitati, kako bi se vremena morala upotrebljavati po samu značenju svojem, kako su se drugi jezici približili ovoj objektivnoj istini i, napokon, što je naš jezik odlučnom upotrebom ustanovio. Pritom se Veber osobito poziva na grčki jezik, pa i na primjere iz narodnog jezika, Karadžića, starijih i novijih pisaca, pa ipak dolazi do pogrešnih zaključaka, kao što je na pr. pravilo o prošlim vremenima u glavnim i zavisnim rečenicama, pa s tim u vezi tvrdnja, da je nepravilna rečenica: Tako se jučer nahodah, da me noge *boljahu*. U težnji za određenošću Veber je dakako pretjerao ne uzimajući dovoljno u obzir slobode, koje u našem jeziku vladaju, i činjenicu, da nam sva vremena u narodu nisu jednako živa. Veber je zaista prišao određivanju točnih pravila prije, nego je naš jezik bio potanko proučen. Ne smijemo smetnuti s uma, da su i naši vukovci u gramatikama dugo vremena samo nabrajali službe i navodili primjere za upotrebu vremena i da su se do točnijih zakonitosti i pravila dovinuli tek u najnovije doba. Ali s obzirom na to, što pravila najvećim dijelom zasniva na primjerima iz narodnog jezika i Vuka, Veber daje na kraju rasprave precizan obrazac teksta s pravilnom upotrebom vremena. U zagrebačkoj kajkavskoj sredini Veberova vremena i ova je rasprava bila koristan prilog za teoretsko i praktičko upoznavanje problematike upotrebe vremena, jer ipak pobija nebrigu i »nadrislobodu u pisanju«. A svakako je prednost te rasprave i u tome, što čitav problem postavlja u stilističku, a ne u teoretsko-gramatičku službu. Ako i jest glavna Veberova pogreška u tome, što je prerano pristupio utvrđivanju pravila, ipak valja istaći njegovu odvažnost i sagledavanje važnosti problema.

Njegovo nastojanje, da podigne hrvatski književni stil na što viši stupanj, ogleda se i u raspravi »O slogu hrvatskom«[88] 1869. S obzirom na to, što su od stranih jezika latinski i njemački jezik najviše djelovali na hrvatski književni jezik Veberova vremena, Veber razvija svoja stilistička pravila o našem jeziku uspoređivanjem sa stilom tih dvaju jezika i traženjem osobitog hrvatskog književnog izraza. Tako je ta rasprava iz teoretskog područja prešla u praktičko i korisno poslužila za uklanjanje nekih latinizama i germanizama. Pritom opet ne želi u potpunosti robovati narodnom jeziku, jer osjeća razliku funkcije narodnoga i knji-

[88] O. c., III., 360–381.

ževnoga jezika, pa s opravdanjem brani umjerenu apstraktnost književnog izraza. Tako onda ističe, da je potrebna riječ *kazalo* na kraju knjige umjesto *Gdje je što*, kako je ispočetka pisao Karadžić, jer »kamo bismo na primjer prispjeli, da nam je s Vukom govoriti: onaj nauk, koji se nenapominje u onom *gdje je što* niti nije u knjizi«. A kako je njegovo praktično poznavanje jezika i nastojanje oko stila bilo i golemo i sistematsko, ova je rasprava korisno poslužila piscima Veberova vremena.

No slabije je sreće bio Veber s raspravom »O pridavniku«,[89] dakle o pridjevu, u kojoj potanje obrađuje god. 1870. svoju stariju tezu iz »Skladnje« o potrebi razlikovanja pridjeva kao epiteta, apozicije i atributa, što mu je već 1865. pobijao Vatroslav Jagić u »Primjetbama k našoj sintaksi« kao unošenje logičkih kategorija u gramatičke. Služi se pritom latinskim, grčkim i njemačkim gramatikama od 1848. do 1866., ne bi li dokazao ispravnost svoje teze, koja treba da pomogne pravilnoj upotrebi određenog i neodređenog oblika pridjeva. Premda je pokazao golemu zapletenost pitanja s obzirom na različita mišljenja učenjaka, Veber ipak nije uspio oboriti Jagićev prigovor iz god. 1865., koji glasi: »Ako dakle njemačka gramatika neima povoda, da razlikuje epitet od atributa, premda bi se i ondje reklo: ein grosser Alexander: velik Aleksander, der grosse Alexander: veliki Aleksander i Alexander der Grosse: Aleksander Veliki; ako toga nečine ni drugi jezici, da bi naime uz »atribut« i »apoziciju« još ter štogod trećega uzimali: to držim s istih razloga i kod nas za nepotrebito, da se za onaj jedan slučaj, gdje stoji ime pridavno ponajviše kao historički nadimak u izvjestnom obliku i za imenom samostavnim, n. pr. »Aleksander Veliki«, stvara kakova posebna nomenklatura, nego ja pristajem uz obične gramatike grčke, latinske i njemačke, koje bi tome nadjenule ime apozicije.« Osim neznatnog teoretskog značenja rasprava ima neko praktično značenje pobijanjem nekoliko barbarizama.

Rasprava »O zaimenu«,[90] dakle o zamjenici, iz godine 1873., obrađuje sintaktičku upotrebu ličnih, posvojnih i pokaznih zamjenica s obiljem primjera iz narodnog jezika, a s težištem na stilističkom nijansiranju. I tu on opravdava svoje stanovište, po kojem je u *Slovnici hrvatskoj* zamjenicu *on, ona, ono* prebacio među lične zamjenice. Toj je raspravi najmanje naudio zub vremena, da ne reknem napredak nauke, pa ona po svojim realnim rezultatima pripada među najživlje Veberove lingvističke radove. U njoj i današnji čitalac nailazi na korisne pouke.

I u raspravi »O glagolju«[91] iz iste godine Veber daje vrlo mnogo praktičnih pouka, poglavito u odlomku o aktivnom i pasivnom glagolu, što je tada bilo kritično područje pogrešaka za mnoge pisce. Na diskretan način ispravlja i poštovanog A. Mažuranića (»poče se predavati filozofija po dvih profesorih«), obara se na pogrešne konstrukcije, koje ni do danas nisu istrijebljene (»po Zagrebu se gradi velike kuće«), na

[89] O. c., III., 382–405.
[90] O. c., III., 406–423.
[91] O. c., III., 424–450.

provincijalizme (»izbilo vojnika okrutno«) i pronalazi stilske razlike između izraza s glagolskim prilogom i s razriješenom rečenicom. Ističe glagolsku osobinu našega izraza prema njemačkoj imenskoj i obara se na hrvatske pisce, što se u pripovijedanju služe samo perfektom. Pa i Vuk Karadžić je po Veberovu mišljenju znatno osiromašio naš pripovijedajući glagolj, što se malo kad služi imperfektom i aoristom, pripovijedajući najvećma prezentom i perfektom. Tu prepoznajemo Vebera pò njegovoj tezi o upotrebi vremena, diktiranoj od gramatičara. Ali zbog obilja primjera, zbog stilističkih razlikovanja i pretežno dobrih zaključaka ova je rasprava zanimljiva i korisna i za današnjeg čitaoca.

Iz stilističkog je područja i rasprava »O naravi hervatske izreke« iz godine 1874.[92] To je zapravo stilistička radnja, u kojoj pisac uspoređuje hrvatsku rečenicu s latinskom i njemačkom, pa na primjerima iz hrvatskih tekstova pokazuje, što je u duhu hrvatskoga jezika, a što nije. Ističe pri tom pet osobina hrvatske rečenice: slobodu, jednostavnost, razumljivost, zorovitost i simetriju, pa ih objašnjava instruktivnim primjerima za svoje vrijeme. Uvjeren je, da je to početak, te se nada, da će i drugi pisci pomoći, da »nam uz zajedničku radnju slog prosine podpunom krasotom«. Takvu sistematsku brigu o stilu nije pokazao nijedan hrvatski gramatičar prije Vebera.

U doba, kad su nastale, Veberove su naučne rasprave u zagrebačkom krugu pomogle razvijati smisao za pravilnost i duh književnog jezika. Kao što je istakao Antun Barac, ujednostavnjujući na neki način jezična pravila, Veber je olakšavao Hrvatima kajkavcima učenje štokavštine.[93] Prednost je tih rasprava, što su usmjerene praktički i što im je težište na postizavanju što pravilnijeg izraza na osnovi jezika narodne književnosti, Karadžićevih spisa i naših najboljih stilista. Veber je dakako nastojao nadograđivati i na Karadžića, ići dalje nego on, pa je izricao za svoje vrijeme i bogohulne misli, da Vuk ne može biti jedini i vječit uzor: »Nu piše li Vuk najizvrstnije za sve vjekove, je li bio tako filologički izobražen, da se njegov jezik može uzeti za alfu i omegu sve izvrstnosti našega jezika?« Do zemlje skida kapu pred Vukom, ali kao stilist primjećuje, da Vuk drugačije piše u filologičkim raspravama, drugačije u »Kovčežiću«, drugačije u Sv. pismu, drugačije nego narodna pjesma.[94] U doba, kad se uglavnom opisno proučavao jezik Vuka St. Karadžića i narodne pripovijetke i pjesme, Veber izdiže pravo književnog jezika, što je dakako pravilna misao, no on ju je izrekao možda prerano. U tome je tragični nesporazum vukovaca i Vebera. Vukovci su na Veberovo došli, ali tek pošto su potanko proučili i u potpunosti uveli narodni tip jezika za književni.

Veberovi su kritičari prigovarali njegovim raspravama, da su plod čistog diletantizma. Takva je ocjena zasnovana na činjenici, što su ko-

[92] A. Veber: O naravi hervatske izreke, Rad 28., 1874., str. 183.–190.
[93] A. Barac: Pripovijesti Adolfa Vebera Tkalčevića (Veličina malenih), Zagreb 1947., str. 49.
[94] Djela A. Vebera, III., 294.

načnu ocjenu njegova rada pisali njegovi pobjednici. Oni su pritom više osuđivali zagrebačku školu nego Vebera. Pripadnici zagrebačke škole vrlo su cijenili te radove, kao što pokazuje ocjena estete dra. Franje Markovića u Matičinoj *Spomen-knjizi* 1892. Nema sumnje, s lingvističkoga gledišta naći će se u njima diletantskih sudova, kao što je na pr. sud u raspravi »O glagolju«, da naš narod ne voli pasiva valjda zato. što je u historiji mnogo trpio. Možda je to i stilistička duhovitost, ako uvažimo dalje riječi: »Nego to budi samo kano utješno nagadjanje rečeno!«[95] Veber je svakako u doba, kad je pisao te rasprave, bio u zaostatku za indoevropskom lingvistikom, ali to i nisu lingvističke rasprave u užem smislu, nego stilističke. A njegova naobrazba u tom pravcu nije bila diletantska, njegovo poznavanje našega jezika bilo je tako solidno. da je uz male izuzetke dolazio do pravilnih zaključaka. Ako je on stavljao težište na stilistiku, vukovci su težište prebacivali na deskripciju i lingvistiku. Historijski razvitak je pokazao, da je najkorisnije rezultate mogla donijeti samo sinteza tih naoko suprotnih nastojanja.

VIII

I neke od ocjena, koje je Veber napisao, imaju značajno mjesto u povijesti hrvatske jezične kulture. Nekima je on potakao štampanje jezičnih djela, a nekima je takvo štampanje i spriječeno baš na osnovi njegovih ocjena.

Tako je negativnom ocjenom Babukićeve *Slovnice ilirske* god. 1857. spriječeno, da ta knjiga postane školski udžbenik. Unatoč korektnim odnosima s piscem Veber je u ocjeni iznio prigovore, zbog kojih misli, da ta gramatika nije za škole. U prvom redu Veber smatra, da je knjiga suviše razvučena, puna nepotrebnih apologetičkih napomena i provincijalizama, a osim toga u ponekim dijelovima pisana za zrele jezikoslovce, a ne za nezrele dječake. Premda je ocjena javno štampana tek u Veberovim *Djelima* 1887., Babukić nije mogao nikad oprostiti Veberu, što mu je tako nanio i moralan i materijalan udarac. A ipak Veberova je ocjena potpuno objektivna.[96]

Ali kad je 1859. dobio na ocjenu Mažuranićevu *Slovnicu hèrvatsku*, napisao je o njoj vrlo povoljan sud u »Narodnim novinama«. »U tom metežu trebalo nam je slovnice, potičuće od takova čovjeka, koji bi preglednuv sve razlike naših nariečjah, a proučiv jezik sam u sebi prama zakonom staroslavenskoga i drugih slavjanskih nariečjah, udario takova pravila, koja bi se i povraćala k prvobitnoj čistoći i nevrijedjala odviše sadašnje porabe, koja ima uviek važan glas u vieću jezikoslovnom. Takva slovnica ugledala nam je ovih danah svjetlo božje, te ju pozdravljamo

[95] O. c., III., 427.
[96] Djela A. Vebera, I., 17.

kao najbolju do sada.«[97] No ipak, prikazavši sve njezine vrline, Veber se nije ustručavao navesti čitav niz prigovora, kojima bi se možda mogao okoristiti pisac, koga je on lično osobito poštovao.

Srdačno je pozdravio god. 1868. i *Grammaticu della lingua serbocroata* Petra Budmana, koja je napisana uglavnom prema Daničiću. Veseo je, što je dalmatinska školska mladež dobila time priliku da prilično točno nauči naš jezik i što je Budman u pristupnijoj formi pružio Daničićevu sintaksu padeža. Ali dakako ni Veber ne propušta priliku da rekne više svojih prigovora.[98]

Osobito su opširne ocjene *Oblika* i *Sintakse* Mirka Divkovića god. 1879. i 1881.,[99] o čemu je već bilo govora u predašnjem poglavlju. Rezultat je polemike bio polovičan. Premda je Veber dao negativnu ocjenu o objema knjigama, ipak je pronađeno pomirljivo rješenje, da se knjige ipak pokusno uvedu u škole. Bila je to borba dvaju različitih koncepcija, koje su jedna drugoj predbacivale neistinitost gramatičkih pravila. I jedna i druga imale su i pravo i krivo: s gledišta jedne bila su neistinita pravila druge, dok su vlastita, odgovarajući vlastitoj koncepciji, bila istinita.

Ni *Gramatiku* Josipa Vitanovića god. 1880. nije baš povoljno ocijenio. Istakao joj je kao vrline to, što ne tumači s pomoću komparativne lingvistike, što pojedina pravila jezika razvija pregledno i jasno i što je pisana pravilno i razumljivo hrvatski. No prigovorio joj je, što je pisana analitičkom metodom i što je za pučke škole preopširna i preteška, a za srednje škole u mnogom pogledu oskudna.[100]

Vrlo su značajne Veberove ocjene Šulekova *Němačko-hrvatskog rěčnika* (1860) i Daničićeva *Ogleda rječnika hrvatskog ili srpskog jezika* (1878) Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Ocjenjujući Šulekov rječnik,[101] Veber zapravo brani načela, po kojima je rječnik izrađen. Šulek je rječnik izradio na osnovi narodnog blaga i djela Vuka St. Karadžića, ali i na osnovi leksikografskih zbirki iz naroda i vlastitog skupljanja riječi. Za naučne i administrativne pojmove dogovarao se sa stručnjacima, pozajmljivao iz slavenskih jezika, a i sam stvarao riječi, gdje nije bilo pomoći odrugud. Zbog toga su neki pisci prigovarali Šuleku držeći se samo narodnih riječi i izraza. No Veber drži, da je Šulek pravilno postupao, a slično je postupao i Karadžić u prijevodu Sv. pisma. I tu sad Veber, i u ime svoje i u ime zagrebačke škole, izražava modernu misao, kojoj je potonji razvitak dao pravo, premda je izvan zagrebačke škole tada bila heretična: »Jer ako prosti narod smije skovati rieč svakoga puta, kad mu se ukaže nov pojav, nemore se to pravo uzkratiti ni učenim narodnjakom, kad jim što uztreba, samo da je rieč skovana prama duhu narodnoga jezika, ter se u nedostatku toga svojstva isto tako osudjuju i zabacuju rieči prostoga naroda, kako se to čini s kovinami učenih ljudih; jer ništa nije pod suncem savršeno.« Nužda

[97] Djela A. Vebera, III., 5–20.
[98] O. c., III., 21–34.
[99] O. c., III., 35–89.
[100] O. c., III., 119–131.
[101] O. c., III., 463–466.

je natjerala zagrebačke jezikoslovce, da tako prosuđuju i rade, jer Karadžićev rječnik sa svojim oskudnim jezičnim blagom nije dostajao za razvijeniju društvenu strukturu.

Ocjenjujući 1878. Daničićev *Ogled rječnika*,[102] Veber je imao pred sobom djelo zasnovano na drugačijim načelima. Jedini od učenih ljudi, koji su na poziv Akademije izrekli mišljenje o Daničićevu *Ogledu*, – a izrekli su ga Miklošič, Sreznjevski, Novaković i Veber[103] – jedini je dakle Veber rekao jasno i glasno, da ne odobrava, što je u tom rječniku zanemaren pučki neuknjiženi govor i što su iz ekscerpiranja isključeni najbolji predstavnici hrvatske književnosti 19. stoljeća: Mažuranići, Preradović, Utješenović, Trnski, Vežić, Kaznačić, Kurelac, Užarević, Jurković, Miškatović, Šulek, Dežman, Vukasović i dr. Ti pisci, veli Veber, mnogo bolje poznaju čisti hrvatski jezik nego pisci šematizama naših biskupija oko god. 1870., nego mnogi pisci arhiva, koje je Daničić upotrebio. »Tim je Daničić prekinuo historičnost rječnika i podao netočnu sliku našega jezika, komu je tim učinio golemu štetu, što ga je lišio mnogih stečevinah 19. vieka u školi, u uredu, u trgovini, u obrtu, u umjetnosti, u znanosti, a stegnuo u tiesne granice pjesničtva i bogoslovja starije dobe.« Prigovorio je i Daničićevu etimologiziranju i preobilju primjera, pravopisu i jeziku, koji nisu u duhu zagrebačke škole, predložio je neke naučne priručnike 19. stoljeća za ekscerpiranje i poželio *Rječniku*, da bude monumentum aere perennius. Prigovori Veberovi dakako nisu bili usvojeni, ali je *Rječnik* u toku rada doživio promjene i u etimologiziranju i u smanjenju broja primjera i u uvođenju nekih novijih pisaca.[104] Tako je Budman, a za njim i Maretić ekscerpirao i Šulekove rječnike. Danas već nema sumnje, da bi *Rječnik* izvršio još korisniji zadatak, da je u njemu prikazano i rječničko blago pisaca t. zv. zagrebačke škole. Veber je u tom svakako dao korisnu inicijativu.

Značajna je i Veberova ocjena »Šćepan Ljubiša kao pisac« u 59. knjizi »Rada« (1881).[105] Premda hvali Ljubišin narodni jezik, Veber se ipak zalaže za jezičnu pravilnost, koje u Ljubiše često nema. Književno djelo treba da bude napisano pravilnim književnim jezikom. Književni jezik raste na narodnom, ali razlikuje se od njega pravilnošću, čistoćom i određenošću. Ustaje protiv provincijalizama, jer »svijest cjelokupnoga naroda imade veliku važnost, kad se ustanovljuje književni jezik«, primjećuje on dubrovačkom profesoru Castrapellu, kad se zauzeo za Ljubišu. »Ovakovo se postupanje nimalo neprotivi činjenici, da smo i mi hercegovačko narječje prihvatili za temelj književnom jeziku, jer ako smo poprimili narječje, nismo hotjeli poprimiti njegovih pogrješakah, njegovih skrajnjih osebunjakah, njegova tudjinstva.« Sve su to i danas

[102] O. c., III., 470–476.

[103] Rad Jugosl. ak. zn. i umj., 45. knj., str. 158.–213.

[104] Petar Skok: Rad Jugoslavenske akademije na području hrvatske leksikografije. Jezik. 1952./3., br. 3., str. 115.–120.

[105] Vidi: Djela A. V., IV., str. 184.–517.

tako ispravne *misli, kao da su prepisane* na pr. iz »Općih principa za kulturu jezika« Praškog lingvističkog kruga god. 1932.[106]

U tome je i bila srž spora između Vebera i vukovaca u ono doba: on u prvom redu misli na prava književnog jezika, a oni u prvom redu na prava narodnog jezika.

IX

Osamdesetih godina Veberova je djelatnost u području jezika neznatna. Tek gdjekoja ocjena, tek gdjekoja polemika. Karadžićeva i Daničićeva načela stječu sve više pristalica i u Akademiji, i u Matici Hrvatskoj, i u časopisima. Mlada je generacija sad već daleko od atmosfere Ilirskoga pokreta, kada se shvaćalo, da se jedinstvo južnoslavenskih naroda može postići samo jedinstvenim jezikom. Umjesto ilirske zanesenosti nastupilo je realno prosuđivanje, koje je zahtijevalo, da se književni jezik podudara u svim bitnim elementima s narodnim jezikom novoštokavskih oblika i novoštokavske akcentuacije. A književni jezik zagrebačke škole imao je u sebi, kao što smo vidjeli: svijesno, i neke umjetne elemente baš zato, što su potjecali iz dijalekata, koje su štokavci morali tek učiti. Mlade generacije osamdesetih godina nisu mogle ni htjele shvatiti, čemu je to potrebno, zašto se književni jezik komplicira i zašto se ne provede jedno od osnovnih načela »Književnog dogovora« iz 1850., po kojem »ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik«. Unatoč Veberovu protestu *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti izlazi od 1880. jezikom i pravopisom Karadžića i Daničića, poneki *pisci predaju rukopise* Matici Hrvatskoj samo pod tim uvjetom, da se štampaju po Karadžićevim i Daničićevim principima, u »Vijencu« se javljaju Maretić i Broz, predstavnici mlade lingvističke generacije, i popularizira jezična i pravopisna načela V. S. Karadžića i Đ. Daničića. Po svemu se vidi, da brod zagrebačke filološke škole tone, ali njegov se kapetan ne predaje. Spreman je da potone zajedno s njim.

Polemika vukovaca s predstavnicima zagrebačke filološke škole dobila je čak neugodne oblike za Vebera u njegovoj najosjetljivijoj točki. Kao što smo vidjeli iz historijskog pregleda, Babukić, Mažuranić i Veber, a dakako u pozadini i Gaj, stvorili su tip »ilirskog« književnog jezika iz težnje za jezičnim i kulturnim sjedinjenjem južnih Slavena. Srbi su napokon šezdesetih godina primili Karadžićev i Daničićev tip jezika, a Hrvati su ostali pri svom ilirskom, hrvatskom, zagrebačkom tipu. Potpuno jezično jedinstvo između Hrvata i Srba nije dakle ostvareno. Ostvariti bi se moglo samo tako, da zagrebačka filološka škola napusti

[106] Pražský lingvistický kroužek: Spisovná čeština a jazyková kultura. Uredili: Boh. Havránek i Miloš Weingart, Praha 1932., str. 245.–258.

svoje specifičnosti (stariji oblici, *ie, je,* gen. plur. na *-ah,* etimološki pravopis), a eto ona to ne će. U svojoj nepopustljivosti Veber se površnom promatraču čini zaprekom jezičnog jedinstva Hrvata i Srba. To mu jasno kaže u 34. i 35. broju »Vienca« od 23. i 30. kolovoza 1884. 'neki φ u članku »Poraba nekih zamjenica i još nešto«: »U pristaša Zagrebačke škole čudna je zebnja od novijih oblika, pa vole biti i nerazumljivi nego da njih upotrebe; n. pr. pišu: noži su ga ranili, mj. nožima; najviše ako u takvu slučaju metnu kvačicu na i : *î,* nu u govoru? Zašto se nebi radje u takvu slučaju upotrebio noviji oblik? Ali to je Srbski! Dobro; nu što onda vičete na Srbe, kad oni vele, da su svi štokavci Srbi? ... Za mnoge pak pristaše Zagrebačke škole može se misliti, kad bi bili u početku našega preporoda, u doba Gajevo, već odrasli ljudi, da bi bili od pukoga konzervativizma postali magjaroni ljući od pokojnoga Joszipovicha.«

Ako to nije tragedija, a ono je bar ironija sudbine! Veberu ne preostaje drugo, nego da tom anonimnom napadaču u »Viencu« iste godine ponovi svoju maksimu, rođenu prije pola stoljeća, u posljednjem svom jezikoslovnom članku »Brus jezika ili zagrebačka škola«: »Zagrebačka je škola imala zadatak, da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavaca, kako bi se razširilo književno polje ... Pošto je to tako liepo pošlo za rukom, nesmije zagrebačka škola, razboritim načinom, obustaviti svoje spasonosne radnje, jer joj je još književno ujediniti barem Slovence, medju kojimi se upravo sada pojavljuju znameniti učenjaci, težeći za istim ciljem, koji će se sjegurnije postići zagrebačkom, nego li Daničićevom školom.«[107] Kako je to bilo nerealno godine 1884! Kao da govori čovjek s drugoga svijeta! A to je isto ponovio Veber i u svom govoru 29. studenoga 1885. na glavnoj godišnjoj skupštini Matice Hrvatske.[108] I tada je još, kao šezdesetgodišnji starac, živio u nadi, da će Slovenci napustiti svoj književni jezik radi jezičnog jedinstva s Hrvatima i Srbima. To je dakle jedan od posljednjih iliraca osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća. A s takvom je nadom i uvjerenjem naskoro i umro (6. kolovoza 1889.). To Veberovo nerealno prosuđivanje mlade generacije nisu mogle shvatiti, pa im je Veber postao tuđ, nemio, separatist, mađaron, Joszipovich, ako se govori neraspoloženo, a konzervativac, ako se govori objektivnije. A kako se i Vjekoslav Klaić, urednik »Vienca« god. 1889., izjasnio za »Daničićevu školu«, nije čudo, što je o smrti nekadašnjeg revnog suradnika »Vienčeva« donesena samo kratka redakcijska bilješka od desetak redaka, u kojoj se ističe Veberova suradnička revnost, točnost, pravilnost jezika i – čitak rukopis.[109] A u Ljetopisu Jugoslavenske akademije nije mu nitko napisao ni nekrolog.

[107] Djela A. V., III., 459.

[108] Spomen-knjiga Matice Hrvatske, str. 335.

[109] Vienac, god. 1889., br. 33. od 17. kolovoza.

Tragedija Adolfa Vebera kao jezikoslovca jest tragedija čovjeka, koji je ostao čitava života vjeran idealima mladosti. Živeći u malom, ugnjetavanom narodu, bez nacionalne i socijalne slobode, u vrijeme čestih i drastičnih promjena, u kojima položaj i egzistencija njegova hrvatskog naroda, pa i čitavog jugoslavenstva, stalno stoji u znaku pitanja, Veber se u mladim danima zanio za široku i spasonosnu ideju ilirstva i njoj je ostao vjeran u svima promjenama i zbivanjima u toku svoga života. Poslije ilirskog zanosa i njegova sloma dolazi Bachov apsolutizam s ponovljenom potrebom borbe za najelementarnija prava jezika, a poslije njega, u konstitucionalno doba, borba za prosvjetnu i kulturnu afirmaciju, a sve ipak u uzbudljivim prilikama i raskomadanim narodnim teritorijima. No građanska se klasa u doba opadanja feudalizma sve jače afirmira, na dnevni red se postavljaju realni, ostvarljivi zadaci i u zasjenak pada zanosnost i neostvarljivost ilirskih ideala. Veber, istina, koliko god može, učestvuje i zalaže se za ostvarenje konkretnih zadataka svoga vremena, često je i u prvim linijama borbe za prava hrvatskog jezika, za osnivanje i organiziranje kulturnih i naučnih institucija, dok su se naprotiv mnogi njegovi vršnjaci povukli iz aktivne djelatnosti, ali on ipak gleda svijet kroz prizmu svojih ilirskih ideala. Vremena se mijenjaju, mijenjaju se i njegove praktične djelatnosti, no kroz sva ta vremena pronosi on nedirnute snove ilirizma. U tom su tragovi Veberova konzervativizma, koji se odrazio i na njegovim pogledima o jeziku. Tako onda generacije osamdesetih godina ne mogu shvatiti riječi, koje su bile aktualne tridesetih godina istoga stoljeća, pa prolaze mimo njih sa smiješkom, ako ne s ogorčenjem.

Ali sve to ipak ne može umanjiti zaslužno djelo, koje je Veber izvršio u doba svoje jezikoslovne djelatnosti. Preuzevši naslijeđe iz Babukićevih ruku, on je zajedno s Antunom Mažuranićem unaprijedio hrvatsku jezičnu teoriju i nastavu, napisao prvu cjelovitu sintaksu hrvatskosrpskog jezika, pronikao dublje od svojih prethodnika u zakonitost i pravilnost našega jezičnog izraza, sačuvao naš književni jezik od stramputica, koje su mu prijetile pedesetih i šezdesetih godina, da nije bilo njegove budnosti; branio je njegovo prirodno pravo od nasrtaja germanizacije, izdigao hrvatski književni stil na visinu, na kojoj se nije prije njega nalazio, brinuo se za njegovu pravilnost i ljepotu punih dvadeset godina i dalekovidno istakao posebnost i prava književnog jezika. Da to nije bio lagan i zahvalan posao u sudbonosno i uzbudljivo doba pokorenog naroda, svjedoče mnogi neugodni časovi, koje je podnio u sukobu s mogućnicima tadašnjeg vremena. Počevši od prigovora njegova ravnatelja gimnazije (»Sie kroatisieren mir zu stark die Jugend!«) pa preko prijetnje bana Coroninija (1860) i Raucha (1867) otpustom iz službe zbog bunjenja omladine,[110] a radi zalaganja za prirodna prava hrvatskog jezika, pa sve do uvredljivih polemika (»laži-Hrvati i uskoci«) od prvih do posljednjih dana Veber je na svojim

[110] Djela A. V., I., 21–23.

plećima osjećao svu težinu uloge, koju je zdušno i nesebično vršio. Relativnu nezavisnost stekao je tek 1870., kad je imenovan kanonikom zagrebačkoga kaptola. Demokrat po uvjerenju, protivnik feudalnih privilegija i privrženik širokih narodnih slojeva,[111] Veber se ističe i kao izrazit karakter i rodoljub među hrvatskim intelektualcima svojega vremena,[112] što se svakako povoljno odrazilo i na njegovoj borbenosti za prava hrvatskog jezika. Istina, Veber nije u pravi čas osjetio, da su nastupila druga vremena i druge potrebe, da je njegovo vrijeme prošlo i da jezična pitanja treba staviti pod novo osvjetljenje. Ali u njegovu obranu valja istaći, da je uza se imao čitavu školu i brojan kadar hrvatskih književnika i da nije bilo sasvim lako prekinuti tradiciju iskušanog i već afirmiranog književnog jezika.

Gledajući iz današnje perspektive, čini se, da je Jagić u polovini šezdesetih godina najpravilnije prosudio potrebu pravopisne i jezične reforme. Ali tadašnje je vrijeme bilo puno suprotnosti, pretrpano neriješenim vitalnim narodnim pitanjima, tako da ni ovo jezično pitanje nije bilo bez političkih osjetljivosti. Premda je njegovo rješenje bilo jasno formulirano »Književnim dogovorom« u Beču 1850., ipak su ga u provođenju znatno usporili Karadžićev članak u *Kovčežiću* 1849., pa i Karadžićev odgovor na Šulekov članak »Srbi i Hrvati« god. 1861. Sve je to, dakako, ne samo vezalo ruke Veberu i Šuleku, nego i usporilo razvoj i rješenje pitanja i odgodilo ga na devedesete godine. Rješenje dakle pravopisnog i jezičnog pitanja nije ovisilo samo o Veberu, nego u prvom redu o kompleksnosti društvenog i političkog života u drugoj polovini 19. stoljeća. Veber ga je možda mogao ubrzati, ali ne mnogo, kako pokazuju diskusija i zaključci pravopisnog odbora godine 1877.

Kad se dakle uoči sve izneseno, ne može biti ni govora, da je Veber bio u Hrvatskoj zaštitnik *svoga pravca* u književnom jeziku. Veber je, kao što smo vidjeli, osnovno gledanje na jezik i pravopis baštinio iz ilirskih vremena, dotjerivao ga je s vremenom i usavršavao u skladu s organskim razvojem hrvatske književnosti. Kad ga je hrvatska književnost osjetila kao balast, ona ga se riješila. Ali to ne smije poništiti, a i ne poništava zasluge, koje su stečene onda, kad su bile potrebne.

U karakteristici Veberova filološkog rada u *Povijesti slavenske filologije* Jagić je prikazao Vebera kao filologa stare škole s težnjom za izvjesnim dirigiranjem jezika.[113] Vidjeli smo iz prikaza situacije, u kojoj je djelovao Veber, da je za to bilo i dovoljno razloga, više ideološko-političkih nego jezičnih, koje je Veber baštinio od ilirskih gramatičara. Bilo je zato i naročitih uvjeta u središtu, u kojem se ukrštavalo i dijale-

[111] A. Barac: Putopisi Adolfa Vebera, str. 60.–61., i 2. poglavlje ove rasprave.

[112] Tako na pr. Slovenac Janez Trdina, buntovni profesor riječke gimnazije šezdesetih godina, piše: »To mesto (Bakar) sem častil in ljubil že zato, ker so se rodili v njem trije preznameniti hrvaški in duševni velikani: Ćepulić, Šepić in Veber–Tkalčević.« (J. Trdina: Zbrano delo, III., Ljubljana 1951., str. 537.)

[113] V. Jagić: Istorija slavjanskoj filologii, Petrograd, 1910., str. 736.–737.

katsko i književno. Mogli bismo čak reći, da je to za neko vrijeme bila i potreba. Ali ako je Veber u tome i pretjerao i izazvao reakciju protiv sebe, stekao je s druge strane kao brižni izgrađivač hrvatskoga stila veće zasluge nego ijedan njegov suvremenik. Stoga mu i Jagić u spomenutoj karakteristici priznaje zdrav smisao za stilsku pravilnost.

Ako dakle imamo na umu sve zasluge i slabosti ovoga našeg jezikoslovnog radnika iz 19. stoljeća, tada se vidi, da zasluge znatno nadmašuju slabosti. Uvjeren sam, da se štaviše može reći, da slabosti iščezavaju pred zaslugama. Po onom, što je pozitivno učinio za naš književni jezik, Adolfo Veber pripada među naše vrlo zaslužne jezikoslovne radnike. Njegove zasluge dosada nisu bile dovoljno ocijenjene i priznate. A pravilno se mogu ocijeniti i priznati, tek ako ih sagledamo u razvojnom procesu, po onome, što su dale svome vremenu i što su ostavile u naslijeđe svojim potomcima.

Milan Budimir

PELASTO-SLAVICA

Naslov ove rasprave mora da se posebno pravda iako je ovde reč samo o lingvističkim vezama. Za Slovene se zna prilično pouzdano da pripadaju indoevropskoj jezičnoj zajednici. Ali za Tirseno-Pelazge odnosno etrurski jezik postoje zasada samo izvesni znaci, leksički i morfološki, koji taj, još uvek slabo poznati idiom dovode u neodređenu vezu sa pomenutom zajednicom. Razume se da postoje i drukčije hipoteze o lingvističkom položaju starih Etruraca. Prema tome i geografska strana etrursko-indoevropskih veza mora se uzeti strogo u obzir. I u tom pogledu iznesene su razne kombinacije. Najstarija je Herodotova o zapadno-anadolskom poreklu Tirsena odnosno Etruraca. Za tu Herodotovu tezu ne zna istoričar Ksanto a protiv nje je istoričar, gramatičar i retoričar Dionisije.

Druga je hipoteza B. Niehbura po kojoj su Etrurci kao severni susedi alpsko-podunavskih Reta došli u Italiju iz gornjeg Podunavlja. Tu Niebburovu tezu sa novijom adaptacijom podržava na pr. P. Kretschmer, koji današnju Česku i Moravsku smatra doitalskom postojbinom Etruraca, Reta, Pelazga i Tirsena. Sva četiri ova imena treba da, prema Kretschmeru, obeležavaju jednu jedinu, lingvistički manje više homogenu grupu govora i plemena koja su tamo negde u drugoj polovini trećeg milenija krenula na jug i jugoistok, pa preko Balkana u Anadol, dok su njihovi saplemenici, Reti, okrenuli jadranskim putem (*Raitinon* u Dalmaciji, v. *Glotta* XXXII, 190).

Prema ovoj istoj hipotezi, započeo je, početkom drugog milenija, u istom pravcu sličan pokret indoevropskih plemena koja da su bila naseljena zapadno od ovih »Pelazga«, dakle u današnjoj centralnoj Nemačkoj, i koja su lingvistički bila u lateralnom srodstvu sa tom grupom, budući da su obe grupe pripadale jednoj ranijoj lingvističkoj zajednici, koju Kretschmer zove *protoindoevropskom*. Ta starija zajednica treba da je postojala u tom prostoru tokom neolitskog perioda, sa tom raz-

likom, što se retsko-tirenska grupa kao nosilac »trakaste keramike« *(Bandkeramiker)* nalazila u položaju kulturnog posrednika između srednje-evropskih Indoevropljana i anadolsko-mediteranskih neindoevropskih kultura.

Po trećoj hipotezi, čiji je autor vatikanski etruskolog B. Nogara (*Gli Etruschi e la loro civiltà*, 1934), Etrurci su se doselili iz oblasti između istočnih Karpata i Ponta, te su i u tom položaju mogli vršiti posredničku ulogu između kulturnijeg Anadola i Sredozemlja s jedne strane i kulturno zaostale srednje i severne Evrope s druge strane. Za ovu Nogarinu hipotezu govorila bi i antička tradicija, zabeležena kod Theopompa, po kojoj su iz iste oblasti prodirala kimeriska plemena ne samo u Anadol već u IX. v. st. e., nego i na samo Apeninsko poluostrvo. To bi značilo da su apeninski Tirseni došli iz oblasti tripoljske kulture, u koju ne samo jafetitolog N. J. Marr nego i istoričar M. Rostovcev smeštaju najstarija sedišta slovenskih plemena.

Ipak većina stručnjaka, lingvista, istoričara i arheologa vraćaju se danas, iako s raznim modifikacijama starom Herodotu: Etrurci dolaze u zapadni mediteran iz Anadola. Dok je W. Brandenstein za istočni Anadol t. j. bliže Mesopotamiji i staroturskim plemenima, dotle su ostali za zapadni Anadol i Misiju, kao što je bio i sam otac istorije.

Sve tri ove hipoteze o starijoj postojbini Etruraca odnosno Tirsena mnogo nas potsećaju na novije kombinacije o indoevropskoj »prapostojbini«. U tom pogledu su jedni, kao H. Hirt, P. Kretschmer i Fr. Specht *(Der Ursprung d. idg. Deklination)* za Germaniju bilo severnu bilo srednju, drugi su, kao O. Schrader za današnju Ukrajinu, a treći, kao J. Schmidt i N. J. Marr za Zakavkazje, dakle istočni Anadol. Svi oni, razume se, imaju svoje posebne razloge, koji uvek nisu u sasvim jasnoj vezi sa naukom (ovo se mora naročito reći za Kretschmera i Spechta). Ovaj poslednji, u pomenutom delu, vidi svoje Indoevropljane u široj oblasti današnje Lužice već od paleolitskih vremena. *Nisu mi shvatljivi* razlozi za ovu i ovakvu hronologiju.

U svakom slučaju imamo dovoljno razloga da u ovom radu govorimo o Etrurcima, Tirsenima, Pelazgima, Ilirima, Tračanima, Anadolcima i Mediterancima pošto antičku kulturu ne možemo smatrati isključivim proizvodom i posedom klasičnih naroda, Grka i Rimljana, pogotovo kad znamo da su ahajski i italski Indoevropljani pri svom naseljavanju mediteranskih obala zatekli starija naselja sa višom kulturom no što je bila njihova.

Ima, međutim, jedan krupni prigovor koji bi se mogao učiniti našem naslovu. To je pozna pojava Slovena u širokoj oblasti mediteranske civilizacije. Tako na pr. A. Vaillant *(Grammaire comparée del langues slaves*, I, 5) misli da je baltsko-slovenska jezička zajednica prestala da postoji tek u prvim vekovima hrišćanske ere. To bi značilo da sa Slovenima, kao posebnom etnolingvističkom individualnošću, ne možemo računati pre početka seobe naroda. Kako s druge strane pouzdano znamo da je već Sula uglavnom likvidirao Etrurce tako da su pod kraj

stare ere samo rimski filolozi znali ponešto etrurski, nezgodno bi bilo i pomišljati na neke etrursko-slovenske lingvističke veze, budući da je Etruraca (Pelazga, Pelasta) nestalo pre pojave Slovena. Ipak ćemo pokušati da na nekoliko leksičkih primera ukažemo na mogućnost takvih veza i da tako opravdamo postavljenu temu.

Zna se da su stari Etrurci bili ne samo opasni gusari, od kojih je strepio zapadni Mediteran, nego i vešti trgovci koji su dolazili sve do Baltika. Već su tada mogli da dođu u vezu sa protoslovenskim plemenima, ako prihvatimo tezu o baltsko-slovenskoj zajednici, koju uporno brani Vaillant, držeći se pritom, isto kao i R. Trautmann pre njega, u prvom redu leksičkog materijala. Ali i bez obzira na taj materijal, čiji su detalji katkada izuzetno interesantni, vrlo je verovatno da su etrurski trgovci pored ostale robe u baltička naselja donosili i prodavali majmune. To je moralo biti svakako pre naše ere, pa čak možda i pre baltsko-slovenske jezičke zajednice ako je takva uopšte i postojala. Geograf Strabon (XIII, IV, 6) koji svoje kulturnoistoriske podatke uzima većinom od stoičkog enciklopediste Posejdonija iz poslednjeg veka st. e., kaže da se majmun etrurski zove arimos. Ovo ime sačuvano je i danas na Baltiku u obliku erms (v. SCHRADER-NEHRING, *Reallexikon* I. 17). Pritom se mora konstatovati čudna pojava, da ni keltska ni germanska plemena, sa kojima su etrurski trgovci mnogo češće i intenzivnije saobraćali nego sa baltičkim sa prostog razloga što je geografska razdaljenost bila znatno manja, ne znaju za etrurski naziv tog trgovačkog artikla. Nije nikakvo čudo, stoga, što ni slovenska plemena u tom detalju ne učestvuju sa baltičkim susedima, ali je doista veliko čudo što upravo u tom detalju i keltski i germanski dijalekti idu zajedno sa slovenskim od kojih im je došla tuđica *ap/bana* »opica« (v. Klugeov Rečnik[12] s. *Affe*). Ovo bi se čudo moglo objasniti poznatom činjenicom da su u baltičko primorje dolazili ne samo etrurski nego i anadolski trgovci koji su se služili dunavskim i dnjeparskim putem.

Keltsko-germansko *ap/bana*, koje rekonstruiše Schrader pokazuje isti radikalni elemenat kao i starorusko *opica*. Stoga se zbog onomasiološke paralele u grč. *kallías* može pomišljati na idioglotsko a ne na mediteransko poreklo, i na pripadnost leksičkoj grupi *antus* »zgodan«. Tome se ne bi protivila ni Oštirova kombinacija sa dogrčkim *pithēx*, *pithēkos*, *pithōn*, koje teško da ima veze sa lat. *foedus* i slov. *bēsu* (v. *Južnoslov. Filolog* VI, 166). Lat. *aptus* ima svoj pouzdani koradikalni kompozit u našem *prionuti* (od starijeg *op-no*).

1. TIN(IA) DIN-

Realnost etrursko-slovenskih lingvističkih veza mogu u prvom redu potvrditi *nomina sacra*, ali samo u slučaju da se radi o uočljivim identifikacijama. Stoga se sa dovoljno razloga može prihvatiti Kretschmerova identifikacija etrurskog Jupitra *Tin(ia)* (*Glotta* XIV. 308) sa opšteslov.

din- »dan«, iako ovaj derivat odudara od poznate leksičke grupe *diēus patēr*, s kojom je, po opštem priznanju, koradikalan kao i lat. *diēs* i ilirsko *Deipatyros*. Poznato je da su gotsko *atta* i slov. *oticu* potisnula opšteindoevropsko *patēr*. A. Meillet misli da je tome razlog poodmakla civilizacija, dok Hirt zastupa sasvim suprotno gledište da su slovenski Indoevropljani sačuvali najviše arhaizama. Činjenica što su sačuvali termin *mātēr* kao i neki drugi matrilinearni relikti ukazuju na drugačiju mogućnost tumačenja. Zbog grčkih koradikala *Dōis* i *Dōmātēr* dozvoljena je i fonetski potpuno opravdana pripadnost imena *Da(j)bog* i *Dajbabe* (singular!) leksičkoj grupi *diēs Tin Iuppiter* i t. d.

Normalnu bazu samog leksičkog minimuma *dei-* bez ikakva formativa nalazimo u ilirskom složenom imenu *Dei-patyros*, koje Hesihije smatra svojstvenim epirotskim Stimfajcima. Po načinu obrazovanja može se kao najbliži srodnik smatrati latinski naziv *Diespiter*, koji je ustvari samo dubleta za daleko poznatije *Iuppiter*. Ako ilirskom *Dei-patyros* (v. KRAHE, *Die Sprache* I, 38) treba, kako neki misle, pridružiti i toponim *Dōdōna*, od kojeg je sačuvana i dubleta *Dōdō*, onda bismo i u ilirskom imali istu dugu bazu kao u slovenskom *Dajbog Dajbabe*. U tom bi slučaju oblik *Dōdō* pored već pomenutog *Dōis* i *Dōmatēr* potvrđivao polovnu ili nepotpunu reduplikaciju leksičkog minimuma *dei-*, koja je već konstatovana u staroind. *dīdēti* »blista«. Na taj bi način otpale zamerke koje čini H. Herwerden u svom Rečniku s. *Dōmatros* u pogledu Bechtelova *Dōis* i veze sa *Dōdōna* i *Dōtion pedion*. Iz svega ovog izlazi da je duga baza koju imamo u slov. paru *Dajbog Dajbabe* potvrđena u grčkom i u ilirskom. Najzad, sa čisto fonetskog gledišta opravdano je utvrditi polovnu reduplikaciju ne samo u staroind. *dīdēti* i u ilir. *Dōdō* nego i u lat. grupi *Diāna* i *Iuppiter Diānus*, budući da se kod ovih starorimskih nomina sacra može poći pre od starijih oblika *Dīdiana* odnosno *Didianus* nego od Varonove konstrukcije *Diviana* iako se pritom poziva upomoć etrurska tuđica indoevropskog porekla *tiv* (~*divan, diviti se* i jerm. *tiv* »dan«) »mesec«. Očigledno da i ova tuđica kao i pretresano *Tin(ia)* »Iuppiter« potvrđuje bliske lingvističke veze između etruskog i indoevropskog, koje, razume se, ne moraju biti genealoške prirode, kako to misli Kretschmer, nego naprosto kulturno-geografske. Za rimsku Dijanu karakteristična je veza sa etrurskim *Vertumnus*, o kome će biti docnije reči.

Iznesenom tumačenju južnoslovenskog božanskog para *Dajbog Dajbabe* protivi se tradicionalno učenje slovenskih mitologa i etimologa, po kojima su *Dabog Dajbog Dažbog* (o imenu *Dajbabe* ne govori nijedan od njih) u vezi sa glagolom »*dati*«. Tako se za *Da(j)boga* obično kaže da je »staro slovensko božanstvo sunca koje *daje* svu blagodat«. Ovu filološku interpretaciju ilustruje V. Čajkanović homerskim izrazom *dōtōr eaōn* »dator bonorum«. Pritom se obično ističe shvatanje, tobož narodno, po kome je južnoslovenski *Da(j)bog* kao htonsko božanstvo neprijateljski raspoložen prema božanstvu neba i svetlosti. Neki vide u tome ostatak manihejskog odnosno bogomilskog dualizma (v. A.

Brückner, *Mitologja Słowiańska* 58). Jasno je da je ova protivrečnost prividna i da je obična i razumljiva posledica hrišćanske detronizacije poganskih konkurenata, po kojoj je *Da(j)bog* postao hromi Dabo i prost sinonim za đavola. I Vasmeru (*Russ, Et. Wb.* I, 326) *Dažbog* je »Spender des Wohlstandes« i bez obzira na Striboga i Skotij boga.

U kolikoj meri jezička svest i budnost može odmaći sa svojim paretimološkim kombinacijama i adaptacijama, najbolje pokazuje ono što čitamo u Ak. Rječniku (pravilnije bi bilo Rečniku, isp. brijeg bregovi breščići i t. d.) s. *Dâbog:* »Dâbog m. po nekim krajevima narod misli i pripovijeda da je Dabog zli duh koji je bio jednako mogućan kao bog i nad zemljom gospodovao dok ga nije sin božiji nadvladao i osvojio – Postalo je od Dajbog, starosl. Dažd bog, što je sastavljeno od imperativa glagola dati i od imena bog. Uzdržalo se još iz slavenske mitologije u kojoj je po svoj prilici naznačavalo sunce, vidi Miklošić, lex. paleosl. kod Dažd bog i Jagićevu raspravu u Arch. für slav. Philologie 5. I i dale – Samo u naše vrijeme u narodnim pripovijetkama. Bio Dabog car na zemlji a gospod bog na nebesima. Pa se pogode; grešne duše ljudi da idu Dabogu, a pravedne duše gospodu bogu na nebesa. Nar. prip. vil. 1866. 642. Dabog okupio skupštinu pa veća i smije se što se gospod bog muči. 1867, 655.« i: »Dabo m. ime što se kao za šalu nadijeva djavolu – Može biti postalo iz latinskoga diabolus no je veća prilika da je hyp. od Dabog – Dolazi od prošloga vijeka a između rječnika u Vukovu gdje stoji da se govori samo hromi Dabo. Od dvi vrste vina ... jeste vino svitovne i vino milosti božanstvene. Prvo vino nazdravlja Dabo i ovo pristaje onima, koji ga protiva razloga piju ... Drugo pak vino jeste vino nebesko. E. Pavić, ogled. 507.«

Kad znamo da već pesnik i pisac atičke Ilijade operiše paretimološkim kombinacijama, nazivajući svog glavnog junaka Ahila akhos Akhaivōn, nije nikakvo čudo što i Hesiod (*Opera* 356) postupa na isti način praveći razne kombinacije sa derivatima glagola *didōmi*. Ali njegov hapax legomenon imenica *dōs* nema nikakve veze sa homofonim imenom *Dōs* koje čitamo kod Homera (*hymn. in Cererem* 122). Emendacija Fr. Bechtela, uslovljena metričkom nuždom koja to ime menja u *Dōis* daleko je ubedljivija nego Brunckov dometak *men*, budući da je i paleografski mnogo jednostavnija, jer se radi o jednoj jedinoj hasti. Bruncku je potrebna nova reč, veza men, za koju se odlučio J. Humbert u svome izdanju homerskih himni (str. 45), iako je poznato da je Fr. Bechtel jedinstven stručnjak i za grčku onomastiku i za celokupnu problematiku indoevropske apofonije. U našem slučaju se i radi upravo o apofoniji, jer za Bechtelovu emendaciju govori ne samo epirski hidronim *Dōdō* koji ima istovetnog srodnika i na baltsko-slovenskom prostoru, nego i toponim *Dōdōna* i *Dōtion* a pogotovo ilirski *Dei-patyros* i grčki *Zas* (od starijega *Di-ant-s*) koji su očigledno koradikalni sa prvim slogom u našem bogovskom paru *Dajbog Dajbabe*.

I pored oskudnih podataka, božanska imena *Da(j)bog* i *Daž(d)bog*, čiju vezu sa solarnim Svarogom podvlače svi stručnjaci, mogu se u

smislu prethodnih izvođenja svesti na zajednički arhetip odnosno leksički minimum *dei-*, ili, sa reduplikacijom *deid-*, koja je utvrđena u staroindiskom, grčkom i ilirskom. Tako se i oblik *Daž(d)bog*, imajući u vidu njegovu vezu sa Svarogom, sasvim lepo može izvesti od starijeg *Dōi-d-io-*, dok je nereduplikovana duga baza sačuvana u obliku *Dajbog* (od starijeg *Dōi-o-*, isp. *kraj* : *kroj* : lat. *crēvi*). Na ovaj se način naši *Dajbog* i *Dajbabe* oslobađaju svoje dosadašnje usamljenosti i njihova veza sa blistavim Svarogom (~ *hēlios, sol* i t. d.) postaje sasvim jasna i prirodna. Ali ne samo to. Prema iznesenom tumačenju slovenski apelativ *din-* i denominativ *diviti se* imaju u etrurskim koradikalnim i istovetnim obrazovanjima *Tin(ia)* i *tiv(r)* »mesec« (isp. *luna* < *louxna* »blistava«) svoje najbliže srodnike. Daleko je međutim važnije da i sam Jupiter sa svojom epiklezom *Dianus* kao i njegovi ostali indoevropski srodnici u grčkom, indoiranskom, ilirskom i germanskom ima svog lingvističkog i kultskog srodnika u našem Dajbogu i Daž(d)bogu.

Reduplikovani leksički minimum utvrđen u staroind. *didēti*, ilirskom *Dōdō, Dōdōna* gde sedi *Zeus Pelastikos* (ne *Pelazgikos*) i u staroslov. *Daž(d)bog*, kao da je ostavio traga u nekim glosama iz govora indoevropskih Pelasta, samo sa normalnim vokalizmom *ei*. Na to ukazuju Hesihijeve glose, za koje je karakteristično pomeranje zvučnih dentala u bezvučne: *tītō* »zora, dan, sunce« i dogrč. ime solarnog božanstva *Tītān*. P. Chantraine u svojim etimološkim beleškama za Baillyev Rečnik[6] ostavlja apelativ *titō* (po svoj prilici od starijeg oblika deidō) bez ikakve etimološke kombinacije, dok ime Tītān zajedno sa Hesihijevim glosama *titax* »kralj« i *titēnē* »kraljica« proglašuje mediteranskim t. j. neindoevropskim. I bez obzira na šiptarski koradikal *ditë* »dan« i na dolat. *titus* »columba agrestis, penis, senator«, očigledno je da se ova doklasična leksička grupa ne može bez naročitih razloga odvojiti od svojih indoevropskih srodnika i to tim teže što već i sam Kretschmer misli da su najbliži indoevropski srodnici, retsko-tirsenski Pelazgi iz oblasti severno od gornjeg Dunava, već u drugoj polovini trećeg milenija prćko zapadnog Balkana krenuli prema Mediteranu i Anadolu. Prema njemu ovi Pelazgi čine sa najstarijim Indoevropljanima posebnu lingvističku grupu koju on zove protoindoevropskom. Za relativnu verovatnoću iznesenog tumačenja dogrčkih tuđica *tītō Tītān* i t. d. govori i važan fonetski detalj, što se njihov osnovni vokalizam poklapa sa staroindiskim koradikalom *dīdēti*, i ilir. *Dei-patyros*, pa se tim putem obezbeđuju opšteindoevropske vokalske alternacije i, prema tome, idioglotski karakter cele leksičke grupe.

Neizvesno je da li ovamo spada i dogrč. naziv majmuna *tityros* (Theophr. *Char.* 5), iako imamo onomasiološku paralelu u staroind. *kapí-h* »majmun« (zbog crvenkaste boje dlake) odakle potiču po svoj prilici ne samo grčke tuđice *Kēb/pos, keblos* nego i staroslov. pozajmica *opica*, u kojoj stručnjaci traže izvor germanskom *apan-* i keltskom *abbana* (mesto rukopisnog *abrana*).

Ako *tityros pripada* leksičkoj grupi *dei/dī-* »blistav«, a zato je navedena onomasiološka paralela, onda se dogrč. *tityros* mora smatrati kao derivat neke nominalne osnove na *tu-*. Poznato je da takva osnova, koja je iz kolektiva razvila imenice apstraktnog karaktera, ustvari pretstavlja nomina actionis kao i osnove na *ti-* i *tā-* (v. P. KRETSCHMER, *Dyaus, Zeus, Diespiter und die Abstrakta im Indogermanischen, Glotta* XIII, 107). Srećom upravo kod ove leksičke grupe imamo svih pet vrsta kolektiva: na *-ta*, na *-ti*, na *-tu*, na *-n* i na *-r*. Za prvu vrstu svedoči šiptarsko *ditë* (od starijeg *ditā*; isp. grč. *genetē*, *biotē* i t. d.), za drugu vrstu staroind. *su-dī-tih* »schönen Glanz habend«, za treću vrstu spomenuta tuđica *ti-tyros* a za četvrtu i petu *Tin(ia)* slov. din i podloga denominativa dīrio (isp. diviō i diviti). Već je Kretschmer (o. c. 109), nasuprot Brugmannu i Wackernagelu ubedljivo zaključio da je leksički minimum sa završnim *-u*, koji nalazimo u imenima *Zeus Iuppiter* i u našim derivatima *divan diviti se* i t. d., sekundarnog karaktera i da se mora poći, kao što smo to već napred učinili, od minimuma *dei-*, kome su dodavani formativi *t, n, r, u*. Za ovaj poslednji formativ i njegov izrazito kultski ili bolje rečeno demonski karakter (v. Fr. SPECHT, *Zum sakralen u, Die Sprache* I 43) govori pored ostalog i arhaično građena staroind. imenica *dyumna* »Himmelsherrlichkeit« koja nas potseća ne samo na grč. *prymnos*, staroind. *nimna-* nego i na božanska imena sa Apeninskog Poluostrva kao *Picumnus Pilumnus Vortumnus* i *Voltumna*. Medutim Kretschmer koji je bogato dokumentovao proširenje ovog leskičkog minimuma odnosno njegovu reduplikaciju u staroindiskom rečniku, objašnjava ženski rod imenice *dyaus* pored *Dyauḥ* u najstarijim partijama Rgvede kao ostatak starijeg stanja kada su demonska bića bila neodredenog i bezličnog karaktera. Isti takav arhaizam sa naknadnom korekturom novijeg datuma imamo u našem božanskom paru *Dajbog Dajbabe*. To znači da se ovde u našem mitološkom folkloru radi o izuzetno arhaičnom reliktu iz najstarije indoevropske prošlosti.

Da je ovo shvatanje doista prilično verovatno vidi se po tome što oblici *Da(j)bog* i *Daž(d)bog* imaju svoje pune paralele u indoevropskoj nominalnoj morfologiji. *Daž(d)bog* pretpostavlja isto proširenje leksičkog minimuma koje smo već konstatovali u staroindiskom, dogrčkom i u hidronimu epirskih Ilira *Dōdō* (v. H. KRAHE, *Sprache und Vorzeit*, 108). Stoga nije slučajno što se ovaj i ovakav hidronim javlja ne samo kod ilirskih plemena na jugu nego i kod njihovih baltsko-slovenskih srodnika na severu. Onomasiološki mement ovog hidronima otkrivaju nam semantičke paralele kao *Alpheios, Aspropotamos, Albula* i naši hidronimi *Bistrica, Beli Potok* i *Lab* nasuprot *Tamnava* i *Crna Reka*.

U pomenutoj raspravi ukazao je Kretschmer dalje na mogućnost da se i singularni pesnički oblik Zevsova imena *Zas* (od starijeg *di-ants*) svede na leksički minimum *di-*, čiju smo normalnu bazu konstatovali u ilirskom *Dei-patyros*, a visoku produženu bazu u našoj onomastičkoj grupi *Dajbog Dajbabe*. Ali ni Kretschmer ni ostali stručnjaci nisu uzeli u obzir slovenska koradikalna obrazovanja, koja kao i rgvedski koradi-

kali *dyaus* i *Dyauh* ukazuju na najstarije stanje, a ono je prethodilo pojavi patrijarhalnog sistema u indoevropskom društvu, dokumentovanog izrazima *Zeuspater Iuppiter Diespiter*. Kako znamo da je pojava živog roda sekundarna pa da prema tome ni rgvedsko *Dyauh* ni *dyaus* ne mogu pretstavljati najstarije stanje, moramo tražiti takav oblik koji i društveno-politički i lingvističko-istoriski daje makar naslutiti tu najprimitivniju situaciju.

Tu najstariju situaciju pokazuje korenski minimum složenog ilirskog imena *Dei-patyros* budući da su i grčko *Zas* i naše *Daž(d)bog*, *Da(j)bog* već u izvesnom smislu derivati. Zna se čak da su najstarija nominalna obrazovanja radikalnog karaktera i da za njima dolaze kolektivne imenice heteroklitskog tipa na *n/r* i na *u-* (isp. *dom – domovoj*). Sledi da su ilirski Pelasti u ovom pravcu sačuvali najstarije stanje, a da je etrursko *Tin (ia)* već docnija pojava, iako ima istovetne srodnike u staroindiskom i latinskom a najviše u slovenskom. Ovo poslednje stoga što tu nalazimo i derivate od heteroklitske osnove na *r-*.

Za ovu idioglotsku arhaičnost navedenih slovenskih koradikalnih obrazovanja *govorilo bi* i najnovije shvatanje M. Vasmera, da slov. *bogu* nije neka opšteslovenska pozajmica iz nekog skitsko-iranskog govora nego samostalan član slovenske idioglotije. U tom bi slučaju *Da(j)bog Daž(d)bog* i *Dajbabe* u oba svoja dela bili potpuno originalne tvorevine, koje potvrđuju da su protoslovenska plemena sačuvala tragove najstarijeg indoevropskog Olimpa gotovo bolje nego što se to može zaključiti iz Rgveda za staroindiske Indoevropljane.

Drugi deo složenice *Dajbabe* može se objasniti Vukovim rečima (Rečnik s. *baba*): »U Dubrovniku se svaka dojkinja i dadilja zove baba, makar bila i djevojka od 12 godina.« Sa ovim Vukovim tumačenjem uglavnom se slaže i interesantna leksička činjenica da se u planinskoj oblasti zapadno od gornjeg Vrbasa izrazom baba zove ona udata žena koja ima poroda, pa makar joj bilo tek 15 godina. To znači da je *Dajbabe* supruga božanstva koje se zove *Daj* ili *Dažd*. Razume se da bi se oblik *Daj* mogao smatrati refleksom za starije *Dadj* (od indoevr. *dōidio*, a ne od baze doi-), pa bi na taj način homersko *Dōs* ili *Dōis* bilo usamljeno. Proširenje sa sufiksom *-ijo-*, koje je očigledno u obliku *Daždbog*, javlja se ne samo u vedskom *sūr(i)yaḥ* nego i u grčkom *hēlios* (od starijega *sāvelios*). Ovaj morfološki detalj, na koji su ukazali Ernout-Meillet (Rečnik[3] 1116) ide svakako u prilog iznesenom tumačenju i podržava vezu sa solarnim Svarogom.

Složenica *Dajbabe*, dokumentovana u oblasti Titograda, ukazuje isto tako na arhaičnost njenog dohrišćanskog ili bolje rečeno paganskog kulta, iako potvrduje prelaz iz demonizma u deizam gde već imamo posla sa jasno obeleženim božanskim individualnostima. Interpretatio graeca za staroslov. *baba* glasi *mammē*. Oba ova onomatopejska obrazovanja sa labijalnim suglasnicima javljaju se kao kultska imena već u doklasičnom Anadolu, odakle pod kraj IX v. st. e., po mišljenju većine stručnjaka, dolaze Tirseni na Apeninsko Poluostrvo. Ime tog starog

anadolskog božanstva javlja se u više oblika: *Ma*, *Mēnē* odnosno *Kybēbē*, *Ku-papaš*, *Kubaba(ı)* (v. B. HROZNY, *Histoire de l' Asie antérieure* 212). Isti pisac na str. 104 pominje i oblik *Baba-Ellit*, iako ne zna za Hesihijevu glosu *babaka* kao ime Kibelina svešteníka. To znači da se glavno materijalno božanstvo u ajgajsko-anadolskoj oblasti zvalo *Bābā*, budući da Hrozný i za minojski period postulira kult božanstva *Kupapaš*.

Pošto se radi o očiglednoj onomatopeji odnosno o primitivnom hipokoristiku, vrlo je rizično nešto određeno kazati u pogledu veze između slovenske babe i homofonog ajgajsko-anadolskog božanstva. Takvu vezu čini verovatnom glavno skitsko božanstvo sa imenom *Papaios*, kako nas obaveštava Herodot (isp. G. DOTTIN, *Anciens peuples de l'Europe* 176). Ovo tim pre što i imenu *Kubaba* odgovara muški oblik *Ku-babos* ili *Combabos* kako glasi potonji oblik. Za ime ovog ajgajsko-anadolskog božanstva postoji samo jedna jedina interpretatio graeca odnosno romana »*Magna Mater*«. To bi značilo da prefiksalno *ko/cu* ima augmentativni karakter. Bezvučnost skitskih labijala u imenu *Papaios* ne treba nimalo da nas buni: nju objašnjava ne samo postojanje grčkog *papos* a ne *babos* nego i fonetska paralela u hidronimu *Tanais-Don*. Za takvu arhaičnu vezu između naše *Dajbabe* i ajgajsko-anadolske *Kybebe* govorila bi i ta okolnost što se ime hetskog demona koji drži nebo i koji se zove *Upelluri* ne može lako odvojiti od dogrčkih demonskih imena *Pelōros Apelauros* i našega *Peruna* (od starijega heteroklitskoga *Perauro-*). O ovome će biti govora drugom prilikom, jer slovensko-anadolske veze nisu ograničene na ovaj detalj, koji bi na kraju krajeva mogao biti i slučajan (v. članak *Protosloveni i staroanadolski Indoevropljani* Zbornik filozofskog fakulteta II, 255).

Možda nije slučajnost što se i u tirsenskom javlja onomastička grupa *papa* (v. A. TROMBETTI, *La lingua etrusca* 224), budući da fonetski sistem tirsenski ne zna za zvučne labijale. Najzad moramo ukazati i na histerogeni oblik imena *Kubabā – Kybēkē*. Ovakvu disimilaciju labijalnog reda imamo i u našoj tuđici *p(r)oskura* od grčkog *prosphorā* ali pitanje je da li se i slov. *bogu*, koje sada prema Vasmeru ne mora biti tuđica iranskog porekla, može smatrati rezultatom takve disimilacije budući da nije isključena veza sa ilirskim *bagaros* »topao«. Za semantičku evoluciju svetao > topao imamo dovoljno paralela u indoevropskom rečniku. Za drugu mogućnost t. j. za vezu sa ilirskim *bagaro-* govorilo bi ne samo ime prvog Slovenina koje glasi *Bož* (od starijeg *bhagio-)* nego i fitonim *božur* sa karakterističnom crvenom bojom. Heteroklitski sufiks kod prideva koji označuju boju glasio je *auno/auro-* pa stoga u grupu takvih prideva spada ne samo *božur* i derivatsko *tmuran* (~*tmica*, *tmast*) nego i ime samog *Peruna*. Božovih 72 glavara nisu nastali pod uticajem isto tolikog broja Hristovih učenika jer potvrđuju postojanje slovenske sunčane godine od 360 dana odnosno 72 sedmice po pet dana. U prilog takve hronološke računice govori i svakom poznata činjenica što se sreda nalazi između drugog i četvrtog dana a ne između trećeg i petog.

Nije nikakvo čudo što je *hrišćanstvo, ubacujući* subotu i nedelju (prema grčkom apraktos sc. hēmera) poremetilo donekle tu stariju računicu.

Da je slovensko *din-* sasvim arhaični derivat vidi se po denominativu od heteroklitske varijante *n/r dīriō* »gledati« (isp. grč. *leukos leussō*, Trautmannov Rečnik 56 i Boisacqov Rečnik[4] s. *deato*). Šiptarski derivat *ditë* »dan« i staroind. *su-dī-tih* dopunjavaju ovu seriju formativa *t/n/r* (isp. grč. *dōtinā* pored lat. *dōnum* i našeg *dâr*), koju N. Trubeckoj smatra karakterističnom za najstariju indoevropsku morfologiju, jer se, po njegovu mišljenju, nalazi i u nekim govorima severoistočnog Kavkaza. Bez ovih formativa obrazovana je grčka složenica *ogdodion* (kod Hesihija) »žrtva koja se prinosi Tezeju svakog osmog dana«. O kultskoj i hronološkoj važnosti osmice mora se govoriti posebno jer je dokumentovana ne samo kod Etruraca i na minojskom Kritu, kod jadranskih i japodskih Ilira nego i u srpskohrvatskom folkloru. Slično kao u Hesihijevu kultskom terminu *ogdodion* gde imamo nulsku bazu leksičkog minimuma *dei* »svetao i t. d.« imamo slovensko obrazovanje bez formativa *t/n/r* u pomenutoj kultskoj grupi *Dajbog* i *Dajbabe*. Ova apofonska varijanta sa prvobitnim ō odnosi se prema homerskim oblicima *deato* i *doassato* kao naš apelativ *kraj* prema *kroj* i prema baltskim bazama *krejù* i *krìjas* (v. Trautmannov Rečnik 141). Razume se da ove fonetske formalnosti ne rešavaju do kraja problem slovenskog Dajboga i njegove Dajbabe. Za ovu poslednju ne zna B. O. Unbegaun *(Les Religions de l'Europe Ancienne* III, 400), kao ni L. Niederle kojeg on uglavnom reprodukuje. Ipak izneseno tumačenje objašnjava bar donekle vezu između Dajboga i Svaroga, čija je apofonska baza potpuno istovetna sa onom u Hesihijevoj glosi *bōroi* (od starijega *suoroi* ~ *sāu/su* »svetao«) »oči«, koradikalnoj sa leksičkom grupom *sol* »*sunce* i t. d.« Semantičku nijansu »oči« nalazimo i u koradikalnom irskom *suil* a možda i u skitskom *spou* koje beleži Herodot (IV, 27), kao i u lat. *lumina*. Evo i morfološke proporcije: grčko *bōros* stoji prema *Svarog* kao *akros* prema *Ostrog*. Data etimologija ustvari je identifikacija. Formativsko *r* u imenu *Svarog* potseća na pomenuti denominativ *dīrio* »gledam«. Htonski kult Dajbabe, konstatovan u blizini Titograda, ne protivi se solarnoj prirodi Dajboga i Svaroga (isp. htonski kult rimske *Dea Dia* u praksi Arvalske Braće, GRENIER, *Les religions*, III, 102).

2. VELTHA, VOLTUMNUS, VERTUMNUS, (V)LADA

Međutim prema svedočanstvu glavnog rimskog antikvara, enciklopediste Varona (De lingua latina, 5, 46) izgleda da etr. *Tin(ia)* i pored identifikacije sa Jupitrom, nije bio glavno božanstvo. To je bio *Vertumnus* »*deus Etruriae princeps*«. Ranije sam pomišljao, zbog latinske paretimološke veze sa glagolom *verto* na našu imenicu *vreme* (od starijeg *vert-men*) koja je zbog staroind. *vártman-* pripadala najstarijem sloju indoevropskog rečnika. Ali posle istraživanja R. Pettazzonia (v. A. GRENIER, *o. c.* 45, 53) mnogo je verovatnije da je ovaj prvak etrur-

skoga Olimpa solarno božanstvo ratničkoga tipa. Ratničkog tipa stoga što su i četovanja primitivnih Indoevropljana kao i kod naših naroda bila uslovljena godišnjim sezonama, pa je funkcija solarnih božanstava za ratničke pohode od proletnjeg do jesenjeg ekvinokcija bila od presudne važnosti. Stoga se ne ustručavam da etruršom Vertumnu odnosno Voltumnu pridružim i italskog Mavorta – Marsa, koji se kod Etruraca zove *Maris*. To bi značilo da u složenom imenu *Mā-vort* sa varijantom *Mamertos* a možda i arvalskim *marmar* i *mamor*, moramo računati sa kompromisnom kontaminacijom srodnih božanstava alogłotskog porekla.

Kako se Vertumnovo sedište nalazi u prestonici etruršog dodekapolisa Volsinii, jasno je da otpada kombinacija A. Greniera sa imenom drugog božanstva zvanog *Velhans – Volcanus*. Iako su etimološke kombinacije sa ličnim imenima vrlo rizične, smemo se u ovom slučaju osloniti na Varonovu interpretatio romana: *Vertumnus* odnosno *Voltumna* kao i toponim *Volsinii* (verovatno od starijeg *Voltinii)* sadrži semantičku jezgru *princeps*. Stoga je teško odbiti vezu sa imenom ilirskog vojskovodje *Volsimos*, koji dovodi ilirske Peligne sa Balkana u centralnu Italiju.

Ovaj doklasični društveno-politički termin *volt/vort-* »*dux, princeps*«, kome pripada i ime *Vertumnus* od starijeg *Vortumno-*, kao da nije bio ograničen u antičko doba na ilirski i etrurški onomastik. Već smo pomenuli ranije da se rimska Diana javlja zajedno sa etruršim *Vertumno-*, koji je za Varona »deus Etruriae princeps«. Njoj odgovara u Sparti *Bōrthia* odnosno *Vorthia* u Arkadiji. Njen kultski drug u šumi blizu Aricije nedaleko od Rima zove se *Virbius*. Njega je učena i patriotska rimska tradicija dovela u vezu sa Hipolitom (isp. Verg. *Aen.* 7.762). Ali još učeniji Englez J. G. Fraser u svom voluminoznom delu *The Golden Bough* dokučio je u čemu je stvar. Radi se o sezonskom bogu i vladaru koji u Dianinoj šumi kraj Nemskog jezera završava život i karijeru kao *rex Nemorensis*. Zbog već pomenute veze boginje Diane sa nelatinskim Vertumnom, koji je, po svoj prilici, homogeno božanstvo svetlosti kao i sama Diana, opravdano je da se lokalno ime *Virbius* (na lokalni karakter upućuje nas prelaz *e/i* kao u *hircus stircus mircurius* pored normalnog *stercus Mercurius)* izvodi od starijeg oblika *Verthios*. Zbog prelaza bezvučnog interdentalnog spiranta posle *r* u *b* treba se setiti primera kao *verbum* nasuprot *Wort i (h)urbs* nasuprot staroslov. *žirdi* (od starijeg *ghrdhi)*. Iz Servijeva komentara uz pomenute stihove iz Verg. *Aen.* zaključuje J. G. Fraser sa dovoljno razloga da je Virbije ne samo sezonski Dianin prvosveštenik nego i pravi suprug. To znači, prema rimskom zakonu i pravnom shvatanju izraženom u poznatoj formuli ubi tu Gaius ibi ego Gaia da je i sama boginja Diana naprosto *Virbia* odnosno *Vertumna*. Pritom treba imati na umu da sufiksalni elemenat *-mno* ima istu funkciju kao lat. *-ius*, jer pokazuje bilo logičku bilo geografsku pripadnost.

Ali pre nego iznesemo naš pokušaj tumačenja etrursko-lat. imena *Vertumnus*, koje svi stručnjaci sa dovoljno razloga i pored zamene

likvida, ne odvajaju od imena glavnog ženskog božanstva dodekapolisa *Voltumna*, moramo pomenuti Apulejev fitonim *vertumnus* »heliotropion«, čija je veza sa glagolom *vertere* izvan svake sumnje (isp. naše *suncokret* i mađarski calque *napraforgó)*, pa prema tome pretstavlja sasvim uočljivo istovetno obrazovanje kao koradikalno *vreme* i staroind. *vártman-*. U ovom poslednjem pogledu fitonim *vertumnus* ide zajedno sa grupom *alumnus* i t. d. Međutim *Voltumna* i *Vertumnus* idu zajedno sa imenima starih božanstava *Picumnus* i *Pilumnus*, kako se zvao otac apulskog kralja zvanog *Daunus* čije je nelatinsko poreklo prilično pouzdano. I pored činjenice što se sufiksalni elemenat *-mno* javlja i u latinskoj idioglotiji ipak A. Ernout i A. Meillet u svom Rečniku[3] (str. 898) sa punim pravom sumnjaju u latinsko poreklo cele ove onomastičke serije *Plumnus, Picumnus Vertumnus.*

Druga je nevolja u tome što sufiksalni elemenat *-mno* ne mora biti primaran, nego sekundaran rezultat stapanja dvaju sufiksalna elementa *-mo* i *-no* iako se ne može u potpunosti da prihvati tradicionalno shvatanje da je sufiks *-mno* mediteranski i doindoevropski, jer ga nalazimo u staroind. *nimnaḥ* i *dyumna* i u grčkom *prymnos* i to upravo u istoj funkciji kao i u Hesihijevoj glosi *lōrimnon* »najdonji«. Ako zbog pomenute genealoške veze sa apulskim odnosno balkansko-ilirskim Daunom grupi *Voltumna Vertumnus* pridružimo i ime onog ilirskog vođe, koji dovodi Peligne sa Balkana u apeninsku oblast, a ono glasi *Volsimos*, verovatnije je da u paru imena *Voltumna Vertumnus* imamo posla sa sekundarnim složenim sufiksom *-mo* i *-no*. U tom su pogledu interesantne varijante ilirskog toponima *Birziminium Birizaminio Bersumno* i *Burzumon*. (v. Krahe, *Die alten Balkanill. Geogr. Namen* 17). Ali ovaj detalj u našem slučaju nije od presudne važnosti. Daleko je važnija veza između samog Vertumna i Diane koja se po rimskom shvatanju mora zvati i *Virbia*. To bi značilo da *Virbia* ima istu semantičku vrednost kao i *Voltumna*. Imajući u vidu istovetnost italske Diane sa dogrčkom Artemidom s jedne strane i poznate dorsko-ilirske veze s druge strane, primorani smo da apeninska imena *Voltumna Volsimos Vertumnus*. (od starijega *Vortumnus)* i *Virbius* * *Virbia* (od starijega *Verthia)* identifikujemo sa dogrčkim epiklezama boginje Artemide: *Vorthia* u Arkadiji i *Borthia* u Sparti iako je kod ovih imena očigledna paretimološka adaptacija. Kako se ovde radi o dogrčkoj »carici zveri« *(potnia thērōn*, isp. Ch. Picard, *Les Religions Préhelléniques* 208), koja se prema Herodotu u Trakiji zove *Bendis* odnosno *Artemis Basilēiē* ne preostaje nam ništa drugo nego da isto značenje tražimo u doklasičnoj grupi *B/Vorthia Vol/rtumno* na što nas već upućuje i ime ilirskog kralja zvanog *Volsimos*.

Za ilirski konsonantizam karakterističan je prelaz *l/r* (isp. Hesihijevu glosu *akiros* nasuprot dolat. *aquilo)*, koji Meillet smatra protoindoevropskim (v. Rečnik[3] 1331 i 1141). Stoga se u ovoj seriji imena sa semantičkom jezgrom »*vladar*« može bez kolebanja naslutiti pripadnost poznatoj leksičkoj grupi *veldh/voldh-* »gospodarim« koja je dobro dokumentovana u baltsko-slovenskom rečniku (isp. TRAUTMANN, *Bsl. Wb.*

340) i kojoj pripada i baza lad (v. VASMER, Russ. Et. Wb. II, 4). Završni dental određen je kao zvučni aspirat stoga što se baltsko-slovenski članovi ove leksičke grupe zbog svojih vokalskih alternacija, koje su opšteindoevropske prirode ni u kom slučaju ne mogu smatrati pozajmicom iz germanskih govora kako se to piše u Klugeovu Rečniku[12] s. *walten*. Iz toga izlazi da je ova leksička grupa bogato zastupljena u baltsko-slovenskom, ilirskom (v. KRAHE; *Altill. Personennamen*. 153, 158), germanskom i nešto slabije u keltskom (v. WALDE-POKORNY-ev Rečnik I. 219), dakle upravo u onim indoevropskim dijalektima koji se sa gledišta lingvističke geografije moraju smatrati susedima. Drugo je pitanje da li ovoj grupi pripada i lat *valeo*, iako su za tu pripadnost sa izvesnom rezervom Ernout i Meillet (v. njihov Rečnik[3] 1258).

Ostajemo stoga pri leksičkom minimumu *veldh/voldh-*, koji se dokumentuje u dva oblika, jednosložnom i dvosložnom isto onako kao lat. *(per)cello* pored koradikalnog *clādēs* i slov. *klada*. Stoga ovoj leksičkoj grupi ne pripadaju samo naši derivati kao *vlada* i *vladyka* nego i *lăda* »supruga« (isp. nem. *Frau* ~ lat. *provincia*). U opšteslov. koradikalu *lăda* (od starijega *vlādhā*) moramo računati sa Lidénovim zakonom o sudbini inicijalske grupe *vl/r* (isp. dolat. *branka* i dogrč. *brakhion* nasuprot slov. *ruka* od starijeg *vranka*). Sa čisto slovenskog gledišta tako nazvana »teška baza« u *lăda* može se poreditи sa grčkim bazama *klōps klopeus* a to znači da *lăda* može biti i od starijeg *vlōdh-*, a ne samo od *vlādh*. Ovaj drugi arhetip je verovatniji zbog istovetne pojave u lat. *(per)cello*, *clādēs* i našega *klada* (v. VAILLANT, *o. c.* 243).

U prilog iznesene interpretacije ove grupe kultskih imena, građenih na podlozi indoevropske baze *voldh-* »vladam«, govori i Herodotov prevod tračke Dijane ili Artemide zvane *Bendis*. Taj Herodotov prevod glasi *Basilēiē*. Inicijalsko *r* javlja se u fonetici tračkih Indoevropljana kao *b*, dok je prelaz grupe *ld>nd* očigledna posledica progresivne asimilacije. Takvi su nam prelazi u dovoljnom broju dokumentovani ne samo na Peloponezu i u centralnoj Grčkoj (u Beotiji imamo tračkih naselja!) nego naročito u dorskim govorima po južnoj Italiji i na Siciliji. Herodotova interpretacija *Basilēiē* oduzima kombinaciji sa leksičkom grupom *bhendh-* »vezati« (v. KRETSCHMER, *Einl.* 236) svaku ubedljivost, iako raspolaženo providnim epiklezama *Haphaia* i *Diktinna*. Njena epikleza *dilonkhos*, koja je specifična za tračku Bendis ukazuje na to da je ona u osnovi *Potnia thērōn* »gospodarica zveri«. Stoga se i njen sveštenik u Efesu zove dogrčkim društveno-političkim terminom *essēn* koji bi najlakše prevoli našim izrazom »vladika«. Ovaj termin je očigledno koradikalan sa kimeriskim pridevom *exan-* »svet« (v. o tome *Questio de Neuris Cimmeriisque* 58 Glas SAN CCVII).

Kako je u zapadno grčkim govorima, gde je prelaz *ld/nd* gotovo normalan, dokumentovan termin *bannas* »rex apud Italiotas; nonnulli summum magistratum« i kako se u italskim govorima javlja prelaz *nd>nn*. nema nikakva razloga da odbijemo identifikaciju *Bendis* i *bannas* sa kojima naš *ban* (v. MAŽURANIĆ, *Prinosi* s. v.) ne može imati nikakve

veze. Ovo poslednje ne samo zbog Porfirogenetova *boeanos* nego, u prvom redu, zbog staročeškog *hpan* koje pretpostavlja starije *gupāno* i sa kojim se podudara avarsko-vizantinsko *kopanos* na Omurtagovim natpisima. S druge strane prilično je neverovatno pretpostaviti tako ranu kontrakciju avarskog *bajan* odnosno slov. *bojan* i tako rani gubitak intervokalskog spiranta *j*. Stoga mi se čini mnogo verovatnijom kombinacija sa hibridnim balkansko-latinskim *gupānu*, čiji nas završetak potseća na *statanus – stopan* i *jupanus* (od grč. *diopos*>*žup)*. To bi značilo, da su društveno-politički termini *ban* i *župan* građeni na podlozi romejskoj a ne avarskoj.

Tračko *Bendis* pretpostavlja normalnu bazu *veldh-* dok bi italsko *bannas*, isto kao *Voltumna Vortumnus* pretpostavljalo apofonski vokalizam t. j. bazu *voldh*. Ime Dijane *Virbia* odnosno njenog druga *Virbius*, koji je kao rex Nemorensis mnogo nalik na ono što Nemci zovu Priesterkönig a Englezi priesthood, pretpostavlja istu normalnu bazu kao i tračko *Bendis* t. j. *veldh/verdh*. Dosada neobjašnjen latinski društveno-politički termin *vindex*, »zaštitnik, branilac«, koji u svom drugom delu pokazuje očiglednu vezu sa složenicom *iudex index*, mogao bi se, kao refleks normalne baze staviti pored tuđice *bannas* i to tim pre što je kao sinonim za originalno *patrōnus* morao pretrpjeti paretimološke promene. Primera za prelaz *nd*>*nn* kao u italskoj tuđici *bannas* »rex« imamo i u idioglotiji i u aloglotiji antičke Italije. Idioglotski primer je osačko *upsannam* »operandam«, a aloglotski lat. tuđica *mannus* nasuprot mesapskom *Iuppiter Menzana*.

Međutim nama u slučaju ove leksičke grupe, u koju smo svrstali ne samo italske članove *Voltumna Vortumnus Virbia bannas* nego i balkanske *V/Borthia* i *Bendis*, treba primer koji obuhvata obe oblasti i u kojem je dovoljno pouzdan prelaz *ld/nd*. Takav nam primer pruža aloglotska leksička grupa koju čine dogrč. *xanthos* i *xouthos* sa tirsenske, a *santerna* sa latinsko-etrurske strane. Ne uzimamo u obzir kazivanje Stefana Vizantinca koji s. *Alabanda* pominje da je karsko *banda* »pobeda« prešlo i u rimski rečnik jer nam je njegova analiza karskog toponima problematična i to stoga što se po svoj prilici radi o sufiksalnom *-nd*, karakterističnom za anadolsku toponomastiku. A ako je ipak u karskom idiomu postojala reč *banda* »pobeda«, kao što to misli većina stručnjaka, onda bi i ova glosa zajedno sa italskim *bannas* i tračkim *Bendis*, zbog semantičke podudarnosti pripadala indoevropskom *veldh/voldh-* »vladam« (ili staroind. *vánati* »siegt«).

Dogrčki pridevi *xanthos* i *xouthos*, koje sam već ranije vezao sa etrurskim *santerna*, i tu je vezu prihvatio W. *Brandenstein*, ne mogu objasniti hidronim *Skamandros*, kako to misli Kretschmer (v. *Glotta* XXXI, 189), koji se pritom poziva na etr. *zamthik*, *zamathim* »zlatan«. Ne znam ni to koliko je pouzdano ovo značenje navedenih etrurskih izraza. Ali za termin *santerna* znamo da obeležava sredstvo za pozlatu. Zbog dubleta *xanthos xouthos*, koje se bez teškoća svode na stariji oblik *ksolthos* i etrursko *santerna* izvodim od starijeg *salt-erna*. Pri ovom stanju

stvari doista je teško odbiti vezu sa grupom *zlato* (od starijeg *gholto-)*. Ovde treba naročito istaknuti interesantnu činjenicu da se samo slovenski koradikal a ne i germanski (od starijeg *ghl̥to)* potpuno podudara sa tirsenskim *xanthos* odnosno etrurskim *santerna.* Poznato je da ovaj pridev za oznaku žutozelene boje ima dvojak inicijal, palatalni i velarni i da od poslednjeg imamo naše derivate *žuna žut.* Tirsenski derivati pokazuju refleks palatalnog guturala, dok u bitinskom hidronimu, koji beleži Plinije *(n. h.* 5, 148) i za koji odmah dodaje interpretatio graeca. imamo velarni inicijal: Geudos qui et Khrysorrhoas«. Dubleta *xouthos* (od starijega *xolthos)* pokazuje prelaz *l/u* kao bitinski hidronim *Geudos* (od starijega *gheltos)* i kao grčke dijalekatske dublete *adeupos – adelphos, auka – alka, kaukhos – khalkhos, beutistos* pored *bentistos beltistos.*

Ovoj doklasičnoj grupi za oznaku vladara možda treba pridružiti i dosada naobjašnjene tuđice *battos* i *basileus.* Prvu je zabeležio Herodot u Kireni kao ime rodonačelnika dinastije Batijada. U tom slučaju moramo pretpostaviti prelaz *lt/tt,* dok bismo u tuđici *basilē basileus* pre mislili na diferencijaciju starijeg *balsile (od baltile).* Za tu pretpostavku govorile bi i bojotske glose zabeležene kod Hesihija *balara* i *battix* »žena«. Iako je dentalna geminata u bojotskoj fonetici kompleksne prirode ipak bi se obe dublete *balara* i *battix* u svom osnovnom elementu mogle izvoditi od starijega *balt-* sa raznim rezultatima asimilacije koja je ovde bila i progresivna i regresivna. Progresivna je dala *tt,* a regresivna *l.* Za obe vrste ima primera: nem. *Wald* i norv. *voll,* mad. *volt* i dial. *vot.* Isto značenje »žena« od starijeg »gospođa« (isp. nem. *Frau* koje je koradikalno sa našim *prvi)* nalazimo u likijanskom *lada,* koje su stručnjaci (v. KRETSCHMER, *Glotta* XXXI, 187) poodavno identifikovali sa mitskim imenima *Lēda* i *Lātō,* kako se zvala majka Artemide i Apolona. Moguće je da ova mitska imena idu zajedno sa apelativom iz Likije gde je vladao od davnina matrilinearni poredak, u kome je semantička evolucija gospođa > žena potpuno normalan i razumljiv.

Stručnjaci su isto tako spojili i slov. *lada* sa »kavkasko-anadolskom grupom, iako N. Trubeckoj *(Mel.* v. GINNEKEN 199, v. KRETSCHMER, *Glotta* XXXI, 197) odvaja slov. reč od šarenog kavkaskog originala sa prostog razloga što rekonstrukcijom dolazi do čečenolezgiskog arhetipa * *xe(n)di* »žena«. Kretschmer i pored toga ostaje kod postavke da slov. *lada* »žena svom mužu« (u Dubrovniku) ide zajedno ne samo sa lik. *lada* nego i sa kavkaskim varijantama. Nemam znanja kavkazološkog niti poznajem istorisku fonetiku kavkaskih govora, čija izukrštanost i sveža tradicija ne dopuštaju da se olako ide za milenije unazad. Ova nepouzdanost i neujednačenost tradicije kao da nimalo ne smeta Kretschmeru, iako je daleko slabiji kavkazolog od Trubeckoga. Prihvatam stoga gledište Trubeckoga i ostajem pri tradicionalnoj vezi između slov. *lăda* i lik. homofonog apelativa sa istim značenjem. Ovo činim stoga što mitska imena *Lēda* i *Letō – Latō,* ako pripadaju ovom apelativu, nisu sačuvala vokalizam *e* za koji navija Kretschmer, jer mu je to potrebno

da bi dokazao da su dogrčki Legi i Lelegi isto što i današnji Laki u severoistočnom Kavkazu. Njemu ne smeta što ime *Telepinuš* u hetskim dokumentima glasi već u XIII v. st. e., *Ta-a-li-bi-nu*. Jasno je dakle da se radi o prelazu *a/e* a ne *e/a*.

Kako je P. Meriggi (v. *Festschrift Hirt* II, 257) otkrio u likijanskom satemske tragove, a mi ćemo na njih naići i u tirsenskom, kao i u Lidiji i Misiji odakle kreću Etrurci prema zapadu, mislim da treba ostati kod tradicionalne veze slov. *lada* i lik. *lada*. Bez obzira da li se slov. apelativ javlja i kao ime božanstva, jer su kultski tragovi u ovom slučaju prilično brojni, nema razloga da slov. termin ne smatramo koradikalnim. Stoga ostajemo pri iznesenoj etimologiji ove reči: *lada* je rezultat starijeg *vlādhā*. Ova se baza odnosi prema *veldh-* kao lat. *clādēs* prema *cello*. Imajući na umu da se sedište etrurske Voltumne zove *Volsinii* i da je kult etr.-lat. *Lasa*, gospodara ognjišta i imanja, neobično razvijen (v. GRENIER, *o. c.* 37) nije isključena mogućnost da ovoj onomastičkoj grupi pripada i apelativ *lada* svojstven ne samo Indoevropljanima nego i indoevropskim Pelastima u balkansko-anadolskom prostoru.

Međutim posle Meriggieva otkrića novih indoevropskih tragova u likijanskom idiomu, ostao je Schwyzer *(Griech. Gramm.* 60) pri onom starijem učenju: da ovaj idiom nema nikakve veze sa indoevropskom jezičkom zajednicom. To se po njegovu mišljenju može zaključiti u prvom redu na osnovu rodovske terminologije koja je u indoevropskom čisto patrijarhatskog karaktera dok je u likijanskom izrazito matrilinearna. Kako kod ilirskih Indoevropljana imamo upravo u pogledu matrilinearnog poretka pouzdanih dokaza mora se pretpostaviti i za indoevropska plemena ranije stanje koje je očigledno bliže matrijarhatu nego patrijarhatu. Tako se i Schwyzerov matrilinearni argument za neindoevropski karakter, lik. termin *tideimi* »potomak«, može bez osobitih teškoća objasniti kao derivat od iste osnove od koje je i slov. *dět-*, *dēva*, *lat. feta*, *fetus*, *filius* i t. d. (v. etimološke priručnike). U pogledu sufiksa potsećamo na ilirsko ime Parisova sina *Bounimos* i na toponim *Bouneima* (v. KRAHE, *Lex. altill. Personennamen*, 154). S druge strane znamo iz živih jezika da urbanistička simbioza potpomaže prenošenje rodbinskih termina. Stoga će teško biti puka slučajnost što u matrilinearnoj Likiji nalazimo upravo ova dva termina *lada* i *tideimi*, koji imaju nesumnjive koradikale u slovenskom jeziku. Najzad dokazna moć matrilinearnog poretka u Likiji mnogo gubi zbog činjenice što se, prema likiskim natpisima, onomastički materijal porodičnih imena potpuno podudara sa dobro poznatom indoevropskom situacijom: lična i porodična imena u Likiji su dvočlana (n. pr. *Purihi-mete*, *Pertina-muwa*; v. Dottin, *Anciens peuples de l'Europe*, 109) kao kod klasičnih Grka, Kelta, Germana, Balta i Slovena, Indoiranaca, i, u znatnoj meri, kod ilirskih i tračkih Indoevropljana, nasuprot latinskim i etrurskim antroponimima.

Pozivanje na isključivo patrijarhalni karakter najstarijih Indoevropljana, kako to čini Schwyzer, ne pomaže mnogo kad i Iliri u Epiru

imaju svoje božanstvo zvano *Dei-patyros*, dok ilirski Liburni, koje već u VII. v. nalazimo na Krfu (dakle pre ilirskog halštata), a da i ne govorimo o ilirskim tragovima u atičkoj Ilijadi, pokazuju izrazito matrilinearni poredak. To znači da moramo razlikovati dve vrste Indoevropljana, patrijarhatske i matrijarhatske. Prema Morganu i Engelsu ovi posljednji bez sumnje su arhaičniji. Za tu arhaičnu podvojenost indoevropskih plemena govori već i ranije navedena činjenica o muškom *Diauḫ* i ženskom *diaus*, zbog koje je Diauḫ pitā kao i Iuppiter sekundarna pojava. Stoga je vrlo verovatno da je i naša *Dajbabe* starija od *Dajboga* čak i onda ako ne prihvatimo novije Vasmerovo tumačenje da termin bog nije pozajmica iz nekog skitsko-iranskog govora.

Kretschmer je, međutim *(Glotta*, XXXII, 101) učinio kompromis u pogledu etnolingvističkog položaja anadolskih Likijanaca i tako izmirio starije učenje Buggea, Torpa, Deeckea, Pedersena i Meriggia o indoevropskom karakteru Likijanaca sa suprotnim gledištem malobrojnih stručnjaka: Lykos i Sarpedon dovode oko 1400 god. st. e. Termile u Likiju gde stupaju u simbiozu sa autohtonim Solimima. Prema tome *lada* i *tideimi* imaju posebno značenje u matrilinearnoj Likiji jer je tu žena i stvarno a ne samo nominalno bila »gospođa«, pogotovo ako je, kako izgleda, imala i političku vlast. Ova okolnost je ujedno i razlog više što likijanski oblik odvajamo od prividno sazvučnih kavkaskih oblika zabeleženih posle više od dva milenija, i što ga identifikujemo sa opšteslov. terminom *lāda*, čija je leksička razgranatost u slovenskim dijalektima previše bogata i upadljiva da bi se ta reč mogla smatrati tuđicom iz nekog kavkaskog govora.

Kad već raspolažemo nesumnjivo indoevropskim i to upravo satemskim crtama u likijanskom idiomu, onda se na osnovu koradikalnog termina *tideimi* i lik. *lada* (od starijeg *vlādhā)* mora smatrati jednom od takvih crta, pogotovu kad je, prema Meriggiu, i sama gramatička struktura likijanskog idioma izrazito indoevropska.

Kako Meriggi *(Festschrift Hirt* II, 283), posle detaljnijeg pregleda lingvističkog materijala iz Lidije, koja je prema Herodotu doitalska postojbina Tirsena odnosno Etruraca, nalazi i u tom idiomu očigledno indoevropske crte, kao glagolski pridev i preterit na *-l*, koji se dosada smatrao specifično slovenskim, jasna je nužnost opšte revizije Kretschmerova učenja o negrčkim govorima u antičkom Anadolu, koje je postalo neodrživo posle Hroznyevih otkrića i koje je potislo u stranu suprotna učenja Buggea i Torpa, a naročito učenje J. Schmidta o protoindoevropskoj postojbini u Zakavkazju. Za izneseno prvobitno značenje termina *lāda* »gospođa« »žena« (isp. *Frau* ~ prva) govorila bi i Hesihijeva glosa koju beleži i Suda *lailas* »tyrannos«. U tom slučaju bismo morali ovu glosu tumačiti kao rezultat regresivne asimilacije od starijeg *laidas* sa izvršenom diftongizacijom dugog korenskog vokala. Ovo shvatanje je verovatnije nego kad bi se uzela u obzir mogućnost derivata sa sufiksalnim *-la* t. j. *lailas* od starijeg *vladh-lo*. Kultski termini *potnia potniades* (Bakhe i Eumenide) kao i *Basilēiē* podupiru ne samo

dato tumačenje lik. termina *lada* nego ubedljivije osvetljavaju semantičku jezgru mitskih imena *Lēdā* i *Letō* odnosno *Latona*, koja i Walde-Hofmann u svome Rečniku s. v. smatraju istovetno sa lik. *lada*, iako u etrurskome Ledino ime glasi *Latva*, suprotno dorskom *Ledā*. Tako je majka boginje Dijane odnosno Artemide koja je prvenstveno Potnia thērōn, nazivana ne terminom »žena«, kako se to dosada mislilo, nego daleko razumljivijim i umesnijim kultskim izrazom »gospođa«. Kretschmera, koji je nepravilno u imenima *Ledā* i *Latō* osnovni vokalizam *e* smatrao starijim od vokalizma *a*, kako smo to videli napred, buni i ta okolnost, što se nasuprot dorskome *Lātō* javlja *Lēdā* sa *ē* a ne *Lada*. Na tu pojavu ukazao je već Herwerden u svome Rečniku s. v. kad utvrđuje da ovo ime »in dialectis servat vocalem«. Ove nepodudarnosti u vokalizmu *(a/e)* i u konsonantizmu *(d/t)* nisu singularne prirode, kako je to mislio Kretschmer, budući da se susreću i u dorskom obliku glavnog anadolskog božanstva *Kupapaš – Kybēbē*. Taj dorski oblik glasi *Ky-bēbā* mesto očekivanog *Ky-bābā*, a za to bi govorili i histerogeni oblici kao *Kombab/phos*, a svakako i Hesihijeva glosa *babax* »gallus«. Schwyzer *(Gr. Gr.* 60) samo lik. *lada* veže sa *Letō*, dok ime *Leda* ne uzima u obzir. Za Kretschmera su oba imena vorpelasgisch t. j. starija od kraja III milenija, kada su, po Kretschmeru, Tirseno-Pelazgi stigli u ajgajsko-anadolsku oblast iz današnje Češke.

Odakle ovo šarenilo oblika i njihove nepravilnosti i nepodudarnosti i to ne samo u grčkim dijalektima nego i u imeniku tirsenskog odnosno etrurskog Olimpa. Odgovor je vrlo prost. Svi oblici ne potiču od jednog jedinog arhetipa kao originalnog i direktnog izvora a da i ne govorimo o hronološkom i geografskom momentu pri preuzimanju tih imena. Ovaj odgovor je naročito važan zbog etrurske mešavine, koju Grenier ubedljivo prikazuje ovim rečima: »Nous retrouverons donc, dans la religion étrusque, des idées, des croyances, des usages, des rites et des dieux de tout l'orient méditerranéens, préhelléniques, babyloniens, anatoliens, cariens, hittites, cretois: nous y reconaissons aussi des emprunts à la Grèce, à l'Jonie comme à la Sicilie et à la Italie méridionale. Nous y rencontrerons surtout bon nombre d'influences italiques, puisqu'aussi bien les Etrusques étaient le grand peuple de l'Italie préromaine. Religion composite comme le peuple lui-même, la religion étrusque a conservé des lambeaux de son passé méditerranéen; elle y a ajouté les dieux de ses relations avec la Grèce et surtout ceux du sol sur lequel elle s'était finalement implantée.« *(o. c.* 48).

Posle ovih reči ovog poznatog stručnjaka za italske starine i etrursku religiju postaje razumljiviji naš postupak što smo posle grupe *Tin(ia) Dei-patyros Zas Dōdō Dōis Dajbog Dajbabe* uzeli i svrstali grupu *Voltumna Volsimos Vortumnus V/Borthia Virbius vladika Lada Lēda* i *Latona*. Ponovo smo pomenuli slov. koradikal *vlad-y-ka* (baza *voldh-)* i to, sa dva razloga: prvo što je osnova na *-u* od koje je postao derivat *vladyka* dokumentovana u etrurskom obliku *Latva* nasuprot dogrč. *Leda*, i drugo, što u dubrovačkom govoru, kako saopštava Vuk u svome Reč-

niku s. v., ovaj staroslovenski društveno-politički termin kao prevod grčkog izraza despotēs označava vlasteosku ženu ili odraslu kćer. I Kretschmer doduše potseća na ajgajske i hetske formacije kao *nesumnili, Laty-mnom, Rithy-mnon,* a pušta iz vida etrurske oblike kao koradikalno *Voltumna.* Stoga je njegova rekonstrukcija nekog grčkog **Ladva* nepotrebna. Vukov podatak važan je i stoga što je sačuvao semantičku jezgru »vlasteoski«, koja je uzeta u obzir pri tumačenju apelativa *lada* i imena *Lēda* i *Letō* »Gospođa«, iako je pripadnost bojotskih glosa *ballara* i *battix* »žena« ovoj leksičkoj grupi neizvesna zbog raznolikosti fonetskih objašnjenja srednjeg konsonanta. Za prvobitno značenje »gospođa« a ne »žena« u lik. *lada* i u imenima *Lēda Letō* govori i leksička činjenica koju uzimam iz Herwerdenova Rečnika (p. 350): »desp(o)inas: gynaikas. Thessaloi. H. Scil. matres familias, ut arbitror. cf. Plut. Lyc. 14 de Laconum mulieribus, quas despoinas prosēgoreuon«. Stoga je vrlo verovatno, a to treba ponovo istaknuti, da i za slov. apelativ *lada* i za ime *Lada* moramo poći od onog značenja koje za koradikalno *vladyka* daje Vuk kao osobinu dubrovačkog govora.

Ako imamo na umu Grenierove reči onda i etr. *Lasa* kao i etr.-lat. *Lases,* a možda i lat. apelativ *Lasua,* treba svrstati u ovu leksičku grupu. Na to nas upućuje grčki izraz *Potniades* koji važi ne samo za Bakhe nego i za Eumenide, umirene duše predaka. Ovaj grčki naziv potniades za Eumenide pomaže nam da shvatimo etrursko-rimske Lare, čiji kult jasno pokazuje prelaz iz demonizma u deizam. Važno je pritom da oblike sa *r* koji se javljaju u ovoj onomastičkoj grupi, ne moramo bezuslovno smatrati rezultatom latinskog rotacizma i to tim manje što se oblik *lar* i njegovi derivati javljaju već na čisto etrurskom zemljištu. To pokazuje i sledeće mesto iz Ernout-Meilletova Rečnika[3] s. *lar*: »Les *Larēs* semblent avoir été à l'origine des divinités infernales, ou plutôt des »esprits« infernaux, qui poursuivaient les vivants, et qui furent transformés par la suite en divinités tutélaires; cf. P. F. 273,7, pilae et effigies viriles et muliebres ex lana Conpitalibus suspendebantur in conpitis, quod hunc diem festum esse deorum inferorum, quos vocant Lares, putarent, quibus tot pilae quot capita seruorum, tot effigies quot essent liberi ponebantur, ut vivis parcerent, et essent his pilis et simulacris contenti. Ce sens originel rend probable la parenté avec *lārua* (trisyllabe dans Plaute) »esprit des morts qui poursuit les vivantes, spectre, fantôme«.*Lārua* rapelle par le suffixe *Menerua, Minerua* qui semble bien emprunté à l'étrusque *Menrua. Lār, lārua* peuvent avoir la même origine: on sait l'importance du culte des morts et des divinités infernales dans la religion étrusque. V. Ribezzo, Etrusco-lat. *Lar, Lara, Larunda,* Riv. Ind. Gr. It., 1937, p. 156. A *Lār* se rattachent sans doute *Lărā* »māter Larum« identique à *Māni a, Lārunda* que Varron dérive du »sabin«, L. L. 5, 74, et qui a une finale étrusque; cf. étr. *Laran, Laruns,* nom de divinité. Cf. aussi *Lārtius, Lārōnius, Lārentia; Lārentalia:* – coniugis Faustuli, nutricis Remi et Romuli Larentiae festa P. F. 106, I.«

Potpunosti radi navodimo i reči Verija Flaka odnosno njegova epitomatora (L. L. 108, 28): lares, ... *animae putabantur esse hominum redactae in numerum deorum*, budući da one izrično potvrđuju prelaz iz demonističke epohe. Razliku u kvantitetu osnovnog vokala kod ovakvih reči sa najmanje dvostrukim građanskim pravom nije potrebno naročito objašnjavati, pogotovo kad svi znaci ukazuju na to da je leksička grupa *veldh/voldh/ vlādh-* doklasičnog porekla i po svoj prilici iz onog istog izvora odakle je i balkansko-ilirski *Volsimos* »rex«.

Zbog poznatih tirsensko-etrurskih veza sa Lidijom, Misijom i Frigijom može se i etrurski apelativ *lār* sa sačuvanim starijim monoftongom, identifikovati sa ranije pomenutom Hesihijevom, odnosno Sudinom glosom *lailas* »tyrannoa hypo Lydōn« i smatrati je rezultatom likvidske disimilacije. Razliku između lik. *lada* i lidijanskog *lailas*, odnosno prelaz *d/l* objašnjavajući dogrčke varijante *d/laphna*, čiji stariji diftonški oblik *daukhna* zajedno sa minojskim fitonimom *daukos* i dolat. *laurus* identifikujemo sa našim *duh* (od starijeg *dhouso-)* »odor, spiritus«. Međutim treba primetiti da celokupna leksička grupa etrurskih imena koja počinju sa *lār* i koja uglavnom beleži Trombetti *(o. c.* 120) nije homogena jer u imenu *Acca Larentia* odnosno *Larentina*, imamo i dubletu sa diftongom *Laurentia Laurentina*. Ipak apelativi *lār* »gospodin« i *larisa* (isp. *mantisa basilissa)* »gospođa« potvrđuju naše gornje shvatanje da lik. *lada* ne znači prvobitno »žena« nego »gospođa«, kao što sa razlogom očekujemo isto značenje i u kultskim imenima *Lēda, Letō Latona.*

3. MARIS MAVORS

Ovo celokupno sistematsko operisanje sa indoevropskom fonetikom i sa indoevropskim leksičkim materijalom, koje se primenjuje u ovoj raspravi ima tu prednost što uzima u obzir prilično utvrđene lingvističke činjenice i što stoga daje daleko veću mogućnost proveravanja nego što je to slučaj sa čestim upućivanjem na mediteranski izvor, čija je bistrina još uvek pium desiderium. Derivat *Laran*, čiji završetak potseća na etrursku Veneru zvanu *Turan* »Gospa« (v. KRAHE, *Sprache und Vorzeit*, 154) koja se obično identifikuje sa dogrč. *tyrannos* (od starijeg *teutano-*, isp. ilirsko *teutana* »kraljica«) javlja se i kao ime Marsa o čemu nas obaveštava M. Pallotino *(La civilisation étrusque*, 162) ovim rečima: ... Veltha ou Veltune ou Voltumna: divinité aux caractéristiques étranges et en contraste les unes avec les autres; représentée parfois comme un monstre maléfique, parfois comme un dieu de la végétation au sexe incertain, parfois comme un dieu barbu et armé d'une lance. Le processus d'individualisation et de transformation nous apparaît ici rèalisé; un esprit chthonien, d'une localité de l'Etrurie méridionale, a donné naissance à une grande divinité (sc. Vortumnus) un dieu national étrusque: deus Etruriae princeps. De même, les esprits protecteurs de la

guerre, imaginés comme des héros armés (nous connaissons les noms de certains d'entre eux: Letha, Laran, Maris) tendent sans doute à s'unifier en une divinité unique, le Mars étrusco-romain, sur le modèle du dieu grec Arès.

Kako se vidi iz ovih reči Pallotino je ubedljivo naglasio oba glavna momenta: grčki uticaj i postupnu antropomorfizaciju lokalnih poludemona odnosno polubogova. Zaboravio je pritom samo da istakne složenost grčkog faktora, jer su nosioci dogrčkih kultura u balkansko-anadolskoj oblasti, među koje spadaju ne samo indoevropski Pelasti nego i Tirseni sa ostrva Lemna i sa ajgajskih obala, svakako učestvovali u izgradnji tog istog grčkog faktora. Odatle i dolazi ta izukrštanost između Grka, Anadolaca i Etruraca.

Sinkretistička priroda rimsko-etrurskog Marsa ogleda se i u raznim oblicima njegova imena, koje nam je još uvek i morfološki i etimološki nejasno jer ne znamo sa kakvim sve elementima i supstratima moramo računati, pogotovo kada ilirski elemenat s ove i s one strane Jadrana još nije dovoljno ispitan. Pored etrurskog oblika *Maris* imamo arhaične latinske oblike *Mavorts* i *Mamertos* t. j. jednu konsonantsku i jednu vokalsku osnovu. Oblici *Ma(r)mor* i *Marmar* koji se traže u poznatoj basni Arvalske Braće, nisu potpuno pouzdani, budući da se *Marmar* može čitati i kao *Maismar*, a ne samo kao *Marmar* t. j. kao redupliko-vani oblik histerogenog *Marts*. Kako je ova kontrakcija očigledno sekundarna, čitanje *Maismar* daje dve reči *mais-mar*, od kojih je prva istovetna sa osačkim komparativom *mais* a druga sa etrurskim *Maris*.

Stoga je najumesnije poći od pouzdano obezbeđenih grafija *Mamertos* i *Mavorts*. Pritom se oblik *Mamertos*, koji se kao vokalska osnova mora smatrati histerogenim, bez naročitih teškoća može razumeti kao rezultat progresivne asimilacije od starijeg *Mavort-*. Ako bismo pošli od pretpostavke da je složeno ime *Mavort* nastalo kontaminacijom dvaju imena lokalnih demona zvanih *Maris* i *Velt/Vort-(umnus)*, morali bismo da gubitak prvoga *r* t. j. *Mavort Mar-vort* objasnimo posledicom diferencijacije kakvu imamo na pr. u našem kolektivu *braća* od starijeg *bhrātriā* (isp. grč. *phratria*) sa tom razlikom što u rimsko-etrurskom Mavort imamo regresivnu a u našem *braća* progresivnu diferencijaciju.

Ali moguće je i drukčije tumačenje. Etrurci dolaze preko Jadrana i Umbrije u svoju novu italsku postojbinu sa anadolskog primorja iz oblasti južno od Propontide (Lidija, Misija, Frigija). Glavno božanstvo u Frigiji zove se *Bagaios* i taj je naziv već davno identifikovan sa slov. *bogu* (v. Liddel Scot Jones s. v.). Ova okolnost je razlog više protiv skitsko-iranskog porekla ove važne slovenske reči a istovremeno i jedna veza više između protoslovenskih i zapadno-anadolskih Indoevropljana. Pored tog naziva frigijanskog Zevsa Hesihije nam saopštava još jedan i taj glasi *Mazeus*. Poredeći ovaj naziv sa lidijanskim, isto kod Hesihija zabeleženim, nazivima Zevsa, a mi na to imamo puno pravo, frigijansko ime *Mazeus* moramo smatrati složenim od dve reči *Ma* i *Zeus*. Lidijanska

složena imena boga Zevsa glase prema Hesihiju: *Mē-deus* i *Mē-dineus*. Ovaj Hesihijev podatak i iznesena analiza potpuno se slažu sa prostim imenom lidijanskog Zevsa koje glasi *Tavsas* (v. KRETSCHMER, *Glotta* XIII, 110, 1). Da je neumerni i oštroumni Kretschmer uzeo u obzir i ova složena imena lidijanskog Zevsa verovatno ne bi došao do zaključka da su Etrurci svoja svetla božanstva zvana *Tinia* i *Tiv* posudili od svojih podjarmljenih italskih Indoevropljana, bilo Ilira bilo Italika. Očigledno je da frigijanski kompozit *Mē-dineus* daje pri ovoj analizi originalni izvor etrurskog Zevsa *Tin.* istovetnog sa našom reči *dan*. Mi ćemo malo niže videti još jedan pouzdaniji primer za postojanje imena etrurskih bogova u široj oblasti Propontide. Zasada utvrđujemo da je etrurski ili još bolje rečeno tirsenski *(Tin(ia)* donesen sa anadolskih obala, gde imamo složeno ime frigijanskog Zevsa *Mē-dineus* pored *Mē-deus*. Već od ranije znamo da su oblici *Zeus, deus, dineus, divus, ditē* itd. koradikalni i da označavaju indoevropsko božanstvo svetlog neba i dana. Frigijanski *Mā-zeus* i lid. *Mē-dineus Mē-deus* objašnjavaju i složeno ime rimsko-etrurskog Mavorta. Prvi deo te složenice je radikalni nominalni izraz *ma/mē/mō* »veliki«, dokumentovan je dovoljno i u klasičnim jezicima (v. etimološke priručnike) kao i u keltskom, germanskom i slovenskom. Toj leksičkoj grupi pripada i naše složeno ime *Vladi-meru*, koje je docnije preudešeno na *Vladimir* sa značenjem »moćan u vladi, vlasti«. To isto otprilike znači i rimsko-etrurski *Mavort-* »velik, moćan vladar«. Razume se da su lična imena čak i onda kada pripadaju bogovima podvrgnuta, zbog svoje česte upotrebe, zakonima odnosno bezakonju patološke fonetike. Stoga se ne treba čuditi što su dosadašnja tumačenja Marsova imena kao n. pr. Kretschmerovo, manje više forsirana i neverovatna. Kretschmer operiše grčko-latinskim leksičkim materijalom i izvodi *Mavort-* od starijeg *Maghs-vort*, poredeći pritom prvi elemenat ovog kompozita sa grčkom sigmatskom osnovom *mākhos*, iako vrlo dobro zna da je ova leksička grupa potpuno nepoznata na italskom zemljištu. Za Kretschmera je Mars »onaj koji moćno obrće i prevrće«, dakle značenje sa dovoljnom dozom poezije. Ni Rimljani ni njihovi etrurski učitelji nisu imali mnogo dara za romantiku, a nelatinski derivat *Vertumnus* tek je kod rimskih pesnika dobio svoju interpretatio romana.

Datom tumačenju imena rimsko-etrurskog Marsa može se učiniti ozbiljna zamerka, uostalom one iste prirode kao i Kretschmerovu etimološkom pokušaju: ni rimski ni etrurski onomastik takoreći ne zna za složena lična imena, ni ljudska ni bogovska, kakva su bila potpuno normalna kod ostalih Indoevropljana. Ali i etrurski *Tin(ia), Tiv* pa i *Turms*, kao i onomastička grupa *Veltha, Veltune, Voltumna, Vertumnus* potiču iz neitalskog indoevropskog izvora, iz govora lidijanskih i frigijanskih Indoevropljana. Epigrafski materijal indoevropske Frigije potpuno je sačuvao ovu osobinu indoevropskog onomastika, a pošto raspolažemo bogovskom serijom *Mā-zeus, Mē-deus, Mē-dineus* nije nimalo osnovana takva zamerka našem tumačenju Marsova imena.

Ostala dva oblika Marsova imena *Letha* i *Maris* mogli bi da potvrde ovakvo shvatanje: da u etrurskom Olimpu moramo računati sa indoevropskim elementima. Oblik *Letha* išao bi sa već tretiranom grupom *Lēda Latō*, iako mu je poreklo osnovnog vokala neizvesno budući da može biti i primarno, a ne samo sekundarno preko nekog posrednika. U prvom slučaju radilo bi se o smeni baza *veldh-/vledh-* sa gubitkom inicijalskog spiranta kao u imenu *Italia* nasuprot *vitulus* i ilir. *(h)irpus* (< ulquo-) nasuprot *vuk*. Razume se da ove kombinacije sa ličnim imenima dobivaju punu vrednost tek onda kada nam je poznat onomasiološki momenat ili kada znamo nešto pouzdano o samom arhetipu i njegovu nosiocu.

Marsova etrurska epikleza *Maris* obično se smatra sekundarnim uprošćenim oblikom starijeg *Mavort-is*. To je moguće; ali ako se setimo da se Marsova drugarica zove *Nerio* i da je kod Etruraca nasuprot rimskoj patria potestas bila jača ženska strana, onda je uputnije oblik *Maris* pridružiti grupi *Nero, Nerio, nerika*. Nasuprot osnovi na *-i* u *Maris* i *Nerio*, imamo odgovarajuću osnovu na *-u* u slov. *narav* (od starijeg *noru-)*. Ovaj fonetski i morfološki detalj nije za potcenjivanje.

Prelaz inicijalskog i finalnog *n* u *m* poznat je ne samo u miksoglotskoj nego i u idioglotskoj fonetici. To pokazuju naše tuđice *lagum bedem* a najpoznatiji je primer *Mikolaj* pored *Nikola*. Od starijih naših primera možemo pomenuti jadransko *morsticus* – **Naresticus* (isp. *Narestini*) i to zbog oblasti kojom gospodari dux Mariannorum. Sami pak Marianni obeležavaju vojnu aristokratiju Slovena ratnika koji su na prostoru od Doboja do Rame ostavili u toponomastici pouzdane tragove svoje ratničke profesije. Kako se indoevropski Marin(n)i javljaju već u XIV. v. st. e., i to u oblasti indoevropskog Zakavkazia i Sirije kao noblesse militaire aryenne (v. HROZNY, *Histoire de l'Asie antérieure*, 161), nije isključena mogućnost da su slovenski doseljenici preuzeli taj društveno-politički termin od jadranskih Ilira, kao što je to bilo sa imenom *Snaci* – *Snacicus*. U svakom slučaju izrazi *Maris* i *Marianni* mogu se sa semantičkih razloga interpretirati našim izrazom »junak« (Svetonije kaže da sabinsko *Nero* znači fortis).

Promena *n/m* opravdanija je u derivatu *Marianni* zbog nazalnog formativa, dakle posledica diferencijacije, nego u prostom *Maris*, koje bi sa tog razloga moglo ići u leksičku grupu kojoj pripada drugi deo složenih imena kao *Vladi-meru, Indutio-marus* itd. Ova druga mogućnost verovatnija je i sa tog razloga što se u gradu Volsinii, gde sede bogovi *Veltha, Voltumna* i *Vertumnus*, pa stoga i *Ma-vort-* nalazi boginja *Nortia* (GRENIER l. c. 53) čije se ime ne može lako odvojiti od litavskog *nartìnti* »ljutiti se«, *nařsas* »ljutnja« (isp. germ. *Wōdan* – *Wut*) koje je koradikalno sa našim *narav*, grč. *anēr* itd. Ipak moramo istaknuti okolnost da je prelaz *n/m* u imenu *Nortia* mogao sprečiti idući dental, pa se stoga i dubleta Marsova imena, *Mamertos* ne može sasvim pouzdano objasniti. Funkciji etrurske Nortije kao boginje snage i zdravlja sasvim

lepo odgovaraju mnogobrojne semantičke nijanse kod ostalih indoevropskih koradikala leksičke grupe *ner-*.

U pogledu ariskih Mariana, čije ime Brandenstein bez dovoljno razloga smatra neindoevropskim, pomišlja Hrozný na vezu sa staroind. *maryaḥ* »momak, junak«, koje je koradikalno sa grčkim *meirax*. Verovatnija bi bila, međutim, veza sa spartanskim terminom, zabeleženim u Et. Magnum, *mora* »odred vojske«, budući da u Sparti već imamo ilirske Hylleis. U prilog veze sa grč. *anēr* i d. govori najzad specifičnost tog indoevropskog termina za gospodu ratnike na koju je ukazao Dumezil (»*Ner- et viro- dans les langues italiques*« u *Rev. d. Ét. Latines* XXXI, 175) ovim rečima: Les termes indo-iraniens répondant à ces deux thèmes sont répartis entre la deuxième fonction (force, guerrière) et la troisième (prospérité rurale, masse sociale). Le latin a gardé une trace remarquable de cette répartition: la parèdre de Mars est Nerio, et Quirinus (dont les parèdres sont Virites), comme Quirites, est formé sur viro-. En outre les textes ombriens comportent l'interpretation de ner- par »élite militaire«.

4. TURMS. TULMAČU, ADRAMYS. KANDAULAS

A. Grenier (*o. c.* 46) misli da etrurski *Turms*, koji kao ni *Turan* nije zabeležen ni u jednom kvadratu bronzane jetre iz Piacenze, pripada Hadesu i njegovu mračnom vilajetu. Stoga je za njega Turmsovo ime etrurskog porekla: »Le nom reste étrusque«. Ali ga ipak, zajedno sa etrurskim imenom Afrodite *Turan*, veže »à la racine préhellénique qui a donné le mot tyrannos«. Trombetti, kome se ne može sporiti hrabrost u potrazi za etimologijama, ipak je nešto oprezniji jer (La lingua Etrusca, 229) naprosto združuje ime *Turms* sa imenom boginje *Turma-ca* bez ikakva detaljnijeg obrazloženja.

Pomenuta Grenierova kombinacija sa radikalnim elementom u dogrčkom društveno-političkom terminu *tyrannos* i u imenu boginje *Turan* ima za se svega tri glasa i ništa više. Ona potseća na Benvenistovu etimologiju klasičnih naziva jetre (grč. hepar i lat. iecur) koje izvodi od »troglasnog« korena **lei-*. Iako se u principu ne smeju odbijati etimološki pokušaji korenskog tipa pod naslovom da je stvarna strana dovoljno obezbeđena, ipak su od takvih kombinacija daleko bolje i pouzdanije identifikacije celih reči odnosno derivata kod kojih je jasan i proziran ne samo radikalni nego i sufiksalni elemenat. Stoga sam već ranije (Živa Antika, II, 2, 193) društveno-politički termin *tyrannos* obzirom na filistejski termin *seran* identifikovao kao termin indoevropskih Pelasta, koji je ostavio traga u ilirskom nazivu kraljice *teutana*, odakle je i antroponim *Teuta(na)*. Ovu identifikaciju objasnio sam kao rezultat iste diferencijacije dentala koju nalazimo u lat. *meridies* (od starijega *medidies*) i nem. *Küster* nasuprot lat. *custode*. Stoga Grenierov

atribut préhéllenique kao i Chantraineov méditerranéen u najnovijem izdanju Baillyeva Rečnika, nije tako jednostavan kao što bi to izgledalo u prvi mah, čak i ako dopustimo da je bilo ahajskih kolonista na Mediteranu već u XV v. st. e., kako to hoće Kretschmer i drugi, u prvom redu oni, koji u *scripta minoa* traže još uvek bezuspešno autentične grčke tekstove. Ipak mi zbog novih saznanja o anadolskim Indoevropljanima, koji se javljaju već krajem trećeg milenija moramo bezuslovno računati sa Indoevropljanima u istočnom Mediteranu starijim od ahajskih plemena. Od tih starijih balkansko-anadolskih Indoevropljana koje zovemo Pelastima i koji su sačuvali sva tri reda guturala, zatim u znatnoj meri tragove matrilinearnog društvenog poretka i ogdoadski sistem brojenja, treba oštro razlikovati mlađe Indoevropljane u našem slučaju klasične narode, pogotovu kad su i jedni i drugi mogli uticati i doista uticali na svoje tirsenske odnosno etrurske susede. To se vidi ne samo na terminu *tyrannos* nego i na imenu etrurskog Hermesa ili Merkurija zvanog *Turms*. Greniera je zavela činjenica što se Turms javlja pored Hadesa. Tu vezu sa mračnim vilajetom objašnjava Hermesova epikleza psykhopompos. Do te epikleze došao je Hermes kao pokretni glasnik i posrednik između ovog i onog sveta.

Kad znamo da etrurskom Jupitru *Tin(ia)* odgovara u zapadnom Anadolu lidijanski *Mē-dineus* i *Mē-deus* odnosno frigijanski *Ma-zeus*, kojima u pogledu prvog dela kompozita odgovara rimsko-etrurski *Ma-vort*, i kad znamo da etrurskoj Afroditi *Turan* odgovara u istoj oblasti žensko božanstvo zvano *Tyrannos* (isp. tračku *Bendis*, *Basilēiē* i *Artemidu V/Borthia* zvanu Potnia thērōn) onda imamo dovoljno i razloga i povoda da u etrurskom Merkuriju zvanom *Turms* potražimo adekvatni numen et nomen tačno u istom prostoru.

Otac istorije koji je karskog porekla, kao što je i Pitagora tirsenskog, kaže da su se Tirseni ili Etrurci zbog gladi otselili iz Lidije na zapad, i da su preko Umbrije stigli u svoja istoriska sedišta na obalama i u zaleđu Tirsenskog Mora. Ovaj daleki put nije morao biti isključivo vođeni jer je postojala i suhozemna veza od Ajgajskog Mora na Jadran preko ilirskih Linkesta tako da tirsenski toponomastički tragovi na Jadranu kao Raitinon ne moraju dokazivati, kako to misli Kretschmer, da su se alpsko-sudetski Reti ili Tirseno-Pelazgi doselili sa severo-zapada preko jadranskog primorja u istočni Mediteran i zapadni Anadol. Ali bez obzira na ove bar zasada nedokučive pojedinosti lidijanski *Medineus* očigledno potvrđuje veze između Etrurije i Anadola. Natpis sa Lemna može se shvatiti kao dokaz za etrurske migracije u etapama i ne protivi se putovanju kroz oblast ilirskih Linkesta na Jadran pa u Umbriju. Za Lidiju kao ishodište etrurskih migracija na zapad, osim božanskog imena *Mē-dineus*, govorio bi i društveno-politički termin *koalddein* »kralj« (kod Hesihija), koji sam već ranije (*Sloveni i Skoloti*, Ist. Glasnik 2, 1949, 63, Zbornik Fil. Fak.) doveo u vezu sa etrursko-latinskim nomen gentile *Cilnius* »atavis editus regibus«, kako kaže Horacije za svog protektora. Polatinjeni oblik *Cilnius* pretpostavlja etrursko *kiltna* (isp.

thalna) pa se ovaj termin, koradikalan sa gotskim *haldan* »eine Herde hüten; einen Stamm lenken« (KLUGE, Rečnik[12], veže ovu germansku grupu za grč. *boukolos* pogrešno zbog labiovelarnog guturala), mora identifikovati sa imenom skitskih *Skolota*, koje prema Herodotu (IV, 6) znači »kraljevski« i sa idioglotskim slov. terminom *korlj-* (od starijega *qoldh-lo-*). Intonacija ove poslednje reči, kako su to već primetili Nahtigal i Oštir, nikako ne dopušta da je dovodimo u vezu sa imenom Karla Velikog.

Iz Lidije su nam poznata još dva društveno-politička termina. Prvi je već ranije pomenuti *lailas*, koji smo zbog značenja i na osnovu inače poznatog prelaza *d/l* povezali sa leksičkom grupom lik. *lada* »Gospođa, žena«, slov. *Lada* i *vladyka*. Tirsenske odnosno etrurske tragove ove leksičke grupe mislimo da smo našli u imenima *Vortumnus* »princeps«, *Veltha, Voltumna, Volsimos* »dux« i *Virbius*, kako se zvao Dijanin drug i kultski kralj. Neizvesno je da li ovoj onomastičkoj grupi pripada i nomen gentile *Laelius*, koje je plebejskog porekla. Drugi je termin *palmys* »rex«, a verovatno i nešto koruptna Hesihijeva glosa *Param-ēnē* »majka i carica bogova«. Oba ova društveno-politička termina iz rečnika lidijanskih Indoevropljana identifikujemo sa grč. *promos pramos* »prednji«, litavskim *pirmas* »prvi« itd. Ovoj dobro poznatoj i bogatoj indoevropskoj leksičkoj grupi pripada ne samo ime trojanskog cara *Priamos Perramos* nego i dogrčki termin *p/bro/ytanis* »pritan, knez« i, što je još važnije, lik. *epriti* »Satrap« i etrursko ime magistrata *purthne* i *eprthne*. Dok u derivatu *palmys* imamo formativ *-m*, dotle u ovoj drugoj vrsti derivata imamo posla sa dentalnim formativom. Bez ikakvih formativa obrazovan je nem. apelativ superlativskog porekla *Fürst* (isp. engl. *first* i koradikalne derivate lat. *primores, primates* i naše *prvak)*.

Kako se kod grupe *p/brytanis* itd. radi prema tome sasvim pouzdano o indoevropskom poreklu ovog društveno-političkog termina, teško je potpuno odbiti Brugmannovu idioglotsku kombinaciju aiolskog oblika *protanis* sa prilogom *protaini*, čija je građa prilično sporna. Ali u našem slučaju ovaj je detalj od sporedne važnosti. Daleko je važnija vokalska proteza u lik. *epriti* i u etrurskom *eprthne* nasuprot etrurskoj dubleti *purthne* (v. TROMBETTI, l. c., 225). Za indoevropsko poreklo ove leksičke grupe govore ne samo vokalske alternacije *e/o* nego i metateza likvide (isp. n. pr. grč. *proti-* i *porti-* kao i baze *preti-* i *perti-* u etimološkim priručnicima). Naš derivat *prednji* i predlog *pred* dokazuju bazu *pert/d-*. Stoga treba odbaciti sumnje Chantrainea za koga je ovaj termin obscur, p. ê. méditerranéene, to tim pre što u Mediterance spadaju doklasični Indoevropljani odnosno Pelasti (isp. i KRAHE, *Sprache*, 156): »dass in jenem Fremdgut im Griechischen doch auch Bestandteile enthalten sein könnten«. Istovetnu vokalsku protezu, kao u lik. *epriti* i etr. *eprthnei. eprthieva*, ispred inicijalske konsonantske grupe, imamo, kako je poznato, u dubletama *Tuscus Tyrsēnos* nasuprot *Etruscus Etruria*, i u manje poznatom paru *Aphroditē Frutis* nasuprot epigrafskom *Phordisia*. Fonofiziološki razlog ove vokalske proteze nije sasvim jasan jer

oblik *Frutis* svojim bezvučnim dentalom ukazuje na etrurskog posrednika. Ipak je sasvim jasno da se proteza javlja samo ispred inicijalske konsonantske grupe kao u turskom i mađarskom. Druge je prirode proteza u grč. *erebos* i jerm. *erek*, kojima po svoj prilici treba pridružiti i ilirski hidronim *Erigōn* »Crna reka«.

Bezrazložno je Kraheovo povezivanje balkansko-anadolskog imena *Tyrsānos* sa apelativom *tyrannos*, o kome je bilo ranije reči u vezi sa etrurskom Afroditom *Turan* i sa anadolskom boginjom *tyrannos*. U derivatu *Etrūria* (od starijega *Etrusia* ili *Etrausia*) stručnjake buni dugo *u* posle likvide, pa neki pritom pomišljaju i na tračko pleme zvano *Trausoi*, koje je držalo Rodopski lanac. To bi značilo da je ovo dugo *u* iste prirode kao u originalnim latinskim rečima *accuso indutiae* itd. Ali se trački *Trausoi* ne mogu odvojiti od ranije poznatog oblika *tras-ikes*, koji je dao *Thraikes*. Pre će biti da je duženje onog *u* izazvano metatezom likvide kao što je to sasvim očigledno u klasičnim tuđicama *krēpis* (t. j. *krāpis*) nasuprot *carpisculum* (~ pelast. *k/harp/b- arbyla Karbatinai*). Zbog etrurskog *epthne/i* i zbog dogrč. *krepis*, a možda i zbog imena *Asklāp/bios* nasuprot *Askalpios*, moramo računati da se promena kvantiteta u *Etrurio* i *Etrus-ci* desila pre italske kolonizacije balkansko-anadolskih Tirsena.

U onomastičkoj grupi *Aphrodita Frutis Phordisia* nema tog očekivanog duženja posle likvide prebačene ispred vokala koji je ostao kratak. Znači da se ovde radi o idioglotskoj apofoniji, koju smo već napred utvrdili kod aloglotske grupe *protanis purthne* i grč. *proti – porti*. Stoga nam se čini najverovatnije da i ovo ime glavnog ženskog božanstva u matrilinearnoj aigajskoj oblasti tumačimo kao i imena *Turan tyrannos* t. j. kao »Gospa, Kraljica«. Ono bi u tom slučaju bilo derivat od iste osnove samo sa drugim formativom kao *protanis*, *epriti* itd. Ovom poslednjem likijanskom obliku najbliži je etrusko-latinski oblik *Frutis* (od starijeg *proti-*). Aspiraciju bezvučnog inicijalskog labijala, u kojoj neki stručnjaci vide neku vrstu Lautverschiebunga, nalazimo ne samo u ovoj onomastičkoj grupi nego i u fitonimu *kyp(h)arissos* i to ne samo na ostrvu Aigini nego i u samoj Atici. Dogrčka Afrodita bi bila, prema tome, sa gledišta onomasiologije, nešto kao prima donna. Već je i Grenier (*o. c.* 140) u funkciji boginje *Frutis* pomišljao na uticaj etrurske *Turan*.

Iako se svi stručnjaci slažu u tome da etrurski *Turms* odgovara rimskom Merkuriju, odnosno grčkom Hermesu, ipak je njegovo ime ostalo neobjašnjeno, jer pomenutu kombinaciju sa terminom *tyrannos* moramo odbaciti kao sasvim bezrazložnu i neubedljivu. Nama nisu potrebne korenske kombinacije nego cele reči sa jasnim formativima i takvim elementima koji se mogu proveravati. Ipak je čudnovata činjenica da je dosadašnjim etruskolozima izmakla iz vida Hesihijeva glosa koja glasi *Adramōn:* ho Hermōn para Lydois kai Adramytion Hermonos. Ime se javlja kod Kratina i Eupolida, u staroatičkoj komediji kojoj je Hermes zbog svog faloforskog karaktera bio uvek interesantan. Kod istoričara

Herodota, Tukidida i Ksenofonta stariji oblik toponima glasi *Atramyttion*. U atičkim natpisima smenjuju se dublete *Adram/bytēnos*, iako se prelaz *m/b* u većini slučajeva smatra karakterističnim za tračku fonetiku. Treba imati na umu da se toponim *Atramyttion* nalazi u Misiji, dakle u onoj oblasti koja je po svojim stanovnicima u vezi sa potonjom Moesia Superior i Inferior. Pesnik Ilijade (N 5) ima vrlo visoko mišljenje o prosvećenosti balkanskih Misa.

Vokalska proteza u zapadno-anadolskom imenu Hermesa i u toponimu anadolskih Misa očigledno je iste prirode kao i u imenu *Aphroditā* nasuprot *Phordita* i u *epriti, eprthne, Etrusci* nasuprot *purthne, Tusci*. Nema sumnje da ovakve fonetske crte idu zajedno i da ukazuju na jedan te isti supstrat, a ne na neku paretimološku kombinaciju novijeg sloja koji preuzima reč od starijih stanovnika. Chantraine u svojim etimološkim beleškama u najnovijem izdanju Baillyeva Rečnika kaže za razne grčke varijante Hermesova imena: »Il est malaisé de ramener toutes ces formes à l'unité, et l'étymologie de ce nom de divinité est inconnue, Wilamowitz l'a rapproché de herma »tas de pierres«. On a aussi pensé que la divinité était méditerranéenne: erm entre dans la formation de noms asianiques«.

Pokazaće se da ni izraz asianique, isto kao ni méditerranéene ne isključuje indoevropske elemente. Pre svega moramo istaknuti da stariji oblik toponima *Atramyttion* u Misiji zahteva da i lidijanskog Hermesa zvanog *Adramōn*, izvodimo od starijeg oblika *Atramōn*. Pritom svako vidi da su ovi stariji oblici imena i toponima bliži imenu etrurskog Hermesa koje glasi *Turms*. Oblik sa zvučnom deltom u imenu *Adramōn* i toponimu *Adram/byttion* nastao je po svoj prilici paretimološkim putem u ustima samih Grka prema glagolu *dramein*, kojim se obeležava glavna osobina Hermesa kao glasnika, posrednika i sprovodnika. Ali time mi još nismo u mogućnosti da dokučimo presudni onomasiološki momenat u imenu ovog dogrčkog božanstva, čija je priroda van homerskog epa prilično kompleksna i šarolika. U svakom slučaju homerski Hermes, koji je i geografski najbliži Lidiji i Misiji, kao angelos theōn odnosno interpres divum, pozvan je da posreduje i objašnjava, jednom reči homerski Hermes je pravi hermēneus. Interesantna je interpretacija Hermesove evolucije koju daje Juret: (Dict. Etym. grec et latin, 199): »dieu des luttes au gymnase, des débats entre commerçants, d'où dieu du gain et particulièrment des troupeax qui étaient longtemps l'objet principal des transactions; dieu des débats où l'éloquence triomphe, intermédiaire que, pour cetfe raison, les dieux emploient dans leurs relations entre eux et avec les mortels. Exceller dans les luttes et les débats, tel était l'idéal dominant du jeune Grec. C'est pourquoi Hermès paraît-être l'image idéale du grec. – hermēneuō: expliquer une chose à débattre. interpréter.«

Kako se vidi, Juret je i pored svoje jednostranosti u interpretaciji, koliko mi je poznato, jedini etimolog koji Hermesovo ime veže za apelativ *hermēneus* i tako podržava antičku tradiciju. Njegova jednostra-

nost ogleda se najviše u tome što je potpuno pustio iz vida itifalsku Hermesovu prirodu koja je, prema mišljenju arheologa Picarda, (Les religions préhelléniques, 252) upravo za klasične Grke presudna: »... le rôle de Hermès messager avait pu commencer à l'epoque mycénienne: c'est une entité complexe, dont les caractères semblent plus ou moins primitifs. Hérodote (II, 51) a parlé de ces aspects »pelasgiques«. Le caractère ithyphallique de ces images, dans la Grèce classique, pourrait bien avoir été un apport essentiel des Indo-Européens, par la Thrace; après l'introduction des usages dûs aux poussées étrangères, on comprend mieux la relation qui a pu s'établir entre le phallus, le culte des âmes, et l'immortalité. Les Minoens avaient crée l'âme-papillon, la psychē; plus tard, l'idée d'une vie toujours recommencée sera matérialisée par l'image phallique, ...«

Oba ova stručnjaka, lingvist i arheolog, čija smo mišljenja morali navesti, slažu se ipak u onome što znamo od Homera: Hermes je prvobitno glasnik i tumač. Isto kao što je etrurski Turms pod uticajem Hermesa zvanog psykhopompos došao u vezu sa Hadesom, tako je Hermes i u samoj Grčkoj, tim istim putem došao u vezu sa Dionisom i Afroditom kao itifalsko božanstvo (isp. PICARD, *o. c.*, 258 n. *phallos* ~ *phallaina* i KERENY, *The Gods of the Greeks*, 161). Sledi da je presudni onomasiološki momenat dogrčkog Hermesova imena sadržan u dogrčkom derivatu *hermēneus* »tumač, posrednik«.

U vezi sa izloženim Hesihijeve glose *hermīna* i *hermis*, pokazuju iste inicijalske razlike kao dogrč. *Hermēs* i *hermēneus* nasuprot etr. *Turms* i lidijanskom *Atramōn*. Iako Hesihije oblik *hermis*, koji nalazimo već u Odiseji, dovodi u vezu sa hermama, kako su se zvale primitivne Hermesove statue, ipak mi nemamo dovoljno razloga da naprosto identifikujemo obe leksičke grupe bez obzira na razliku u inicijalu. Ako to ipak pokušamo moramo poći od prelaza *t/s* koji ne bi bio neobičan ispred prepalatalnog vokala. Prelaz inicijalskog sibilanta u h dobro je poznata pojava grčke fonetike, kako to pokazuju i dublete *S/Halmydēssos* i dr. na koje je upozorio Kretschmer.

Ipak nam opreznost nalaže da dogrčko Hermesovo ime, koje je semantički blisko izrazima angelos i kēryx (isp. lat. caduceus) i po svoj prilici koradikalno sa *hermēneus* ostavimo zasada po strani i da se zadovoljimo prostom identifikacijom etrurskog imena *Turms* sa negrčkim imenom Hermesa u oblasti Lidije i Misije odakle dolaze Etrurci na Apeninsko poluostrvo. To znači da je i etr. *Turms* isto tako zapadnoanadolsko božanstvo kao i lidij. *At/dramōn*. Tim su nas pravcem već ranije uputila imena *Tin* i *Turan* i *Mavort*. Stoga nam ne preostaje ništa drugo nego da oba ova anadolska imena koja obeležavaju glasnika i tumača, identifikujemo sa mitanskim terminom *talami* »Dolmetsch« (v. Klugeov Rečnik[12] 109). Ova oblast pripada indoevropskoj vojnoj aristokratiji koja se zove *Ma*rian(n)i i koja je u XV v. st. e. zagospodarila neindoevropskim plemenima, koja, kao i ostala huritska plemena po svoj prilici pripadaju kavkaskoj etno-lingvističkoj grupi. Manje je vero-

vatno da su ti indoevropski osvajači i vlastodršci odmah u početku preuzeli od podjarmljenih plemena ne samo kulturni termin *talami* nego čak i naziv svoje vojničke kaste *Marian(n)i*, kako to misli Brandenstein. Ovo je još manje verovatno ako za termin *talami*, koji je preko zapadnog Anadola stigao čak u Etruriju, nađemo ubedljivu etimologiju pomoću indoevropskih jezičkih sredstava.

U Klugeovu Rečniku[12] s. *Dolmetsch* dovodi se ova nemačka tuđica posredstvom mađarskog *tolmacz* i severnoturskog *tilmač* u vezu sa mitanskim *talami*. Pritom se i ne spominju slovenski oblici koji polaze od starijega *tulmaču*. Ipak se dodaje da srednje vis. nem. *tolke*, nord. *tolk* potiče iz staroslov. *tluku* »interpretatio«, odakle je uzeto i prusko *tolke* i litavsko *tùlkas*. Ovaj dodatak je dragocen. Prvo stoga što saznajemo da su Sloveni imali u svom rečniku idioglotski termin za ovaj važan društveno-ekonomski pojam, i drugo, da su ga predali svojim zapadnim susedima. Postavlja se pitanje kakav je odnos između *tulku* i *tulmaču*. Ovo se pitanje mora postaviti naročito stoga što su u slovenskom rečniku nebrojena nomina agentis građena kao *tulmaču* i što su sva sekundarnog karaktera (isp. n. pr. *kovač* pored *koval*, *sokač* pored *sokal* itd.). Stoga imamo prava da postavimo morfološku proporciju između *tulku* i *tulm-*, iako je ova poslednja osnova dokumentovana već u XV v. st. e. Ove se dve osnove odnose jedna prema drugoj kao naše *znaku* prema grč. *gnōma* od baze *gnō-* »znati«.

Ova proporcija nam daje prava da iz slovenskih izraza *tulku* i *tulmaču* odvojimo leksemski minimum *tel-* »jasan, svetao«. Kako već znamo od Meilleta, a to smo videli i kod onomastičke serije *Veltha Voltumna Vertumnus*, i kod aloglotskog para *aquilo – akiros*, smena likvida je sasvim obična pojava kod mnogih leksemskih minimuma (isp. n. pr. *sterati postelja, žderati gutati* itd.). Izlazi da leksemski minimum treba formulisati *(s)ter-/(s)tel-* »svetao, vidan«. Time smo slovenske derivate *tulku* i *tulmaču* lišili njihove izolacije jer nam je pošlo za rukom da uđemo u trag njihovu i radikalnom i sufiksalnom elementu. Kao najbliži koradikali pripadaju ovoj istoj leksičkoj grupi, čija je veza sa *sterati* i za Meilleta sasvim pravilno »pure hypothèse« (v. Rečnik[3] 1141). Protiv veze sa leksičkom grupom *sterati* govore i koradikali bez inicijalskog *s*-mobile kao grč. *teirea* »zvezde, nebeski znaci« i vedsko *tarā* »zvezda«, pri čemu treba imati na umu da je kod staroindiskih koradikala sa poznatih razloga neizvesna prvobitna priroda likvida. Na to je ukazao i sam Meillet. Slovenski koradikali sa likvidom l podupiru Meilletov stav u pogledu lat. *stella* (od starijeg *stēlna*), pa oba ova koradikala idu zajedno sa mitanskim *talami*, dok bi ime lidijanskog Hermesa *Atramōn* i etrurskog Merkurija *Turms* išlo uporedo sa grč. *teirea* (aiol. *tereōn*), *astron* itd. Time smo oslobođeni dužnosti da tumačimo razliku u likvidama između mitanskog *talami* iz XV v. st. e. i nekoliko vekova docnije zabeleženih imena *Atramōn* u Lidiji i *Turms* u Etruriji.

Kretschmer (Einleit. 390) najpre prihvata Schulzeovu vezu sa tračkim imenom *Andrabys* zbog dubleta *Andramys* i *Adrabytion* i zbog tračkog

prelaza *b/m*, da bi odmah na istoj strani zauzeo konačan stav na osnovu likijanskog imena ostrva *Adramyttis*, tj. da ime verovatno nije indoevropskog porekla. Kako je Meriggi pokazao moramo danas i u likijanskom računati sa indoevropskim elementima i bez obzira na njihov matrilinearni poredak, zbog kojeg su oni u prvom redu morali zauzeti odvojeno mesto nasuprot indoevropskom patrijarhatu. Pomenuto ime likijanskog ostrva *Adramyttis* treba po svoj prilici ponajprije dovesti u vezu sa domaćim imenom samih Likijanaca koje glasi *Termilai* odnosno *Trmmil-*. Etnikon *Termilai* i bez obzira na disimilaciju likvida ne može se odvojiti od Hesihijeve glose *Telmesseis*, stanovnici grada Telmesa u likijanskom primorju prema Kariji. Atički natpisi pružaju i oblik *Telemesseus* sa vokalskom anaptiksom. Sada se može razumeti interpretatio graeca originalnog imena likijanskih Indoevropljana sa osnovnim elementom *telm-*, jer ona glasi *lykos* »svetao, sjajan« (od nedokumentovanog *lykē* sačuvanog u složenici *amphilykē*, *lykaugēs* leukos, lat. lux itd.). Stoga ostajemo kod iznesenog tumačenja da lidijanski Hermes *At/dramo-* i tirsenski *Turms* (isp. oblik *Atramous* u scholia AD uz Z 396) stoje u etimološkoj i stvarnoj vezi sa slov. *tulmaču* i lat. *stella* (od *stel-na*). Smena likvida *l/r* koju konstatujemo i u likijanskim imenima *Tel(e)messos* (isp. navedeni anadolski oblik sa polnoglasjem *talami*) i *Termilai* starija je prema tome od dogrčkih varijanata, budući da leksemski minimum pouzdano glasi *(s)tel/r-* »svetao«. Ni Schultze ni Kretschmer, prirodno, nisu mogli doći do ubedljiva rešenja jer su pustili iz vida etrurski oblik Hermesova imena Turms, koji se nikakvom veštinom ne može i ne sme odvojiti od zapadno-anadolskog *At/dramo-*.

Anadolsko *talami* »tumač« svakako je važan društveno-politički termin i kao takav pripada gornjem društvenom sloju u oblasti Mitannu, koji se zove posebnim terminom Maryanni (v. Hrozny *o. c.* 164). Ovo poslednje ime pokazuje isti završetak kao *Mitannu* i *Nashattiyanna* nasuprot staroind. *Nâsatya*. Zbog ove miksoglotije stvorene dominacijom indoevropskih ratnika nad autohtonim Subartu i Huritima mora se računati sa patološkom fonetikom. Stoga bi i hetski *Taalibinu*, docnije *Telepinuš*, kao božanstvo svetlosti, koje se kao i Apolon u rano proleće vraća svojim vernim, moglo po principu *nomen numen* da interpretira kao *lykios* odnosno *lykegenēs* pa prema tome da se identifikuje sa likijanskim *Tel(e)m*, pogotovo kad u oba slučaja imamo polnoglasje. Za duboku starinu ove leksičke grupe u balkansko-anadolskoj oblasti govorio bi i usamljeni i dosada neobjašnjeni grčki glagol *stilp/bō* »blistati« budući da se njegov vokalizam kao ni konsonantizam ne mogu pravilno objasniti samo sredstvima grčke istoriske fonetike. Ako je Telephos, legendarni kralj u Misiji, doista poslednik staroanadolskog Telepinuša (Hrozny, *o. c.* 210), čiji je kult bio razvijen i kod Likijanaca zvanih ranije Termilai odnosno Telmesseis, onda se njegov sukob sa Ahilom može shvatiti u istom smislu kao Ahilov sukob sa Memnonom (od starijeg *Medmōn;* isp. *Zeus Agamemnōn* i ilir. *Medauros*). To je prastari

motiv o sukobu demona mračne zime sa demonom svetlog i toplog proleća o čemu je dovoljno pisao Usener.

Kako smo videli indoevropskom elementu u Lidiji i Likiji, a verovatno i u Misiji pripada Hermes *At/dramo-* kao božanstvo svetlosti koje objašnjava, posreduje i sprovodi. Ali u etimološkim i mitološkim priručnicima pominje se još drugo ime ovog božanstva za Lidiju. To je *Kandaulās*. Iako glavni svedok Hiponakt sasvim određeno kaže mēonisti a ne lydisti (v. KRETSCHMER, Einl. 389 I i WALDE-HOFMANN s. *canis)*. Kako je poznato Maionia je ona oblast Lidije koja se graniči sa Misijom i Frigijom, pa se obično uzima da je to starije ime za Lidiju dok Strabon naginje identifikaciji Misa sa Majoncima (v. DOTTIN, *o. c.* 10, 138). Šta više Misi i Majonci često su zamjenjivani sa Lidijancima i Frigijancima. Majonska odnosno lidijanska talasokratija spada u najstarije i počinje pre sredine 12 v. st. e.

Ali jambograf Hiponakt iz Efesa (sredina 6 v. st. e.) kao čovek sa terena morao je imati razloga kad ime *Kandaulās* smatra majonskim a ne lidijanskim, pa stoga otpadaju sve potonje konfuzije ovih imena i jezika. Za njega je majonsko *Kandaules* isto što i grčko *kynankhes*. Međutim veliko je pitanje da li je ovo *kynankhes* isto što i *skyllopniktēs* »psetodavitelj« (Hundswürger), kako nas to uveravaju svi tumači. Bog Hermes kao prastaro dogrčko božanstvo doživeo je već u homerskim himnama osetan pad i detronizaciju, postavši majstor lopov. Takav sumrak bogova i svetitelja poznat nam je ne samo iz severno-germanske mitologije nego naročito iz hristijanizacije paganskih veličina. Majonski Hermes zvani *Kandaulās* poslužio je i lingvistima koji su u elementu *kan-* »pas« tražili dokaza da frigijanski Indoevropljani pripadaju kentumskoj a ne satemskoj grupi, budući da je taj elemenat *kan-* sa palatalnim inicijalskim guturalom identifikovan sa klasičnom grupom *kyōn canis* i to tim pre što je već Platon upozorio na činjenicu da i Frigijanci, koji su, prema Herodotu, najstariji narod na svetu, zovu tu životinju slično kao i Heleni. Bez obzira na poznatu činjenicu da se ime psa kao najstarije domaće životinje javlja sa obiljem starih i svežih onomatopeja, velarni, a ne palatalni gutural, imamo u našem *štene* (leksemski minimum *sqen-)* pa su prema tome jalove i bespredmetne sve lingvističke kombinacije sa imenom *Kandaulās* bilo ono majonsko, lidijansko ili frigijansko. Neodrživa je i interpretacija *skyllopniktēs* koja je očigledno plod čisto gramatičarske mudrosti Jovana Cecesa (Hist. var. chiliades 6, 482; isp. i Cramerova Anecd. Oxon. III, 351). Pametniji je od ovog gramatičara informator Hesihija koji sasvim lepo s. *kynankhē* pored ostalih daje i tumačenje *kleptēs, kradljivac,* pri čemu je izdavač M. Schmidt pravilno upozorio na Hiponakta. Da je ova interpretacija verovatnija od Cecesove potvrđuje i druga Hesihijeva glosa koja glasi *kandōlos* »lopov, razbojnik«, i koja je uzeta iz liričara Ajshriona (IV v. st. e.). Najzad kod istog Hesihija s. *gandos* »lopov« imamo osnovni elemenat ovih derivata, *Kandaulās i kandōlos.* Učeni i radoznali eksceptor Atenaj kaže doduše da se terminom *kandaulos* ili *kandylos* zove u Li-

diji neko ukusno jelo, a već od Herodota znamo da se jedan lidijanski kralj zove *Kandaulēs*. To sve znači da ovo majonsko ime *Kandaulās* »kradljivac« treba u pogledu značenja razlikovati od homofonih izraza iako nije isključeno njihovo prvobitno jedinstvo sa lidijanskim imenom i imenicom poznatim od davnina u toj oblasti. Oblik *Kandaula-* odnosi se prema *Kandōlo-* kao *kasaura* prema *kasōris*. Ova monoftongizacija *au : ō* ide prema tome na račun miksoglotske fonetike.

Lidijanski Indoevropljani imali su svoj termin za pojam kradljivca koji duhoviti Hiponakt kazuje grčkim terminom *kynankhēs*. I to je dokaz više da treba činiti razliku između majonskog i lidijanskog rečnika. Taj termin glasi *tegoun* i zabeležio ga je sam Hiponakt (fr. 6 1). Već u hetskom rečniku imamo koradikalni glagol *tajezzi tajazzi* »krade« kome etimološki priručnici pridružuju naše *taj, tajiti, tajna, tat*, grč. *tētaō* »pljačkam«, *tētē* »oskudica«, staroind. *stāyat* »skriven«, *(s)tāyúh* »kradljivac«, *stēnáh* »kradljivac« i *stēyam* »kradja«. Leksemski minimum glasi *stāi-*, a lidij. *tegoun* biće pre akuz. sing. osnove na *-u* kao u staroind. *stāyúḥ*, koje se poklapa sa lidij. glosom ne samo u osnovi nego i u tonu. To znači da u lidij. *tegoun* imamo prvo skraćivanje nenaglašene dužine ispred tona a zatim prelaz intervokalskog *j* u *g* kao u lidij. glosi *briga* »eleutheros, liber«, i u pajonskom *Pagasai* »draga« nasuprot kimeriskom *paia* »via« i dolat. *baia* »draga«. Očigledno je, naime, da zbog razlike u značenju lidij. glosa *briga* nema veze sa frigijanskim homofonim imenom, nego da je koradikalna sa nem. *frei*, anglosaks. i staronord. *frig-* »ljubav«, našim *prija* i *prijatelj*. Sonorizacija bezvučnog inicijala u lidij. *briga* izazvana je manje kontaktom sa zvučnim *r* a više anticipiranom artikulacijom zvučnog guturala.

5. GORTYN CORTONA GRAD

Kretschmer (*Glotta* XXXI, 190) nalazi da su tirsenski Reti stigli preko Balkana i u Lidiju, gde se javlja ime *Raitēnoi* i toponim *Tyrsa*, koji treba da čini podlogu za etnikon *tyrsenos*. Veze između Lidije i Etrurije već su napred u dovoljnoj meri istaknute. Ipak je teško reći ma šta određenije o Kretschmerovoj vezi između alpskih Reta i anadolskih *Raitēnoi*. Ali se može nešto reći o njegovu tvrđenju da su retski osvajači stigli preko jadranskog naselja *Raitinon* u centralni Peloponez, u Arkadiju gde imamo toponime *Raiteai* i *Kortys* i hidronim *Gortynios*, budući da Kretschmer oba ova poslednja imena smatra pouzdano retsko-tirsenskim, pa ih veže sa etrurskim toponimom *Cortona* odnosno *Curtun*. Dok su se ranije stručnjaci izjašnjavali za semitsko poreklo minojskog toponima *Gortyns*, dotle je već Fick (*Vorgriech. Ortsnamen*, 20) stao na gledište da ova dobro poznata i raširena grupa toponima pokazuje izrazito *pelagonisch-pelasgische Prägung*. Ficka je na to navela činjenica

što se Tukididova *Gortynia* nalazi na gornjem Vardaru, dakle u centralnom Balkanu, gde se može manje računati sa semitskim kolonistima.

Fick, koji za razliku od Kretschmera, daje potpun pregled svih toponima grupe *g/kord/t-* ne pravi nikakva pitanja od oblika *Gordynia*, kako Stefan Vizantinac beleži makedonsku *Gortynia*. Za ovo kolebanje između zvučnog i bezvučnog konsonanta, koje se javlja i u samoj Arkadiji *(Kortys, Kortynioi, Gordynios)* nudi nam Kretschmer jednostavno objašnjenje: ova imena pripadaju retsko-tirsenskim Pelazgima čija se artikulacija eksploziva nalazila negde u sredini između zvučne i bezvučne baze. Akademik Oštir kazao bi da se tu radi o smeni baza fortis/lenis, kako nam je to poznato iz istoriske fonetike finsko-ugarskih govora.

Prilično je beznadežno kod imena, kod kojih je i inače artikulacija često opterećena afektivnim i iracionalnim momentima, a da i ne govorimo o paretimološkim kombinacijama, tražiti pravolinisku i fiziološki razumljivu istorisku evoluciju glasova, pogotovo kada se radi o materijalu koji je i geografski i hronološki gotovo po pravilu disparatan. Stoga je sasvim opravdano kad Fick ovom makedonskom, arkadskom i minojskom toponimu pridružuje tesalski *Gyrton*. I bez obzira na pretpostavku da je dogrčko *Gyrtyn* na Kritu dobilo grecizirani oblik *Gortyn*. Trombetti u svojoj poznatoj raspravi o mediteranskoj toponomastici *(Arhiv za arb. starinu,* III, 33) otišao je svojim putem nešto dalje povezavši semitsko *kart* sa indoevropskim *ghort-*, pod pretpostavkom da semitskim emfatičnim glasovima odgovaraju indoevropske zvučne aspirate. Iako Trombetti i za svoju jedinstvenu leksiku računa sa determinativima *t/d*, ipak on na svoj način pridružuje ovoj leksičkoj grupi ne samo celu gomilu u izvesnoj meri bliskih, ali ipak neproverljivih uralsko-altajskih i tursko-tatarskih reči, nego i semitskih pa sve do Bantu-jezika. Od mediteransko-anadolskih mogućih pripadnika navodi Trombetti imena kao *Cordy-lussa* ostrvo u oblasti Karije, *Gordos* (Lidija), *Gordion teikhos* (Karija), *Gordioukōmētēs* (Pisidija i Isaurija), *Maneg/zordum* (Frigija), zatim epigrafski oblik gen. sing. *Korthyos* blizu kritskog *Gortyn(a)* i *Cortōna* (Etrurija i Iberija).

Ne može se sporiti veza većine ovih toponima sa indoevropskim apelativom *ghordho-* »ograda, grad«. Ali kada se pažljivije pogledaju etimološki priručnici i stariji i noviji, vidi se prvo, da Trombettievo semitsko *kart* »grad« sa emfatičnim inicijalom nije sasvim pouzdano. Tako n. pr. Möller *(Vgl. Indogerm.-Semit. Wörterbuch,* 83) koji navodi klasične termine *khoros khortos hortus cohors*, zatim germ. *garda* i baltsko *žařdi-*, nema nijednog semitskog oblika sa dentalnim formativom, pa prema tome ni Trombettieva *kart*, koji je, kako se zna, ograničen na fenički. Druga je teškoća kod ove leksičke grupe u tome što većina etimologa polazi od leksičkog minimuma *gher-* »okružiti, obuhvatiti« sa palatalnim guturalom, pa stoga protoslovensko *garda* smatraju pozajmicom iz germanskog (n. pr. KLUGE[12] s. *Garten*, gde je završni dental označen kao neaspirat, iako se zbog koradikalnog *Gurt* mora računati sa zvučnim dentalnim aspiratom). Osim Klugea i Meillet (Rečnik[3] 535)

smatra naš termin pozajmicom: »Le v. sl. *gradŭ* »enclos, ville« a chance d'être emprunté en germanique; car * *garda* s'est largement étendu«.

Zar slov. *gradŭ* nije dovoljno raširen termin? Ovo shvatanje Klugea i Meilleta neodrživo je sa razloga apofonije na koju se poziva Trautmann *(Balt. Slav. W-buch,* 79), navodeći staroslov. *žirdi* »xylon« i rusko *žerd'* »motka«. Značenje ovog apofonskog oblika presudno je ne samo za idioglotski karakter značajnog slovenskog termina *grad,* nego i za osnovno značenje navedenih antičkih toponima na Kritu i u balkansko-anadolskoj oblasti. Trautmann dalje ističe: »Die Beziehungen zur Sippe von *žārda-* sind unklar«, ali ne uzima pri tom u obzir sinonimnu leksičku grupu *darža-* o kojoj govori na str. 45, i sa kojom sam ranije doveo u vezu doklasične termine *tyrsis turris* kao svedoke nekentumskog karaktera dogrčkih Pelasta.

Možda je opravdan Trautmannov zaključak da ova poslednja leksička grupa ide zajedno sa grupom *dirža-,* litavski *diržas* »remen«, jer nas na to upućuje semantička paralela koju imamo u nem. *Gurt Garten.* Ipak imamo posla sa tri oblika sinonimnih termina: *garda-, žarda-, darža-.* Ako i odvojimo ovaj posljednji ostaje nam ipak žarda, koje se stalno veže za lat. *hortus,* grč. *khortos* i nem. *Garten.* Što je još važnije, ovaj oblik sa palatalnim guturalom javlja se istovremeno sa svojim konkurentom čiji je inicijal velarni gutural, u frigijanskom toponimu *Maneg/zordum* »Manesov grad«. Ovoj frigijanskoj dubleti odgovara rusko *zoród* »stog« nasuprot *gorod o-grad ograda.* Hofmann u svojoj obradi Waldeova Rečnika s. *cohors,* priznaje samostalnost ove posleduje slovenske leksičke grupe, te se tako sa razlogom odvaja od Klugeova stava po kome su slovenski Indoevropljani od Germana preuzeli *garda* i proširili u tolikoj meri da su ga predali ne samo Šiptarima nego i Frigijancima. Treba primetiti da se frig. toponim *Gordion,* koji beleži već Ksenofont, javlja uvek sa velarnim guturalom.

Za velarni inicijal, koji nalazimo u slov. *grad,* svedoči i dosada nezapažena i neiskorišćena Hesihijeva glosa *kerta* »grad«. Hesihije dodaje da je to jermenski termin. Teško da će ovo biti tačno jer su u jermenskom kao i u frigijanskom i slovenskom sačuvane zvučne aspirate kao prosti zvučni konsonanti. To bi značilo da *kerta* pripada nekom indoevropskom idiomu u Anadolu i da se svojim bezvučnim konsonantima potpuno približuje feničkom terminu *kart-,* koji je dokumentovan u originalnom obliku imena Kartagine *Kart-hadušat* »Novi grad«. U svakom slučaju Hesihijeva *kerta* nasuprot baltskom *žarda-* pretstavlja jedan dokaz više da se slov. *gradŭ* ne sme smatrati pozajmicom germanskog porekla kako to misle Kluge i Meillet.

Baltsko *žarda-,* frig. *-zordum* i rusko *zoród* govorili bi svojim inicijalima za tradicionalno shvatanje svih etimologa po kome *knortos hortus cohors Garten* itd. pripadaju leksičkoj grupi *ĝher-* kojoj pripada i grč. *kheir* »ruka« (kao hvataljka). Ali u tom slučaju ne mogu toj grupi pripadati ni slov. *gradŭ* ni *žrd* ni frig. *Gordion* i anadolsko *kerta,* pa razume se ni kritsko *Gortyns.* arkadsko *G/Kortys i* maked. *Gortynia.* To znači

ni tirsensko *Cortōna*. Stoga se mora izvršiti ponovna analiza i izdvajanje ovih koradikala sa velarnim inicijalom iz grupe *hortus*, kod koje Hofmann, slično kao i Meillet, pretpostavlja dvojak determinativ *t/dh*. Grčko *khortos* može se zbog koradikalnih derivata *korthis* i *korthelai* izvoditi od starijeg *khorthos*, pa bi se ova razlika u disimilaciji aspirata mogla porediti sa dubletama *phatna* nasuprot *pathna* »jasle«. Tako bi se iz grupe *hortus Garten* izdvojila ova grčka grupa i pridružila slovenskom terminu *gradŭ*. Hetsko *gurtaš* »citadela« neizvesno je jer kuneiformska azbuka nije pouzdana u pogledu razlike između zvučnih i bezvučnih konsonanata. Najzad toharsko *kercīye* »palača« išlo bi uporedo sa *hortus* i *cohors*, koje i Chantraine veže za staroind. *hárati* »hvata« i grč. *kheir*. Na taj način oba klasična izraza *khortos* i *hortus* izgledaju kao participi perfekta pasiva a ne kao derivati od nekog minimuma *ghort-*, budući da i Chantraine, isto kao i Meillet, zastupa de Saussureovo učenje o nepostojanju indoevropskih »korena« sa zvučnim inicijalom i bezvučnim finalom. Juret, najzad, u svome Rečniku (57, 128) još hrabrije od Trombettia razlikuje u grčkom dvoje *khortos:* prvo znači pića a drugo ograda.

Ako germanske oblike po zakonu prvog Lautverschiebunga izvodimo od starijega *ghortó*, onda smo oslobođeni dužnosti da za ove oblike pretpostavljamo *minimum ghordh-*, kao što to moramo činiti za baltsko-slovensko i frigijansko *g/žarda-, g/zorod*. Iako imamo slovenskih primera za depalatalizaciju indoevropskih guturala ipak je bolje sasvim odvojiti slovensku grupu *grad* i *žrd* od grupe *žarda- zoród*. Ova poslednja odnosi se prema sinonimu *daržа-* isto onako kao naše *zid* i litavsko *ziedžiù* »oblikujem« prema ruskom *dĕža* »načve« i tračkom *-dizos* (grč. *teikhos* i *toikhos)*. Ovakvih metateza ima i inače kao n. pr.: *bheud/dh* pored *dheup/dhumb(h)-* »dno, dubok«, a po svoj prilici i grč. *pothos* (disimilovano od starijega *gṷhodhos)* pored *tephra* lat. *foveo* itd. U pogledu semantičke evolucije ove poslednje grupe treba se setiti Ciceronove fraze *cupiditate libertatis ardēre* kao i samog glagola *cupio*. Zbog ovakvih radikalnih inverzija moramo zaključiti da litvansko *žārdas*, rusko *zoród* i frig. -zordon pripadaju po značenju, pa stoga i po poreklu, istovetnom daržas (od starijeg dhorĝho-). Prema tome ova inverzija spada u opšte-indoevropsku epohu budući da nas na to upućuju i one dve navedene inversije odnosno metateze.

Onoga ko ne pristaje na inverziju potsećamo da su leksemski minimumi *dherĝh-* »držati« i *gherdh-* »obuhvatiti« u tolikoj meri bliski po značenju i po funkciji, da se kod njih bez ikakva rizika može pretpostaviti prajezičko uzajamno ukrštanje i to tim pre što su dokumentovani potpuno sinonimni prosti leksički minimumi *dher-* (isp. lat. *frētus* i staroind. *dhārayati* »drži, nosi«) i *ĝher-* (isp. grč. *kheir khoros* i po svoj prilici *khor-tos)*. Najzad, ako želimo da ostanemo pri dosadanjoj vezi između *žardas zoród* i *gardas grad*, dovoljno je pomenuti guturalsku alternaciju u očigledno srodnim slovenskim glagolima *trgati* i *trzati* (v. MIKLOŠIĆ *Et. W-buch* 354 i WALDE-POKORNY I, 732). Sa gledišta takve alternacije

treba posmatrati i frigijanske dublete *Mane-g/zordum*, ukoliko su one, zbog pozne potvrde, pouzdane i upotrebljive.

Sa svih tih razloga baltskoslov. *garda* »ograda od kolaca ili motaka« i kada ne bi bilo apofonske baze *žirdi-*, ne može ni na koji način ići zajedno sa grupom koju pretstavlja lat. *hortus*. To se već vidi i iz kolebanja u Walde-Pokornyevu Rečniku (I, 608) gde čitamo: »*ĝherdh-* und *gherdh-* »flechten, winden« oder »umfassen, umzäunen, umgürteln« und dann Erweiterung von * *ĝher-* »*fassen*«? Znak pitanja je sasvim na svome mestu jer eventualnu depalatalizaciju slovenskih koradikala zbog kontakta sa likvidom *r* ne možemo uzeti u obzir sa prostog razloga što ovde tog kontakta nema. Protiv takve depalatalizacije govori i frigij. *Gordion* i *Manegordon* kao i maločas pomenute slovenske dublete *trgati* i *trzati*. Sve nas navodi na to da baltskoslovensku leksičku grupu *ghordho-/ghṛdhi-*, koju i Pokorny *(l. c.)* isto kao i Bernecker, Trautmann i Hofmann nasuprot Klugeu, Meilletu i Zubatýu i drugim smatra idioglotskom, sasvim izdvojimo i da njoj pridružimo mesto lat. *hortus* itd. drugu latinsku leksičku grupu koju obrađuje Walde-Hofmannov Rečnik s. *grunda*. Tu saznajemo da je odlično dokumentovana posebna opšteindoevropska leksička grupa *ghere(n)dh/ghordh/ghrondh-* »debela motka, greda«. To pokazuju ovi koradikali *suggrunda*, zatim litav. *grindìs* »podnica«, naše *greda*, staronord. *grind* »ograda« i deminutiv *grindil* »kračun«. Naše *gredelj* itd. mora se smatrati pozajmicom iz germanskog (isp. WALDE-POKORNY I, 657).

Pošto smo utvrdili da krupan i značajan slovenski društveno-ekonomski termin *grad* nije usamljen budući da ima srodnika ne samo u frigijanskom i u anadolskom *kerta* (kod Hesihija) nego i u latinskom i germanskom, a po svoj prilici i u staroindiskom *grhah* (od starijeg disimilovanog *grdha*, v. WACKERNAGEL, *Altind. Gramm.* I, 251), moramo naročito istaknuti onomasiološku stranu ovog termina. Samo u slovenskom pokazuje ova leksička grupa sa konkretnom semantičkom jezgrom »greda, daska, debela mötka« upravo ono značenje koje se manifestuje ne samo na minojskom Kritu nego i u ostalom balkansko-anadolskom prostoru doklasične epohe. Stoga možemo semantičku jezgru slovenskog termina grad obeležiti Herodotovim izrazom *polis xylinē* koji se odnosi na naselja u pontskom zaledu.

Meillet (Rečnik,[3] 1333) za lat. *urbs* kaže: Sans doute emprunté. Il n'y a pas en indo-européen un nom de la »ville«. Le groupe de gr. *polis*, etc. signifiait »citadelle«. Ovoj njegovoj apodiktičkoj tvrdnji treba dodati i ono što kaže za *oppidum* (str. 822): »Le nom de la »citadelle« représenté par skr. *pūr*, lit. *pilis*, gr. *polis (ptolis)* n'est pas attesté hors de ce groupe oriental de l'indo-européen. Le germanique et le celtique ont des dénominations isolées: v. h. a. *burg*, etc., et gaul. *dūnon*. Le lat. *oppidum* est aussi propre au latin.« Ova tvrđenja treba proveriti. Možda je litavsko *pilis* »gradac, dvorac« slično kao i njegovi indoevropski srodnici doista, kao aufgeschütteter Wall (tako HOFMANN *Et. Wb. d. griech.* 279) u vezi sa *pilti* »puniti« ili, što mi se čini verovatnije

u vezi s našim *plot*, nem. *falten* i grč. *diplous* »dvostruk«. U tom slučaju ovaj termin za naselje ograđeno plotom bio bi semantički blizak slov. terminu *grad*, dok je grč. *vasty* i staroind. *vastu* »mesto, stan«, očigledno u vezi sa leksičkom grupom * *ues-* »boraviti, stanovati«. Već ova poslednja leksička činjenica govori protiv Meilletova isključiva značenja »citadelle« za grupu *polis*. Složenica *akro-polis*, koja doista znači »citadelle« rečito govori protiv Meilleta i dokazuje da *polis* obeležava neku vrstu gradskog naselja, po svoj prilici onako nešto kao Herodotov polis xylinē.

Čak i derivat *ptoliethron* ne podupire Meilletovu tezu o nepostojanju gradskih naselja u opšteindoevropskoj eposi. Za takvu tezu govori samo hipoteza nordiske škole o najstarijoj postojbini indoevropskih plemena koju treba tražiti što dalje od Mediterana i što bliže severnim maglama. Da leksičku grupu *polis* koja je dosada osim u grčkom dokumentovana samo u baltskom i u indiskom rečniku, treba, kako sam maločas rekao, izdvojiti od leksičke grupe *pìlti* »puniti« *(plenus pimplemi full* itd.) i da je treba pridružiti grupi *plot haplous diplous falten*, dokazuje sav onaj semantički materijal što su ga stručnjaci skupili u vezi sa terminom *grad* »ogradom zaštićeno naselje«. Nasuprot Hofmannu moramo ovu leksičku grupu staviti pod minimum *(s)pel/r* »omotati, obaviti« koja je dobro dokumentovana i koja pokazuje prajezičku smenu likvida *l/r* o čemu je bilo već ranije govora u vezi sa lat. *stella* (od starijeg *stelna)*, nem. *Stern* i slov. *tulku, tulmaču*. Od poznatijih članova leksičke grupe *spel/r*, potvrđenih u grčkom rečniku, navodim pored termina *polis* i part. perf. pass. *-paltos* i participske imenice *spartos, sparte, sparton, speira, spyris* itd. Ali, za ovo naše tumačenje koje računa sa dubletama, pa stoga i grupi *polis* daje širu upotrebu i veći geografski prostor, govori i etrurski posuđeni termin *spur* »grad« koji bez sumnje moramo izvoditi od starijeg oblika *sporo-*. I pojava *s*-mobile u etrurskoj tuđici indoevropskog porekla govori u prilog iznesene kombinacije. Starinu ove pozajmice dokazuju razni etrurski derivati koje navodi Trombetti *(o. c.*, 228) i Pallotino *(o. c.*, 248). Nijedan od ove dvojice stručnjaka ne daje značenja koja bi išla u prilog Meilletova shvatanja: da je grupa polis, koju sada moramo formulisati drukčije no dosada t. j. *spol/r*, značila prvobitno »citadelle«. Značila je naprosto gradsko naselje *(città, ville)*. To je ujedno i jedan dokaz više za učenje Joh. Schmidta koji najstariju indoevropsku postojbinu traži u Anadolu i Zakavkazju, bliže oblastima gradske civilizacije, a ne u pustoj ravnici između Baltika i Sudeta. Ovu okolnost treba imati na umu pri određivanju protoslovenske domovine.

Slično terminima *polis, town* i *grad* tumačio je i Meringer *(Idg. Forsch.* 17, 157) latinski termin *urbs* kao »*mit geflochtenem Zaune geschützte Niederlassung*« pa ga stoga veže za *verbena, verber* naše *vrba* itd. Walde-Pokorny *(o. c.* 275) označavaju ovu etimologiju kao wahrscheinlich, dok O. Hoffmann u Heinishenovu Rečniku za *urbs* kaže ungedeutet a Meillet, kako smo već videli emprunté. Stowasseru termin *urbs* znači

»*mit einer Ringmauer umgebene Stadt*«. Slično se izražava i Gaffiot: *ville avec une enceinte*. Ali u našem slučaju vrlo je važno znati da li je zaštita od plota ili drvene ograde ili je zid odnosno Ringmauer, jer u tome je stvarna razlika između mediteranskog i pontsko-podunavskog urbanizma. Onomasiologije termina *polis, grad, town* ne govore ni u kom slučaju za Ringmauer. Slov. *grad*, kako pokazuju tisuće sačuvanih ostataka rasutih po srednjoj i istočnoj Evropi (v. NIEDERLE, *Manuel* 299 i *Rukovet Slov. Archeologie* 89) potpuno se slaže sa Herodotovim izrazom polis xyline (isp. ruski *derevnja* »selo«).

I Schrader-Nehring *(Reallex. d. Idg. Altertumskunde*, II, 436) naginju Meringerovoj etimološkoj kombinaciji pa stoga i rusko *gorodišče* tumače u smislu staroind. *pûr* kao *befestigte Zufluchtsstätte* provizornog karaktera. Tako je njima i gorodišče karakteristično više po svojoj izgradnji nego po svom terenskom položaju. Rumunski arheolog Pârvan konstatovao je, iako u znatno manjem broju, uglavnom isto ono što kaže Niederle za nebrojena slovenska naselja između Labe i Dnjepra, koja se pretežno nalaze u ravnici. Protiv Meilletove isključivosti u pogledu termina *polis* govori već u V. v. uobičajeni termin *asty*=*Athēnai*, iako se kod Atičana javlja *polis* u značenju *akropolis*. Tako se na rimskoj strani termin *urbs* uvek upotrebljava kao pendent grčkom *asty*, a Capitolium dobio je tokom vremena i za druge gradove značenje citadelle.

Ali bez obzira na ova semantička nijansiranja, jasno je da su trajnija gradska naselja u pontsko-karpatskoj oblasti mogla biti samo ono što kaže narodna pesma »ni selo ni varoš«. Dovoljna su za to samo dva primera: Subotica u Podunavlju a Bukurešt na drugoj strani. I jedan i drugi grad ustvari su velika sela. Mediteranska hortikultura nasuprot pontsko-karpatskoj agrikulturi ekstenzivnog i nomadskog tipa, uslovljavala je, razume se, u znatnoj meri oblik svakog trajnijeg naselja. U tom smislu treba shvatiti balkanski termin *palanka* koji Vuk prevodi *Mittelding zwischen Dorf und Stadt*, a po svoj prilici i rusko *derevnja*, koje je po svojoj onomasiologiji najbliže terminima *gorod* i *gorodišče* odnosno Herodotovu izrazu polis xylinē. Pritom ne smemo zaboraviti da prema Vuku u Crnoj Gori i Hercegovini *palanka* označava *pandurn'icu* ili *stražaru*, koja je, kao i danas mogla biti samo drvena konstrukcija.

Eto takvu drvenu konstrukciju koja je očigledna kod termina *grad* pretpostavljamo i kod lat. *urbs*. Iako je Ceci *(Rendic. Acc. Linc.* Ser. V, vol. III, 393; IV, 622) već ranije pokušao da identifikuje oba termina, *grad* i *urbs*, njegova kombinacija nije prihvaćena sa prostog razloga što je pošao od labiovelarnog inicijala. Mi međutim znamo pouzdano da je inicijal u leksičkoj grupi *grad* zvučna guturalna aspirata. Dok je lat. *urbs* osnova na *-i*, koja svakako ukazuje na prvobitni kolektiv odnosno plural jer se radi o kolju i gredama, slov. *grad* je osnova na *-o*. Pa i ova osnova obrazuje množinu pomoću istog formativa *-i* (v. WACKERNAGEL-DEBRUNNER, *Altind. Gramm.*, III, 63 i SPECHT, *Ursprung d. Idg. Deklination*, 382). Ceci nije pogrešio. Njegova identifikacija, a

na to nam daje prava apofonski oblik *žirdi*, mora računati sa starijim oblikom *hurbi-* (od *ghrdhi-)* i onda je sve u redu. Gubitak inicijalskog *h*, koje je i kod rimske gospode, školovane u Atini, gde su se isticali dasyntikoi, imalo labavu artikulaciju, iste je prirode kao u *anser* i *er*. Da se ovde ne radi o nekoj vulgarnoj ili seljačkoj latinštini, kao što se to obično kaže u etimološkim priručnicima, pokazuje docnije *herus* nasuprot klasičnom *erus*.

Možda bi ipak na osnovu sportskog termina *arena* (od starijeg *hasena)* došao u obzir etrurski izvor, budući da etrursko *Curtun* odgovara minojskom *Gortyn*. Na takvog posrednika navodi nas arkadska dubleta *G/Kortynios*, koja nam dozvoljava da za dolat. *urbs* pretpostavimo starije *hurthi-* u nekom govoru indoevropskih Pelasta, budući da u etrurskom pored toponima *Curtun Cortōna* imamo već pomenuti apelativ indoevropskog porekla *spur špur* (od starijeg *sporo* ~ polis). Takvu aspiraciju bezvučnog guturala koju možemo samo naslućivati za dolat. *hurthi-* imamo dokumentovanu na Siciliji *(K/h/alandros)*, i, što je naročito važno, u samom minojskom Gortinu: *k(h)onnos* »posuda«. U obema tim oblastima imamo pouzdanih tragova indoevropskih Pelasta. Stoga je prilično verovatno da izvor dolatinskog imena večnog grada, koji je imao i svoje tajno ime, treba tražiti kod latinskih Venetulani ili kod Rutula čiji se glavni grad zove Ardea. Za Venetulane sa razlogom naslućujemo da su u vezi sa jadranskim i centralnobalkanskim Venetima.

Izlazi da je Meilletovo shvatanje o stranom poreklu termina *urbs* prilično osnovano. Tako bismo pored etrurske *Cortone*, minojskog *Gortyna*, arkadskog *G/Kortys* i makedonske *Gortynie* imali frigij. *Gordion* i složeno *Mane-gordum*. Ovaj poslednji toponim beleži tako najbolji rukopis *Itinerarium Antonini*. Ali ima isto tako dobrih rukopisa sa grafijom *-zordum*. Kretschmer (Einleit. 231) koji ne zna za ruske pojave gorod ogorod i zorod ozorod, razume se da nije mogao naći izlaza iz tih dveju grafija ili bolje rečeno sinonima, koji se zbog ruske i litavske paralele ne može smatrati specifično frigijanskim. Fantastična je upornost u Klugeovu Rečniku[12] kojom se još uvek održava tradicionalna predrasuda o germanskom poreklu baltskoslovenske grupe *garda grad*. Zbog te upornosti najnoviji redaktor tog rečnika A. Götze mora da izjavi sledeće: alb. *garth-di* »Hecke«, phryg. *Mane-gordum* »Manesstadt« jüngere Entlehnung aus dem Slav. I kada ne bi bilo Hesilijeve glose *kerta* »grad« (apud Armenios) moramo priznati pravilnost Kretschmerove interpretacije *Mane-gordum* »Manesov grad«.

Sve to znači da u klasičnom balkansko-anadolskom prostoru moramo računati sa postojanjem u društveno-ekonomskom pogledu vrlo važnog indoevropskog termina *ghordho- grad*. S druge strane taj termin za oznaku trajnog naselja nigde nije u tolikoj meri raširen kao kod slovenskih plemena. I treće, a to je najvažnije, taj termin ne obeležava to naselje kao utvrđenje okruženo kamenim zidom nego kao koljem i gredama obezbeđen prostor. U ilirskoj oblasti mi imamo dosta gradišta

sa vidnim ostacima kamenog zida. Ta vrsta zaštite pripada mediteranskoj kamenoj civilizaciji, dok je za pontsko-karpatsku civilizaciju i susedne oblasti karakterističan Herodotov polis xylinē. To znači da pojavu ovoga termina na minojskom Kritu i u doklasičnom balkansko-anadolskom prostoru moramo smatrati karakterističnom svojinom onih indoevropskih plemena koja dolaze iz Podunavlja i pontskog zaleđa na Mediteran.

Budući da se posle definitivnog doseljenja grčkih plemena na Krit i na balkanski jug, koje je završeno najdocnije početkom X v. st. e., ne zna za bilo kakvo doseljavanje bilo kojeg indoevropskog plemena, znači da toponomastička grupa *g/kort-* na Kritu i u Arkadiji mora pripadati onim Indoevropljanima koji su pre Ahajaca krenuli iz Podunavlja na Mediteran. Fonetske promene koje su uočljive kod ove grupe jasno pokazuju da ti toponimi ne mogu pripadati nijednom grčkom plemenu.

Na minojskom Kritu, gde se nalazi najjužniji član toponomastičke grupe *ghordho-* »grad« imamo na istoku, kako se kaže u Odiseji (19. 175) »divne Pelazge« a na zapadu Kidonce čije se ime javlja i u obliku *Kydoniātai*. Ovaj etnikon pretpostavlja toponim *Kydonia* a obrazovan je pomoću poznatog ilirskog formativa (isp. *Autariātai*, *Spartiātai*, *Bathiātaj*, *Daisitiātai*, v. KRAHE *Die alten balkanill. geogr. Namen*, 62). Mesto homerskog i literarnog imena *Pelazgoi* treba uzeti na terenu dokumentovano ime *Pelastai*, kako ih zove Homerov sholijast. *Palaistai*, koji su sedeli u Epiru, dali su, kako je poznato, ime Palestini, gde se javljaju pod imenom *Pilištim* ili *Prst*, prema misirskim spomenicima (v. KRETSCHMER, *Glotta*, XXXI, 6). Ovi Pelasti kreću iz Epira preko Peloponeza i Krita prema feničkom primorju. Ovo treba imati na umu da bi se razumela pojava »feničkog« termina *kart* »grad« od kojeg polazi Trombetti, kako smo videli ranije.

Kako se kidonsko ime ne javlja samo na Kritu i na balkanskom Jugu nego i u severno-aigajskoj oblasti, moramo se složiti sa Fickom i Kretschmerom da i to pleme pripada grupi indoevropskih Pelasta, prema našoj terminologiji, ili, prema njihovoj terminologiji, onoj indoevropskoj grupi koju osim ilirskih i tračkih plemena čine i Frigijanci. Tragovi ovih Frigijanaca ne javljaju se samo u Anadolu i u centralnom Balkanu, nego možda čak i u današnjoj Češkoj, kako to zaključuje Kretschmer, na osnovu toponima *Phrou(r)gisatis*, koji Ptolemej beleži u Germania Magna. Razume se da su se ovi Ptolemejevi »Frigi« zbog pozne dokumentacije mogli tamo doseliti sa juga. U svakom slučaju pada u oči da se ovi »Frigi« kreću prema jugu istim putevima kao i Kretschmerovi Raeti odnosno Tirseno-Pelazgi t. j. jadranskim i dunavskim putem.

Vezama između Frigijanaca i Kidonaca, koje su utvrdili Fick i Kretschmer, treba dodati toponim *Gortyn* i oronim *Ida*. Kako su Frigijanci prema opštem shvatanju, došli u Anadol iz centralnog Balkana, vrlo je verovatno da se i makedonski toponim *Gortynia* mora staviti na

njihov račun budući da i u Anadolu imamo toponime *Gordion* i *Manegordon*. Za toponim *G/Kortys* u centralnom Peloponezu smemo sa istih razloga zaključiti da spada u neretke tragove koje su ostavili Kidonci odnosno Pelasti. Najzad i Hesihijeva glosa *kerta* »grad« pripada nekom govoru anadolskih Indoevropljana a ne upravo jermenskim Indoevropljanima, iako ove Herodot smatra frigijanskim kolonistima. Ako je seoba ahajskih i ostalih grčkih plemena prema balkanskom jugu započela najdocnije već u XVI. v. st. e., kako to većina stručnjaka misli, onda su ovi dogrčki Indoevropljani na Kritu i na Peloponezu morali biti na mestu i dočekati ahajske koloniste kao starinci. To će se bolje i pouzdanije moći videti tek kada mognemo bez preteranih kombinacija i komplikacija da čitamo *scripta minoa* sa Krita i iz Mesenije. Dotle se moramo zadovoljiti glosama i imenima. Ovim drugim samo pod uslovom da nam je od ranije poznato njihovo pravo značenje.

Upravo je takav slučaj sa leksičkom grupom *g/kord/t*, koja je ostavila traga i na minojskom Kritu, i, što je naročito važno, ne samo u toponimu *Gortyns*. Fick *(Vorgr. Ortsnamen*, 21) smatra, doduše, da su *Gortyn* osnovali Pelazgi, koji su isto tako dali ime arkadskom toponimu *G/Kortys* i pelagonskoj *Gortiniji*. On to čini stoga što nas Stefan Vizantinac s. *Gortyn* obaveštava da se kritski *Gortyn* zvao najpre *Lārissa* pa zatim *Krēmnia*, dok mu je najstarije ime bilo *Hellotis* (isp. dodonske *Helloi)*. Možda se radi o povezanim naseljima sa raznim imenima, pri čemu su tokom istorije pojedina naselja igrala važniju ulogu. Sam toponim *Larisa* ne bi bio dovoljan razlog da Pelazge smatramo isključivim osnivačima tog grada. Ali ako je verovati geografu Strabonu da se sve balkansko-anadolske Larise nalaze u ravnici, zbog čega je teško prihvatiti Fickovu interpretaciju da se gortinska *citadella* zvala *Larisa*, onda je ovaj značajni toponim po svoj prilici u vezi sa Hesihijevom glosom *lōrymnon* »najdonji«. Na taj način dobijamo specifično indoevropsku vokalsku alternaciju *ā/ō*, pa bi se na osnovu Strabonova iskaza obe ove apofonske i morfološke varijante heteroklitskog tipa *n/r* (isp. *dōnum* prema *dōron)* bez ikakvih teškoća mogle identifikovati sa lat. *planus* i nem. *Flur*. Gubitak inicijalskog labijala u dogrčkim koradikalima svakako je iste prirode kao i u jermenskom i u irskom *lár* (od starijeg *plāro-)*. Mislim da je time pripadnost ovog toponima dovoljno objašnjena.

U pogledu toponima *Gortyns*, kako se zvao najmoćniji grad na južnom centralnom Kritu, nije potrebno gubiti reči posle svega što je napred izloženo. Ali toponim *Krēmnia* koji daje Stefan Vizantinac i kome Fick ne poklanja nikakve pažnje, kao da protivreči datom tumačenju toponima *Larisa*, ako se radi o istom lokalitetu. U ovom slučaju dovoljno je pomenuti terenske termine *visoravan*, *Hochebene* i *plateau*. Protiv ovih semantičkih paralela govorio bi ipak toponim *Krēmnia*, ako ga smatramo derivatom od idioglotskog grčkog *krēmnos* »strmen«. Ali ovaj grčki terenski termin oko čije etimologije muku muče stručnjaci (v. etimološke priručnike) treba izvoditi od starijeg oblika *qrād-mos*

i pridružiti dobro poznatoj grčkoj leksičkoj grupi *kordax kradaō*. Semantičku evoluciju u ovom slučaju lepo ilustruju klasične paralele kao grčko *thrōskō thrōsmos* »strmen« i lat. *salio saltus*. Promenu konsonantske grupe *dm*>*mn* vidimo u imenima *Memnon, Agamemnon* (<starijeg *Medmon)* i u kompozitu *Mesomnē* od starijeg *Meso-dme*. Što je još lepše istu promenu imamo i na samom Kritu gde se javlja oblik *mnōā* nasuprot grč. *dmōs*, čije poreklo Hofmann smatra aloglotskim dok se Chantraine na kraju krajeva zadovoljava sa dva upitnika. To znači da toponim *Krēmnia* možemo sasvim mirno izvoditi od starijeg *Kradmia*. Ovakva odstupanja i na dorskom Kritu postaju shvatljiva samo u slučaju aloglotskog porekla, pri čemu se treba setiti aloglotskih imena kao *Lēda, Kybēbā* itd. o kojima je bilo ranije govora.

Pre nego nastavimo moramo povodom našeg tumačenja idioglotskog grčkog terenskog termina *krēmnos*, koji pokazuje istu intonaciju kao sinonim *thrōsmos*, i postavljene veze sa *kordax, kradaō*, ukazati na potpunu istovetnost apofonskih baza *kord/krad-* koja je savršeno iste prirode kao kod *voldh/vladh-* odnosno *vlada lada* ili lat. *procella clādēs* Mislim da nije suvišan makar i naknadan primer više za napred iznesено tumačenje anadolskog društveno-političkog termina *lada* »gospođa, žena«, koji se bukvalno i sadržajno potpuno poklapa sa dubrovačkim terminom *lada* i *vladika*.

Varijanta *Krēmnia*, koju je Stefan Vizantinac verovatno uzeo iz nekog pesničkog dela, jer je poznato u kolikoj je meri učena aleksandriska poezija izvlačila na svetlost arhaična i legendarna imena, odnosi se prema Hesihijevoj glosi, doduše nešto koruptnoj ali ipak dovoljno jasnoj, *Kartemnidai* (mesto *-es)* »Gortynii« isto onako kao što se tehnički termin u dolatinskoj redakciji javlja kao *carpisclum* (od starijeg *carpist(r)-)* nasuprot dogrč. *krēpida*. I bez obzira na sufiksalno-*st* u lat. tuđici, koja svakako ukazuje na ilirski izvor ili ilirskog posrednika, likvidska metateza zapaža se i u doklasičnom paru *kirkos krikos circus*. Vrlo je verovatno da će Vetter imati prava kad ovu metatezu smatra osobinom ilirske fonetike. Na to ukazuju u prvom redu varijante Asklepijeva imena, kod kojih se javlja čak i polnoglasje ali i likvida+dugi vokal, a zatim i pojava istog takvog fonetskog procesa kod slovenskih Indoevropljana, najbližih suseda ilirskih Indoevropljana. Ovo svakako može da baci novu svetlost na poreklo metateze u slovenskoj fonetici.

Iz Hesihijeve glose *Kartemnidai* i varijante *Krēmnia*, koja nam je sačuvana kod Stefana Vizantinca, izlazi sasvim jasno da pored oblika *Gortyn* na minojskom Kritu moramo računati sa manje poznatom dubletom *kard/t-*. Njeno značenje može biti, razume se, samo ono koje beleži Hesihije s. *kerta* »grad« i koje nalazimo u feničkom *Kart-hadušat* »Urbs Nova«. Kako su kidonski Indoevropljani povezani sa tračkim i frigijanskim Indoevropljanima. treba ovamo pridružiti i toponim *Kardia* na tračkom Hersonesu. Očigledno je da ovaj toponim ne može imati nikakve veze sa homofonim grčkim apelativom, koji se javlja i u homerskoj dubleti *kradia* »srce«. Na isti zaključak nas navodi i Hesihijeva

glosa *Kardiānoi* kojom su balkanski Skiti zvali grčke gradske stanovnike. Adaptacija guturalnog inicijala može se staviti samo na konto grčkog posrednika, pa bi tako originalan oblik glasio *Gardiānoi*. To se od glasa do glasa i sadržinski poklapa sa našim pluralom *građani* odnosno *graždani* od starijeg *gardiānoi*. Time je kritska varijanta *Krēmnia* (od starijeg *Kard-mia)* dobila svoju istočno-balkansku verifikaciju. Sufiksalni elemenat u varijanti *Kard-m-ia* treba tumačiti na isti način kao u varijantama derivatskog tipa kod fitonima *daukhna* i *daukhmos* nasuprot kritskom *daukos* »Daucus carota« (od starijeg *dhousos* »mirisan«).

Svi dosadašnji stručnjaci, među kojima Fick i Kretschmer, pri tumačenju minojskog toponima *Gortyns*, etrurskog *Curtun* i njihovih balkansko-anadolskih srodnika, nisu se koristili, a možda nisu ni zapazili, značajne Hesihijeve glose *Kartemnidai* »Gortinjani«. Stoga su njihova tumačenja i ostala fragmentarna i nedovršena. Zbog likvidske metateze *kart/kred-* ne preostaje nam ništa drugo nego da i ime samog ostrva, *Krēta* identifikujemo sa tim osnovnim elementom toponima *kart-/gort-*. Ostrvo je već u najstarije doba dobilo svoje ime prema najvažnijem gradu, isto onako kao što su docnije Mlečići zamenili tradicionalno ime prema gradu Kandiji i ostrvo prozvali Kandion.

Hesihijeva glosa *Kartemnid(ai)* pruža nam ne samo varijantu toponima *Gort-yn*, nego svojim sufiksalnim elementom *-mn*, koji smo već utvrdili u etrurskim imenima *Veltumna*, *Vortumnus* i koji se javlja i kod hetskih Indoevropljana kao i kod ilirskih (isp. *Bersumno* pored *Birziminium)* otkriva svoje indoevropsko poreklo. Ovaj sufiks za određivanje konkretne geografske i logičke pripadnosti ne može biti mediteranski jer ga nalazimo u grčkom *prymnos* i u staroind. *nimnah* i *diymna*. Za visoku starost i ugled lokaliteta *Gort/Kart-* govori i kultska legenda sa samog Krita po kojoj je Zevs svoju hierogamiju sa Evropom proveo pod gortinskim platanom (v. THEOPHR. *hist. plant.*, I, 9, 5 i CH. PICARD, *Les religions préhelléniques*, II 9). Našem tumačenju imena ostrva na osnovu najuglednijeg toponima ne protivi se ni Hesihijeva glosa *kartēn (tēn boun)* kako su Krētes zvali kravu i roba (oiketēs), budući da se obe ove semantičke varijante odnose s jedne strane na glavno teriomorfno božanstvo koje je dominiralo celokupnom kritskom oblasti, a sa druge strane na podjarmljene Eteokrete. To znači da su Krićani izrazom *kartas* obeležavali ne samo Krićanku kao kravu nego i Krićanina kao roba. Razume se da ovakva semantička evolucija pretpostavlja duži vremenski period, jer su se eteokretski dogrčki govori, kako je poznato, održali sve do u istorisko doba. U svakom slučaju Hesihijeva glosa *kartēn* i pored svog osobitog završetka potvrđuje važnost glose *Kartemnidai* i pokazuje da je konsonantska osnova *Krēs* »Krićanin« doista postala od starijega *Kart-* i to takvom metatezom koja u tom obliku nije svojstvena grčkoj fonetici nego isključivo fonetici dogrčkih Indoevropljana.

Etnikon *Krēs* i *Krēssa* pokazuje u svim grčkim dijalektima kao i samo ime ostrva *Krētē* isti onaj vokal posle *r* kao i aloglotsko *krēpis* nasuprot

dolakonskom *arpis* sačuvanom kod Hesihija. To je već istakao i Herwerden *(Lex Gr. Suppl. et Dial.* s. v. *Krētē):* Krētē et cognata vocabula in omni dialecto servat priorem vocalem. Svi ovi primeri kao *Lēda, Kybēbā, krēpis, Krētā* pokazuju prvo, da Kretschmerov postupak pri objašnjenju apelativa *lāda* nije bio pravilan već stoga što nije obuhvatio sve očigledne dogrčke slučajeve; i drugo, da je promena *ā/e* starija od atičko-jonske zajednice i da potiče iz govora dogrčkih Pelasta ili Pelazga, kako se oni obično i manje tačno nazivaju. Konsonantska osnova *krēs* (od starijeg *kraet-s)* potseća na heteroklitske slučajeve kao *Dax* pored poznatijeg *Dakos,* gde se radi o razumljivom skraćivanju antroponima kod kojih se po pravilu radi o čestoj upotrebi. Na samom Kritu, kako pokazuju natpisi, ime *Krēs* ima nacionalni smisao a *Kretaieus* geografski. Ta se razlika javlja docnije i kod istoričara Polibija.

Za iznesenu interpretaciju imena *Gortyns, Kardia* i *Kardianoi* govori dovoljno rečito i manje poznati oblik tog istog toponima koji glasi *Kardiopolis* (isp. PAPE-BENSELER[3] s. *Kardia* gde se već pomišlja na skitsko poreklo samog toponima). Kako se ova miletska kolonija, po svoj prilici s kraja VIII v. st. e., nalazila na važnom saobraćajnom čvoru tračkog Hersonesa (današnji Galipolj), gde su stanovali Bisalti, sasvim je osnovana kombinacija sa starijim imenom Helesponta koje glasi *Borysthenēs.* Ovo je ime daljim prodiranjem grčkih kolonista u pontsku oblast preneseno na istoimenu njihovu koloniju na ušću Dnjepra koji je, prema tome, i sam dobio to isto ime. To znači da oba ova geografska termina *Kardia* i *Borysthenēs,* koja se nalaze u neposrednoj blizini, moramo tretirati u smislu Hesihijeve interpretacije koju prihvataju Pape-Benseler. Stoga u složenom toponimu *Kardiopolis* treba gledati isti slučaj tautološkog kompozita kao u savremenim italijanskim geografskim imenima *Lingua-Glossa* i *Mon(te)-Gibello.* Istovetni su primeri koje pruža naš savremeni jezik: *papir-ćage, dževiz-orah* i *lejluk* (Löhnung+ajluk). Da se u ovakvim slučajevima po pravilu radi o interpretaciji jednog i to obično starijeg dela složenice, pokazuju nemački tautološki kompoziti: *Sauerampfer* i *Windhund* t. j. canis leporarius venetus koji se zove i Pommer »Pomeranac«, odnosno ruski hrt.

Tobož složeno ime *Borysthenēs* koje su Grci preudesili prema svojim imenima Eurysthenēs, Demosthenēs itd. doveo sam već ranije u vezu sa našim termino *brz(d)ica* i litavskim pridevom *burždùs* i *bruzdùs* »hitar«, budući da je u oba slučaja, u Helespontu i na Dnjepru, onomasiološki momenat lako uočljiv: radi se o brzoj struji, naročito u Dardanelima koja prodire sa hladnog Ponta prema toplijem Mediteranu. Prema tome hidronim *Borysthenēs* koji je svakako za grčko uho histerogen prema Helespontu nije složeno ime, nego je, vrlo verovatno, u samom originalu bio derivat sa nazalnim formativom.

Oba ova negrčka imena, *Borysthenēs* i *Kardia* odnosno *Kardiopolis,* i bez obzira na koje i na kakve Skite misli Hesihijeva interpretacija, potvrđuju onu činjenicu, za koju znamo iz jednog fragmenta pesnika Alkaja, koji je delovao u drugoj polovini VII v. st. e. Ovaj liričar zna

za naročitu vrstu skitske obuće koju zove *skythikai* (sc. *krēpides*), a nepun vek docnije pesnik Anakreont ima već frazu skythisti pinein. Iz ovih filoloških sitnica možemo prilično pouzdano zaključiti da su grčki kolonisti na Pontu već od početka VII v. dobro poznavali etničku situaciju na zapadnom pontskom primorju. Dok su za Hesioda i pesnika Ilijade ovi varvari bili idealizovani galaktophagoi i galaktopotai »*molokani*«, dotle se već u VI veku opaža uticaj trgovine vinom iz oblasti južno od Dunava. Zbog osetskog *sanaptin* i »tračkog« *sanapai* »pijanice« vrlo je verovatno da je u donjem Podunavlju stariji od vinopije onaj koji se opijao dimom konopljinih semenki. Idealizovanu sliku stanovnika te oblasti sačuvala je legenda o Ripajskim planinama koju najpre beleži pesnik Alkman iz lidijanskog Sardisa, važan za istoriju grčke lirike i muzike.

I u geografskom terminu *Rhipaia orē* treba tražiti isti pokušaj interpretacije kao u *Kardiopolis, lingua-Glossa, Mon(te)-Gibello* itd., budući da se aloglotsko *Rhipai* ili *Argippai*, kako to ime glasi kod Herodota, ne može lako odvojiti od slov. termina *chribŭ* »planina«. Kolebanja u pogledu artikulacije labijala sasvim su razumljiva u miksoglotskoj fonetici (isp. *kannap/bis* »konoplja«). Najzad ne smemo zaboraviti da u jonskoj kolonizaciji Ponta, naročito u miletskim ekspedicijama učestvuju i varvari, Karci i Tirseni koji bolje poznaju teren od samih Grka, i koji su, kako je to pokazalo lidijansko ime boga Hermesa, imali već ranije, pre miletskih kolonista, intenzivne trgovačke veze sa zapadnim i severnim crnomorskim zaleđem. U tom smislu treba shvatiti i interpretatio romana za etrursko *flexe/untes* koja glasi celeres. Ako prihvatimo kao tačnu latinsku interpretaciju ovog društveno-političkog termina, koji beleži i Hesihije, *onda nam se ne samo zbog sazvučnosti* nego i zbog onomasiološkog momenta nameće kao najbliža veza sa tuđicom *ploxe/inum* »coffre de voiture«. Meringer (KZ XL, 229) je sa dovoljno razloga ovu vrstu kola izdvojio iz poznate grupe keltsko-latinskih naziva za prevozna sredstva i kao idioglotski derivat doveo u vezu sa *plecto* objasnivši ga kao »geflochtener Wagenkorb« prema koradikalnom ruskom *pletenica* koje označava i vrstu kola. Ernout-Meillet (Rečnik s. *ploxenum)* pomišljaju na vezu sa aloglotskim sinonimom *plōstrum* odnosno *plaustrum*, pri čemu nije lako objasniti sredstvima italske fonetike razliku između *ks* i *st* iako se pojava likvide posle st može lako objasniti kao sekundarna. To pokazuju dublete *genist(r)a, mediast(r)inus, catast(r)a* i dr. Ali u grčkoj miksoglotiji ima primera za smenu grupa *ks* i *st* jer tu nalazimo varijante *ixalē* pored *isthlē, isklaí, isthelā*. Držeći se semantičke paralele koju nam pruža latinska leksička grupa *curro-currus* i aloglotski termin *flexuntes* »celeres« ima sve uslove za vezu sa terminom *ploxe/inum* ali u daleko manjoj meri sa *plōstrum*. Suprotno Kvintilijanu obaveštava nas Verije Flak, koji je bez sumnje stariji i pouzdaniji svedok, sledećim rečima (P. F. 260 L): ploxinum appellari ait Catullus capsum capsamve. Ova interpretacija ubeđuje nas očigledno još više da je postavljena veza sa grupom *pelq-* »motati, viti«

dovoljno ubedljiva i kada ne bi bilo semantičke paralele koju nam pruža keltsko- latinska grupa *benna combenno* i hom. tuđica *peirintha* »panier d'osier qu'on adaptait à un char«. Iako Chantraine zbog sufiksalnog elementa *-nth-* ovoj homerskoj tuđici pripisuje mediteransko poreklo za koje bi govorila i lat. tuđica *pīlentum* »char suspendu, voiture pour les dames romaines« pouzdana je kao semantička paralela kako se to vidi iz Ebelingova opisa: arca e viminibus confecta quae imponitur currui recipiendis iis quae vehuntur s. hominibus s. rebus. Zbog ove podudarnosti koja je i realna i formalna, lat. tuđica *pilentum* ne može se lako odvojiti od hom. *peirintha*, pa je prema tome keltsko ili ibersko poreklo latinske tuđice prilično neubedljivo.

U pogledu morfološke strane aloglotske grupe *ploxenum flexuntes* (njegov singular prema Hesihiju možda je glasio u tirsenskom *phlexentieus* sa očiglednom sufiksalnom hipertrofijom svojstvenom tirsenskom rečniku) jasan je nazalni karakter sufiksalnog elementa, kojim je obrazovana derivatska osnova. Isti takav nazalni formativ kod derivata imamo i u hidronimu *Borysthenēs*, koji nije zabeležen samo za donji tok Dnjepra nego i za legendarni Helespont, kako nas obaveštava Hesihije. Budući da se kod oba ova hidronima radi o brzacima, odnosno brzdicama, izazvanim ne samo geomorfološkim uslovima nego i jakim strujama između hladnog Ponta i toplijeg Mediterana, taj se geografski naziv može sa dovoljno razloga identifikovati sa našim terminom *brzdica* (v. Trautmannov Rečnik 40 i baltske dublete *burzdu bruzdu*). Sa slovenskog gledišta može se prema tome postaviti sledeća proporcija *»mlad : mladica : Mladen – brz : brzdica : Borysthenēs«*. Na osnovu ove proporcije čija je dokazna moć verovatno ubedljivija no Vasmerova konstrukcija nekog staroiranskog kompozita kulturno-istoriske i etnolingvističke veze između padske doline i pontsko-podunavske oblasti postaju još uočljivije, pogotovo kada se setimo Herodotove informacije o kretanju siginskih trgovaca oružjem u prostoru između zapadnog Ponta i ligurskih naselja u oblasti gornjeg Pada. Na te istočno-balkanske i severno-apeninske veze upućuje nas i stari podatak o osnivanju naselja *Pisae* u pograničnoj ligursko-etrurskoj oblasti (v. NORDEN, *Alt-Germanien*, 287). To se naselje ranije zvalo *Teuta* koje da su osnovali Teutani »graeca gens« i u kojem su, kako kaže Dionisije iz Halikarnasa (I, 20, 5) stanovali u simbiozi Aborigines pored Pelazgoi. Već je rečeno da se ti Pelazgi zovu zapravo Pelasti, pa u tom smislu treba razumeti vest da su Teutani »graeca gens« (isp. hom. patronimik Pelazga *Teutamidas* i centralno-balkanska dogrčka mitska imena *Oteudanos* i *Eteudaniskos*). Kako smo već videli društveno-ekonomski termin *ghordho* »grad« dokumentovan je ne samo u balkansko-anadolskom prostoru nego i kod apeninskih Tirsena odnosno Etruraca. Stoga nije čudo što se ligursko ime Pada javlja kod Hesihija u obliku *Be-denkos* (mesto pogrešnog *Beleekos*) nasuprot Plinijevu *Bodincus*. Obe ove klasične dublete ilustruju prelaz *e/i* u padskom terminu *ploxenum ploxinum* mada je ta promena poznata i u italskim dijalektima. Stoga mi se čini da ćemo

najlakše zadovoljiti oba termina i u pogledu fonetike kao u pogledu značenja, ako računamo sa prvobitnim prostim bezvučnim inicijalom, koji je potvrđen terminom *ploxe/inum*. To bi značilo da za etrurski oblik moramo uzeti u obzir prelaz *p/ph*, kao što je to utvrđeno u grupama *pala palātum*, *fala faladum*, *persona fersu* itd. Samo pak značenje društveno-vojničkog termina *flexuntes* utvrđuje, kako smo već videli, interpretatio romana koja glasi *celeres*.

Na osnovu svega toga zaključujem da je *ploxe/inum* kao i *flexuntes* u pogledu radikalnog elementa u apofonskom odnosu prema staroslov. *plachŭ* (od starijega *polqso-*, a ne od *polso-*, kako misle Walde-Pokorny, II, 52) »brz, nagao, lakomislen, vagus, vacillans, timidus« i *plahovit* »praeceps«. Leksemski minimum *pelq-/pleq-* »motati, gibati« javlja se u grč. *plecō*, lat. *plecto* i bez dentala *duplex* itd. kao i u staroind. *práśnaḥ* »koš, pleter« sa palatalnim *guturalom nasuprot* velarnom *u* slov. *plachŭ*. Ovamo spada i grčka grupa *amplakiskō* »grešiti«, *amplakōn*, *a(m)plakēma* »greška« itd. u kojoj se javljaju i oblici sa sekundarnim *b* mesto *p*, očigledno pod uticajem sinonimne grupe *amblys*, *blax*, *blakeuō*. U tom smislu bi trebalo ispraviti neubedljiva domišljanja u etimološkim priručnicima, gde se poteže *ambliskō* »pobaciti«. Semantička evolucija ove leksičke grupe, ili, bolje rečeno, prelaz iz konkretne u moralnu oblast u dovoljnoj meri ilustruju latinsko-slovenski koradikali *vyna nevyn vitium* čija je pripadnost grupi *viti* savijati očigledna (isp. i naš izraz *smotan*). Najzad ako se i u koradikalu *ploxe/inum* traži prvobitna, konkretna semantička jezgra »motati, plesti« i odbaci se paralela sa lat. *curro currus*, ipak ostaje sasvim nepovređena povezanost ovih koradikalnih derivata, budući da keltski termin *benna* (od *bhendh-na*) »zweirädiger Wagen mit geflochtenem Korb« pripada grupi koju čine nem. *binden*, lat. *offendimentum*, grč. *pentheros* »tast« i litav. *beñdras* »zajedno«. Jasna je u svakom slučaju fonetska činjenica da padski (ligurski ili venetski?) tehnički termin *ploxe/inum* zbog svog labijalnog inicijala ne može pripadati nikakvom keltskom dijalektu.

U pogledu sufiksalnog elementa koji se nalazi kod termina *flexuntes*, *phleksentiēs* treba najpre ukazati na toponim *Vei* i njegove stanovnike *Veientes*, kao i na dogrčke toponime *Abai*, *Kyrba* i stanovnike *Abantes*, *Kyrbantes*. U poslednje vreme Kretschmer (Anz. Akk. Wien 1951 Hethitische Relikte im kleinasiatischen Griechisch) sa razlogom poredi ne samo hetska obrazovanja kao elant »darovi« nego i slovenska kao rusko *teljata* (od starijeg *telentā*) pored našeg novijeg telad. Znači da se ovaj tirsensko-etrurski formativ javlja u istoj funkciji već u protoslovenskom.

Pre nego završimo kritske dublete *Gort-/Kart/d-*, potrebno je reći još reč dve o leksičkoj grupi *ghordh-/ghrondh-* »greda, grad«. Mislim na sazvučnu grupu dokumentovanu u lat. *crātes*, nem. *Hürde*, staroprus. *corto* »*ograda*« i grč. *kyrtia* »plot«, koja se već i stoga mora uzeti u obzir što se i kod nje javlja nazalizovan oblik leksemskog minimuma. To pokazuje naše *krut* (od starijeg *kronto-*). Onim stručnjacima koji

zastupaju gledište o nekoj starijoj jezičkoj zajednici semitskih i indoevropskih plemena, znatna podudarnost, fonetska i sadržinska, između grupe *qert-/qrent-* i *gherdh-/ghrendh-* pružala bi prilično jak dokaz. Drugi se u ovom slučaju ispomažu varijacijom determinativa *t/dh* kao što je to n. pr. slučaj u lat. *lateo*, grč. *lanthanō*, pa stoga pretpostavljaju dva razna leksemska minimuma *qer-* i *gher-* sa semantičkom jezgrom »motam«. U svakom slučaju mi moramo, kao što je to istakao Trubeckoj računati za najstariju indoevropsku epohu i sa konsonantskim a ne samo sa vokalskim alternacijama. Ipak u ovom konkretnom slučaju imamo pred sobom nesumnjiv nazalni infiks koji po pravilu povlači sonorizaciju. Tako je od starijeg *qert-* moglo postati ne samo *krent/d-* nego i *ghrendh-*, gde je aspiraciju inicijala izazvao kontakt sa *r*. Takvo dejstvo glasa koji obeležava littera canina poznato je i iz grčke fonetike i ortografije. Prema tome ako prihvatimo zajednički arhetip za oba leksemska minimuma *qer(en)t-* i *gher(en)dh-* ne smemo pustiti iz vida semantičku stranu, koja nas primorava da slov. *grad žrd* i *greda* shvatimo, kako smo već istakli, kao »debela motka, kruta greda i sve konstrukcije od nje«. Latinski koradikal *crātēs* sa svojim dugim vokalom koji pokazuje i u ovom slučaju smenu »lake« i »teške« baze (isp. grč. *kartallos*) govori za relativnu starinu neaspiratskog leksemskog minimuma a to znači da je oblik *gherdh-/ghrendh-* hiserogen. Ali i bez obzira na tu eventualnu istovetnost leksemskog arhetipa čije su varijante neizvesnog porekla jer moramo računati i sa emfazom i sa promenom intonacije, lat. *crātēs* nasuprot grč. *kartallos* pruža još jedan dokaz za naše izvođenje doklasičnog društveno-političkog termina *lada* od starijeg *vlādhā*.

Pošto smo pretresli kritske tragove kidonskih Indoevropljana, moramo zbog njihove veze sa Frigima i Tračanima pogledati da li na severnom Balkanu postoji još neki izraz za društveno-ekonomski pojam »grad«. Pritom nas naročito interesuje onomasiologija jer nam jedino ona pruža mogućnost za objašnjenje da li je termin nastao pod mediteranskim uslovima ili se radi o takvom izrazu koji više odgovara Podunavlju. Ne smemo pritom zaboraviti da je i termin *ghordho-* iako mu je onomasiološki momenat sasvim obezbeđen koradikalnim *žrd*, ipak tokom evolucije u novoj oblasti mogao sasvim lepo da obeležava i grad sa kamenim zidovima. Na to nas upućuje grčka grupa *haimos* »čestar« i *haimasia* »živica > ograda > kameni zid«, a naročito *murus gallicus* koji obeležava kameni suvozid učvršćen gredama. Kao tračke termine za trajno naselje beleže već antički leksikografi izraze *bria* i *d/leba*. Za prvi termin, koji je dokumentovan i u složenicama Selymbria, Polthymbria, Mencbria i Bolbebria, kaže Hesihijev izvor da je seosko naselje. Kod istog leksikografa drugi termin beleži se sa kratkim osnovnim vokalom. Međutim, iz složenog toponima *Pulpudeva* »Philippopolis«, kome odgovara današnji Plovdiv, vidimo sasvim pouzdano da se radi o dugom vokalu.

Na takav dugi vokal upućuju nas oni složeni dački toponimi kod kojih drugi deo glasi *dē/ava* (v. SCHRADER-NEHRING, *Reallex.* I, 183 i JOKL u Ebertovu *Reallex. d. Vorgeschichte* s. *Thraker*). U ovome dačko-tračkom terminu za trajnije naselje očigledno se radi o istom derivatu kao što je slov. *-dĕvu*, sačuvano bilo kao derivat, bilo kao drugi deo složenice: *nadev, pridev, devenica, zadevica* nasuprot slovenačkom *zadĕva* itd. Sve to spada leksemskom minimumu *dhē/dhō* »staviti« od kojeg imamo i atematsku reduplikovanu osnovu *dedmi*. Tako su postali sinonimi *nad, nada, nadežda* (isp. *o-dežda* pored *o-deća*). Morfološka proporcija za ovaj podunavsko-slovenski derivat *dĕva* (od starijega *dhevo-* odnosno *dhēvā*) mogla bi se postaviti na sledeći način: *stav, stava* odnosi se prema lat. *stamen* i grč. *stēmōn* kao *-dĕv, dĕva* prema grč. *thēmōn* »hrpa, gomila«. Ovo isto formativsko *v* ne nalazimo samo u baltsko-slovenskom, i u dačko-tračkom nego i u grčkom, kako se to sasvim lepo vidi iz Hesihijeve glose *thabakon* »sedište« (v. Walde-Pokorny, I. 827). Suprotno ovim etimolozima Reihelt ima pravo kada pojavu formativa *v* u ovoj leksičkoj grupi smatra prajezičkom (isp. *Zeus Daj* i SPECHT, *o. c.* 159). Na njegovu pojavu svakako je uticala i bliska leksička grupa *stā-* kod koje imamo *stav* i *stava*. Kako slov. *stav* ima i značenje »hrpa, naslaga« vrlo je verovatno da i tračko-slovensko *-deva* obeležava takvo naselje koje je podignuto na veštačkom bregu. Po mišljenju rumunskog arheologa Pârvana takav tip utvrđenih naselja karakterističan je za podunavske oblasti. Ako ne uzmemo u obzir taj arheološki momenat ostaje da *dheva* znači naprosto »mesto, stanište«.

Neizvesno je da li ovamo spada i toponim *Djevin*, koji se nalazi poviše Bratislave na visokom dunavskom bregu. Isto je tako neizvesna pripadnost toponomastičke grupe *t(h)ēbā/taba* koja je raširena po balkansko-anadolskom prostoru i za koju je Trombetti našao veza ne samo u Evraziji i na crnom kontinentu u bantu-govorima nego i u centralnoj Americi kod actečkih plemena. I pripadnost toponima *Lebedos Lebadeia* je neizvesna dok kritski toponim *Leben* svojim prelazom *d/l* potseća na istovetnu pojavu u tračkim dubletama *d/leba*. Od naročite je važnosti u ovom slučaju toponim *Desudava* u oblasti vardarskih Maida, budući da pretstavlja najjužniji primerak te toponomastičke grupe (v. Kretschmer, *Einleit.* 214) Isto je tako interesantan par *Assudava* i *Assuparis* nasuprot prostom imenu *Paris* i složenom ilirskom *Voltuparis*.

Zbog Pelazga važan je podatak koji nam pruža rimski antikvar Varon: nam lingua prisca et in Graecia Aeolis Boeoti sine afflatu vocant collis t(h)ebas et in Sabinis, quo e Graecia venerunt Pelasgi, etiam nunc ita dicunt, cuius vestigium in agro Sabino via Salaria non longe Re(a)te miliarius clivus cum appellatur t(h)ebae.

Fick *(o. c.* 78) odbacuje svaku vezu između ove tobož sabinske reči i poznatog bojotskog toponima, koji u svim grčkim dijalektima čuva vokalizam *e* dok se na samom terenu javlja grafija *Theiba*. Za Ficka je grupa ovih toponima (u Anadolu su tri Tebe) naprosto dogrčkog porekla. Zbog tračkog prelaza *v/b* mora se i u ovom slučaju oprezno po-

stupati u pogledu filološke tradicije i analize, makar da nas Trombetti obiljem svojih veza anadolskih i vanevropskih gotovo sasvim zbunjuje.

Za nas je u ovom slučaju potpuno dovoljno da ukažemo na karakterističnu podudarnost u ovom detalju tračkog i slovenskog rečnika, a po svoj prilici i etrurskog. Trombetti *(o. c.* 229) mišljenja je da poznati tehnički termin *tēbenna, tēbennos, tēbennis,* koji su nam sačuvali Poluks i Atenaj i koji Bücheler (Rh. Mus. XXXIX. 421) smatra latinskom tuđicom u vezi sa tobožnjim sabinskim *tēba* »breg«, pripada etrurskom rečniku, iako se tome protivi pojava zvučnog labijala. Za njega je svakako bio presudan sufiksalni elemenat *-enna,* koji je dobro poznat u etrurskom rečniku (isp. na pr. *levenna*). Budući da on pritom identifikuje etrursko + *tegb/wen* sa lat. *tegmen,* koje je koradikalno sa *toga,* izlazi da se radi u stvari o latinskoj idioglotiji. Iako su grčki leksikografi ovaj termin smatrali specifično rimskim ipak o njemu na Apeninskom Poluostrvu nema ni traga ni glasa. Razume se da se tu može raditi samo o praznini u našoj tradiciji. Ali varijante sa *m* mesto *b* i sa prostim nazalom mesto geminate tj. *temenos, temenis* pokazuju u drugom pravcu. Ove varijante su starije od Atenaja jer ih beleže Artemidor i Strabon. Njihove fonetske promene poznate su nam iz tračkog. Stoga je mnogo prostije nasuprot Büchelleru i Trombettiu pretpostaviti da su ajgajski Tirseni ovaj tekstilni termin preuzeli od Tračana i preneli ga preko Etruraca na zapad. Za takvu pretpostavku govore slovenske leksičke činjenice:*odeven, odevati se,* i litavsko *devìù* »odeven sam«. Da su klasičnim narodima dolazili i tekstilni termini sa severoistočnog Balkana i to već u V. v. st. e. dokazuju tuđice *kanap/bis, kaunax* i *kimberikos.* O ovom poslednjem biće posebno govora. Slučaj sa italskim *teb/meno-* karakterističan je u prvom redu što bukvalno odgovara baltsko-slovenskim derivatima sa istovetnim značenjem. Jasno je da se ovom semantičkom nijansom, čija je veza sa *teba* »breg« prirodno Waldeu morala biti sasvim nerazumljiva, itekako utvrđuje iznesena identifikacija dačkog i tračkog društveno-ekonomskog termina *deva* sa istovetnim slovenskim koradikalima.

6. SAMBAS. SALPINX. SUBULO. SOPILKA

Aleksandriski filolog i komentator Ilijade, Aristonik, primećuje uz 18,219 gde se pominje truba da se Homerovi junaci ne služe trubom, a iz sholija uz Likofronovu Aleksandru (250) saznajemo da su se junaci u najstarije doba služili jednom vrstom školjke zvanom *strombos,* koju pominje jambograf Arhiloh (v. Herwerdenov Rečnik s. *strombos*). Trubu su pronašli, prema antičkoj tradiciji, Tirseni ili Pelazgi sa ostrva Lemna, koji se zovu naprosto »gusari« (v. Ebeling, Lex. Homericum, II, 268) odnosno *Sinties.* Ova nas obaveštenja vode u onu balkansko-anadolsku oblast odakle dolazi Dionisov kult. Stoga je sasvim razumljivo

što nas čestiti enciklopedista Plutarh (*Mor.* 671 E) obaveštava da su se stanovnici Argosa služili u kultu malim trubama kada su prizivali boga Dionisa. Znamo i inače koliki je bio uticaj tračkih i frigijanskih Indoevropljana na muziku i pesmu kod starih Grka. Stoga je dopuštena pretpostavka ili bar radna kombinacija da se, kao i u drugim slučajevima, ime ovog muzičkog instrumenta, koji je prvobitno imao prav oblik, pokuša objasniti pomoću rečnika nekentumskih Indoevropljana, u koje su spadala tračka i frigijanska plemena.

Već se davno pošlo u tom pravcu, i termin *salpinx* povezan je za litavsku onomatopejsku reč *švilpiù* »zviždim«. Ipak Hofmann (*Et. Wb. d. Griech.* 304), koji bez razloga konstruiše stariji oblik *svalpinx* sasvim obazrivo primećuje da je ta etimološka kombinacija prilično nepouzdana, budući da su litavski koradikali možda »*jüngere Schallwörter*«. Glavni nedostatak ove tradicionalne etimologije leži u tome što ne uzima nikako u obzir antičku tradiciju koja je dovoljno jasna i precizna, pa je bez naročitih razloga ne možemo odbaciti. I sa fonetske strane stvar nije postavljena kako treba jer Ebeling izričnо primećuje da nema nikakva traga inicijalskoj grupi *sv-alping-*. Međutim i Boisacq polazeći od te pogrešne pretpostavke, kao leksemski minimum određuje *ksuelp-* (*Dict.*[4] 851), pozivajući se pritom na Zupitzu i njegov morski ornitonim anglosaks. *hwilpe*.

Razume se da ni ovo domišljanje ne rešava stvari čak ni onda kada ne bismo imali posla sa onomatopejama gde su recentne tvorevine češće nego igde. Dužni smo stoga da strogo vodimo računa ne samo o morfološkom nego i o onomasiološkom momentu. Ovo važi pogotovo za tehničke termine kakav je svakako dogrčka tuđica *salpinx*. Moramo pomenuti još jednu fonetsku nezgodu. Likvida u prvom slogu ove dogrčke tuđice može biti rezultat disimilacije nazalnog reda: *salpinx* je moglo proizaći od starijeg *sampinx*. Za takve disimilacije imamo dovoljno primera i antičkih i modernih, pa ih ne treba ni pominjati (isp. na pr. *larnax* od starijeg *narnax*). Ova fonetska mogućnost postaje gotovo sasvim verovatna kad se setimo jednog drugog tehničkog termina iz oblasti muzike. To je antroponim *Sambas* kako Alkman (frg. 104) zove nekog poznatog frulaša. Iz tog antroponima može se zaključiti sa dovoljno razloga da se njegov nosilac zove prema svojoj profesiji i svom instrumentu (isp. antroponime Gajdaš, Bubanj). Neizvesna je pripadnost antroponima *Sambaulas* koji svojim drugim delom potseća na Hermesa zvanog *Kandaulēs*. Isto tako ne bih se usudio da ovoj leksičkoj grupi pridružim i drugi tehnički termin *sambykē* jer se ovde ne radi o duvačkom instrumentu kao što je *truba* i *frula*, nego o nekoj vrsti harfe sa četiri žice. Ova rezerva je potrebna i pored toga što je dosadašnja etimološka kombinacija pomoću semitskih sredstava sasvim proizvoljna i bez ikakve realne podrške, jer jevr. šebākā »rešetka«, koliko mogu da ocenim, ne sadrži nikakav tertium comparationis u odnosu na trouglastu harfu.

Svakako da likvida u tuđici *salpinx* ne mora biti histerogena. Sufiksalni elemenat *-ing-*, koji se obično smatra dogrčkim (isp. Chantraine, *Formation*, 398 i Blumenthal, *Hesych-Studien* 37) karakterističan je za celu grupu termina koji obeležavaju muzičke instrumente: *syrinx*, *phōtinx*, *phorminx*, ali se javlja ne samo kod ostalih tehničkih termina nego i kod nekih ornitonima. Stoga se mora Chantraine potsetiti na litavske tematske derivate tipa *ragingas* i na tračko *kosingas*, koji jasno dokazuju da indoevropskoj morfologiji nije sasvim stran ovaj sufiksalni elemenat.

Ako je doista likvida u tuđici *salpinx* prvobitna onda je najbliža veza sa aloglotskim ihtionimom *sal/rpa* »Box salpa« kako čitamo u Liddel-Scott-Jonesovu Rečniku gde se davaju još varijante *salpēs*, *salpos* i, što je naročito važno *salpinx*. Isti leksikografi s. *boāx*, koje je putem kontrakcije dalo *bōx*, saopštavaju da je ta riba izjednačena sa bovidom zbog jakog zvuka koji pušta. To bi značilo da u tom pravcu treba tražiti i onomasiološki momenat za sinonim *salpinx*, ali ne mora postojati etimološka veza između grupe *salp-/sarp-* s jedne, i muzičkog instrumenta *salpinx* s druge strane, pogotovo kad ime instrumenta ne pokazuje nikakve varijacije likvida kao što je to slučaj kod ihtionima.

Interpretatio graeca ovog dogrčkog ihtionima koja glasi *bous* ili *boāx*, *box* otkriva nam istovremeno pravo značenje ihtionima *salp-/sarp-*. Ovaj ihtionim znači zapravo *vo* odnosno *rogonja* (Horntier) i pripada istoj aloglotskoj leksičkoj grupi kao i Hesihijeva glosa *sergos* »jelen«. Walde-Hofmann govore u svom Rečniku s. *cervos* i *cornu* dovoljno opširno o ovoj leksičkoj grupi čiji je guturalni inicijal dvojak, velarne i palatalne prirode. To bi značilo da se radi o istom slučaju kao što su već pomenute dublete rusko *gorod* i *zoród*, frigijansko *g/zordum*, slov. *trgam* i *trzam* te najzad slov. *kloniti sloniti*, *žut i zlato* itd. (*v.* Vaillant. *Gramm. comp. d. langues slaves*, 38, čiji se primer *laskrŭdĭ* može i drukčije tumačiti).

Dogrčke tuđice *sergos* »jelen« i *sarp-/salp-* »bous« pripadaju očigledno nekom nekentumskom dijalektu odnosno indoevropskim Pelastima. Moguća je sa formalne strane pripadnost ovoj leksičkoj grupi antroponima *Sarpēdōn* i homofonog imena nekog rta u Trakiji. Za tu mogućnost govori tradicija po kojoj Sarpedon dolazi u Likiju sa Minosova Krita, gde vlada Tauros. Kad se porede tuđice *sergo- i sarp-/salp-* nameće se sam sobom kao zajednički arhetip *kureo/koruo-* a to znači da je spirant *u* reflektovao i labijalom i guturalom.

Međutim Hesihijev izdavač M. Schmidt pročitao je, na prvi pogled sasvim pravilno, *servoi* a ne *sergoi* budući da u Hesihijevu tekstu imamo često digamu zamenjenu gamom. Ipak u ovom konkretnom slučaju možda se Schmidt i prevario. Ne toliko zbog dubleta *Brynkhos – Grynkhos* i *g/bephyra* koje očigledno ukazuju na istu miksoglotsku fonetiku kao i varijante *sergoi*, *sarpe*, *salpe*, nego zbog terionima *zorx*, *dorx*, *dorkos*, *dorkas* »srna«, dakle otprilike ista zverka kao i *sergoi*. Prema tradicionalnoj etimologiji ova poslednja leksička grupa pripada

grčkom aloglotskom rečniku i treba da potiče iz nekog keltskog izvora, gde se doista javlja u kornvalskom terionim *yorch* »srna«. Kako se ova tuđica javlja najpre kod »oca istorije« i kod Euripida, dakle sredinom V v. st. e., a docnije kod učenog Kalimaha, mora se s punim pravom postaviti pitanje kojim je putem keltsko ime ove sasvim obične zverke stiglo do Jonije iz oblasti severozapadno od Alpi i istočno od gornje Rajne, gde su tada živela keltska plemena koja su prema Pokornyevim istraživanjima, nekako u ta doba tek krenula na svoje seobe prema jugozapadu u potonju Galiju. To znači da su i grčki kolonisti u Masaliji i njihovi putujući trgovci po oblastima između Alpi i Atlantika, u kojima su tada verovatno živela ligurska i ilirska plemena, izmešana sa starincima, teško mogli da dođu do ove keltske reči s one strane Rajne.

Blumenthal, kome je identifikacija Hesihijeve glose *sergoi* sa lat. *cervus* van svake sumnje (*Hesych-Studien*, 45), pita se iz kojeg je satemskog dijalekta ova tuđica doprla do Grka. Pošto na to prvo pitanje ne može da nađe nikakva odgovora postavlja Blumenthal drugo pitanje koje glasi: »liegt eine sekundäre Palatalisation vor?«. Nažalost ovaj oštroumni istraživač ne navodi nikakva grčkog primera takve palatalizacije bezvučnog guturala ispred *e*. Druge je prirode slučaj sa *Kirbaion* i *Sirbaion* koje povezuje bez ubedljiva razloga Pape-Benseler[3] s. v. Stoga nam ne preostaje ništa drugo nego da tuđice *d/zorko-* i *sergo-* »cervus capreolus« i bez obzira na tobožnju paretimološku adaptaciju prema *dedorka*. identifikujemo kao tuđice iz nekog nekentumskog izvora budući da između Herodota i Euripida s jedne strane, i Apijana, kod kojeg se javlja oblik *iorkos*, s druge strane, leži vremenski razmak od najmanje sedam stoleća. Prema tome nije teško odgovoriti Blumenthalu na njegovo prvo pitanje: aloglotski terionim *sergo-* kao i varijante *d/zorko-* potiču iz dogrčkog nekentumskog izvora odnosno iz govora indoevropskih Pelasta. Njihov gutural *k/g* ne može, prema tome, kao u analognim slučajevima biti pogrešna grafija mesto digame nego očigledno prvobitan suglasnik na što nas upućuju i varijante *dorkas* itd. Fonetski arhetip ove dogrčke leksičke grupe iz rečnika indoevropskih Pelasta može stoga da glasi *kergo-/korgo-* sa palatalnim inicijalom. Sa njim se i fonetski i semantički potpuno podudaraju nem. *Harke* i *Schurke* kao i naše *srg*, dok antroponim *Hrga* i oronim *Hrgud* ukazuju na inicijalsku grupu *sk*, o kojoj sam pisao u *Šišićevu Zborniku*. Ono što se čita u Klugeovu Rečniku[12] s. *Harke* mora se stoga odbaciti i to tim pre što tu nije uočena očigledna veza sa apofonskim *Schurke*, kao i sa našim tehničkim terminom *srg*, koji pokazuje istovetnu semantičku nijansu kao i nem. *Harke*. Razlika u njihovim apofonskim bazama samo je razlog više za njihovo zajedničko indoevropsko poreklo. U prilog takvog porekla govori istovetno proširenje sa zvučnim guturalom kao u *srg*, *Harke*, *Schurke* kod staroind. koradikala *śrhgam* »rog« i grč. *krangōn* »morski rak«; znači da Hesihijev izdavač Schmidt a sa njime i Blumenthal nemaju pravo: tuđica *sergoi* ima prvobitan gutural. Za razliku od Vuka (pertica

sustentata furculis) *srg* u Bosni znači šiljatu kuku kojom se čupa seno iz plasta.

Iz istog su izvora, razume se, i varijante ihtionima *sarpo-/salpa-* »box salpa« čiji derivat glasi i *salpinx*, kao i Hesihijev ihtionim *sarapioi* »mendule«. Zbog smene likvida *l/r* ne treba se ni najmanje zadržavati (isp. dogrč. *kr/libanos* i Hesihijevu glosu *akiros* nasuprot dolat. *aquilo*), budući da smo već ranije naučili od Meilleta da je ova konsonantska alternacija vrlo verovatno nasleđena iz opšteindoevropske epohe a da i ne govorimo o potonjima promenama likvida iz klasičnog vremena (isp. na pr. grčke varijante *adelphos aderphos* pored kritskog *adeupos*). Varijante *salp-/sarp-* pokazuju isti vokalizam kao ime *Sarpedon*, čija se majka prema Likofronu zove *Saraptia* »krava«, i kao koradikalni galatski termin kod Hesihija *karnon* »truba« (isp. *karnyx*). U pogledu heteroklizije *n/u* treba porediti ne samo ono što se nalazi u Walde-Hofmannovu Rečniku s. *cervus* i *cornu* nego i ono što kaže Specht (*Ursprung d. idg. Deklination*, 127) dok Ernout-Meillet (Rečnik[3] 257) pomišljaju na ukrštanje derivata *ker-n-* i *ker-u-*. Nije isključeno da je i staroind. *śṛ́ngam* rezultat ukrštanja nazalne osnove *kern-* sa već pretresenim *kerg srg* itd.

Šta bi sada bilo prostije nego da se cela aloglotska grupa *sar/lpo-* »salpa« veže za *salpinx* »truba« i to tim pre što se derivat *salpinx*, kako smo već videli, javlja kao varijanta za ihtionim *sar/lpo-*. Protiv takvog vezivanja govore dve okolnosti: prvo, *salpinx* kao truba nije nimalo naličio na rog i njegove krivine nego je bila potpuno prava pravcata, i drugo, ihtionim *salpinx* postao je derivatom aloglotskog *sarpo-* sa prostog razloga što je ta riba puštala neki naročiti zvuk sličan trubi. Sve to znači da muzički termin *salpinx* ne možemo sa stvarnih razloga vezati za ihtionim *salpo-/sarpo-* iako je ta veza sa formalne strane neobično primamljiva. Prema tome ne ostaje nam ništa drugo nego veza sa Alkmanovim frulašem zvanim *Sambas*, iako je ovo ime, kako kažu Pape-Benseler[3], u Frigiji običan naziv za roba. Alkman međutim nije iz Frigije nego iz glavnog grada upravo one oblasti odakle su se, prema antičkoj tradiciji sačuvanoj kod Herodota, otselili Tirsenci odnosno Etrurci preko Jadrana i Umbrije u istorisku Etruriju. Alkman je iz Sardisa, lidijanskog glavnog grada, odakle u drugoj polovini VII v. st. e. kreće u Spartu gde za ženske horove peva i komponuje partenije među kojima i pesmu posvećenu Artemidi zvanoj Orthia o kojoj je bilo već ranije reči.

Vrlo je verovatno da je on sa sobom doveo i svog Sambu, frulaša. Ali zbog tirsensko-lidijanskih veza dužni smo potražiti na samom Apeninskom poluostrvu podrške za naše vezivanje apelativa i antroponima *Sambas* sa drugim muzičkim terminom *salpinx* (od starijega *sampinx*). Ono što Alkman zove *Sambas* (isp. i Athen. XIV, 624 b) to se kod starih Rimljana, kako nas obaveštavaju Enije, Varon i Fest zvalo *sūbulo* (gen. subulonis) »frulaš«. Ernout-Meillet (Rečnik[3] 1169) zauzimaju kod ove reči meni potpuno nerazumljiv stav, budući da kažu sledeće: »Mot étrusque d'après Varr., *L. L.* 7. 35 et F. 402, 2. Déjà dans Enn. cf.

sibilus«. Kada se pažljivo pročita ova druga reč od početka do kraja dobije se vrlo poučan pregled raznih indoevropskih onomatopeja koje počinju uglavnom sibilantom i imaju u prvom slogu samoglasnik *i*, ali o stručnom terminu *subulo* ni traga ni glasa. Znači da su pisci propustili da se konačno odluče o vezi između tuđice *subulo* i idioglotskog onomatopejskog derivata *sibilus*. Nasuprot tome Trombetti (*o. c.* 228) bez detaljnijih objašnjenja kaže: *šuplu* = lat. *subulo* »tibicen«. To bi značilo ipak, na kraju krajeva, da sva tri stručnjaka muzički termin *subulo* smatraju tuđicom etrurskog porekla.

Drugo je pitanje, ukoliko je tačna Trombettijeva rekonstrukcija etrurskog apelativa *šuplu* »frulaš«. Kada ovaj tehnički termin poredimo sa imenom Alkmanova frulaša, *Sambas*, zapažamo troje: prvo, da etrurski oblik nema nazalnog infiksa; drugo, da je njegov korenski vokal sekundaran i da pretpostavlja *ō*, i treće, da je završno *lo-* karakterističan formativ za indoevropska nomina agentis u doklasičnoj balkansko-anadolskoj oblasti. Najvažniji je ovaj poslednji detalj budući da se taj formativ javlja već u morfologiji hetskih Indoevropljana i da je od njega ostalo traga upravo u onoj Hesihijevoj glosi, čiji je radikalni elemenat dokumentovan u etrurskom. Hesihijeva glosa glasi *opyiolai* »oni koji su se oženili«, a njen radikalni elemenat glasi u etrurskom *puia* »žena«. Trombetti (*l. c.* 225) navodi kao derivate od te osnove *puiia-m* i adjektiv *puil* »ženski«. Chantraine (*Formation* 291) pominje sa kretskih natpisa nomen actionis *opystys* »ženidba« kao i Hesihijevu glosu *opyiolai* (str. 238), ne upuštajući se u dalje ispitivanje formativa *-lo*, koji je dokumentovan, doduše, i u grčkome ali ne u ovoj i ovakvoj funkciji. Hesihijeva glosa *opyiolai* »gegamēkotes« pokazuje sasvim nedvosmisleno preteritsku funkciju formativa *-lo* koja je sasvim nepoznata kod grčkih derivata istog tipa, dok je sasvim obična u slovenskom načinu obrazovanja perfekta i izvesne grupe nomina agentis. Preteritsku funkciju pokazuje ovaj sufiks ne samo u hetskom nego i u onom italskom dijalektu kroz čiju su oblast prema Herodotovim rečima, prošli Tirseni pri svom doseljavanju u Italiju. To je Umbrija, u kojoj je, kako se zna, bilo i naseljenih Japiga ilirskog porekla. U etrurskom se ovaj formativ obično javlja u funkciji određivanja geografske i logičke pripadnosti, pa prema tome i kao prisvojni pridev odnosno genetivus possessivus (isp. *Unial clan* = Hēraklēs ~ *agalētor* »puer« Hes.).

U pogledu geografske pripadnosti interesantna su indoevropska obrazovanja kao grč. *khthamalos*, lat. *humilis* i slov. *podilu*, koja nas potsećaju na naše derivate građene à la turca kao *biogradlija*, *fakultetlija* itd. Znači da je likvida kao formativ prilično slabačak kriterij, bar ukoliko se tiče funkcije za određivanje geografske pripadnosti. Etrurski toponim *Trossulum*, po kome je postala lat. tuđica *Trossuli:* equites dicti quod oppidum Tuscorum Trossulum sine opera peditum ceperint, potseća na lat. *Tusculum* koji je postao od prisvojnog prideva *tuscus* (dokumentovan stariji oblik *turs-cus* od iste osnove kao *Turs-ēnos*). Za te iste konjanike kaže Varon (Serv. *Aen.* 9, 603): equitum nomen saepe

variatum est ... Celeres sub Romulo regibusque appellati sunt, deinde flexuntes, postea trossuli. I Hesihije spominje *phlexentiēs* dok se latinski rukopisi kolebaju između *flexuntae* i *flexuntes*. Dobiva se utisak da je termin celeres interpretatio romana za etrurski termin flexuntes (isp. *Accheruns, Arruns,* ERNOUT-MEILLET, Rečnik[3] 428), dok je toponim i antroponim *Trossulo* u očiglednoj vezi sa poznatom dubletom etrurskog imena *Etrusci – Etruria*. Zbog te dublete, kako smo videli ranije, uzet je u obzir trački etnikon *T(h)rausi*, iako je etnikon *Odrusae* (tako Tacit) odnosno *Odrysae* ništa manje relevantan u tom pogledu. Ali imena su upotrebljiva samo onda kada nam je semantem poznat. Ako lat. celeres doista odgovara etrurskom *flexuntes* gde formativ *nt-* ima kolektivsku funkciju kao u hetskom, toharskom i slovenskom, onda se radikalni elemenat flex- sa smenom ili promenom *r/l* može identifikovati sa našim plachu.

Veza između etrurskog *puia* »žena« i grčke serije *opy(i)o* »ženim se«, *opy(i)omai* »udajem se«, *opyiētēs* »muž«, *opystys* »ženidba«, i pored singularne preteritske funkcije termina *opyiolai* nije sasvim pouzdana jer derivat *opystys* ukazuje na završni sibilant u grčkom leksemskom minimumu, kome nema traga u etrurskom. Zbog ove razlike treba se potsetiti na Kretschmerovu tezu, postavljenu na osnovu toponimskih dubleta kao *(S)Etaia*, da su Grci dogrčki leksički materijal preuzimali još u ono doba kada se još neko vreme držala antevokalska sigma. U svakom slučaju pojava formativa -lo upravo u onim oblastima odakle dolaze i kuda prolaze Etrurci, čini poseban tyrrheno-slavicum tako da identifikacija dolat. *subulo* odnosno etrurskog *šuplu* sa slovenskim imenima i nomina agentis kao *koval* pored *kovač*, *Pevalica*, *Puhalo*, *Vorošilo*, *Viskočil* itd., teško da je slučajna. Ona počiva ako ne na genealoškoj a ono svakako na kulturno-geografskoj podlozi, koja je, prema pravilnom shvatanju prvaka neolingvistike M. Bartolia prirodno morala prethoditi lingvističkoj simbiozi. Stoga je od naročite važnosti identifikacija etrurskog termina *šuplu* (od starijeg *sōpelo)* sa našim terminom, zabeleženim kod Vuka, *sopilka* (u C. g.) velika svirala, Art grosser Flöte, fistulae majoris genus. Način obrazovanja ovog našeg termina kao i njegovi brojni koradikali, naši i slovenski pa staroindiski, jasno pokazuju da se radi o reči vrlo starog datuma.

Evo tih koradikala koje uzimam iz Trautmannova Rečnika (str. 299): *sopu* »sviram u frulu«, *sopochomu* »ēulēsamen«, *sopici* »frulaš«, *sopēli* »frula«, *sópem* »duboko dišem, duvam, sviram u frulu«, *sopòt* »para od ključale vode, slap«, *sopu* »teško disati, hrkati; ciknuti, dreknuti, bučati, plakati«. Ne navodimo sve koradikale i derivate koje beleži Trautmann nego samo one sa interesantnim semantičkim nijansama. Ipak ne smemo propustiti staroindiske koradikale *śápati* »grdi, proklinje« i *śábda-* »glas, šum, zvuk, reč«. Kako ni Trautmann ni Walde-Pokorny (I, 457) ne beleže ni jednog koradikala sa nazalnim infiksom, moramo zbog apofonskih varijanti sačuvanih u nem. *Schimpf, schumpfe*, koje Kluge (Rečnik[12] s. v.) pravilno veže sa grčkom radikalnom imenicom

skōps i njenim denominativom *skōptō*, postaviti ove minimumske varijante *skep/skomp-*. Nije bez značaja detalj da se pejorativne semantičke nijanse ne javljaju samo u grčkom, nemačkom i holandskom nego i u staroindiskom (v. Boisacquov Rečnik[4] 1116). Zbog ornitonima *kos*, čiji je inicijal depalatizovan pod uticajem narednog sibilanta kao u *gonsu*, Meillet pretpostavlja da se mora poći od starije onomatopeje sa bezvučnim palatalnim guturalom.

Iako Hofmann poreklo grčke grupe *skōps*, *skōptō* itd. smatra nejasnim, ipak staroindiski, slovenski i nemački koradikali u dovoljnoj meri obezbeđuju postojanje onomatopejskog minimuma *skep-/skomp-*. Međutim, Hofmannu i ostalim grčkim etimolozima treba primetiti da je ova onomatopejska leksička grupa odlično zastupljena u grčkom rečniku, naročito njena nazalizovana varijanta koja pokazuje ne samo prvobitni bezvučni nego i sekundarni završni labijal, uslovljen kontaktom sa prethodnim nazalom. Tako ovamo spadaju *kompos* »strepitus, sonitus, iactatio, superbia«, i sa oksitonom »iactator, iactabundus« onda *komp/ /beō* »strepitum, crepitum edo«, *kombakeuō*, *kompazō* »strepitum edo, sesquipedalia verba proicio, magnifice loquor«. Ne navodim sve koradikalne derivate nego ističem sinonime *kombala* i *kompaleos*, koji pokazuju istu semantičku varijantu sa istim formativom. Osim toga moram pomenuti i derivat *kombizō* »inflo« koji pokazuje isto prvobitno značenje kao naš koradikal *sopiti*. Vrlo je širokogrud Chantraine kad uz imenicu *kompos* iznosi svoj etimološki stav: expressif, obscur, cf. *koptō* ? ?. Ove četiri mogućnosti tumačenja sasvim su dovoljne da zbune i iskusnijeg etimologa. Navedeni koradikalni derivati potvrđuju u dovoljnoj meri neosnovanost Hofmannova stava, pa prema tome i našu formulaciju leksemskog minimuma i njegova onomatopejskog karaktera *(s)kep-/komb-*.

Ali samo u slovenskom imamo ista ona dva detalja koja nalazimo u etrursko-latinskom terminu *subulo*: prvo, formativ *-lo* i drugo, tehnički termin *frula*. Ova dva karakteristična detalja ukazuju na specifične tirsensko-slovenske veze za koje smo i ranije našli značajnih primera. U lidijanskom imenu frulaša *Sambas* imamo istu tu onomatopeju nazalizovanu, kao u grčkom *kombizō* i u nem. *Schimpf*, *schumpfe*. Isti nazalizovani minimum javlja se, prema tome, i u dogrč. muzičkom terminu *salpinx* (od starijeg *sam-pinx)*, za koji antička tradicija izričnо kaže da je etrurskog porekla. Oba ova dogrčka muzička termina, *Sambas* i *salpinx*, pokazuju u radikalnom elementu vokalizam *a* koji je bez sumnje sekundaran, kako se to vidi iz grčkih koradikala *kompos* i *kombeō*. Možda je pod uticajem tog vokalizma postala Hesihijeva glosa *kambōlia* »ruganje«, čiji je osnovni vokalizam, prema tome, hibridne prirode. Na kraju da dodamo još jedan interesantan detalj. Dogrčko *Sambas* javlja se i kao hidronim (kod Choeroboska 33, 12, Gaisford). Stoga se ovoj leksičkoj grupi mogu bez ikakva rizika pridružiti i naši geografski termini kao *Sopot*, *Sopoćani* itd. koje beleži Vuk i koje Daničić pogrešno tumači. Da je Daničićevo tumačenje čisto knjiško vidi se sasvim lepo iz

Vukovih objašnjenja: 1) izvor i selo u nahiji biogradskoj na putu iz Biograda u Kragujevac, 2) izvor u ravnome kotaru u Benkovcu (cf. Sopot). – 3) izvor kod manastira pod Ostrogom. – 4) prema Risnu više mora pećina, iz koje kašto, osobito u proljeće, u jedan put udari silna voda da bi čovek rekao sav će svijet potopiti (a ljeti idu u nju s lučem za vodu), – 5) više Požarevca brdo (ispod kojega takodje ima izvora), – 6) (sopot) u zagoneci/ cf. vazlitrave.)

Na stranu činjenica što Daničić pri ovoj svojoj etimologiji ne uzima u obzir istorisku fonetiku jer je njegova veza sa glagolom *sipati* nemoguća sa prostog razloga što je stariji oblik ovog glagola glasio *supo-* (v. Trautmannov Rečnik 293 i ERNOUT-MEILLET[3] 1180), ali je jasna veza sa derivatima sipnja i sipiti (baza kao dirljiv, gr. derō, dora). Onomatopejsku prirodu toponima *Sopot* nedvosmisleno pokazuju onomatopejski derivati kao topot, klokot, grohot, kikot, hohot hropot itd. Vuk navodi, doduše, i dubletu *Šopot* za Sopot kod Benkovca. Ako je ova dubleta primarna onda oblik *Šopot* pretpostavlja leksemski minimum koji ima inicijalsko *s*-mobile kao i nemački koradikali *Schimpf, schumpfe.* Za primarnost oblika *Šopot* govorio bi onomatopejski Kraftausdruck *šopiti* »percutere«. Na taj način bismo kod ove leksičke grupe imali inicijalsko *s*-mobile ne samo u nemačkim i srpskim koradikalima nego i u grčkom, jer homersko ime *Sabaktēs*, izvedeno od glagola *sabazō* nastalo je disimilatorskim gubitkom prvog guturala od starijeg nedokumentovanog *skabaktēs*. Iako je za Chantrainea ova grupa obscur, ipak je sasvim jasno da je grčko *skab-* postalo od starijeg nazalizovanog *skmb-*, čija je normalna baza dokumentovana u Hesihijevoj glosi *kemberoi* »kreketuše«. Ovom tumačenju ne smeta činjenica što grčki leksikografi nisu zapazili ove Hesihijeve glose jer je zabeležena pod lemom *lalages.*

Ovim našim geografskim nazivima koje smo ispisali iz Vukova Rečnika i čije je onomatopejsko poreklo van svake sumnje, možemo sa dovoljno razloga pridružiti i anadolske oronime *Sipylos*, dokumentovane za Frigiju i za Lidiju, dakle upravo za onu oblast u kojoj se javlja Alkmanov frulaš *Sambas* i homofoni hidronim i iz koje su krenuli na Apeninsko Poluostrovo Tirseni, u čijem smo rečniku utvrdili postojanje muzičkog termina *sūbulo* odnosno *šuplu* »frulaš« kako misli Trombetti. Posle svega što je već rečeno o vezama između zapadno-anadolskog primorja i Etrurije nema nikakva razloga čuđenju zbog postojanja takvih leksičkih i onomatoloških podudarnosti. Oronim *Sipylos*, čijom su se etimologijom zanimali već naše antičke kolege, nije, doduše, ograničen samo na tu oblast, ali se njegov najstariji pomen odnosi upravo na Frigiju i Lidiju (isp. *Il.* 24, 615). Ime se javlja i van geografske nomenklature i to ne samo kod Diodora Sicilijanca nego je preko Ovidija i humanista ušlo u savremeni kulturni rečnik sa vokalskom inversijom i aspiracijom bezvučnog labijala: *siphylis* (v. DAUZAT, *Dict. Et. d. l. langue francaise*, 695). Tim se imenom ne zove samo Niobin sin nego docnije i neki pastir koji je bolovao od te bolesti. Iz Strabona (*Geogr.* 58) saznajemo da se kod anadolskog Sipila, koji je ustvari ogranak planinskog

venca zvanog Tmolos, radi o naročito jakim izvorima, po kojima je dobila svoje ime ne samo planina nego i samo naselje ispod te planine.

Međutim znatno je teže odrediti vrednost podatka koji nam daje Diodor Sicilijanac (*Bibl. Hist.* III, 55) iako je upravo taj podatak od osobite važnosti kada je reč o tirsensko-slovenskim vezama. Ovaj kompilator i ekscerptor velikoga stila zna za nekog *Skita* imenom *Sipilos*, koji je kao begunac iz pogranične tračko-skitske oblasti, došao u pomoć Tračaninu Mopsu kada je ovaj zaratio na Amazonke. Ako ova legenda sadrži neko zrnce stvarnosti ili bar ostatak neke starostavne tradicije, dozvoljen je zaključak da se ime *Sipylos* ne ograničava samo na zapadnoanadolsku oblast, budući da grčka tradicija zna i za nekog Sipila iz pontsko-podunavske oblasti. Na osnovu leksičkih činjenica da se derivati onomatopejske grupe *(s)kep-/komb-* sa formativom *-lo-* javljaju samo u slovenskom i u tirsenskom rečniku, u najmanju ruku smo dužni, da tu slučajnu koincidenciju objasnimo. Srećom, kako smo napred videli, ta koincidencija teško da je slučajna sa prostog razloga što smo utvrdili nekoliko takvih slučajnih koincidencija koje se odnose na rečnik i na terminologiju u Lidiji, Etruriji, i severozapadnom pontskom zaleđu. Stoga lidijansko ime izvora i planine, povezane za nesrećnu sudbinu Niobe koja večno plače i roni suze, pridružujemo koradikalnom slovenskom i etrurskom terminu. Oblik *Sipylos* i pored kratkoće prvog sloga, koja nam je poznata iz slovenskog koradikala *sopilka*, može se izvoditi od starijeg *kopolo-* (palatalni inicijal) ili od njegove redukovane baze. U prvom slučaju imali bismo posla sa disimilacijom sekundarnih velarnih vokala. Za takvu disimilaciju imamo grčkih primera: pored običnije grafije *Mitylēnē* postoji i grafija *Mytilēnē*, čiji sufiksalni elemenat, kako je pravilno primetio već Fick (*Vorgriech. Ortsnamen* 63) ukazuje na grupu *Kardia/ēnos, Tyrsēnos, Sipylenos* itd., koja je dobro dokumentovana na istočnom Balkanu i u zapadnom Anadolu. Oba oblika mitilenskog imena, postala kao rezultat različne disimilacije velarnog reda, ukazuju na *osnovno mutulo-* isto kao što *Sipylēnos* pretpostavlja starije *supulo-*. Za ime *Kardianoi* mesto očekivanog *Gardianoi* već je napred rečeno da se od slova do slova i morfološki i etimološki, poklapa sa protoslov. *graždani*. I pored očigledne veze između koradikalnih imena izvora *Sopot* s jedne strane, i zapadno-anadolskog *Sipylos* (izvor i planina) s druge strane, sa muzičkim terminima *subulo* »frulaš« i *sopilka*, sasvim je nezavisna veza sa grčkim terminom aloglotskog porekla *sybēnē* »loculus tibiarum«, pogotovo kad se setimo Hesihijeve glose *syrbeneus* »frulaš« koju uzima iz nekog fragmenta komediografa Kratina. Na tom mestu naime Hesihije dopunjava svoje tumačenje na taj način što kaže da *syrba* znači isto što i *sybēnē*. Ako to njegovo tumačenje odgovara činjenicama onda je pojava glasa *r* u *syrbēnos* »bučan«, *syrbēneus* »frulaš« nasuprot *sybēnē*, po svoj prilici rezultat disimilacije nazalnog reda t. j. *syrbēneus* je postalo od starijeg *symbēneus*, a ne paretimološkom kombinacijom sa klasičnom grupom *t/syrba, turba*, »gužva, buka«. Ovu poslednju grupu nastoje etimolozi, a naročito Hofmann, da

objasne idioglotskim sredstvima istoriske fonetike ispuštajući pritom iz vida lat. tuđicu *caterva* koja se bez naročitih razloga ne može odvojiti od Hesihijeve glose *katorouba* »agora«. Prefiks *ka-* u ovom slučaju je istog porekla kao u parovima *skandyx – kaskandyks, bartakhos – kaartias*, o kojima će biti govora. Diferencijacija nazalnog reda u aloglotskoj grupi *syrbēnos, syrbēneus* iste je prirode kao u lat. *carmen* i *germen* od starijeg *canmen* i *genmen*. Na taj način mogli bismo ipak da termin *sybēnē* »loculus tibiarum« povežemo sa terminom *syrbēneus* »tibicen«. Ovaj poslednji termin sa prvobitnim nazalnim infiksom ne odvaja se stoga od ove onomatopejskē grupe, budući da isti infiks nalazimo u koradikalnim izrazima *kompos* »crepitus, sonitus, iactantia«, *kombē, kombakeuō* »magnifice loquor«. Antroponim *Kombe*, međutim, ne može se ni u kom slučaju identifikovati sa homofonim ornitonimom koji pripada kritskim govorima (Polyrrhenioi, Hes.), budući da se očigledno radi o skraćenom ličnom imenu Majke Bogova, Rhea Kybēlē, čiji se paredros i sveštenik zove Kombabos. Nazalni infiks u ovom smislu je sekundaran i iracionalan, kako se to vidi iz najstarijih oblika *Kupapa, Kybēbē, kobālos* (disimilovano od *kobabos*), *kalebos* (disimilovano od *kabebos*) nasuprot prostom *babax* »gallus« (kod Hesihija) i *skitskom Zeus Papaios*.

7. BISALTAI, ZLATO, SANTERNA, SKANDYX

Govoreći o onomastičkoj grupi *Kardia Kardiopolis, Kardianoi* i o hidronimu *Borysthenēs* spomenuli smo i ime tračkog plemena *Bisaltai*. Ne zna se šta ovo ime znači ali nas ono svojim prvim slogom potseća na tračko ime *Bithyni* i na njegovu ništa manje poznatu dubletu *Thyni*, koju beleže antički leksikografi pa i sam Isidor i to ne samo za istočni Balkan nego i za severo-zapadni Anadol i bitinsko primorje na Pontu. Analogno ovoj dubleti bitinskog imena i imajući na umu tračku promenu *v/b*, dopušteno je i za ime *Bisaltai* pretpostaviti oblik salt- bez prefiksalnog *bi-* kao u *Thynii* nasuprot *Bithyni*. Osnovno *salt-* »zlato« možda se doista nalazi kao poslednja reč u tračkom natpisu na ezerovskom prstenu.Ali postojanje prefiksalnog elementa *vi-*, i to upravo kod prideva za oznaku boje, sasvim je pouzdano dokumentovano u staroindiskim pridevima te vrste kao *vi-citra-h* »šaren«, *vy-ēnī* »crvenkast«, *vy-ā-ghrá-ḥ* »tigar« (zbog boje dlake) itd. Ova morfološka činjenica pojačava verovatnoću da oba složena tračka imena *Bisaltai Bithynoi* isto kao i prosto *Thynoi* ukazuju na boju kao onomasiološki momenat tj. proste osnove *salta-* i *thyno-* označuju neku boju. Za imena *Thynoi* i *Bithynoi* imamo dovoljno jaku podršku u ihtionimu *thynnos*, koji etimološki stručnjaci, sa već poznatih razloga, smatraju mediteranskim. Nazalna geminata ukazuje na ajolsku oblast u koju ova riba dolazi ne samo s juga nego i sa severa, sa Ponta (Strabon) kako to izrično kaže Hesihije za njenu najbližu rođaku, palamidu. Kako je sirova tunjevina

izrazito crvene boje, dozvoljeno je iskoristiti ovaj onomasiološki momenat i dogrčki ihtionim *thynnos* identifikovati sa staroind. *śona-* «rot, hochrot« i ruskim *sunica* (od starijeg *kcuno-*, v. WALDE-POKORNY, I, 368) »jagoda«. Da se indoevropski palatalni gutural reflektuje i bezvučnim interdentalnim spirantom znamo i iz šiptarskog jezika, koji ne spada ni u kentumske ni u satemske indoevropske dijalekte budući da razlikuje sva tri reda guturala (v. Južnoslov. Filolog, VI, 166).

Idući dalje u pravcu na koji nas je uputio staroindiski prefiks *śv-* kod prideva za oznaku boje, dolazimo do pretpostavke da ime tračkih Bisalta sa Strimona i sa Hersonesa po svoj prilici sadrži poznati pridev *zalta-* »zlatan, svetle boje« sa palatalnim inicijalom, dok se u našim derivatima kao *žut* i *žuna* mora računati sa velarnim guturalom. Isto takav velarni inicijal pokazuje i bitinski hidronim *Geudos* za koji nam je Plinije (5, 148) sačuvao interpretatio graeca: Geudos qui et khrysorroas, dakle *Zlatica Zlatuša*, ili kako bi kazao Barski Rodoslov, *Soloduxia*. Ovo poslednje, prirodno, odnosi se na jednu drugu reku i oblast oko nje. Bitinski *Geudos* zbog tračkog *zalta* i frigijanskog *gluros* »zlato« i *zelkia* »zelje«, moramo izvoditi od starijeg *geldo-*. To znači da tračke dijalekti u balkansko-anadolskoj oblasti sačuvaše oba lika ovog dobro poznatog leksemskog minimuma, velarni i palatalni. Isto to važi i za slovenske Indoevropljane, kako smo maločas videli (isp. *žlt* nasuprot *zlak* i *zlatan*). Stoga je dopuštena pretpostavka da se i u klasičnim ostacima iz rečnika doklasičnih Indoevropljana sa Balkana i sa zapadnog Anadola, koje mi zovemo Pelastima, mogu tražiti i očekivati koradikalni derivati sa velarnim i sa palatalnim guturalom.

Velarni gutural, koji pokazuje bitinski hidronim *Geudos* (od starijeg *ghelto-*) sačuvan je u frigijanskom hidronimu *Gallos* i u homofonom galatskom hidronimu. Regresivna asimilacija grupe *l* + *dental* poznata nam je iz latinske fonetike, ali frigij. hidronim *Beltēs*, koji je po svoj prilici istovetan sa ilirskim i baltsko-slovenskim geomorfološkim terminom *blato, Baltia, mare Balticum*, na prvi pogled se protivi identifikaciji bitinskog hidronima *Geudos* sa frigijanskim *Gallos*, mesto kojeg bismo očekivali *Galdus*. Ali kako se u frigijanskom rečniku Kibelini sveštenici zovu *galloi*, pa se obično i njihovo ime identifikuje sa homofonim hidronimom, jer ih je tobož voda te reke stavljala u religisku ekstazu, biće najbolje da se njihovo ime sasvim odvoji od homofonog hidronima. Iz Hesihija naime doznajemo da se ti isti sveštenici zovu i *babakoi*, pa se taj naziv može smatrati prostim oblikom za normalno *ko(m)babos* i sa disimilacijom *kobālos* kao što imamo *Kybēlē* i *Kybēkē* (isp. *kobaktra* = *kobaleumata*) pored starijeg *Kybēbē*. Stoga će biti najbolje da ime njenih sveštenika identifikujemo sa nem. *gelt* koje se, i u pogledu baze i u pogledu značenja, potpuno poklapa sa slov. *holstu* (od starijeg *skholdh-to-*) »uškopljenik«. Ova identifikacija, prirodno, čini tradicionalnu Saiceovu vezu sa tračkim terminom *skalmē* »mač« (v. WALDE-HOFMANN s. *gallus*) potpuno bespredmetnom, jer zadovoljava fonetsku, morfološku i leksičku stranu. Mogli bismo da se bunimo zbog

velarnog inicijala u frigijanskom imenu Kibelinih sveštenika, budući da slovensko inicijalsko *h*, kako sam to pokazao u Šišićevu Zborniku (str. 611), proističe iz inicijalske grupe *s* + *palatalni gutural*, koji je u ovom slučaju media aspirata. Ali bez obzira na frigijanska otstupanja u tom pogledu, koja se ogledaju na pr. u terminu *gallaroi* »zaove«, mi možemo računati sasvim pouzdano da se ovaj dvojaki karakter guturala, velarni i palatalni, javlja i u slovenskim paralelama kao *trgati – trzati, brzo – brgo* itd. koje su, kako se zna, prilično brojne. Ova najstarija palatalizacija guturala u nekentumskim indoevropskim dijalektima imaće po svoj prilici svoj povod u kontaktu sa ugrofinskom zajednicom govora, koja je ranije, kako se zna, dopirala do u srednju Evropu, naročito na svom zapadnom krilu.

Hidronim *Gallos* (isp. koradikalni hidronim *Geudos* i Vukove *Zlatice*) potvrđuje progresivnu asimilaciju ld > ll. Za takvu asimilaciju govori i grčka tudica *kallaia* »uhor«, koju su već ranije Walde i Etmeyer zajedno sa latinskom tudicom *gallus* »petao« tretirali kao pozajmicu iz nekog zapadno-anadolskog govora. Iako bi nas latinski termin *cāpō (cappo)* »pevac kao uškopljenik, ektomias alektryōn« doveo vrlo lako do identifikacije latinskog ornitonima sa imenom Kibelinih sveštenika, ipak je verovatnije da tudica *kallaia* ide zajedno sa hidronimom *Gallos* i to na taj način što njihov arhetip *g/kaldo-* stoji u apofonskom odnosu prema našem pridevu *žut* (od starijeg *ghl-to*). To znači da arhetip treba izvoditi od starijeg oblika *ghlto-* »svetao«, jer nas na to upućuje prozirna onomasiologija našeg izraza za isti pojam. Taj izraz *uhor* (od starijeg *ausaro-*) koradikalan je u prvom redu sa našim *jutro* (od starijeg *ausro-)*, poljskim *jutrzenka* »stella matutina«, grčkim *aurion* »sutra«, latinskim *aurum* (od starijeg *ausom* »zlato«) i starolitavskim *ausas* »id.« (v. WALDE-HOFMANN ss. *aurum, aurora, auster*). Na osnovu tih etimoloških veza petlova kresta ili uhor, za koji se u Sloveniji kaže greben (isp. nem. Hahnenkamm), nazvana je po svojoj svetlo-crvenoj boji. Istu onomasiologiju kao za *kallaia* smemo dakle pretpostaviti i za hidronime *Gallos*, čiji vokalizam pokazuje negrčki prelaz *o/a*.

Iz tirsensko-etrurskog rečnika u vezi sa slovenskom leksičkom grupom *uhor, jutro, jutrzenka* dolaze u obzir dva izraza: *Usil* »sunce, bog sunca« (v. TROMBETTI, o. c. 230) i Hesihijeva glosa *aukēlōs* »zora« »Tirseni«. Kretschmer (Glotta XIV, 310) ukazuje na sabinsko nomen gentile *Auselii – Aurelii*, ali ukrštanje grupe **ausōs* sa grupom **sāu̯el* »sunce« ne objašnjava ni dužinu srednjeg vokala u *aukēlōs* ni prelaz *s* > *k*. Stoga je bolje ostaviti po strani indoevropsko *sāu̯-el* «sunce« a za prelaz sibilanta u bezvučni gutural potsetiti na minojski fitonim *daukos* »daucus carota« (od starijeg *dhousos* od kojeg je i dolat. *laurus*) i sicilijansko *saukos* (od starijeg *sauso-* od kojeg je i naše *suh*). Pojava indoevropskog naziva za dan, sunce i mesec u etrurskom rečniku otkriva dovoljno jasno kulturno-geografsku simbiozu zapadno-anadolskih Tirsena sa doklasičnim Pelastima u balkansko-anadolskom prostoru. Božanska imena kao *Tinš. Turms, Voltumna, Lada* dokazuju da su i protoslovenska plemena

bila u izvesnoj meri bliska toj oblasti. Između ostalog to pokazuje za metalurgiju karakterističan termin *santerna* »pozlata«, iako se upravo u tom detalju litavski odvaja ne samo od slovenskog nego i od letskog i pruskog, pa ide zajedno sa latinskim: *au(k)sas – aurum*. Zbog ovog podvajanja može se pretpostaviti da su baltsko-slovenska plemena imala svoja naselja više prema jugu, ili tačnije jugoistoku, no što je to bio slučaj sa litavcima čiji se naziv zlata javlja u finskom *vas-ki* »bakar« i u toharskom (A) *wâs* »zlato«. Sumersko *guškin* »zlato« ne mogu oceniti, a za inicijalsko *a* u latinskom i litavskom može se nagađati da ne pripada samom leksemskom minimumu. Za finsko-ugarska plemena zna se prilično pouzdano da su dopirala do na Baltik i gotovo do današnje centralne Nemačke.

Nasuprot idioglotskim grčkim terminima *kalkhē* i *khalkos* čiji je guturalni formativ pravilno uporedio Kretschmer (Glotta XXXII, 3) sa pomenutom frigijanskom glosom *zelkia*, stoji Hesihijeva glosa *dauta* i *dassa* »zelje«. Dok se prva bez teškoća može izvesti od starijeg *dalta* i identifikovati sa našim terminom *zlato*, tračkim *zelta* i *Bisaltai*, dotle se druga glosa *dassa* (od starijeg *dalkia*) može poreditи ne samo sa frigijanskim *zelkia* nego i sa našim *zlak* (od starijeg *zlōku-*), iako se kod ove dve poslednje reči radi o smeni lakih i teških baza. Na taj način i slovenski *zlak* podupire Kretschmerovo tumačenje dosada neobjašnjenih grčkih termina *khalkos* i *kalkhē*. Hesihijeva glosa *dauta*, međutim, ukazuje na nekentumski inicijal, reflektovan zvučnim dentalom, koji se i inače javlja pored zvučnog sibilanta (isp. već navedene dublete *dorkas* pored *zorx* nasuprot Hesihijevoj glosi *sergoi*).

Da su indoevropski palatalni guturali reflektovani neujednačeno i u samoj idioglotskoj fonetici, pokazuje stanje u šiptarskom koji svakako pripada nekentumskoj grupi i, što je još daleko važnije, koji, za razliku od ostalih satemskih dijalekata, razlikuje velare od labiovelara. Istu tu neujednačenost refleksa kod palatalnih guturala moramo pretpostaviti i za fonetiku doklasičnih Indoevropljana, kako to pokazuju sledeće varijante uzete iz Herwerdenova Rečnika (707): *ixalē, isthlē, isklai, isthelā, ittela, issela*. Kad ovo iskustvo primenimo na leksičku grupu *ghelto-/ gholto-* »žutozelen« onda ćemo morati ovoj grupi pridružiti ne samo navedene Hesihijeve glose *dauta* i *dassa* nego i poznate grčke prideve *xanthos* i *xouthos*, koji svakako potiču iz rečnika doklasičnih Indoevropljana, budući da se bez ikakvih teškoća svode na zajednički arhetip *ksolto-*. Ova etimologija mnogo je prostija i ubedljivija nego ona natezanja što se čitaju u etimološkim priručnicima. I Chantraine koji ni u ovom slučaju ne štedi upitnika ni karakteristike »obscur« povezuje oba ova prideva zbog njihova istovetna značenja. Upravo to istovetno značenje moramo smatrati presudnim, jer ga ne nalazimo samo u našem terminu *zlato* nego i u Hesihijevoj glosi *dauta*, i verovatno i u imenu tračkih Bisalta.

Pored oblika *xanthos* i makedonske svetkovine *Xandika*, koja teško da je posuđena od kulturnijih Grka, moramo zbog duhleta *ixala,- iskla,*

xiphos – skiphos, koje se obično pripisuju ajolskim Grcima, pretpostaviti i varijantu *skald-* odnosno *skand-*. Ovu pretpostavku potvrđuje složenica *skandikopōlēs*, kako je Aristofan podrugljivo nazvao pesnika Euripida zbog njegove majke koja da je prodavala zelje, bila dakle lahanopōlētria. Kako se fitonim *skandix* »khaerophylon, divlje zelje« javlja već u najstarijoj Aristofanovoj komediji *(Acharn.* 478), pa prema tome pripada bar sredini V v. st. e. teško je računati sa nekom pozajmicom iz kulturnijeg Orijenta, pogotovo kad se radi o sasvim običnom bilju. U vezi sa aloglotskim pridevima *xanthos*, *xouthos* moraju se pomenuti i imena Ahilovih konja koji se zovu *Xanthos* i *Balios*. Dok se etimolozi kod ovog drugog prideva za oznaku boje odlučuju zbog promene *bh/b* za frigijansko poreklo, dotle se bezuspešno natežu oko etimologije prvog imena, iako su oba očigledno pridevskog porekla. Kako se ime *Xanthos* javlja i kao hidronim u Troadi i Likiji, moramo zaključiti da je prelaz *lt/nd* stariji nego što su poznati slučajevi u dorskim govorima.

Kretschmer (Glotta XXXII, 189) identifikuje oba trojanska hidronima, *Xanthos* i *Skamandros* i to na osnovu etruskog *zamthik* »zlatan« i dolatinskog termina *santerna* »sredstvo za pozlatu«. Razliku u inicijalima *ks/z* objašnjava varijantama Odisejeva imena: *Ulixes*, *Odysseus*, *Olytteus*, i etruskim oblikom *utuze*. Situacija, međutim, postaje mnogo jednostavnija kada se setimo navedenih varijanata kod aloglotske grupe *ixala* kao i našeg tumačenja dogrčkih prideva *xanthos*, *xouthos* i fitonima *skandyx* »zelje«, pa i dolatinskog *santerna*, koje već svojim sufiksalnim elementom ukazuje na aloglotsko poreklo. Stoga navodim svoje reči iz god. 1936 (Rev. Int. d. Et. Balk. I, 212): »Nun heisst der gelbgrüne *Borax* (gr. khrysokolla) vorlat. *santerna*, welches vom thr. *zelto* und baltoslo. *žalta* nur mit Gewalt getrennt werden kann. In *santerna* und *xanthos* haben wir denselben Lautwandel wie z. B. in südsl. *buruntija* aus türk. *bujurultu* oder dor. *ēnthon*, *phintatos* usw. Deshalb ist das gr. *khrysokolla* als eine Lehnwortübersetzung von einem pelasgischen *žalterna* anzusehen, dessen Existenz durch vorlat. *santerna* (vgl. oben *kyb/merna)* genügend gesichert erscheint. Dieses pelasgische **žalta* »goldfarben, gelbgrün«, *žolta* (in *xouthos* wie z. B. gr. dial. *auka* aus *alkā)* bestätigt die schon ausgesprochene Ansicht, dass die vorgr. Indogermanen auf der Balkanhalbinsel die ursprachlichen Palatale bewahrt haben (vgl. auch die Hesychglossen *artheos (~orkhis)* und *sergoi*, Blumenthal, Hesychstudien 45)«.

Onomasiološki momenat koji je bio presudan za etrurske termine *zamthik* i *santerna*, čiji je osnovni elemenat sadržan ne samo u derivatu *zlato* i u pridevu *zelen*, koji je već identifikovan sa avest. *zaranya-* »zlato«, dolazi do punog izraza tek u našem kolektivu *zelje* (v. Trautmannov Rečnik, 365). Time je ujedno sasvim dovoljno opravdana semantička evolucija ove razgranate leksičke grupe, kojoj pripadaju i dogrčki fitonimi *dauta*, *dassa*, *skandyx* sa istim značenjem »zelje« sadržanim u frigijanskom *zelkia* i u slov. *zlak*. Zbog trojanskog hidronima *Xanthos*

moramo oba Ahilova konja, bar po imenima, kao i samog njihova gospodara smatrati preuzetim iz dogrčke epske poezije, u kojoj je i glavni trojanski junak nosio dogrčko ime *Dareios*. Pesnik i pisac atičke Ilijade preuzeo je i verno preveo to ime, jer Hektor tačno reprodukuje frigijansko *Dareios* koradikalno sa staroind. *dhārāyati* »drži, nosi, štiti«.

Ako su se frigijanska plemena rastala od svojih centralno-balkanskih saplemenika doista već krajem III milenija i zaputili u Anadol, kako se to obično misli, onda se imena *Xanthos* i staromakedonska svetkovina *Xandika* u vezi sa metalurškim *terminima santerna* i *zamthik* moraju uzeti u obzir za rasuđivanje odnosa protoslovenskih Indoevropljana sa doklasičnim kulturama balkansko-anadolskog prostora. Ipak je u pogledu onomatoloških kombinacija uvek potrebna opreznost. Ostajemo stoga pri aloglotskoj grupi *xanthos, xouthos, skandyx, dauta, dassa, santerna*. Starinu fitonima *skandyx* koji obično ima bele ili ružičaste cvetove i čiji se jedan varijetet stručno zove chaerophyllon aureum, potvrđuje i Hesihijev fitonim *kaskandix* »allium cepa«. Ova poslednja semantička nijansa uslovljena je jakim mirisom same biljke zvane *skandix*.

Pojavu i smisao prefiksalnog elementa *ka-* u fitonimu *kaskandix* nasuprot prostom *skandix* (od starijeg *ksandix*), moramo posebno objasniti. Već je Meillet (Roczn. Sław. 9,74) primetio da slovenske reči *kost, koza* i lat. *caper, costa* sadrže bezvučni velarni inicijal kojeg nema u grčkom *osteon*, lat. *aper* i litvanskom *ožys* »jarac«. Arnobije (5,6) beleži da u frigijanskom *attagus* znači *hircus* dok iz jonskih natpisa znamo za oblik *attēgos*. Prema tome nasuprot litavskom *ožys* i njegovim srodnicima, koji nisu samo derivati kao frigij. *attagus* nego i radikalne osnove kao irsko *ag* »jarac« imamo u slov. *koza* pouzdanog srodnika sa velarnim guturalom kao prefiksom. Usput ističemo da se i u frigijanskom *attagus*, koje se mora identifikovati sa pehlevskim *azag* »id.« indoevropski palatalni zvučni gutural reflektuje bezvučnom dentalnom geminatom kao što smo to videli kod *ixalā, ittela* i *Ulixes, Olytteus*. Ime ovog Homerova heroja, za kojeg iz same Ilijade pouzdano saznajemo da je bio pravi sitni mediteranac visok najviše 140 cm., zbog čega ga učeni pesnik Likofron i zove *nannos* »patuljak«, dogrčkog je porekla i u vezi sa dogrčkim glosama *toussylos* i *katouzos* »pumilio«. Jasno je da obe ove tuđice idu zajedno sa tom razlikom što *katouzos* ima isti prefiksalni elemenat kao *kaskandix* nasuprot *skandix* odnosno *kobālos* (od starijeg *kobabos*) nasuprot *babax*. Isto prefiksalno *ka-* može se sasvim pouzdano utvrditi u Hesihijevoj glosi *kaartias* (od starijeg *kavartias*) »žaba«, koja se ni pod kojim uslovom ne može odvojiti od poznate aloglotske grupe *bartakhos, batrakhos, byrthax, brotakhos* itd. Nije isključeno da su neke varijante ove aloglotske grupe u grčkim ustima prošle kroz paretimološku adaptaciju po svoj prilici onomatopejskog karaktera (isp. Aristofanovo *brekekekex* i varijante *blikhan*). Ipak pored sveg tog šarenila sasvim je uočljivo pravo poreklo ove grčke tuđice, za koju Chantraine kaže étymologie incertaine. Reč po-

tiče iz rečnika dogrčkih nekentumskih Indoevropljana kao što se to sasvim lepo vidi iz jermenskog *gort* (osnova na *-i* i na *-o*) »žaba« i letskog *varde* »id«. Fonetski arhetip glasi prema tome *vordo-*. Time je u dovoljnoj meri utvrđeno i za doklasičnu epohu postojanje ovog prefiksalnog elementa. Stoga otpada tumačenje koje čitamo kod Liddell-Scott-Jonesa da se u fitonimu *kaskandix* radi o nekoj osobenoj redupli-kaciji.

Za prosti fitonim *skandix* mesto očekivanog *ksandix* zbog dogrčkog *xanthos* i makedonskog *Xandika* već su navedeni paralelni primeri kao *xiphos skiphos* ili savremeni *jesker* i *sesker* za poznatije *jekser* i *Sechser*. Kretschmer međutim, kako smo napred videli, računa sa istom promenom u trojanskom hidronimu Xanthos koji se zove i Skamandros, nalazeći da etrursko *zamthik* i etrursko-latinsko *santerna* dovoljno pravdaju takvu pretpostavku. Ali kako i manje reke imaju i danas po-više imena, mnogo je i prostije i verovatnije da se odvoje ta dva trojanska hidronima: *Xanthos* ide očigledno sa fitonimom *skandix* i našim *zlato* (isp. flavus Tiber i hidronim »Žuta reka« u Kitaju i naše Zlatice), dok se *Skamandros* sa svojim iracionalnim *r* posle grupe *nd*, na što nas upućuje dublete tipa *Alakšanduš* i *Alexandros* i *komendrijaš*, mora pri-družiti imenu *Kamandōlos* i to tim pre što se pored oblika *Skamandros* javlja kod pesnika Ilijade nekoliko puta i oblik *Kamandros*, koji Kret-schmer uopšte ne uzima u obzir. Prema pesnikovim rečima hidronim *Xanthos* treba da pripada božanskom rečniku a *S(K)amandros* ljudima. Ova pesnikova diglosija može se tumačiti na više načina ali o tome nije sada ovde reč. Reč je o ovim hidronimima, čija su značenja po svoj prilici vrlo bliska, ako ne i istovetna. Stoga se u nebožanskom hidronimu može tražiti isti prefiksalni elemenat kao u dogrčkim termi-nima *kaartias*, *kaskandix* itd., pogotovo kada znamo da se *s*-mobile javlja i u idioglotiji.

Složeni pridev za oznaku boje *ka-mando-* preveo je pesnik i pisac atičke Ilijade starijom i poznatijom grčkom tuđicom *xanthos*, koja prema Chantraineu označuje sledeće nijanse boja: *jaune*, jaunâtre (lion, miel), d'un rouge doré, d'un blond roux, rouge, blanchâtre. Koradikalna dubleta ove tuđice *xouthos*, koju izvodim od starijeg *xolthos*, dok je *xanthos* od *xalthos*, označava uglavnom istu boju jaune d'or, pa smo sa tog razloga ove dogrčke prideve za oznaku boje identifikovali sa našim terminom *zlato*. Sufiksalni elemenat *-ōlos* u složenom hidronimu *Ka-mandolos* ukazuje u pravcu boja. To bi značilo da osnovni elemenat *mando-* može samo u pogledu značenja imati veze sa etrurskim *santerna* (od starijeg *salterna)* i *zamthik*, ali nikako u smislu zajedničkog porekla kako bi to hteo Kretschmer. Srećom za ornitonim *kymindis*, koji pesnik Ilijade označava kao vulgarni, imamo interpretatio divina koja glasi *khalkis*, pa tako saznajemo da se hidronimi *Xanthos* odnosno *Skaman-dros* i ornitonim *kymindis* mogu u pogledu svog značenja svesti doista na crvenkasti ton boje, koji kazuje idioglotski grčki termin *khalkos* »ba-kar« odnosno *kalkhe* »purpurni pužić« (v. Kretschmer, *Glotta*, XXXI, 5).

Ranije sam (Živa Antika I, 2, 239) ornitonim *kymindis* zbog Aristotelove dublete *kybindis* smatrao takvim obrazovanjem koje je radikalni elemenat *kyb/m-* i tako sam dobio vezu sa miksoglotskom grupom *kobac, gyps* itd. Ali sada vidim da nas homerska interpretacija *khalkis* upućuje jasno u kategoriju boja, pa mi je i stoga i sa morfoloških razloga veza sa *(S)Kamandros i Kamandolos* čija je interpretatio divina *Xanthos* mnogo verovatnija. Na taj način iz ornitonima *kyb/mindis* izvlačim prefiksalni elemenat *ky-* dokumentovan n. pr. kod Hesihija u tarentinskoj glosi *ky-mindala* »prevrat, propast« čija je veza sa litavskim *meñtalas* »metež« i staronord. *mondul* »Dreheholz« očigledna, i radikalni elemenat *mind-* pored *mand-*, dokumentovan u hidronimu *Kamandros*. Ovaj radikalni elemenat *mando-* (od starijeg *mondo-)* i *mindo-* (za koji ne znam da li treba poći od normalnog *mendo* ili od *mndo-)*, identifikujem sa našim *mutan* (od starijeg *mont-)* i litavskim *mestas* (od starijeg *ment-tos)* »id.« U pogledu onomasiologije upućujem na naše nazive *Mutni Potok* (u Sarajevu) i na izraz *mutna Marica*. Aristotelov oblik *kybindis*, ukoliko je pouzdan, bio bi prema tome sekundaran i po svoj prilici iste prirode kao u aloglotskim dubletama *bystaga* pored *mystaka* i *Adrabytēnos* pored *Adramytēnos*. Ova poslednja dubleta iz iste je oblasti iz koje je i hidronim Kamandros. Na osnovu tih fonetskih osobina može se reći da i sa tog gledišta otpada ranije postavljena veza između ornitonima *gyps, kapys, kobac, kymindis*.

Za određivanje tirsensko-slovenskih veza, koje idu preko istočnog Balkana i zapadnog Anadola, a naročito preko Lidije, ne sme se zaboraviti da je i za Lidiju dokumentovan hidronim *Xanthos*, koji je daleko važniji i poznatiji od onog Homerova pod Trojom. Sam Homer zove svoj *Xanthos* odnosno *Skamandros* epitetima kao dynēeis i polydinēs »virovit« ali i porphyreos »tamno crven« odnosno argyrodinēs »srebrnih virova«. Ako nemamo posla sa takvim atributima koji su često epithēta otiosa, onda bi se mogla tražiti neka potvrda za iznesenu interpretaciju. Daleko bi bila jača potvrda za nju ako se prihvati Hercherovo gledište da se hidronimi *Xanthos* odnosno *Skamandros* odnose na onu istu reku koja se zove i *Simoeis*. Za to gledište govorila bi činjenica da se obe reke sastaju u trojanskoj ravnici i tako utiču u more blizu ahajskih koliba. Očigledno je, naime, da hidronim *Simoeis* sa fonetskih i etimoloških razloga treba izvoditi od starijeg *timovent-* čiji je korenski vokal normalan refleks redukovanog *e*, pa ga je prema tome smatrati koradikalnim sa poznatom leksičkom grupom za oznaku tamne boje koju čine lat. *tenebrae*, vedsko *timirāh* »taman« i baltske apofonske varijante *timsa tumsa tamsa* »tama«. Ovakvo proširenje pridevske osnove kao u hidronimu *Simoeis* sa sufiksalnim *vent-* imamo n. pr. u derivatu *glykoeis* pored *glykys*. U pogledu redukovane baze idu zajedno sa ovim hidronimom venetski hidronim *Timavus* i hidronim Ti*machus* u Meziji, dok dački hidronim *Tim/bisis* (današnji Tamiš) pokazuje sigmatsko proširenje kao baltski koradikali *timsa tamsa tumsa*. Uzgred napominjemo da je Herodot preselio Tamiš na desnu stranu

Dunava, po svoj prilici sa tog razloga što ga je on ili njegov informator zamenio sa hidronimom *Timacus*. Ova zamena olakšana je dubletom hidronima *Tib/misis* koja glasi *Tim/biskos* »Tamnava«. Ova srpska interpretacija važi, razume se, i za koradikalni hidronim *Simoeis*.

Na taj način idioglotski grčki hidronim *Simoeis* bio bi prava interpretatio graeca za tuđe sinonimne hidronime *Xanthos* i *Skamandros*. Ali bez obzira na te kombinacije ostaje prilično pouzdano utvrđena činjenica da pored tarentinske glose *kymindala* (isp. Frinihov izraz *monthyleuō* »mutim«) imamo i u zapadno-anadolskim imenima *Skamandros* i *Kamandōlos* koradikalne derivate odnosno složenice sa našim pridevom *mutan* (od starijeg *montino-*). Za postojanje te leksičke grupe u zapadno-anadolskom primorju govore u prvom redu, dosada neobjašnjeni tehnički termini *mandra* »tor, struga« i *mandalos* »zavor« kao i njegov denominativski derivat *amandalоō* »uništavam« koje Hofmann veže sa tračkim *mandakēs* »snop«, ne obzirući se pritom na to da je Kretschmer (*Einleit.* 236) ovaj trački derivat doveo u vezu sa imenom Artemide *B/Mendis* i sa nem. *bund*. To bi značilo da je inicijal u tračkoj glosi sekundaran. Za Chantrainea su stoga ove reči obscures. Zbog značenja u složenom *amandaloō* treba se setiti ne samo tarentinskog *kymindala* »prevrat, propast« nego i naše semantičke evolucije u grupi *gibak, gibati, gubiti* i *ginuti*. Sa svih tih razloga možemo, čak i u slučaju da Skamandrovu homersku karakteristiku (dynēeis, polydinēs i argyrodinēs), koja ukazuje na njegove virove i vrtloge, sasvim odbacimo, prihvatiti etimološku povezanost aloglotske grupe *mandra, mandalos* sa pomenutim litavskim *meñtalas* »metež«, našim *mutan* i tarentinskim *kymindala*. Ovu Hesihijevu glosu nedvosmisleno objašnjava složeni derivat *amandaloō* zbog svoje istovetne semantičke nijanse. Aloglotska grupa *mandra* itd. sa svojim negrčkim fonetskim osobinama kao što su prelaz *o/a* i *th/d* (isp. idioglotsko grčko *monthyleuō* »mutim«) može se prema tome bez ikakva rizika pridružiti imenima *Skamandros* i *Kamandolos*, a po svoj prilici i tračka glosa *mandakēs*. Naši koradikali bez nazalnog infiksa *motati, motka, omot, motoruga* kao i nem. termin *Mandelholz* u dovoljnoj meri objašnjavaju sve semantičke evolucije a naročito onu u terminu *mandra*.

Da je tehnički termin *mandra* kome smo pronašli vezu u baltsko-slovenskom rečniku otišao iz zapadnog Anadola na Apeninsko Poluostrvo i to u korenskom obliku bez formativa *r* pokazuje etrursko-latinski termin *mundus*, za koji Ernout-Meillet (Rečnik 746) misle da je najpre označavao pleteni koš u kome je nevesta donosila svoj nakit i toaletu. Ali kako se ovaj nazalizovani koradikal u slovenskom ne javlja u tom konkretnom značenju, ne dolazi u ovaj mah u obzir kao izraziti tyrrheno-slavicum. Isto to važi za etrurska božanstva *Manta* i *Munturna*. čija je funkcija bila, kako kaže Varon (kod Aug. *de Civ. Dei* 6, 9) ut maneat nova nupta cum viro. Ova Varonova paretimologija baš nikako ne uzima u obzir onaj bezvučni dental koji ime ove boginje približuje grupi *Juturna, Saturna*.

8. BRILETTOS, PROELIUM, PRYLIS, BRYLLIKHIS, BRILŌN, BRILEC

Pre nego pređemo na leksičku grupu ispisanu u naslovu moramo, makar i površno, dodirnuti latinsku glosu *p(a)lasea* koju nam je sačuvao Arnobije (7, 24): quid palasea sive, ut quidam cognominant, plasea? ex quibus est omentum pars quaedam – bovis cauda est plasea siligine et sanguine delibata... Ovaj tehnički termin očigledno spada u onu tehniku koju rimski pisci stručno zovu *disciplina etrusca*, i to po svoj prilici u onaj deo koji je obrađen u *libri haruspicini* i koji nam je relativno dobro poznat sa bronzane jetre iz Piacenze (v. GRENIER *o. c.* 17). Iako glavni etrurski termin za materijal koji proučavaju haruspices glasi *netšvis* ipak je prilično verovatno da tamo spada i termin *p(a)lasea*, budući da se radi o govedu što se prinosi na žrtvu. Onaj glavni termin smatra se da potiče iz grčkog *nedys* odnosno da je zajedničkog porekla. Stoga bi se i *p(a)lasea* moglo objasniti u istom smislu. Imajući na umu iznesena tumačenja za *subulo* i *santerna* opravdana je u dovoljnoj meri pretpostavka da i termin *p(a)lasea* potiče iz nekog nekentumskog izvora, odnosno iz govora indoevropskih Pelasta. Iako nam je Arnobijevo tumačenje prilično neodređeno, relativno je najverovatnije da izraz omenti pars znači isto što i sebum intestinum bestiarum vel potius hostiae (v. Vukov Rečnik s. *mahramica*). Polazeći od toga, identifikacija ovog stručnog termina kod Arnobija, koji nam je sačuvao i tuđicu *attagus* iz rečnika anadolskih nekentumskih Indoevropljana, postaje sasvim prosta, kako to pokazuju koradikali: avest. *spərəzan-*, staroind. *plīhán-*, litavsko *blužnis*, slov. *slezena* i grč. *splēn* i *splankhna* »iznutrica, drob«. Zna se da je rekonstrukcija ovog leksičkog arhetipa prilično beznadežna, verovatno stoga što se radi o ritualnom terminu gdje je leksički tabu gotovo normalan. Ipak se može kao relativan arhetip rekonstruirati *s(p)elegh-* odnosno *sligh-* zbog latinskog *lien*. Bez obzira na te teškoće važno je za nas da se na Apeninskom Poluostrvu nalazi nekentumski pretstavnik ove leksičke grupe, pogotovo kada se zna da disciplina etrusca operiše brojevima 8 i 16 odnosno 40 (=5×8 ili 2×16+8), koji su tipični ne samo za japodske i jadranske Ilire nego i za minojski Krit, pošto su dogrčke olimpijade bile ustvari oktaetije. Tragovi tog verovanja, koji počinju od najstarije indoevropske epohe (osmica je dve četvorke, jer je oktō nom. duala) održali su se do dana današnjega u verovanjima južnih Slovena, kako to pokazuju priče Matavulja i Veselinovića.

I ovaj, samo ovlaš dodirnuti leksički detalj, ukazuje na istočni Balkan i zapadni Anadol, gde su se sačuvali tirsenski ostaci još u arhajsko doba grčke istorije. Stoga je Bréal (*Mém. Soc. Ling.* XV, 346) dolatinsku tuđicu *proelium*, čiji bezvučni inicijal, kako će se docnije videti, ukazuje na tirsenskog odnosno etrurskog posrednika, identifikovao sa homerskim terminom *prylees* »teška pešadija«. Sa ovim homerskim terminom povezuju dalje etimolozi (v. Boisacqov Rečnik, 818) kiparsko

prylis »ratnička igra« zatim Hesihijevu glosu *proulesi* »hoplitima«. Walde (Rečnik[2] s. *proelium*) a za njim i sa njim kao i inače Boisacq odbija Bréalovu vezu sa homerskim terminom sa razloga što se taj termin ne javlja više posle Homera. Ovaj je razlog, međutim, prividan, kako se to već vidi iz navedenih glosa. J. Schmidt kao da je docnije povukao svoje ranije vezivanje usamljenog latinskog termina *proelium* sa slov. *voj, vojna* itd. Boisacq je najzad odbacio i kombinacije sa češkim *válka* i njegovom leksičkom grupom. Juret *(Dict. Etym. gr. lat.* 198) podržava u svom smislu i Bréalovu vezu homerskog *prylees* sa lat. *proelium,* kome daje grafiju i *praelium,* kao i kombinacije sa staroind. *prt,* po kojoj bi za latinski koradikal morali poći od starijeg *pret-sliom.* Ovu poslednju kombinaciju nudi stari Walde samo uslovno, budući da bi se pri njenom prihvatanju moralo činiti nekoliko otstupanja od latinske istoriske fonetike. Za Ernout-Meilleta (Rečnik[3] 952) je étymologie inconnue, dok Chantraine izjavljuje obscur, méditerranéen? Interesantno je da Walde-Pokorny tako važan izraz kao što je lat. *proelium* nisu uneli u svoj rečnik, ukoliko se to može konstatovati iz latinskog registra. Najzad Muller (*Altit. Wörterbuch,* 364) koji kao da bez razloga sumnja u egzistenciju derivata *proeliaris* (dies kod Festa i dea kod Apuleja), rekonstruiše dublete *prō-vĕl-iom* odnosno *prai-veliom,* koje veže za *volvo* i homerskim *avollēs* »zbijen« (u borbi), da to sve proglasi ganz unsicher. O. Hoffmann veli prosto ungedeutet.

Stoga je najbolje vratiti se na Bréalovu vezu lat. *proelium* sa homerskim *prylees* »borci« i to pod pretpostavkom da se radi o terminu iz rečnika doklasičnih Indoevropljana odnosno Pelasta, budući da je to svakako pouzdaniji izvor no što je slučaj sa mediteranskim konglomeratom, koji uostalom nije ni iz daleka u onoj meri pristupačan našoj kontroli kao što je to slučaj kada se radi o nekom indoevropskom dijalektu. Bréal je u pogledu osnovnog vokalizma odnosno prelaza *y/oe* poredio klasične tudice *lagynos* i *lagoena,* kako čitamo u Plautovim rukopisima, ali na natpisima imamo samo *lagōna* odnosno *lagūna.* Stoga je to poređenje sasvim bez vrednosti jer se očigledno radi o helenističkoj grafiji znakova *oi* za *y*-psilon (v. WALDE-HOFMANN s. *lagōña*).

Videli smo da je glavni argumenat protiv veze između dolat. *proelium* i homerskog *prylees* vremenski hijat, iako imamo Hesihijevu glosu *proulesi,* koja svakako pripada ili lakonskom ili bojotskom dijalektu kao i kiparsku glosu *prylis* »pyrrikhā« koju nam je kao i termin *sigyn(n)os* »koplje« sačuvao Aristotel a docnije i učeni Kalimah. Nepotrebna je Herwerdenova rekonstrukcija kiparske glose na neko *provilis,* da bi tim putem podupro Bréalovu vezu sa dolat. *proelium.* Kada se setimo da Hekataj još u arhejskoj epohi pruža hidronim *Loidias* mesto potonjeg *Lydias* odnosno kod Plinija *Rhoedias* (v. KRETSCHMER, *Einleit.* 226) i da Herwerden (*Lex.* 1492) daje nekoliko primera gde ypsilon zamenjuje jotu, onda se odnos između diftonga *oi* i monoftonga *y* ne može onako jednostavno posmatrati kako to čini Kretschmer i kako bi

to izgledalo prema analognim latinskim slučajevima *(Loidos Ludus, Phoinix Poenus Poenulus Punicus).* U grčkoj miksoglotskoj fonetici *(Mysoi Moisoi)* moramo razlikovati najmanje dve ako ne i tri grupe tih primera: prelaz *oi/u,* helenistička grafija *oi* za *y* i zamena *i/y.* Pritom ostavljamo po strani grafije *vykia, lypos, avydos,* mesto *voikia, loipos, avoidos.* Očigledno je da svi ovi primeri moraju biti disparatni, pa čak i desperatni, jer su uslovljeni hronološkim i geografskim razmakom, a svakako i razlikom supstrata u Anadolu i Egiptu i na Balkanu.

Držeći se najstarijeg svedoka, jer Hekataj pripada drugoj polovini VI v. st. e., grafija hidronima *Loidias* svakako je starija od *Lydias* dok je Plinijeva grafija *Rhoedias* po svoj prilici pod uticajem helenističkog *oi* koje zamjenjuje *y.* To znači da je dolat. *proelium,* koje se prvi put javlja kod Enija, a to je *poeta Messapus* iz sredine III v. st. e., postalo od starijeg *proilion* koje se odnosi prema kiparskom *prylis* kao hidronim *Loidias* prema *Lydias.* Zbog semantičke nijanse »Ratnička igra« koja nam je zabeležena za kiparsku glosu moramo ovoj aloglotskoj grupi pridružiti i Hesihijeve glose *bryaliktai* »igrači ratnici (menedoupoi)« (kod Ibika i Stesihora), i *bryalizōn* »concutiens, frians«. Ova poslednja interpretatio latina sadrži ujedno i etimologiju navedenih Hesihijevih tuđica kojima se zbog značenja pridružuju i glose *bryllikha* »igračica« (kod Sicilijanca Rintona) i njeni derivati. Ovi derivati pokazuju jasno proširenje značenja jer su prvobitno to bile spartanske igračice u slavu ratničkog para Artemide i Apolona. Likvidska geminata u tim dorskim glosama nasuprot prostom kiparskom *prylis* može biti čisto ekspresivna, ali može i označavati dužinu prethodnog osnovnog vokala. Razlika u inicijalu između kiparskog *prylis* i dorskog *bryllikha* česta je pojava u miksoglotskoj fonetici (isp. *p/brytanis* i Herwerdenov *Lex.* 1082). Ona se ne mora, kao što se to obično čini, tumačiti drukčijom prirodom mediteranskog konsonantizma (fortis/lenis nasuprot tenuis/media), niti nekim pomeranjem artikulacione baze, nego prostom nepreciznošću u reprodukciji aloglotskog doklasičnog fonema.

Tako je Homer. termin *prylees* »teško naoružani pešaci« o kome se naširoko govori u Ebelingovu *Lex. Homericum* (II, 240) i daje se kombinacija sa dolat. *proelium* mnogo pre Bréala, istrgnut iz svoje usamljenosti u krugu grčkih dijalekata. Sve navedene dijalekatske i semantičke varijante ukazuju na oružje i na borbu kao presudan onomasiološki momenat. Stoga ih sve zajedno sa dolat. *proelium* možemo smatrati koradikalnim sa već navedenim lat. *frio, frians* = *bryalizōn* i sa tračkim *brilōn* »brijač« (v. Trautmannov Rečnik, 38). Dentalno proširenje koje pokazuju slovenski koradikali *brid* i *bridak* kao da se javlja i u dogrčkoj glosi *bridalikha* »ženska maska« nasuprot Rintonovu izrazu *brvalikha* »igračica«. Ako je u ovim tuđicama ypsilon prvobitno, onda je ono zamena za starije *oi* kao što smo videli kod hidronima *Loidias Lydias,* a ako je kratko ono je zamena za *i,* kao u dubleti *Artamis*

Artamyn i dr. Slovenski derivati sa dentalnim determinativom potsećaju na sinonimne koradikale: lat. *findo* i grč. *pheidomai*. Stoga sumnjam da je lat. *frio* i slov. *brijem* korensko proširenje leksičke grupe koju čine *ferire*, *boriti se* itd. Radi se o ukrštanju leksemskog minimuma *bhei-* »bijem« sa sinonimnim *bher-* »bijem« (o čijim bazama v. ERNOUT-MEILLET s. *ferio*). Takva su ukrštanja daleko verovatnija nego Perssonove i Meilletove kombinacije sa korenskim determinativima i proširenjima. Prosto *bhei-* nasuprot *bhrei-* imamo u mesapskoj glosi *bizbe* »srp« (od starijeg *bhi-tu-*) koju je Pedersen ubedljivo identifikovao sa slov. *bitva*, dok naše *britva* već pokazuje rezultat kontaminacije.

Prema tome i naši koradikalni derivati *brid*, *bridak*, *bridim*, pretstavljaju još dalje ukrštanje dentalnog proširenja *bheid- (pheidomai findo)* sa prostim *bhrei/bhri-* (*broj*, *brijem*, *frio* itd.). Stoga se mogu i oba termina kojima se označava ratnička igra, *pyrrikhā* i *brydallikha*, koju Liddell-Scott-Jones s pravom vezuju sa *bryllikhistai*, svesti na stariji oblik: *pyrrikhē* od *pyrtikha* nasuprot *brydalikha* pokazuje istu metatezu osnovnog elementa kao etrursko *purthne* prema dogrčkom *prytanis*. Takvih metateza u kontaktu sa likvidom bilo je i inače u klasičnoj miksoglotiji: *kirkos krikos*, *byrthax* i *brytikhos* za obično *batrakhos*. Zbog ovakvih slučajeva i fonetskih mogućnosti otpadaju antičke kombinacije da su te igre nazvane po svom pronalazaču zvanom *Pyrrikhos* odnosno *Bryallikhos*. Geminata rr, kako je poznato, svojstvena je ne samo atičkom nego i makedonskom.

Trački nomen agentis *brilon*, obrazovan već poznatim sufiksom *-lo*, ima punopravnog srodnika u slovenačkom *brilec* pored *brivec* koje je obrazovano na isti način, pomoću formativa *v* kao lat. *frivolus*. Razume se da i homerski termin za borce *prylees* sadrži isti sufiksalni elemenat za nomen agentis *-lo*, samo što je tu osnovno *y* pre zamena za prvobitno *i* nego skraćeni refleks za starije *oi*. Sličnu zamenu imamo u Ciceronovu imenu *Brittii* mesto običnog *Bruttii*. Tako je dolat. *proelium* (isp. *familia* prema *famul*) postalo od starijeg *bhroi-lo-* »oružan borac«. I u ovom leksičkom detalju slov. *brilec* i tračko *brilōn* ostavili su tirsenske tragove u rečniku doklasičnih Pelasta. Da je trački apelativ *brilōn* još pre ahajske kolonizacije prodro daleko na jug Balkanskog Poluostrva, vidi se iz atičkog oronima *Briles(s)os*, sa kojim poredimo radi onomasiologije naše oronime *Goleš*, *Golija* i *Šiša*. Upravo u toj najstarijoj Atici, prema kazivanju antičkih logografa i istoričara, živeli su pre jonskih doseljenika, Tirseno-Pelazgi koje mi zovemo Pelastima, iako Ed. Meyer bez razloga sumnja u atičke Pelazge (isp. pored *Pelazgikon* i društveno-ekonomski termin *palaistai* kome odgovara u Tesaliji *Penestai*). Fick (*Vorgriech. Ortsnamen* 82) možda ima pravo kada za oronim *Briless/ttos* pomišlja na vezu sa imenima *Brioula* u Lidiji i *Priola* u Bitiniji, jer smo u obe te zapadno-anadolske oblasti već ranije utvrdili tirsenske tragove.

Ranije smo već videli koliko je očigledna identifikacija onog etrurskog Merkurija, koji se zove *Turms*, sa zapadno-anadolskim Hermesom zvanim *Adramōn* čiji je osnovni elemenat *adram-* sačuvan u toponimu *Adramyttion*. Kako se radi o glasniku i tumaču bogova bila je opravdana veza sa slovenskim odgovarajućim izrazima *tulku* i *tulmaču*. Radikalni elemenat ovih slovenskih termina *tel-* konstatovan je u lat. *stella* i ostalim koradikalima leksičke grupe *stel/r* »blistati, biti jasan«, koja je dovoljno dokumentovana u svim indoevropskim dijalektima.

Međutim, Etrurci zovu Merkurija još jednim imenom kako nas obaveštava Servije (ad Verg. *Aen.* II, 588): ministros enim et ministras impuberes camillos et camillas in sacris vocabant, unde et Mercurius Etrusca lingua Camillus dicitur quasi minister deorum (isp. i Macr. *Sat.* 3, 8, 6). Već je Varon (*Lingu. Lat.* 7, 34) povezao ovo ime sa tirsenskim *kad/zmīlos* kako se zove četvrti kabir u samotračkim misterijama. Ernout-Meillet, međutim, pomišljaju na vezu sa dolat. imenom nimfa zvanih *Ca(s)mēne*. Za arhajske rimske pesnike ovo ime služi kao interpretatio latina grčkog imena Mousai. Još je precizniji Makrobije (*Somn. Scip.* 2, 3, 4) koji kaže: Etrusci Musas ... Camenas quasi canenas a canendo dixerunt. Rimski Merkurije ima, kako je poznato, svoj naročiti štap koji se zove *caduceum/s*. Veza ovog termina sa dorskim *karykeion* van svake je sumnje, ali je nerazumljiv prelaz *r/d*, dok je obratan proces dobro poznat (isp. *meridies* od starijeg *medidies*, *arvorsum* nasuprot *adversus*, ali ne i *arbiter* od grč. *artyter*). I za *caduceus* pomišljaju Ernout-Meillet, a za njima i Walde-Hofmann, na etrurskog posrednika, ali se ta pretpostavka može braniti samo pod uslovom da je etrursko-latinsko *camillus* glasilo *catmilos* sa jasno razumljivim dentalom ispred labijala. Kratkoća prvog sloga u klasičnom *camillus* i *Camēnae* na koju ukazuju Ernout-Meillet kao smetnju ovim kombinacijama, ne treba ni najmanje da nas buni, budući da je očigledno sekundarna i izazvana naglašenom penultimom (isp. *acērbus* nasuprot *ācer* itd.). Razume se da je kod stranih reči gubitak prvobitne dužine kada je nenaglašena daleko prirodniji nego u idioglotskim slučajevima.

Ako se držimo Servijevih reči termin *camillus* treba da znači administer ili praeminister ili, kako se danas kaže, ministrant pri verskim obredima, dakle, na kraju krajeva, opet neko lice koje služi bogove i poslužuje sveštenika, u svakom slučaju »*mlade*«. Odatle potiče, po svoj prilici, i semantička varijanta koju pruža sa *camillus* koradikalno ime *Ca(s)mēnae* čiji je stariji oblik morao biti *Cadmenae* kako to pokazuju dublete *kaz/milos*. Sicilijanski oblik *Kasmenai* nisam mogao proveriti. Vergilijeva junakinja *Camilla* dobila je svoje ime od majke zvane *Casmilla*. Već je Likofronov sholijast (uz Alex. 162) rekao Kadmilos ho Hermēs en Tyrrēnia. Sve ovo znači da je i ova hipostasa etrursko-latinskog Merkurija prešla na Apeninsko Poluostrvo iz iste oblasti u kojoj je utvrđen kult lidijanskog Hermesa zvanog *Adramo-* odnosno *Turms*,

kako glasi njegov etrurski oblik. Protetični vokal *a* u lidijanskom originalu iste je prirode kao u grčkim dubletama *Phordisia* nasuprot *Aphrodisia* ili u etr. *eprthne* nasuprot *purthne*. To bi značilo da je pre uslovljen inicijalskom grupom konsonanata nego da je naročiti prefiks kao u dubletama *Penestai Apenestai. Pēloros, Apēlauros, Teutanus E/Oteudano-*. Ime *Kadmilos*, najzad, javlja se i u doklasičnom kultu minojskih kureta na Kreti (v. PICARD, *o. c.*, 183), koji su docnije pomešani sa frigijanskim koribantima boginje Kibele. Ime ovih poslednjih ima i dubletu *Kyrbantes* kod učenog Likofrona, na što je ukazao Wackernagel, izvodeći oba oblika ovog imena od toponima *Kyrba*. Ali tome se protive Herodotovi orthokorybantioi, na koje se nije setio Wackernagel. Stoga se ime Koribanta i Kirbanta već na osnovu njihove frigijanske šiljate kape ili šubare sasvim lepo veže sa terminom *kyrbasia* (od starijeg *kyrbantia*) t. j. kirbantska kapa.

Kretschmerov (*Kuhns Ztschr.* 55, 84) prevod tirsenskog termina *kadmilos* samo je donekle tačan. Naš prevod »mlađe« bolji je stoga što uzima u obzir i koradikalno ime *Casmenae*. Našoj se interpretaciji ne protivi ni podatak iz Et. Gudianum koji glasi: Kadmos Hermēs para tois Tyrreniois, jer on pruža očekivanu osnovu za oba imena *Camillus* i *Camena*. Ta osnova glasi *Kadmo-*. Ako postoji neka veza između ove osnove i »feničkog« *Quadmil* = grč. *Hermēs*, onda se moramo setiti imena *Palaistine* i istočno-balkanskog hidronima *Palaistinos* kao i same Kartagine čije originalno ime glasi *Kart-hadušat* a to smo već ranije poredili sa leksičkom grupom *ghordho-/kart-* »grad«. Ipak je, čini nam se, bolje navesti i Herwerdenovo oprezno mišljenje (*Lex.* 725): Kadmon qui Phoenicem fuisse putant, comparant *quedem*, i. e. oriens, odnosno: Eurōpe sunt qui comparent cum semitico vocabulo *ereb*, occidens. Prošla su vremena Moversa i Bérarda, jer hetski državni arhiv daje pouzdanija obaveštenja u tom pogledu.

Znači za imena *Camillus* i *Camena* moramo poći od prostijeg *Kadmos*, kako se još zvao tirsenski Hermes, tumač i glasnik odnosno administer ili praeminister bogova. Naša interpretacija »*mlađe*« odgovara klasičnim terminima *pais* i *puer* »mladi rob«. Iz navedenih podataka vidi se dovoljno jasno da je *Kadmos* odnosno *Kadmilos* poznat ne samo na minojskom ostrvu nego i na ostrvima uz tračko primorje naročito na tračkom Samosu. Ali oblik *Kadmilos* odnosno *Camillus* ima očigledno deminutivski formativ, kako to pokazuju grčki deminutivi *optiloi* pored *optilloi* (isp. CHANTRAINE, *Formation* 249 i dublete *Akhileus Akhilleus*). Čim kažemo deminutivski oblik jasno je da se radi o afektivnoj fonetici, koja i inače a pogotovo kod antroponima nema nikakve istoriske važnosti. Ovaj zaključak, razume se, dovodi u sumnju obe iznesene interpretacije: Kretschmerovu sa »*Knabe*« i našu sa »*mlađe*«, jer su one proizašle iz formalno pravilnog shvatanja deminutivske funkcije. Stoga se one ne mogu naprosto prihvatiti i za osnovni oblik *Kadmos* a za njega kaže Chantraine (Baillyev Rečnik s. v.) ovo: Nom propre qui est probabl. méditerranéen, cf. *Kadmiloi*, p. ê. lat. *camillus*. Imajući na

umu Varonovu interpretaciju »administer« i Makrobijevu »praeminister«, osnovni oblik *Kadmos* može se naprosto prevesti izrazom »pomoćnik, sluga, čirak«.

Ova epikleza mladog i hitrog Hermesa nije na prvi pogled naročito počasna. Međutim ovakvo shvatanje se mora sasvim odbaciti kad se setimo grčke fraze *theoi epikourioi* i hrišćanskih izraza za Bogorodicu *Pomoćnicu* kao i Vukove fraze sveta Trojica da bude pomotnjica (Rečnik s. *pomoćnica*). Nije potrebno, stoga, da se ovakva onomasiologija posebno pravda i dokazuje kad je reč o Hermesu, glasniku bogova i posredniku između ovog i onog sveta, koji je očigledno najpodesniji da vrši takvu pomoćnu ulogu. U tom smislu treba shvatiti i njegovo dogrčko a ne feničko ime *Kadmos*, koje je Varon bukvalno preveo složenim terminom administer. To znači da je i ime Kadmos shvatio učeni rimski polihistor kao složeni sinonim: *ka* + *dmos*. Prefiksalni elemenat *ka-* već smo ranije upoznali iz dogrčkog rečnika: *kaartias* (od *kavartias*) – *bartakhos*, *ka-skandix*, *ka-kabos*, *ko-bālos*, *kabēlos* (od starijeg *ka-babos*), *ka-lēbos* nasuprot prostom *babax*, i *katorouban* – *tyrba*. Složenica *kobālos* pokazuje da je prvobitni oblik ovog prefiksa glasio *ko-* i da je prema tome oblik *ka-* sekundaran. Oblici *Casmilos* i *Casmenae* sa svojim zvučnim sibilantom mesto dentala nisu usamljeni. Poznat je klasični par *rodon* – *rose* i ranije pretresano *dorkas* i *zorx* (cf. *dauta* ~ *zlato*). Ove promene drukčije su prirode nego što je to slučaj kod grčkih dijalekatskih oblika kao *zeka*, *zikaios* i obratno *Teus*. Osnovni elemenat složenice *Kadmos* vežemo sa dogrčkim terminom *dmōs* »rob«, *dmōē*, *hypodmōs*, kritski *mnōā* »porobljeno stanovništvo«. Hofmann u svom grčkom rečniku, ali još ne u svojoj obradi Waldeova Rečnika, sumnja u idioglotsko poreklo ove leksičke grupe vielleicht Fremdwort, odbacujući pritom ranije prihvaćenu kombinaciju sa *domos*. Isto takvo kolebanje vidimo kod Chantrainea koji kaže: **dmo-* cf. *damaō*, etc. ? on a aussi rappr. *domos* ?? Za vezu sa *domos* koju podržava Boisacq govorile bi klasične semantičke paralele kao *oiketēs* i *domesticus*.

Ali kako ni Hofmann ni Chantraine ne iznose nikakav razlog zašto sumnjaju u idioglotsko poreklo ovog važnog društveno-političkog termina, dužni smo da obrazložimo našu sumnju. Leksička grupa *dmōs* i *mnōā* (od starijeg *dmōā*) ne može se rastaviti od epskog termina *atmēn* »rob« i Hesihijevih glosa *atmēnia i latmeneia* »robovanje« Zbog prefiksa *la-* isp. složenice *la-byrinthos* »aedificia permagna«, *Lama-khos* itd. Da se kod ove grupe radi o nulskoj bazi leksemskog minimuma *dm/tm/zm* vidi se sasvim lepo iz Hesihijeve glose *zemelen* »seruos barbarus. Phryges« u kojoj je sačuvana normalna baza odlično poznate leksičke grupe *ĝhem-* »čovek« (kao zemaljsko biće). Zbog promene značenja *čovek* > *rob* dovoljno je setiti se da u ruskom *čelovek* označava i *slugu* i da staronord. *man* znači »mancipium« (ostale primere v. Schrader-Nehring, *Reallex.* II, 465). Stoga se ovoj aloglotskoj grupi može pridružiti ne samo dogrčko *doulos* nego i italsko *famel familia*, za koju već Ernout-

Meillet računaju sa etrurskim odnosno tirsenskim poreklom iako se termin *famel* javlja i kod centralno-apeninskih Peligna, koji su, kako kaže Fest, ex illyrico orti. Na taj način oba grčka oblika *doulos* i *dōlos* (od starijeg *dovelos, isp. lōtron: loutron lovetrom)* idu zajedno sa doitalskim *thamel ka frigijanskom zemelon. U tom izvoru koji pripada grupi indoevropskih Pelasta imamo na natpisima potvrdu za Hesihijevu glosu *zemelō-*, dok je Kretschmer *(Aus der Anomia* 19) tom tračko-frigijanskom derivatu pridružio i ime boginje Semele, majke boga Dionisa. Fonetske razlike između frig. *zemelō*, dogrč. *dovelō-* i doital. *thamelo-* ne mogu se objasniti sredstvima istoriske fonetike klasičnih jezika. One su, po svoj prilici, uslovljene dijalekatskim razlikama u samom izvoru. Na tu mogućnost promene *m/v* ukazivalo bi galsko *enw* nasuprot irskom *ainmn* dok bi za miksoglotiju svedočilo mad. *név.* od staropers. *nāma.* Pored svih tih nejasnoća i nepodudarnosti fonetske prirode, morfološka i semantička podudarnost preteže u tolikoj meri da moramo prihvatiti iznesenu identifikaciju navedenih klasičnih termina i onomatološke grupe *Kadmos Kad/zmilos, Casmenae Casmillus.* Za tu identifikaciju govori rečito i Hesihijeva glosa *atmēnia* koja se u pogledu formativa potpuno poklapa sa doitalskim *Casmenae.*

Na severoistočnom Peloponesu u Troizenu i Epidauru, kao i na ostrvu Ajgini, poznat je kult dogrčkih htonskih božanstava zvanih *Damia* (dubleta *Mnia* pretpostavlja nulsku bazu *Dmia) i A(u)z(s)xēsia.* Fonetske varijante ove poslednje boginje jasno dokazuju dogrčko poreklo ovog kultskog para (isp. Picard, *o. c.* 105). Vokalizam *a* koji se javlja u italskoj tuđici *thamel familia* izgleda da je sačuvan u imenu tračkog božanstva *Zamolxis* (ostavljam na stranu isto toliko vredne paretimološke varijante *Z/Samol-xis* i *Zalm-olxis* »medvjeđa koža«) i to na osnovu dvojake interpretacije njegova imena koje je Herodot (IV, 94) zabeležio kod grčkih kolonista na Helespontu, jer obe te interpretacije vide u njegovu imenu čoveka koji je rob Pitagorin i koji ima stan u zemlji (katagaion oikēma). Ovakvim tumačenjem imena ovog poznatog božanstva dolazimo do obe semantičke varijante koje su konstatovane u frigijanskom rečniku: apelativ »rob« (od starijeg čovek) i adjektiv »zemaljski«. Kada smo već ušli u oblast etimoloških mitova treba pomenuti da i tebanski *Kadmos* (koji prema tradiciji dolazi iz Fenikije da nađe sestru Europu) ima najpre posla sa zmajem, dok se docnije među Ilirima ne pretvori u zmiju.

Iz toga bi se moglo zaključiti da je boginja *D(a)mia* u Epidauru (ovaj nas toponim upućuje u pravcu Ilira) kao htonsko božanstvo plodnosti u morfološkom pogledu istovetna sa našim koradikalima *zmaj* i *zmija* (Walde-Pokorny I, 663). Sve ove leksičke sitnice navedene su u prvom redu stoga da pokažu koliki je udeo nekentumskog rečnika u klasičnoj kulturi kentumskih Grka i Italika.

Iako je Hermes ili *Kadmos*, kako ga zovu Tirseni, rodom iz Arkadije odakle je i Euandar, sin boginje proricanja zvane *Carmenta*, iako se Kadmova žena zove *Harmonia*, ipak se ne usuđujemo da Festovu va-

rijantu *Carmena* pored *Casmena* zajedno sa napred navedenim imenima svedemo na zajednički arhetip *K/Haz/rm-on-*, budući da je grčki rotacizam (isp. *kormos* od *kozmos)* zvučnog sibilanta na Kritu, na južnoj Euboji i na Peloponesu relativno poznog datuma. Jedino bi se Festova dubleta *Carmena* mogla bez ikakva rizika izvoditi iz nedokumentovanog oblika *Ka-zamena* sa kojim bi se podudaralo ne samo doitalsko *tham-el* nego i epidaursko *Damia* i tračko *Zamolxis*, dok bi se poznatiji oblik *Kazmena* potpuno poklapao sa epskim *atmēn* i kritskim *atmēnia*. Kako je poznato, različni refleksi palatalnog inicijala u *ĝhem-* održali su se sve do danas, kako to pokazuje šiptarska fonetika u kojoj se kao refleksi palatalnih guturala javljaju ne samo sibilanti nego i interdentalni spiranti.

Međutim boginja *Damia* javlja se i na Apeninskom Poluostrvu i to ne samo u rimskom kultu. O tome ns obaveštava Fest (60, I): sacrificium quod fiebat in aperto in honorem Deae Bonae, dictum a contrarietate, quod minime esset damosion, i. e. publicum. Dea quoque ipsa Damia et sacerdos eius damiatrix appellabatur. Na drugom mestu (68,8) saznajemo od istog epitomatora da je *Damia* epikleza boginje Kibele. Već se iz tog detalja može zaključiti da se radi o dogrčkom božanstvu i da je oblik *Dāmia* odnosno jonsko-atički *Demia=dēmia* kako čitamo kod Walde-Hofmanna (Rečnik 321) samo rezultat paretimologije na osnovu dorske fonetike.

Pisani *(Idg. Forsch.* 53, 30, 38) bio je na pravom putu kada je tražio ilirski izvor ovoj epiklezi boginje Demetre odnosno Kibele. Drugo je pritom pitanje da li je i oblik *Dō* koradikalan i doista ilirskog porekla. O Demetrinoj epiklezi *Dōis* bilo je ranije govora. Nasuprot frigijanskim derivatima *zemelō* i *zemelen* i tračkom imenu boginje *Semele* sa prostim inicijalom (z/s < ĝh) stoji isto tako frig. ime Velike Majke – *Gdān Ma* »Terra Mater« koje Kretschmer *(Glotta* XX, 65) smatra pozajmicom iz grčkog *khtōn* iako vrlo dobro zna da frigijanska fonetika grčko *ō* reflektuje zatvorenim *ou* a ne otvorenim *ā*. To sasvim lepo pokazuju primeri kao *khlōros – glouros* i *gnōmā – knouma*. Pritom moramo istaknuti da se ni Benveniste *(Mél. Ginneken* 193, BSL 38, 143, v. Walde-Hofmann I, 869) ne slaže sa Kretschmerom koji, kako smo videli, frig. *Gdān* smatra pozajmljenim grčkim *khthōn*.

Međutim veliko je pitanje da li se i pored onomatološke serije koju čine frig. *Mygdōn* kod Homera i *Mygdonia* na antičkom Vardaru, u Propontidi i u Lidiji, ime frigijanske Kibele odnosno Majke bogova *Gdān* može identifikovati sa grč. *khthōn*. Toj se identifikaciji ne protivi samo frigijanska fonetika nego i činjenica što se prema Hesihijevoj glosi *Agdistis* »eadem quae mater deûm« ova epikleza ne može odvojiti od oronima *Agdos* kod Arnobija (5, 5) »rocher de Phrygie«, kako kaže Gaffiot, koji daje i derivate *Agde/istios*. Iz ilirske onomastike znamo sasvim pouzdano da se sufiksom *-st* određuje geografska pripadnost, a to znači da su anadolski Frigijanci, kao istočni susedi ilirskih plemena, doneli sa sobom iz centralnog Balkana ovaj sufiksalni elemenat. Istu

funkciju kao sufiks *-st* ima i sufiks *-ān*, dobro dokumentovan u balkansko-anadolskom prostoru. Derivati, većinom imena, obrazovani pomoću ovog sufiksa pokazuju vokalske osnove pored konsonantskih, kako se to lepo vidi iz dubleta *Tintēnoi* pored *Atintānes*. Stoga mislim da i kultsko ime frigijanske Kibele *Gdān* ide zajedno sa poznatijim *Agde/istis* i sa kritskom glosom kod Hesihija *agdys* »kamenica« (tj. posuda od kamena, v. Vukov Rečnik s. v.). To bi značilo da *Gdān Mā* kao Kibelino kultsko ime znači isto što i njena druga epikleza *Dindymēnē* obrazovana prema oronimu *Dindymon* oros ili *akron* (v. Kretschmer, *Einleit.* 194). Interpretatio graeca te dogrčke i frigijanske epikleze glasi *Mēter Ore(i)a*. Njen je kult dobro poznat i na minojskom Kritu (v. Picard, o. c. 80). Teško je odlučiti da li se i u imenu Kibeline hipostase zvane *Rhea* radi o sličnoj aferezi inicijalskog vokala kao u frig. *Gdān* mesto očekivanog *Agdān* prema *Agde/istis*. Pozni oblik sa nazalnim infiksom *Angdistis* kazuje samo toliko da se strani fonetski kompleks što više izrazi, pa se prema tome radi o iracionalnom elementu. Vulgarno-latinski oblici doklasičnog fitonima *amygdalon* pokazuju sličnu tendenciju kako se to vidi iz varijanata *amyndala, amandula*. U svakom slučaju jedna je stvar dovoljno pouzdana: ove epikleze obeležavaju glavno božanstvo u matrilinearnom društvenom poretku, i njeno se sedište nalazi većinom na strmom bregu ili na samom hridu. To se već donekle videlo u mitu o Niobi i Sipilu.

Ali u samom grčkom, kao i u hetskom i staroindiskom, nasuprot iranskom, latinskom i baltskoslovenskom, inicijal leksičke grupe khthōn humus sad je prost, sad složen, *ghem-* pored *dhghem-* (isp. n. pr. grč. *khthōn* nasuprot *khamai* = lat. *humi)*. Čini mi se da imamo posla sa kontaminacijom dvaju sinonima raznog porekla: *ghem-* pored *dhem-* koje je dokumentovano u staroind. *dhāman-* »Stätte, Sitz, Schar« i u Hesihijevoj glosi *thaimos* (od starijeg *thamios)* »oikia, sporos, phyteia«. Ovakva ukrštanja sinonima nisu ni danas neobična. Da se u ovom slučaju doista radi o ukrštanju vidi se jasno i po tom što indoevropski derivati kao lat. *homo*, litvansko *žmō* itd. ne znaju za složeni inicijal *dhghem-* a na tu okolnost dosadašnji istraživači nisu obratili pažnje.

Međutim iz etimoloških priručnika jasno se vidi podvojenost stručnjaka pri određivanju leksemskog arhetipa ove radikalne imenice. Dok Hofmann *(Et. Wb. Gr.* s. v. *khthōn)* polazi od *dheghóm-* dotle Ernout-Meillet postupaju obratno i polaze od *g(h)edhōm-* budući da hetsko *tēkan* (gen. *taknās)* ili *dagan* smatraju inversijom, dok se toharsko *(t)kam* manje više poklapa sa grčkom situacijom, gde se pored *khtōn* i khthamalos nalazi prosta vokalska osnova *khamai khamasde Khamyne* itd. Gledištu Ernout-Meilletovu približuje se donekle i Juret *(Dict. 29)* sa tom razlikom što smatra *dh-* korenskim determinativom. Izvesne teškoće kod ove celokupne leksičke grupe čini latinski derivat *hūmānus* nasuprot *homo* sa kratkim korenskim vokalom. pa se za taj latinski pridev rekonstruiše poseban korenski elemenat *ghdhoi-m-*, ili se potpuno izdvaja od ove leksičke grupe. Naše tumačenje ide zatim da oblike sa

složenim inicijalom smatra sekundarnim, a one sa prostim inicijalskim *gh* primarnim. Stoga se i računa sa ukrštanjem takvog sinonima koji počinje dentalom bilo od leksemske grupe *dhē-* »staviti«, bilo od *dem/dōm-* »dom«. Ukrštanje sa ovom drugom leksemskom grupom možda je verovatnije sa tog razloga što se i tu javlja radikalna baza *dōm* kao i kod *ghōm*. Postoji još jedna mogućnost da se objasni komplikovani inicijal koji je svakako *d(h)gh* a ne *ghdh* (isp. grč. *tiktō* od *titkō)*, a ta leži u tome što mnoge leksemske grupe i to ne samo u grčkom rečniku pokazuju inicijalske dublete sa dentalom i bez njega kao n. pr. *d-akrū* »suza«, *d-enghū* »jezik«, *d-iugóm* »igo«, grč. *kteinō – kainō*, *p(t)olis*. I latinski derivat *hūmānus*, koji se ne može bez naročita razloga izdvojiti iz leksičke grupe *homo-humus* potvrđuje da je naše tumačenje pomoću ukrštanja u osnovi pravilno bez obzira da li se radi o nekom sinonimu ili o dentalnom prefiksu. Irsko *doini* »ljudi«, koje Petersen i Vendryes zajedno sa lat. *humanus* izvode od nedokumentovanog *gdhoim-* (verovatnije bi bilo *d(h)ghoi-m-)* besumnje je pretrpelo uticaj nekog sinonimnog izraza koji u svom leksemskom *minimumu* ima diftong *ei/oi*. To je, po svoj prilici, sinonim *voi-os* (naše *voj-ak)* lat. *vīr* i grč. *voimos*.

Pisani je ilirsko *Damia* izveo od starijeg *Domia*. Zbog tračkog koradikala *Semele* sa bezvučnim inicijalom nasuprot zvučnom inicijalu u frig. koradikalu *zemelen*, i zbog utvrđenog prelaza *m>v* (isp. *doulos* od starijeg *dovelos)*, ovoj aloglotskoj leksičkoj grupi treba pridružiti i dosada neobjašnjene grčke sinonime *aia*, *gavia* i *dā* (kontrahovano od starijeg *davia)* »zemlja« o kojima se u etimološkim priručnicima mogu naći razne ali malo ubedljive kombinacije. Prva varijanta isto kao i treća mogu se bez teškoća izvoditi od starijeg oblika *d/sam/via* dok se za drugu varijantu *gavia* u vezi sa Hesihijevom glosom *epixenos* »epikhthonios« mora računati sa složenim inicijalom već u samom dogrčkom izvoru, kako se to vidi u staroind. *kṣaḥ*. Hesihijevu složenicu epixenos ne možemo ni u kom slučaju smatrati idioglotskom zbog njenog singularnog refleksa konsonantske grupe *dhgh*, koji je sasvim drukčiji nego u originalnim *khthōn*, *khthamalos* i koji bi se jedino mogao na neki način objasniti pomoću dorske fonetike, ali za to u ovom slučaju nemamo nikakve podrške. Najzad, nije isključeno da i u imenu *Sāeturnus* (u Festovu rukopisu *Sateurnus)* treba tražiti u prvom delu traga doklasičnom kultskom terminu *sam/v-* »zemlja« kako to misli akademik Oštir.

Latinski koradikal *ĝhemōn-* homo pokazuje nazalnu osnovu dok dolat. *famel* isto kao i tračko-frigijanski koradikali *Semela, zemelen, zemelō* jesu osnove na -l. Benveniste je već pokazao na primeru lat. *sol* i engl. *sun* da se ova dva tipa osnova isto tako često smenjuju kao i heteroklitske osnove tipa n/r (isp. slov. Svarog i Hesihijevu glosu *bōroi* »oči« od starijeg suoroi). Zbog tih raznih osnova a naročito zbog tipa *n/r* sa kolektivskom funkcijom, moglo bi se pored dogrčkog *doulos* pridružiti ovoj aloglotskoj grupi i dolat. *seruos*. O ovom izuzetno

važnom društveno-političkom terminu, koji je za razliku od grupe *famel* ograničen isključivo na oblast latinskog jezika, čitamo kod Ernout-Meilleta (Rečnik,[3] 1095) u vezi sa grč. *voraō* i lat. *vereor*, ove interesantne kombinacije na osnovu trojakog leksemskog minimuma, *swer-*, *ser-* i *wer* »paziti«: Ces rapprochements expliquent toutes les valeurs de lat. *seruus*, *seruāre*, *obseruāre*. Mais le fait précis qui éclaircirait le passage de *seruus* du sens de »gardien« à celui d'»esclave«, seul attesté en fait, est inconnu. Aussi l'étymologie est-elle contesté par E. Benveniste, *R. Et. Lat.*, 1932, p. 429 et s., qui considère *seruus* comme un mot emprunté à *l'étrusque*, de même que *famulus* et *verna:* l'étrusque a des noms propres *Serui*, *Serue*, et l'esclave paraît avoir été une institution des peuples méditerranéens, mais non indo-européens. M. Vendryes, BSL 107 (1935), p. 124 et s., rapproche *seruus* de irl. *serbh* »pillage«, gall. *herw* »état d'un individu hors la loi«. Faute de connaître l'origine précise et l'évolution de l'esclavage, tout ceci demeure incertain. L'ancienneté de la forme *seruītūs* (v. Ernout, *Philologica*, p. 225) semble indiquer que seruus est du vieux fonds de la langue.

Ovaj rezervisani stav prema pojavi ropstva u najstarijem indoevropskom društvu prilično odudara od ranijeg Meilletova mišljenja o indoevropskoj aristokratiji i o opšteindoevropskom jeziku kao glavnom obeležju te aristokratije. Dok je za Walde-Hofmanna poreklo italske grupe *famelo* -»dunkel«, a etrursko poreklo otpada jer je sufiks *-elo* gut italisch, dotle je za Zimmermanna, Johanssona, Brugmanna i Mullera verovatna kombinacija sa nedokumentovanim *dha-mo-* »kuća« (~*facio*), pa bi prema tome *famelo-* značilo »der zum Hause gehörige« kao i grčko *voiketās*. O tome *dhamo-* bilo je ranije govora kao o sinonimu koji bi došao u obzir za ukrštanje sa grupom *ghōm-*, *humus* itd. Ako italsko *famelo-* smatramo tuđicom u latinskom rečniku, a na to bi ukazivala Festova primedba (77): famuletium dicebatur quod nunc servitium, onda bi se nelatinsko *famelo-* dalo izvoditi od starijeg *ĝhemelo-* sa redukovanom bazom korenskog vokala (isp. *fircus* nasuprot *hircus* itd.). Nažalost nemamo nikakve podrške u tome pravcu, pa smo primorani da ostanemo kod iznesenog tumačenja po kome su centralno-apeninski Peligni »ex illyrico orti« preneli tu reč sa Balkana, gde u jadranskom južnom zaleđu imamo Bruge – Frige i njihov pouzdano dokumentovani termin *zemelō* »rob«. Manje je verovatno da je i dolatinsko *seruus* stara pozajmica iz nekog ilirskog govora i to stoga što bi u tom slučaju nedokumentovano *sevros* pokazivalo istu metatezu kao *nervus* i *parvus* nasuprot *neuron* i *pauros*, dok te metateze nema u pouzdano ilirskom *tauros* od starijega *touro-* (zbog apofonskog odnosa sa germanskim *steuro-*). Vokalizam prvoga sloga u tuđici *famelo-* nasuprot grčkom *dovelo* u sekundarnom *doulos dōlos* najprostije se može objasniti poznatim ilirskim prelazom *o/a*. Na taj se način dolazi do jasnog i prirodnog apofonskog odnosa između doilirskog *d(h)om/velo-* prema tračko-frigijanskom *d(z)emelo-* (od starijeg palatalnog inicijala

ĝhe/om-). Tako bi u priličnoj meri bila zadovoljena i fonetska i kulturno-istoriska činjenica.

Ako je dolat. *servos* postalo od starijega *soveros* ili *severos* sa sinkopom nenaglašenog kratkog srednjeg vokala i prelazom *l/r* (isp. *akiros* prema *aquilo* nasuprot *silua* od starijeg *dirua*, drvo, dakle *korenska* dublet*a der/l-* »cepam«) imamo pred sobom dijalekatsku varijantu doklasičnog *ghemelo-*. Bezvučni sibilant u tome slučaju iste je prirode kao u *rosa* i *Semelē* nasuprot *roda* i frig. *zemelo-*.

I zagonetno tesalsko *Dematr-* »Terra Mater« bez geminate *mm* uprkos Kretschmeru (Glotta XXVII, 30), koji podržava postojanje apelativa *dā* »zemlja«, može se objasniti ukrštanjem dogrčkih dubleta *d'zem-* dokumentovanih pored ostaloga i u kultskim imenima *Semelē* i *Damia*.

10. SAPA(I)OI, IMBROS, KIMBEROS, PROSAPIA, ŞEBAR

Osim već navedenih imena dogrčkog Hermesa, mislim na tirsensko *Kadmos* i lidij. *Adramōn*, znamo i za treće ime ovog glasnika i tumača, ili, da se poslužimo savremenim izrazom, ovog veziste, t. j. onog, koji povezuje i posreduje između ljudi i bogova, između ovog i onog sveta, pa razume se i između pojedinih naroda i samih pojedinaca. To je karsko ime koje glasi *Imbros*, ili, da navedemo odmah i njegove derivate *Imbramos* i *Imbrasos*. Kako nas obaveštava Herodot, čiji je otac bio karskog porekla, Karci su činili zajedno sa Misima i Lidijancima kultsku zajednicu u slavu Karskog Zeusa (v. DOTTIN, *o. c.* 114). Ovo je božanstvo prema Picardu *(o. c.* 190, 201) ustvari kritsko-karskog porekla, budući da kao maître de la foudre vitla labrisom, pa se stoga docnije i njegova epikleza prevodi sa bipennifer. Ovo balkansko-anadolsko oružje zvano *labrys*, koje se javlja kod pesnika *Gorskog Vijenca* pod uticajem arapsko-islamskog Zulfikara kao dva mača na jednom balčaku, ne mora etimološki biti povezano sa derivatom *Labraundeus*. Iz raznih varijanata ove epikleze koje nabraja Kretschmer *(Einleit.* 303) ne može se doći do ubedljive veze između osnove *labry-* i naziva *Labraundos*, *Labraendos*. Na prvi pogled jasno je da ova epikleza stoji u vezi sa karskim toponimom *Labranda* gde se, prema Herodotu (V. 119) nalazi glavno svetište karskog Zevsa u gaju belokorih platana (platanus Orientalis). Zbog grčkog fitonima *leukē*, kojim se obeležava sasvim srodna vrsta stabala, dozvoljen je zaključak da je toponim *Labraundos* u vezi sa lidijsko-frigijanskim toponimom *Blau(n)dos* ili *Blados* (kod Hijerokla) koji pokazuje isti gubitak nazala kao i Plutarhova varijanta *(Quaest. Gr.* 45) ove Zevsove epikleze *Labradeus*.

Prema tome odvajam ime ovog Zevsa od amblema *labrys* (a taj je termin po svoj prilici karskog ili lidijanskog porekla) i njegov osnovni elemenat *blau(n)dos* identifikujem sa dogerm. *bhlǝndo* i staroind.

bradhná- »crvenkast, svetao« (v. Klugeov Rečnik[12] s. *blond).* Zevs kao božanstvo munje i svetlosti ima puno pravo na epiklezu *Presvetli* (isp. Zeus Agamemnōn) budući da je oblik *Labraundeus* očigledno nastao disimilacijom starijeg *Lablaundeus.* Prefiksalni elemenat *la-* već smo konstatovali u složenicama kao *Labyrinthos, lātmēneia, Lamakhos, lakatapygōn.* Iako su Karci po ostrvima Ajgajskog Mora bili podložni minojskoj talasokratiji, iako karski Zevs stvarno drži labrys to još ne mora da znači da je do svoje epikleze došao zbog tog oružja koje, uostalom, nije nikako isključivo njegov privilegij. Iako pesnik i pisac atičke Ilijade Karce zove *barbarophōnoi* ipak njihova kultska veza sa Misima i Lidijancima može u dovoljnoj meri da služi kao dokaz za njihovu prvobitnu pripadnost ka grupi indoevropskih Pelasta. Mise sam već ranije, na osnovu njihova imena pridružio nekentumskim Indoevropljanima i ovo moje tumačenje je pored ostalih prihvatio i sam Hofmann (v. WALDE-HOFMANNOV Rečnik s. *fagus).* Najzad i ime karskog Hermesa kao da pripada indoevropskom rečniku. To je moguće već stoga što su i ranije u karskim fragmentima traženi i nađeni indoevropski relikti.

Kretschmer (*Glotta* XXXII, 200) dao je u najnovije vreme ovaj hronološki raspored anadolske imigracije: In der Antike bedeutet sie (die Zerstreuung der Abchasen und Ubychen) den Abschluss der Bevölkerungsumwälzungen, die durch die Invasionen zuerst der Hethiter oder richtiger der Nasier (Nesier) und Luvier, dann der Phryger und Armenier, der Myser, Lyder, Karer (Kavarer), schliesslich der Griechen hervorgerufen wurden. Nachher kamen im Altertum nur noch die Galater und Römer ... Poznato je da ovaj stručnjak na osnovu imena *Alakšanduš,* koje on smatra originalnim grčkim, nalazi grčke koloniste u anadolskom primorju već krajem XIV v. st. e., dok se od ranije stoji na gledištu da su se frigijanska plemena doselila sa centralnog Balkana u zapadni Anadol već krajem trećeg milenija. Iz toga bi izlazilo da su Karci (ženski oblik kod Homera glasi *Kaveira* od starijeg *Kaveria)* najkasnije oko 1500 god. bili susedi Misa, Lidijanaca i Frigijanaca. Tako bi njihov Hermes zvani *Imbros* bio gotovo isto toliko star kao lidij. *Adramōn* i tirsenski *Kadmos.*

Ali karska talasokratija po antičkim tradicijama i računicama kao da pripada tek VIII v. st. e. (v. DOTTIN, *o. c.* 241) zapravo od 730 do 670 tj. onoj eposi posle tirsenske kolonizacije Apeninskog Poluostrva, koja je započela najkasnije oko 800 god. Ovo znači da karsko pitanje nije ni istoriski ni akamoli lingvistički raščišćeno. Kao profesionalni ratnici na glasu lutaju po primorskim oblastima istočnog Sredozemlja i javljaju se ne samo u službi legendarnog Minosa nego i u Misiru pod Psametihom. Zbog svega toga njihov je etno-lingvistički položaj još uvek neodređen, pa prema tome i karske glose kao i njihov onomatološki materijal moraju biti obeleženi miksoglotijom.

Ono što se vidi kod epikleze *Labraundeus,* koja na prvi pogled ima oblik etnikona, može se očekivati i kod ostalih karskih glosa, iako

Karce kao svoje pretke Herodot dovodi u vezu sa Lelezima, koji su, prema Kretschmeru, pripadnici kavkaskih starinaca budući da današnji Laki treba da budu njihovi potomci (isp. *Glotta* XXXII, 161). Ali i u tom slučaju ima razloga da u ostacima karskog rečnika tražimo tragove nesumnjive kultske i kulturne simbioze sa balkansko-anadolskim Pelastima, budući da je kavkazolog i fonolog N. Trubeckoj ubedljivo ukazao na leksičke i morfološke veze između dobro poznatih indoevropskih dijalekata s jedne strane i još uvek slabo proučenih kavkaskih govora s druge strane. Primera radi da uzmemo samo dve karske glose kojima znamo značenje. Mislim na *ala* »konj« i *soua* »grob«. Važan društvenopolitički termin *gela* »kralj« mnogo potseća na lidijanski naziv kralja koji glasi *kalois* i na etrurski nomen gentilicium Mecenin *Cilnius* »atavis editus regibus«, koji svakako pretpostavlja stariji oblik *kel-na* »kraljević«. Karska glosa *ala* pravi utisak neke radikalne imenice pa se sa te tačke gledišta ne može odvojiti od grč. *harma* i lat. *armentum*, kako se ova imenica obično tretira u etimološkim priručnicima. Kod glose *soua* stvar nije tako prosta jer se može raditi o iskopanoj jami ili o nasutoj humci. Prva je mogućnost verovatnija i na taj bi način ovaj karski kulturno-istoriski termin bio istovetan sa grč. *kovos* »jama«, *kyar* »id.« i lat. *cauos*, *cauerna*. Ako je u pitanju nadgrobna humka onda se prosto nameće identifikacija sa grč. *khovā* »sipanje« i *khōma* »nadgrobna humka, grob«. Sudeći po Picardovim *(o. c.* 173) izlaganjima karske su grobnice usečene u stenu pa je stoga verovatnija identifikacija sa *kovos* i *cauos* nego sa *khōma*. Bez obzira za koju se mogućnost odlučimo, a to nije lako jer su i fonetski i morfološki razlozi podjednako prihvatljivi, u svakom slučaju dolazimo do istog zaključka: u karskom rečniku ima tragova nekentumskih Pelasta i njihova uticaja, jer se kod ove mogućnosti javlja sibilant kao refleks palatalnog guturala.

Sada možemo preći na karsko ime dogrčkog Hermesa koje glasi *Imbros* i po kome je prozvano poznato ostrvo u tračkom primorju i grad na tom ostrvu. Ostrvo je pripadalo i Tirsenima odnosno Pelastima (Fick, *o. c.* 121). Kretschmer *(Einleit.* 358) koji ističe karski karakter ovog imena i pritom spominje prosti oblik bez *r* tj. likijansko ime *Imbiaimis*, propustio je, ne znam kako, Hesihijevu glosu *imbous*, odnosno, kako zahteva azbučni red, *immous* »boves«, koja je označena kao lidijanska. Ali zbog kultske zajednice i bliskih odnosa između Karaca i Lidijanaca kao i zbog karskog imena *Imbros*, *Imbramos*, *Imbrasos*, ova se glosa mirne duše može smatrati i karskom, pogotovo kada se ima na umu vagilni karakter karskih plaćenika i njihovo specifično naoružanje. Zbog ove poslednje okolnosti i helenističku tuđicu *hyssos*, kojom Polibije obeležava pilum romanum, smatraju etimolozi karskom iako njen konsonantizam ukazuje na jonski udeo u koini i na mogućnost vezivanja sa poznatijim nazivom istog tog oružja *enkhos* (možda od starijega *suenǥh-es)*.

Karsko-lidijansko *imbo-* može imati istu onomasiologiju kao i originalno grčko *zygones* »boes ergatai« i lat. *iūmentum* (od *ieug-s-mentom*),

kako to nemački stručnjaci kažu goveče je okarakterisano kao *Jochtier* (isp. lat. *armentum* »goveče« i grč. *harma* od starije zajedničke osnove *arp-mn-* sačuvane u alojskom *arpys* »coniugium«; isp. savremeno značenje našeg izraza *veza* »amor«). U tom slučaju kao grčki koradikali bez nazalnog infiksa koji uslovljava sonorizaciju labijalnog elementa dolazi u obzir u prvom redu Hesihijeva glosa *ipson* »desmōtērion, vincula«. Ova Hesihijeva glosa pokazuje postojanje sigmatske osnove *ipes* ili nekog derivata koji je zapravo nomen actionis na *-ti* ili *-tu* tj. *ipso-* pretpostavlja iptio- ili iptvo-. Homersko *iptomai* »stisnem, pritisnem« ima svoj bezvučni dental od starijeg *pj* pa je stoga pravilan postupak Boisacqa (Rečnik[4], 380) koji glosu *ipson* rastavlja od tradicionalne veze sa lat. *vincio*, budući da grčki koradikali *ipos* »poids qui presse«, *ipoun* »presser, comprimer«, *ipōsis* »pression« ne pokazuju nikakve inicijalske digame. Ni Chantraine ni Hofmann ne daju za ove reči nikakve etimologije. Boisacq podržava staru vezu između lat. *vix* i grč. *ipos* koju Walde-Hofmann s punim pravom odbija. Sve ovo znači da grčka leksička grupa *īpos ipson* itd. nije došla do ubedljive etimologije. Nazalni infiks kao u karsko-lidijanskom *imbo-* nasuprot prostom *īpos* imamo u isto tako dosada neobjašnjenim Hesihijevim glosama *impsas* »zeuxas« i *Impsios* »Zygios«, epitet Posejdona koji upreže ili zapreže kola. Ovaj epitet pretpostavlja nomen actionis *impsis* (od starijega *imp-ti-*). Posejdonova epikleza *Impsios* »Zygios« kao i glosa *impsas* »zeuxas« dokazuje da je naša polazna tačka za karsko-lidijanski zoonim *imbo-* bila sasvim pravilna i da su semantičke paralele kao lakonsko *zougōner* »boes ergatai« i lat. *iumentum* bile sasvim umesne u pogledu njihove dokazne moći. Stoga je opravdano da se ovamo zbog svog značenja pridruži i tesalska glosa *gimbanai* »zeugana« (kod Hesihija), iako etimolozi inicijalski gutural u ovoj glosi smatraju običnom grafijom za digamu. Međutim, to tradicionalno shvatanje obavezno je samo u tom slučaju ako se u samom grčkom rečniku nalaze koradikalni derivati kod kojih je digama nedvosmisleno utvrđena kao inicijalski fonem. Ali, kako smo gore videli, to nije slučaj ni kod *impsas* ni kod *Impsios* pa ni kod *ipson* »vincula« zbog čega je Boisacq s punim pravom raskinuo tradicionalnu vezu tih reči sa lat. *vincio*. Ta je veza uostalom bila neodrživa već i sa tog razloga što tobožnji latinski koradikal ne dokazuje očekivani bezvučni labiovelarni gutural koji bi nam jedino dao prava da grčku leksičku seriju *impsas ipson* itd. vežemo sa lat. *vincio*.

Nastaje nova teškoća zbog tesalske glose *gimbanai* »zeugana« koja svojim značenjem prosto traži vezu sa navedenom leksičkom grupom i sa karsko-lidijanskim *imbo-* »zygōn, iumentum«. Ovo treba naročito istaknuti budući da se u tesalskom govoru, kako je to epigrafski utvrđeno (v. BECHTEL, *Griech. Dial.* I, 138) inicijalska digama održala sve do kraja V v. st. e. Zbog nesumnjive kulturne i jezičke simbioze grčkih doseljenika sa zatečenim starincima, među kojima je sasvim pouzdano bilo i indoevropskih Pelasta (isp. tesalske poluslobodne starince zvane *penestai* od starijeg *pelestai*), mora se računati i sa negrčkim odnosno

dogrčkim poreklom tehničkog termina *gimbanai* »iuga«, čiji zvučni gutural može biti i posledica progresivne asimilacije prema idućem zvučnom labijalu. Na tu nas pomisao navodi vulgarno-atički epigrafski oblik *Mekaklēs* mesto normalnog *Megaklēs*. Međutim kada se radi o miksoglotskoj fonetici situacija nije ni iz daleka tako pravilna, budući da se tu javljaju i patološke promene, neizbežne pri ukrštanju raznih, fonetskih sistema.

Idući u tom pravcu moramo naći primere nesumnjivo istovetnih reči sa guturalnim inicijalom i bez njega. Tako se odmah nameće tesalska glosa *kapānā* »vrsta kola«, koju Atenaj (418 d) citira iz Ksenarha i kod koje već obazrivi Chantraine uzima u obzir poznatiji termin *apēnē* (od starijeg *apana*) istog značenja. Dosadašnji pokušaji koji se čitaju u etimološkim priručnicima i koji polaze od grčkih sredstava ne uzimaju u obzir Hesihijeve glose *amānā* i *gapos* »kola«. Za ovu poslednju se izrično kaže da je tirsenska, iako zvučni gutural ne odgovara etrurskoj fonetici. Da je varijanta *amana* postala od starijeg *abana* moglo bi se zaključiti i po tome što se u istočno balkanska plemena, koja su hamaxobioi kao i skitska, kod Homera ubrajaju *Abioi* odnosno *Gabioi* kako ih zove Ajshil, ako ta imena doista obeležavaju takve nomade. Dovoljno je, međutim, uzeti u obzir tračku promenu *b/m*, a varijante *G/Abioi* ostaviti po strani. Sa ovim što je napred rečeno sasvim se lepo slaže i objašnjenje leksikografa Poluksa po kome je tobož tesalska *kapānā* ustvari skitska periphragma tj. koš od pletera kojim su presvođena kola istočno-balkanskih nomada (isp. galsko. lat. *benna*, dogrč. *peirins*, nem. *Wagenkorb* i SCHRADER-NEHRING, *Reallex.* II, 617). U vezi sa *apēnē* i *kapānā* pominje se u etimološkim priručnicima i oblik *lampene* »velika, svečana kola«. Reč se javlja kod Sofokla i docnije kod Menandra. Očigledno se radi o složenici pomoću dogrčkog augmentativskog prefiksa *la-* o kome je već ranije bilo govora. Varijanta *lapēnē* pored *lampene* dokazuje da je nazalni infiks u prvom slogu sekundaran i da se radi o anticipaciji nazalnog završetka. Hesihijeva glosa *pēna* »apēnē« objašnjava u dovoljnoj meri složenicu *lapēnē* ali ne pruža nikakva dokaza da su termini *kapana* i *apēnē* grčke složenice sa *pēnos, pannus* »platno, ponjava«. U najboljem slučaju moglo bi se raditi o koradikalnom derivatu sa lat. *quālus quālum* (od starijeg *quas-lo-*) i slov. *koš* i to pod pretpostavkom da je inicijal bio labiovelarne prirode. Smena sufiksalnih elemenata *lo/no-* nije nimalo neobična kako to pokazuje engl. *sun* i lat. *sol*. U tom slučaju Hesihijeva glosa *pēnā* »hamaxa« morala bi se izvoditi od starijeg *quas-na*, ali samo pod uslovom da se ne radi o aferezi inicijalskoga *a* (tj. *pēnā* od *apēnē*) koja ne bi bila neobična kod termina stranog porekla.

Međutim i grč. *hamaxa* »kola sa četiri točka« tumače Kretschmer i Meringer, svaki na svoj način, kao originalno grčku složenicu od *hama* + *axōn* tj. kola sa točkovima koji se kreću zajedno sa osovinama, pričem se pozivaju na rusko odnokólka. Ali na to Schrader-Nehring sasvim razložno primećuju da takva terminologija prirodno pretpo-

stavlja postojanje kola sa dve osovine. Ovom njihovu protivrazlogu dodajemo još dva: prvo, *hamaxa* nije *Einachser* jer ima dve osovine, a drugo, *hamaxa* kako Boisacq s pravom ističe a designé tout d'abord châssis de l' *apēnē*. To ustvari znači da je *hamaxa* isto što i *amānā*, *kapānā* i *apēnē* odnosno *peirins* i *benna* i postala je sufiksom *-ax* od tirsenskog *g/hapo-*, pa je stoga koradikalna sa navedenim varijantama. Takav sufiks nalazimo u fitonimu *at/draphaxi/ys* odnosno u dolat. *atrip(l)ex*. Povrh svega toga treba istaknuti da pronalazak kola tipa dogrčkih *hamaxa*, kako kaže Plinije (*n. h.* VII, 56, 199), prema antičkoj tradiciji pripada frigijanskim Indoevropljanima: vehiculum cum quattuor rotis Phryges. To je za cilj ovih ispitivanja od naročite važnosti.

Ipak sve to nije dovoljno da objasni odnos između karsko-lidijanskog *imbo-*, i Hesihijevih glosa *impsas* »zeuxas«, *Impsios* »Zygios« s jedne strane i tobož tesalske glose *gimbanai* »iuga« s druge strane. Neizvesno je naime da li grupa *(s)kimbazō* i *okimbazō* »claudico« pripada tesalskom *gimbanai* iako bi se kod ovog poslednjeg zvučni gutural mogao objasniti progresivnom asimilacijom. Razlika u značenju ne preporučuje takvu vezu. Stoga je bolje da se držimo značenja *iugum, iungo* i da tesalsko *gimbanai* u prvom redu vežemo sa Hesihijevim glosama *impsas* i *Impsios* i to pod pretpostavkom da se kod tih reči radi o inicijalskom sibilantu: starije *simb-* dalo je na jednoj strani u psilotskim govorima prosto *imb-* dok je u *gimbanai* forsirana aspiracija dala zvučni gutural kao što to imamo u šiptarskim govorima. Ali već na samom antičkom Balkanu imamo potvrda za prelaz *s* u *g* na osnovu kojeg imamo ne samo dublete *s/z* nego i *h/g*. Tu ne mislim na dublete tračkog toponima *Salmydēssos – Halmydēssos* na koje je ukazao već Kretschmer nego na tehničke termine koji zbog svoje miksoglotske fonetike i jedinstvenog značenja očigledno čine jedinstvenu leksičku grupu. Mislim na Hesihijeve glose *gabena, gabathon, zabatos, zamation* (prema azbučnom redu mesto *zalmation*) *kabatha* i dolat. *gabata* i *gavessa* »Schale, Schüssel, hölzernes Gefäss«, kako kaže Walde-Hofmann s. v.; sve odreda termini keramičke industrije, kojima se zbog inicijalskog sibilanta i očiglednog korenskog labijala moraju pridružiti dogrčke dublete *sipyā* odnosno *ipyā*. Ova poslednja varijanta potiče svakako iz nekog psilotskog dijalekta, pa se odnosi prema *sipyā* kao *halmydēssos* prema *Salmydēssos*.

Ova fonetska paralela nužna je i stoga što etimolozi izvor svih ovih keramičkih termina traže bilo na semitskom istoku bilo na keltskom zapadu, upuštajući se, razume se, u razne konstrukcije okićene zvezdicama. Već je ta činjenica dovoljna da posumnjamo u pravilnost takvih postupaka, pogotovo kada se uzme u obzir da predložena rešenja ne objašnjavaju promene inicijala, ili, bolje rečeno, hronološki odnos između sibilantskog inicijala prema guturalnom i prema nulskom inicijalu. Pored tih konsonantskih osobina treba uvažiti i vokalske razlike, mislim na vokalizam prvoga sloga *a/i*. I jedna i druga teškoća rešavaju se najlakše ako pretpostavimo zajednički arhetip *saip-* i njegove apofonske varijante *sap-* i *sip-*. Baza *sap-* može se smatrati rezultatom

monoftongizacije karakteristične za govore indoevropskih Pelasta. Tako imamo kod Aristotela (*mir. ausc.* 830 a 7) pajonski zoonim *monaipos* pored poznatijeg oblika *monapos*, *monops* odnosno *monōtos* kod Antigona iz Karista (*Mir.* 57). Još je poučnija u tom pogledu tračka i makedonska fonetika gde imamo *adraia* »aithria« prema grč. *aithēr* i nulskom *itharos*. Zbog ove monoftongizacije koja se javlja i kod ilirskih posrednika između grčkih i italskih masa, bez ikakvih teškoća mogu se objasniti latinske tuđice *ātrium* i *crāpula* koje su očigledno postale od grč. *aithrion* i *kraipalā*. Stoga ponavljamo grč. *aithēr* i *itharos* nasuprot maked. *adraia*. Ova dva poslednja koradikalna derivata potpuno objašnjavaju varijantu *zabatos* (od starijeg *saipato-*) nasuprot *sipyā* odnosno *ipyā*, od kojih imamo i dolat. *simpuium* i *simpulum*.

Sve te vokalske i konsonantske promene kao monoftongizacija, sonorizacija i prelaz *p/b/m/v* mogu se objasniti na osnovu miksoglotske fonetike, uslovljene kulturnom i jezičkom simbiozom između doseljenih Grka i zatečenih starinaca indoevropskog porekla. Za takvu patološku fonetiku govori verovatno i Hesihijeva glosa *sebis* »pyxis« u kojoj se javlja prelaz *a/e*. Istu promenu *s* > *g* kao u *zabatos* nasuprot *gabata* i *gabena* možemo konstatovati u varijantama getskog odnosno tračkog božanstva *Zamolxis*, *Gebeleizis* i *Suelsourdos* odnosno *Zbelthiourdos*. Već nam Herodot (IV, 94) kaže da je *Zamolxis* isto božanstvo kao i *Gebeleizis*, koji svojim vernim Getima obezbeđuje besmrtnost. Stoga nije lako prihvatiti shvatanje engleskih naučnika (*The Oxford Classical Dictionary*, 964) koji Zamolxisa smatraju božanstvom smrti. Još su važniji za nas oblici sa bezvučnim inicijalskim sibilantom, *Salmoxis* odnosno *Samolxis*. Zbog Porfirijeve interpretatio graeca »dora arktou« moramo pretpostaviti dva razna imena koja teško da imaju makakvu međusobnu vezu. Pored oblika *S/Zamolxis* moramo računati i sa složenicom *zalm-olxis*, čiji je prvi deo već identifikovan sa grč. *khlaina* (od starijeg *khlamia*), dok je drugi deo *-olxis* besumnje istovetan sa grč. *arktos* i lat. *ursus*, a po svoj prilici i sa imenom *Alakšanduš Alexandros* »Medvedović«. Ovog trojanskog junaka je prema antičkoj tradiciji othranila medvedica. Drugo je ime *Samol-xis*, u kojem zbog istovetnosti sa *Gebeleizis* moramo konstatovati tračku prelaz *b/m*. Prema tome prvi deo kod ovih imena, *Samol-xis* i *Gebel-eizis*, izvodimo od starijeg *sāu̯ol-* odnosno *sāu̯el-* dokumentovano pored ostalog u grčkom *hēlios* (od starijeg *sāu̯elios*). Po ovoj našoj etimološkoj kombinaciji imamo posla sa božanstvom sunca, koje je obično istovremeno i božanstvo rata budući da su i stari Indoevropljani išli u ratne pohode i u četovanja u povoljnije godišnje doba. To se još sasvim lepo vidi i iz Tukididove monografije o peloponeskom ratu, a još bolje iz rimskog kulta. Tek tim posrednim putem mogao je *Samolxis* odnosno *Gebeleizis* postati i božanstvo smrti.

Drugi deo složenice *Samol-xis* identifikujem sa staroind. *kṣáyati* »vlada, drži« i sa grč. *ktaomai*. Sasvim je bliska onomasiologija i u složenici *Zbel-thiourdos* gde u prvom delu imamo uočljiv apofonski oblik *suel-* »sunce« (isp. lat. *sol* i Benveniste, *Origines*, 11). Drugi deo

identifikujem sa baltsko-slov. *tvirt/da* »čvrst, držeći«, o kojima govori Trautmann (334). Oblik *-thiourdos* po svoj prilici postao je od starijeg *turdos* sa sekundarnom diftongizacijom korenskog vokala posle dentalnog inicijala. Na taj način složena imena *Samolxis* i *Suelsourdos*, mogu se i u pogledu drugog dela smatrati sinonimima* dok im je prvi deo potpuno istovetan sem razlike u apofonskoj bazi. Kod složenog imena božanstva *Gebel-eizis*, koje daje svojim vernima besmrtnost, moramo potsetiti na Ajshilove *Gabioi* i na Homerove *Abioi*. Ove varijante, naime, jasno pokazuju da je prvobitni inicijal bio bezvučni sibilant, koji se bilo izgubio putem aspiracije bilo održao kao zvučni gutural (isp. šiptar. *gumë* nasuprot lat. *somnus*). Ako ne zahtevamo očuvanje kvantiteta i kod imena, a protiv takvog zahteva govore oblici *Samol-* i *Gebel-* sa kratkoćama u prvom slogu, onda se i ime istočno-balkanskih *G/Abioi* može identifikovati sa prostim imenom sunca koje glasi *sāu/su-*. Neizvesno je, međutim, da li ovamo spadaju i imena tračkih plemena *Savioi* i *Sapaioi*, ali je prilično verovatno da ovoj onomatološkoj grupi pripada ime Bakha, *Sabos*, i *Zeus Sabazios* na Kritu i u Frigiji. Oblik *Sebadius* pored *Sabathikos* pokazuje u prvom slogu isti vokal kao *Gebel-eizis* nasuprot *Samol-xis*. Sufiksalni elemenat *-ado*, dokumentovan u derivatu *Sabadios*, iste je prirode kao u tračkoj grupi *Ismaros, Ismarados*.

Nešto je teža situacija sa drugim delom složenice *Gebel-eizis*. Ali stvar postaje znatno shvatljivija ako pretpostavimo da se i tu radi o nekom kultskom terminu sa značenjem visokog ranga kao »bog, vladar, itd.«. Stoga se sama sobom nameće identifikacija sa tirsenskim *aiso-* »bog«, koje je ostavilo traga i u grčkom rečniku. Mislim na kultski termin *ais-akos*, čiji je sufiksalni elemenat očigledno tračkog porekla (isp. *Spart-akos*). Taj termin obeležava svetu granu od mirte ili lovora. Drugo je pitanje da li ovoj tirsenskoj grupi, kako to hoće Kretschmer i Hofmann, pripada i pridev *hieros* (od starijeg *isaros*) »svet« i trački hidronim *Istros* kao i ilirsko *iser* na skadarskom natpisu čije nam značenje nije poznato. Ova neizvesnost dolazi odatle što ne znamo da li je tirsensko *aisa-* primaran oblik ili možda ipak sekundaran od starijeg *anso-*. Za ovu drugu mogućnost govori u prvom redu utvrđeno indoevropsko poreklo nekih imena etrurskog Olimpa kao *Tin Turms* itd., zatim rasprostranjen geografski termin *Astypalaia* (v. FICK, *Vorgr. Ortsnamen*, 83) kao i karska imena sa elementom *-yso* »bog«. Ovaj karski termin može se sa dosta razloga dokučiti iz složenog imena *Mayso-* »Mater deorum«, pogotovo kada se ima na umu i varijanta *Maesolos* (v. KRETSCHMER, *Einleit.* 327).

Za sve te sekundarne oblike kao *aiso-, eso-*, i *yso-* najpravilnije je da se pođe od arhetipa *anso-* koji je utvrđen u indoevropskom rečniku sa značenjem »duh umrlog pretka, božanstvo«. Takvo značenje indo-evropskog *anso-* dokumentovano je ne samo u germanskom nego i u slo-

* Max. Tyr. (VIII, 1): agalma Heliou Paionikon diskos brakhys hyper makrou xylou.

venskom. A to je od naročite važnosti za postavljenu temu. U ruskom, naime, imamo denominativski glagol *uhátь* »mirisati« (isp. ruske dublete *dúhi* »duhovi«, *duhí* »mirisi« i naše *miloduh*) koji je svakako rezultat ukrštanja sa *duhatь* kako je pokazao Pedersen. Za balkanske Gote znamo od Jordanesa da su svoje paganske bogove zvali *anses* (v. Kluge[12] s. *Asen* gde se kaže da su ovi bili prvobitno Wind- und Seelengottheiten). Stariji oblik sačuvan je u imenu *Anshelm*. Ali ni Kluge ni njegovi nastavljači nisu uzeli u obzir da se isti leksemski minimum *anso-* nalazi ne samo u nemačkim složenicama *gönnen, Gunst* i starovisnem. *abanst, abunst* »Ungunst« koji su očigledno koradikalni sa grčkom sigmatskom osnovom *ansos* sačuvanom u složenim pridevima *apēnēs* i *prosēnēs*. Promenu značenja u grč. *prosēnēs* »prijazan« i germanskim složenicama kao *Gunst* u dovoljnoj meri objašnjava Vergilijeva (*Aen.* II, 385) fraza adspirat primo fortuna labori.

Na osnovu germanskih derivata i složenica kao *Gunst, abanst, abunst* i kod Klugea rekonstruisanih osnova *ansti-, unsti-* »spiritus«, »anima« može se koristiti, kako smo to već učinili, sa karskim toponimom *souan-gela* »sepulcrum regium«, isto tako paretimološka interpretacija složenog geografskog imena *Asty-palaia* »deorum mensa« iako akademik Oštir (*Arhiv* I, 129) drukčije sudi o paretimološkom materijalu te vrste. U složenom imenu *Asty-palaia* imamo u prvom delu očigledno indoevropski nomen actionis odnosno agentis *ans-ti/tu-*, koji se potpuno poklapa sa navedenom germanskom osnovom i to ne samo morfološki nego i semasiološki. Drugi deo tog složenog imena *-pala* »mensa«, poređen sa semantičkom paralelom *discos – Tisch*, poklapa se sa leksičkom grupom *pala* i njenim slovenskim članovima *pol polka polica* koje obrađuje Trautmann (*Bsl. W-buch*, 204). Tirsensko *aiso-* (od starijeg *anso-*) s obzirom na geografsku lingvistiku potseća nas na ajolske pojave kao *paisa* nasuprot kretskom *pansa*. Stoga je i sa ovog razloga verovatnija veza sa Jordanesovim anses »bogovi« nego sa staroind. Jajnák »Gottes – verehrung, Opfer« (~ grč. *hagios, hagos* itd.), iako se inicijalsko *j* gubi u tirsenskom kao što to pokazuje etr. *unial* »iunōnius«. Pri ovakvoj etimološkoj kombinaciji gubimo doduše jedan primer više za nekentumski karakter doklasičnih Pelasta, ali osobita i potpuna podudarnost između germ. *ansti-* »duh umrlog pretka kao božanstvo« i dogrč. *asty-* mora se smatrati presudnom, pa i na osnovu nje dobavljena identifikacija dovoljno ubedljivom. Daleko je manje ubedljiva pripadnost elementa *As-* u imenima dogrč. božanstva kao *As-doulos* za Dionisa (isp. njegovo pajonsko ime *Dyalos*), *As-gelatas* za Apolona i *As-k(a)lap/bios* za Asklepija (isp. *kalabōtēs*). Verovatnije je, međutim, da u Dionisovu imenu čije su glavne varijante *Dionysos, Diōnousos, Deunysos, Dinysos, Dienysos* i *Zonnysos*, elemenat *-yso* ne smatramo prostim sufiksom nego drugim delom složenog imena u kome je prvi deo po svoj prilici istovetan sa već pretresenim tirsenskim *tin-* odnosno frig. *Mē-dineus* i njihovim apofonskim bazama *dei/doi-* dokumentovanim u ilir. *Dei-patyros* i u slov. *Daj-bog, Daj-babe* (baza *dōi-* odnosno *dōidio* u *Dažd-bog*). Tako

dobiven elemenat *-yso* (od starijeg *anso-)* javlja se u karskim koradikalima *Ma-yso-* »mater deorum« o kojem je bilo govora napred. Promena *ans-* u *ys-* potseća na slične pojave u grčkoj fonetici kao *yn* pored *ana* i *ijary* pored *hieron* i *ody* = *ontōn*. Kako je poznato sličan proces pokazuje i slovenska fonetika.

Na kraju treba istaknuti pojavu heteroklizije kod ove važne leksičke grupe. Dok u slovenskom i u tirsenskom moramo računati sa vokalskom osnovom *anso-* dotle u grčkim složenim pridevima *prosēnēs*, *apēnēs* imamo pouzdano sačuvanu sigmatsku osnovu. U složenom tračkom imenu *Gebel-eizis* izgleda da imamo posla sa istom osnovom kao u Jordanesovu nazivu paganskih germanskih bogova *anses*. Ni vokalizam tračkog *-eizi* nije usamljen kako to pokazuju italski koradikali *esaristrom* »sacrificium« (v. MULLER, *Altit. W-buch*, 14, koji kao i njegovi prethodnici podvlači tirsensko poreklo cele grupe), pa stoga nismo primorani da računamo sa prelazom *a/e* niti sa uticajem vokalizma prethodnih slogova. Prema tome vokalska osnova *aiso-* odnosi se prema sigmatskoj kao grč. *domos* prema *despotēs* (od starijeg *dems-*) ili kao lat. *modos* prema derivatu *modestos*. Imena *Gebeleizis* i *Dionysos* složena su na isti način kao slov. *Daj-bog* i nem. *Sonnengott*.

Sada imamo tračko ime *Gebeleizis* zajedno sa dubletama *G/Abioi* nasuprot *Samolxis* i *Suelsourdos* pored ranije pomenutih varijanata keramičkog termina *z/gabato-* nasuprot *sipyā* pored *ipyā*, koje se javljaju kao pozajmice u latinskoj sakralnoj terminologiji *(simpuium, sumpuium)*. U pogledu nepouzdanog čitanja Festova oblika *simpulum* mesto *simpuium*: uas paruulum non dissimile cyatho quo uinum in sacrificiis libabatur, unde et mulieres rebus divinis deditae simpulatrices (v. ERNOUT-MEILLET, Rečnik[3], 1107), moglo bi se reći samo toliko da pretstavlja nomen instrumenti ili deminutivski derivat nekog prostijeg oblika *simpo-*, ako je uopšte obezbeđeno postojanje takvog deminutiva. Sekundarni oblik *sumpuvium* dobio je svoj osnovni vokal prema naglašenom vokalu idućeg sloga, pa je i sa te strane obezbeđena egzistencija oblika *simpo-*, a ne *sem-lo-* (~ *sentina*), kako se to i danas čita u etimološkim priručnicima. Ova dva primera za inicijalske varijante *s/g/zero* potpuno su dovoljna da objasne karski zoonim *imbo-* »zygōn« nasuprot tesalskoj tuđici *gimbanai* »iuga«, makar da se i danas karakter karskog idioma sa indoevropskog gledišta ocenjuje kao »*recht fremdartig*« (tako KRAHE, *Sprache und Vorzeit*, 152). Taj čudni karakter i još čudnija mešavina karskih ostataka ili bolje rečeno svega onoga što antički pisci obeležavaju terminom »karski« ne može nas nikako sprečiti da u karskom rečniku tražimo i poneki indoevropski ostatak, pogotovo kada Herodot kao karsko dete pouzdano indoevropske Mise i Lidijance smatra najbližim karskim rođacima. Za te indoevropske elemente u karskoj mešavini najpouzdaniji je svedok već pomenuti toponim *Alabanda*, koji Stefan Vizantinac s. v. izvodi od nekog antroponima *Alabandos* »Hipponikos«. Ovaj grčki prevod pokazuje da karski onomastikon sadrži i dobro poznate složene indoevropske antroponime kojih tako reći nema

kod starih Latina u čije indoevropsko poreklo niko ne sumnja. Mi ne moramo primiti analizu i značenje koje daje Stefan Vizantinac kao tačno i sasvim pouzdano; ali njegov podatak da karsko *banda* znači pobeda ne može se olako odbaciti. Stoga i bez obzira da li je prvi deo složenog imena *ala* zbog homofone avarske reči, indoevropskog porekla ili ne, samo *bando-* može se sasvim lepo interpretirati kao indoevropski derivat na *-to* (isp. grč. *phortos* i lat. *porta*) od leksemskog minimuma *ven-* »streben, erstreben« (v. WALDE-POKORNY I, 258), budući da njegovi indoiranski koradikalni derivati pokazuju upravo isto značenje kao i karsko *bando-*. Ti su derivati: staroind. *vánati vanōti* »wünscht, liebt, erlangt, gewinnt, siegt«, avest. *vanaiti vanaoiti* »pobeđuje« i *vantar* »pobedilac«, srednjepers. *vanītan* »pobediti« (cf. engl. *win* »pobeđuje«). Na osnovu ove etimološke kombinacije može se reći da se inicijalsko *v* u karskom ponaša isto onako kao u tračkom, gde imamo prelaz *v/b*. To isto važi i za prelaz *o/a*. Ali za razliku od složenih karskih toponima *Souangela* i *Astypalaia*, čiji kraći oblik *Pylaia* nedvosmisleno kazuje da je pogrešna Oštirova analiza *A-stypalaia*, antroponim *Alabandos* ne moramo na osnovu analize Stefana Vizantinca smatrati složenicom nego prostim derivatom pomoću sufiksalnog elementa *-nd*, koji nije isključivo staroanadolski, pa ga prema tome identifikovati sa slov. ornitonimom i antroponimom *Labud* (od starijeg *albanda*, v. Trautmannov rečnik, 5) koji se zbog apofonskog oblika *lebedi* mora bezuslovno smatrati indoevropskim (v. ERNOUT-MEILLET, Rečnik[3] 36 koji slovenske oblike smatraju nejasnim).

Ovom tumačenju karskog ili tobož karskog nomen actionis na *-to bando-* (od starijeg *vento* ili *vonto*) moglo bi se prigovoriti da je u karskom sasvim iščezao inicijalski spirant *v*, kako bi se to moglo zaključiti iz karskog imena *Idyma*, ako je ono doista u vezi sa dogrč. *īdē* »šuma, japija« (v. HOFMANN, *Et. Wb. d. Gr.*, 122). Ovo stoga što je oronim *Ida*, dokumentovan ne samo na Kritu nego i u Frigiji kao i u centralnom Balkanu, pa po svoj prilici i u ilirskom imenu šumskog božanstva *Vidasus* (v. MAYER, *Glotta* XXXI, 238), besumnje imao takav inicijal kako se to vidi iz indoevropskih koradikala sa apofonskim promenama, o kojima govori Trautmann (Rečnik, 358) i Walde-Hofmann (I, 359). Od tih koradikala zbog svog značenja naročito dolaze u obzir keltski i germanski kao irsko *fid* »Wald, Baum, Holz«, *vipr* »id.«, a zbog apofonije lit. *viedùôlis* »innen vertrockneter Baum«. Istu bazu kao u ovom litavskom koradikalu sa sekundarnom monoftongizacijom možemo konstatovati i u dogrč. oronimu i apelativu *Ida* (od starijeg *veidhā*). Ali mi nemamo nikakve stvarne podrške da je karsko ime *Idyma* (isp. frig. *Dindyma* prema ilir. *Dindari*) doista u vezi sa ovom leksičkom grupom, iako je u njoj utvrđena osnova *vidhu-* pored *vidho-*. Pre bi se moglo reći da bi po svom značenju ovamo mogao spadati već tretirani termin *hyssos* »koplje« koje je Bechtel zbog sazvučnog karskog imena *Hyssōlos*, čije nam je značenje savršeno nepoznato, proglasio karskim, dok smo mi uzeli u obzir kombinaciju sa idioglotskim *enkhos*

(od starijeg *suenghes*) »koplje«. Zbog utvrđenih apofonskih baza *veidh-/vidh-* i *voidh-* (isp. staroind. *vēdhayati* »wird leer«) i zbog utvrđene promene *oi/ū* u dogrčkoj fonetici indoevropskih Pelasta (isp. hidronim *Loidyas*, *Lydias*) a svakako i zbog istovetnog značenja, aloglotskoj grupi *ida* pripada i dogrčki termin *hyla* sa prelazom *d/l* kao u tračkom *d/leba* i u dogrč. *d/laphna* »lovor«. Zbog raznih značenja, naročito u staroind. *vēdhayati* treba porediti baltsko-slov. *dirva drvo* (~ *razdor, prodor*; v. TRAUTMANN, Rečnik, 56), koje je preko ilirskih Indoevropljana na Apeninskom Poluostrvu ostavilo traga u dolat. *silva* (od starijeg *dirua*). Kod ove lat. tudice imamo isti refleks ilirske sonantske likvide kao u *(h)irpus* (od starijeg *ulquos*).

Da se vratimo grupi keramičkih termina, koja nam je u pogledu inicijalskih varijanata besumnje pouzdanija i dragocenija nego bogovska imena *Gebeleizis*, *Samolxis*, *Suelsourdos*, pa i dublete podunavskih pravednika *G/Abioi*. U toj grupi pada u oči razlika u radikalnom vokalizmu. Na jednoj je strani *zamato-*, *gabato-*, *gabena*, *gavessa* a na drugoj *sipyā* pored *ipyā* i svakako pčelarski termin za košnicu *simblos* koji se odnosi prema karskom *imbo-* kao *sipyā* prema *ipyā* ili trački toponim *Salmydēssos* prema *Halmydēssos* ili sicilski toponim *Segesta* prema *Akesta*, *Aigesta*. Možda je ipak bolje izdvojiti ove toponime, koji se javljaju po pravilu u vezi sa predlozima *ex* i *eis*, pa se stoga mora računati sa pogrešnom podelom na slogove. Vokalizam u *sipyā*, *ipyā*, *simblos* i *imbo-* nasuprot *zamato-*, *gambato-*, *gabena* i *gavessa* može se objasniti jedino na taj način da imamo ovde posla sa indoevropskom apofonijom. Slične apofonske pojave imamo kako smo videli u grč. *aithēr*, (ali maked. *adraia* sa očiglednom monoftongizacijom) nasuprot grčkom derivatu *itharos* »vedar«. Još je bolja i pouzdanija paralela sa poznatom leksičkom grupom *skāi-/skī-* od koje imamo grč. *skia* i *skēnē* (od starijeg *skānā*), *skaios* »senovit« a verovatno i lat. *caelum*, *caesius* (v. WALDE-HOFMANN s. v.).

Prema tome u našem slučaju leksemski minimum ove doklasične grupe glasio bi *sāip-/sip-*, a sa nazalnim infiksom *simp/b-*: zvučni labijal je očigledno sekundaran i uslovljen prethodnim nazalom (isp. npr. *pateo pando*). Srećom od ovog minimuma imamo koradikalne derivate u klasičnim jezicima, pa je na osnovu toga omogućeno proveravanje celokupne serije, aloglotske i idioglotske. Semantička jezgra tog minimuma mogla bi se zbog lat. koradikala *saepe*, *saepes*, *saepio* odrediti izrazima »stisnuti, obuhvatiti, comprimo, coniungo, comprehendo, vinculo«. Stoga je sasvim opravdano što smo ovamo pridružili i Hesihijevu glosu *simblos* »koš, košnica«. Ovom dogrčkom derivatu pomoću likvide po svoj prilici odgovara i karsko ime posrednika i veziste Hermesa koje glasi *Imbros* odnosno *Imbramos*, *Imbrasos*. Sve tri ove varijante Hermesova karskog imena zajedno sa karskom glosom *imbo-* »iumentum« odnose se prema Hesihijevoj glosi *simblos* kao *ipyā* prema *sipyā*.

Dok je paralela sa *sipyā* – *ipyā* očigledna i sasvim pouzdana to se ne bi moglo reći za Hesihijevu glosu *sempada*, koju je izdavač Schmidt

korigovao u *sempala* i tako došao do uočljive veze sa *sambala, sandala* (od starijeg *sambiala*). Boisacqovo ukazivanje na novoiransko *santal* neprihvatljivo je zbog hronološke razdaljenosti a Hroznýeva kombinacija (*Hist. d. Asie Ant.*, 196, 211) sa lujsko-hetskim božanstvom *Šandaš* ne uzima u obzir ajolske varijante *sambala* koja je navela Schmidta da menja rukopisno *sempada*. Ovo sempada odnosi se prema *embada* kao *sipyā* prema *ipyā*. Samo je muka u tome što svi etimolozi termin *embades* zbog bliskog *embatēs* »obuća, konjaničke čizme, koturne« izvode od idioglotskog glagola *embainō*, ne uzimajući pritom u obzir Hesihijeve glose *sempada*, koja je očigledno dogrčkog porekla. Stoga je bolje ovo pitanje ostaviti otvorenim i zadovoljiti se paralelom *sipyā – ipyā*. Slučajevi kao *(s)ys, (s)yrikos, (s)yringa* i *syphar* pored *yphaiar* izgleda da spadaju pre u čisto grčku fonetiku no u miksoglotsku.

Pored Hesihijeve glose *sempada*, čiji je odnos prema *embas* i *embatēs* nejasan iako je vrlo verovatna paretimološka adaptacija prema *bainō*, imamo već pomenuti *trački* toponim *S/Halmydēssos* i ime Zevsovih sveštenika u Dodoni koje glasi *Selloi* i docnije *Helloi*. To znači da i na zapadnom i na istočnom Balkanu imamo utvrđen prelaz *s* u *h*, sa kojim svakako ide zajedno i tesalsko *gimbanai* »iuga« (od starijeg *simbanai*). Toj se činjenici ne protivi ni južno tesalsko ime *Ellanes* koje stručnjaci s pravom vežu sa dodonskim *Selloi* (v. moj članak *Hellen–Hellas* Zbornik Vizant. Inst. I, 24). I ovaj primer znači da prelaz *s/h* nije ograničen na grčke dijalekte. Chantraine u svom izdanju Baillyeva Rečnika s. *Selloi* identifikuje dodonske *Selloi* sa rimskim *Salii* i grč. *hallomai*, dodavajući pritom jedan peut-être. Tome se protivi homerska tradicija koja zna samo toliko da epirski *Selloi* ne peru noge i leže na goloj zemlji, a ne kaže da se bave ritualnim igrama kao Marsovi Salii. Važno je stoga Dielsovo zapažanje da ovaj asketizam u Dodoni savršeno odudara od grčkog kulta i religije kojoj je on sasvim stran u homerskoj eposi. Ima, doduše i na rimskoj strani neka učena tradicija po kojoj Marsovi Salii »skakači« dolaze iz Arkadije. O tome nas izveštava Festov izvod iz Verija Flaka (438, 27) ovim rečima: salios a saliendo et saltando dictos esse quamvis dubitari non debeat, tamen Polemon ait Arcada quendam fuisse, nomine Salium, quem Aeneas a Mantinea in Italiam deduxerit, qui iuvenes Italicos enoplion saltationem docuerit. Uzgred napominjemo da ime *Salii* i glagol *salire* ne pokazuju istu bazu kao grč. *hallomai*, kako to misli Hofmann budući da lat. *a* može biti refleks redukovanog *e*, koje u grčkom reflektuje na isti način kao u slovenskom i staroindiskom, dakle sasvim drukčije no u latinskom (isp. *pateo, pando* nasuprot *petannymi, pitnēmi*).

Sa svih tih razloga ne može se primiti Chantraineovo tumačenje dubleta *Selloi – Helloi*, koje kao i samo ime Zevsova svetišta u Dodoni, *Hella*, ne mogu pripadati grčkom rečniku, pogotovo kada i sam pesnik i pisac Ilijade tog Zevsa, pa prema tome i njegovo svetište i njegove sveštenike zove *Pelastikos*, ne *pelazgikos*, kako čitamo u vulgati (II. 16, 233). Za ovu lectio difficilior, koju nam daje Homerov sholijast,

govori i činjenica što u samom Epiru, dakle u toj istoj oblasti, imamo docnije dokumentovan toponim *Palaista* (kod Cezara *B. Civ.* 3, 6, 3) i derivat *palestinus* (Luc. *Phars.* 5, 460). Pored toga treba uzeti u obzir i Hesihijevu glosu odnosno tesprotski hidronim *Sellēeis* i njegovo tumačenje da su po tom hidronimu dobili *Selloi* svoje ime. Sa čisto formalnog gledišta verovatnije je, međutim, da je hidronim *Sellēeis* derivat prema imenu *Selloi* ili, tačnije rečeno, prema drugom obliku istog imena *Sellēus* od osnove na *-eus*. I ova osnova dokazuje da su negrčki Pelasti glavno svetište svoga Zevsa u Dodoni zvali *Sella* i da je Hesihijev oblik histerogen, ali nikako istovetan sa lakonskim apelativom *hella* »kathedra«. Derivatska osnova *Selleus*, najzad, ne može se smatrati, našom rekonstrukcijom, jer nju zahteva Hesihijeva glosa *Sellēiadeo* (Archil. fr. 102) sa interpretacijom »Selleōs hyios ho mantis, Batousiadēs to onoma«. Kod ove interpratacije treba ukazati najpre na izraz mantis, sinonim za hypophetēs kako su zvani *Selloi*, zatim na gentilicium *Batousiadēs* koji pretpostavlja ime *Batontios*. Kod tog imena i osnova i sufiksalni elemenat ukazuju na ilirsko poreklo.

Prema tome ime *Selloi* odnosno *Helloi* očigledno je u vezi sa imenom Zevsova svetilišta i proročišta u Dodoni koje se zvalo najpre *Sella*. Imajući u vidu te lokalne činjenice ova leksička serija može se dovesti u vezu sa gotskim sakralnim terminom *saljan* »faire accepter, offrir un sacrifice« i staronord. *selia* »überliefern, übertragen, verkaufen« koje Walde-Pokorny (II, 504) smatraju kauzativnim derivatom leksemskog minimuma *sel-* »nehmen, ergreifen«. Ali očigledno koradikalno slovensko *sulati* i *posulu* »emissus« jasno nas upućuje da se radi o minimumu *sel-* »movēre manum pedemve«. Hofmann s. *haireō* sudi uglavnom kao i Walde-Pokorny, dok je Chantraine oprezniji kad s. *haireō* veli ce mot expressif et important n'a pas d'étymologie certaine, pas plus que son aoriste *helein*. Predložena semantička jezgra »movēre« zadovoljava glavne varijante »pružiti ruku« i »posegnuti rukom«, a semantičku paralelu daju lat. *rego* i grč. *oregō* sa vrlo instruktivnim objašnjenjem kod Ernout-Meilleta (Rečnik[3] 1004) kojima treba dodati i semantičku varijantu srp. *pružiti* »dati, porrigere«. Stoga se bez ustručavanja kao tuđice ovoj grčkoj leksičkoj grupi mogu pridružiti imena demona koji grabe malu decu *Gellō(s)* »daimōn, hēn gynaikes ta neogna paidia phasin harpazein (Hes.). Kako se ova dubleta javlja kod pesnikinje Sapfe, dakle i u ajolskom dijalektu, a značenje je imena očigledno u vezi s leksemskim minimumom *sel-* »movere manum pedemve, arripere« izlazi da se i ovde radi o istom slučaju kao u tesalskom *gimbanai*, tračkom *Gebeleizis* i dogrč. *gabathon gambrion*. Iz toga sledi da i ovde imamo prelaz bezvučnog sibilanta u zvučni gutural a ne samo u spirant kao u *Helloi, Hella, Halmydēssos*.

Kako smo videli ime dodonskih *Selloi* – *Helloi* nalazi se i u tobož grčkom imenu negrčke Dodone koje glasi ne samo *Hella* nego i *Hellopia*. To je pokazao već Fick (*Vorgr. Ortsnamen*, 156, 159). Isti stručnjak identifikuje ovaj toponim sa dolopskim naseljem *Ellopia* u jugo-

zapadnoj Tesaliji. Za takvu identifikaciju daje mu prava sufiksalni elemenat *-op*, koji je karakterističan za ilirska imena kao *Dolopes, Burdopes, Deuriopes, Almopes, Aeropes, Noropes, Dryopes, Meropes*. Krahe *(Die alten Balkanill. Geogr. Namen,* 73) ne prihvata, doduše, bezuslovno Kiepertovo mišljenje o ilirskom poreklu formativa *-op* nego se zadovoljava konstatacijom da takva imena pripadaju centralnoj oblasti starog Balkana. Iz te grupe naročito se ističe ime *Meropes*, kako su se zvali *gēgeneis* na ostrvu Kosu, budući da je to ime dovedeno u vezu i sa našim *meropsima.* Razume se, to je moguće samo pod uslovom da se sasvim zanemari istoriska gramatika. Psiloza u toponimu *Ellopia* svakako da ide na račun nekog ajolskog lokalnog govora. Ali, što je za naš predmet mnogo važnije, varijante *Ellopia* i *Selloi, Helloi, Gellōs* sasvim se podudaraju s jedne strane sa ilirskim varijantama *Autariatai* i *Saudaratai* (v. KRAHE, *Die Balkanill. Geogr. Namen,* 16) i s druge strane sa onomatološkom grupom *Imbros Kimberos* pored *sebar* i *sjáber* (od starijeg *simb(e)ro-* v. niže). Od presudne je pak važnosti činjenica da je varijanta *Saudaratai* epigrafski dokumentovana (*CIG* 2058) u istom prostoru u kojem se pored opšteslov. *sib(e)ro-* javljaju oblici *kimbero-* i *Kimmerioi.* Kiepert (*Lehrbuch d. alten Geogr.* 348, 5) smatra ove Saudarate, koji pod kraj II v. st. e. traže zaštitu u grčkoj Olbiji, ostatkom ilirskih Autarijata koje je keltska invazija odbacila prema istoku. Najzad još jedan starobalkanski i to negrčki primer za prelaz inicijalskog sibilanta u gutural. To je staromaked. glosa zabeležena kod Hesihija *gouan* »svinja« koja pripada istoj leksičkoj grupi kao lat. *sus*, nem. *Sau* itd. Mislimo da su svi ovi negrčki primeri dovoljni da ilustruju prelaz inicijalskog *s>h/g.* O tome se i radi kad je reč o identifikaciji slov. termina *simb(e)ro-* sa istočnobalkanskim imenima veziste Hermesa, *Imbros, Imbramos, Imbrasos* i etnikonima *Kimberoi, Kimmerioi.*

Semantička evolucija u terminu *simblos* kao i u grupi keramičkih naziva *zamato-, gambatho-, gabena* itd., među kojima treba naročito istaknuti Hesihijev oblik *gambrion* budući da pokazuje i nazalni infiks i formativsku likvidu *r* kao i Hermesovo ime *Imbros*, može se objasniti time što je prvobitna keramika bila ustvari pleter ispunjen i izlepljen glinom. Stoga bi se i dolat. simpulum, koje Gaffiot ne smatra pogrešnom grafijom, moglo zbog dogrč. *simblos* smatrati realnim. Takvom rešenju naginje i Juret *(Dict. Et.* 267), iako na svoj osoben način. Ova indoevropska leksička grupa ima svojih članova i u grčkom rečniku, koje smo već ranije pomenuli. Mislimo na *īpos, ipsos iptomai* kao i na Hesihijeve glose *impsas* »zeuxas«, *Impsios* »Zygios« koje su nam naročito važne zbog karske grupe *imbo- Imbros* i kod kojih smo bili u neizvesnosti da li imaju inicijalsku digamu. Ali kako smo uzeli u obzir i mogućnost da se radi o inicijalskom sibilantu čija je sudbina u govorima indoevropskih Pelasta nešto drukčija od one u grčkoj fonetici, bili smo prinuđeni da napravimo podužu digresiju i da pronađemo odgovarajuće slučajeve. To nam je pošlo za rukom i sada uzimamo ponovo u

pretres te grčke članove ali na osnovu pomenutog leksemskog minimuma *sāip-/sīp-/simp/b-*.

Dok Boisacq (Rečnik[4] 388) povezuje grčku grupu koju čine *ipsos* »bršljan«, *impsas, Impsios, gimbanai* »zeugana« sa lat. *vincio* i *vicia*, dotle na str. 1114 kao i Walde-Hofmann (669) odbija Petersonovu kombinaciju za dolat. *ibex* i uzima u obzir Perssona (*Beitr. z. idg. Wortforschung*, 1323) koji napušta vezu sa *vincio* i *vicia* i predlaže kombinaciju sa got. *bi-waibjan* »umotati« i *waips* »venac«, dolazeći tako do leksemskog minimuma *veib-/vib-*. Poznato je, međutim, kako je to Meillet u nekoliko mahova isticao, da je primarni prosti zvučni labijal u indoevropskom konsonantskom sistemu neobično retka pojava i uglavnom se svodi na ograničene onomatopeje. U glosi *gimbanai* zvučni labijal uslovljen je, po svoj prilici, prethodnim nazalom i stoga irelevantan za rekonstrukciju leksemskog minimuma. Kod ostalih članova leksičke grupe *ipsos, impsas, Impsios* nemamo pouzdanih dokaza za inicijalsku digamu, koja ni u tesalskom *gimbanai* ne mora biti obeležena prostom gamom kako je već rečeno.

Fitonim *ipsos* dokumentovan za atičku koloniju Thurioi u Lukaniji, zbog parasitske prirode same biljke može se identifikovati sa parasitom *ixos* »imela« na taj način što se radi o promeni *ps* > *ks* kao u dogrč. *daxa* (od starijeg *dapsa*) »more« pored *zaps*. Istu evoluciju grupe *ps* imamo u lat. *ipse* – *ikse*, u keltskom toponimu *Uxello-dunum* (od starijeg *upsello-*) i možda u imenu ostrva Cresa, *Krepsa* – *Kreksa*, ukoliko se kod ovog poslednjeg primera ne radi o disimilaciji. Dolat. *viscum* nasuprot dogrč. *ixos* pokazuje istu metatezu kao *Iskender, jesker, sesker*, ili, još bolje, kao lat. *ascia* nasuprot grč. *axinē* pored *axis, axōn*, itd. Na taj način druga homofona Hesihijeva glosa *ipson* »vincula« ide zajedno sa glosama *impsas, Impsios* kao i sa već pomenutim *iptomai* »pritiskam«. I njihova zajednička semantička jezgra može da se formuliše izrazima »*stisnuti, obuhvatiti*«. Zbog dužine korenskog vokala u *īpos* i zbog istaknute semantičke jezgre vrlo je verovatna data veza sa lat. *saepio, saepe, saepēs*. I bez obzira na eventualnu vezu sa grčkim koradikalom *haimasia*, koja se obično poteže u etimološkim priručnicima, očigledno je da ovoj leksičkoj grupi pripadaju dosada neobjašnjene grčke reči *aipos* »uzvisina«, *aipys* »strm«, *aipeinos* »uzvišen«, *aipsa, aiphnēs* »naglo« i *aipseros* »nagao«. Semantičku evoluciju koja pri našem izlaganju izgleda malo neobična, na potpuno ubedljiv način ilustruje po značenju bliska leksička grupa koju čine grč. *pēgnimi, pēgos* »kompaktan, čvrst, silan«, *pagos* »uzvisina« i lat. *pax, pagus, compages* kao i njihovi koradikali u ostalim indoevropskim dijalektima. Sigmatsku osnovu očekivanu zbog Hesihijeve glose *ipson* »vincula« imamo u normalnom *aipos, aipeinos, aipseros, aipsa, aiphnēs*. Ponovo ističemo da malo neobične semantičke varijante kod grčkih koradikala kao *aipos* i *aipsa* objašnjava grčki sinonim *pagos* »uzvisina«, *pēgos* »čvrst« s jedne strane, i *pyka* »čvrsto«, *pykinos* »čvrst, zbijen, valjan« pored *ampyx* »vinculum, vitta« s druge strane.

Zbog semantičke nijanse u lat. *propāgō*, koje je koradikalno sa grč. *pagos*, lat. *pagus* i *compāgēs*, vrlo je verovatno da leksičkoj grupi *saip-/simb-* pripada i lat. *prōsāpia* (isp. sinonime *prōlēs* i *prōgenitūra*) pa prema tome i slov. termin *sembru* (od starijeg *simbro-)* i tračka glosa *Zibythides* »Tračanke ili pravi, rođeni Tračani«. Ali Hesihijev izdavač Schmidt kod ove glose, koja dolazi posle leme *zibynnai* stavlja tačku između *ziby* i *-thides*, po čemu bi se očekivalo da pravi oblik glasi *zibyrthides*. U tom slučaju laik bi pomislio na nem. *Geburt, gebürtig*, čiji prefiksalni elemenat *ge-, gi-, ga-* potiče od starijeg *qo-* (v. Klugeov Rečnik[12], 189). Stoga se moramo zadovoljiti prostim *zib-yt-* i to tim pre što već imamo tračka etnika *Sapaioi, Savioi, Gabioi, Abioi*. Iako im ne znamo pravih značenja možemo ih uzeti u obzir u prvom redu zbog tračke monoftongizacije diftonga *ai*, na osnovu čega dobijamo apofonske baze *saip-/sip-* koje smo već napred utvrdili. Drugi razlog za ovu vezu nije ništa manji, budući da se oslanja na Hesihijev atribut *gnēsios* »rođeni, pravi«. Apofonsku bazu sa dugim vokalom koju je uslovio gubitak drugog dela diftonga već u opšteindoevropskoj eposi imamo u pomenutom lat. terminu *prōsāpia* (od starijeg *sā(i)po-)*. Baze sa monoftongizacijom prvobitnog diftonga imamo već u pretresenim koradikalima *zamato-* i *gabato-*, pa su stoga oblici *gambato-* i *gambrion* dobili možda svoje nazalne infikše tek u miksoglotskoj fonetici. To znači da se ovi oblici ne mogu staviti u isti red sa grč. *impsas, Impsios* i dogrč. *simblos, gimbanai* a svakako i slov. *sebar* (od starijeg *simbro-*), koji potpuno odgovara karskom *īmbros* i dogrč. *kimberos*. Smena likvida *l/r*, kako smo videli ranije, starog je datuma čak i onda kada se javlja kod sufiksalnih elemenata. U pogledu korenskog vokala originalno trački termin *Zibythides* odnosi se prema imenima *Sapaioi* i *Savioi* kao *gabathon* i *gabena* prema *sipyā*.

Sve to treba imati na umu pri tumačenju važnog, komplikovanog i očigledno arhaičnog slovenskog društveno-političkog termina *simbro-*, koji je već Solmsen, a posle njega Walde i Muller (*Altit. Wb.*, 396), povezao sa italskom onomatološkom serijom *Sabus, Sabini, Samnium, Sabelli* i nem. *Sippe* i staroind. *sabhā* »Versammlung der Dorfgemeinde«. Nažalost iz italskog rečnika dolazi u obzir samo ime kotline koju čini reka Anio u oblasti Ekva i koja se zove *Simbruvium* (isp. *Lanuvium, Vesuvius, Pacuvius*). Ime *Simbruvium* dolazi u obzir u prvom redu stoga što mu je sa gledišta fonetike radikalni elemenat potpuno istovetan sa slov. *simbru* i karskom *Imbros*. U pogledu značenja, međutim, moramo potsetiti na već pretresane keramičke termine *simpuvium* i *simpulum* koje sada na osnovu ove veze ne moramo smatrati pozajmicama od dogrčkog *sipyā – ipyā*, kako se to redovno uzima. Poznato je da nazalni infiks često dolazi u vezi sa sufiksalnim *-ro*, pa se prema tome i slov. termin *simber* i italsko *Simbruvium* zajedno sa dogrč. *simblos* »sud, ostava, koš« mogu i sa gledišta morfologije smatrati koradikalnim derivatima. U pogledu apofonije za naš leksemski minimum *saip-/simp-* osim leksičke grupe *skānā, skaios, skia* ubedljivu i intere-

santnu paralelu pruža leksička grupa *lampros*, za koju Hofmann (*Et. Wb. d. Gr.*, 172) s pravom postulira baze *lā(i)p-, ləip-, ləp-*. Iz ove poslednje baze dokumentovane u grč. *lampō* itd. jasno se vidi da je gubitak sonantskog elementa, koji je u dugoj bazi *āi* bio sasvim opravdan prenesen i u redukovanu bazu. To znači da pored koradikala kao *prōsāpia, prōsāpies* (isp. *prōles, prōgenies, prōgenitūrà*) možemo računati i sa bazom *samp/b-* odnosno sa derivatom *sambro-*. Ovakav derivat stvarno je dokumentovan u dogrč. keramičkom terminu *gambrion* (od starijeg *sambro-*) koje beleži Hesihije sa značenjem *tryblion*, »zdela posuda«. Prema tome može se slobodno tvrditi da italski geografski termin *Simbruvium* u onomasiološkom pogledu odgovara našem *kazan* (u Đerdapu) zatim *Plitvicama* (u Hrvatskoj) kao i geomorfološkim terminima *kotlina* i *basen* (od starijeg *baccinum* »posuda«).

Time je, mislim, rešeno pitanje italskog imena Simbruvium. Ali na Apeninskom Poluostrvu naša leksička grupa ima još jednog svog člana, kako nas obaveštava Plutarh u svom Mariju. Liguri, koji su prema starom Katonu ranije bili naseljeni po celoj Italiji zvali su se sami *Ambrones*. Međutim Fest (15, LINDSAY) kaže sledeće pod imenom *Ambrones:* fuerunt gens quaedam Gallica, qui subita inundatione maris cum amisissent sedes suas, rapinis et praedationibus se suosque alere coeperunt. Eos et Cimbros Teotonosque C. Marius delevit. Ex quo tractum est, ut turpis vitae homines ambrones dicerentur. Razume se ova kombinacija održiva je samo pod pretpostavkom da je inicijalsko *s* prešlo u *h*, kako je to doista i slučaj u keltskom. Ali Plutarhov podatak, koji po svoj prilici potiče od Posejdonija (v. NORDEN, *Alt-Germanien*, 202), ne dozvoljava takve pretpostavke. Isto tako ne može se ništa reći o pripadnosti etrurskog nomen gentile *Sempronius*, koje akademik Oštir uzima u obzir pri tumačenju slov. *simbru-* »sebar«. Baza *sambro-*, koja se prema tome može samo naslućivati za etnikon *Ambrōnes*, ima, doduše, svog najbližeg srodnika u grčkom deminutivskom hapax eirēmenon *amnion* (od starijeg *samb-no*). Ova veza nije beznačajna kada se zna da se smenjuju sufiksalni elementi *no/ro-*. Izlazi da se za naš termin *simbro-* moraju tražiti pouzdaniji srodnici. Prema mišljenju Rozwadowskog to su *Cimbri* koji se redovno javljaju sa Ambronima i Teutonima, a po mome, to bi mogli biti *Kimberoi* koji se javljaju u atičkom rečniku sredinom V v. st. e.

Dosadašnju literaturu o nejasnom poreklu i značenju važnog društveno-političkog termina *sebar* koji se sve do Vuka održao u dubrovačkom govoru, beleže Jokl i Pisani (*Sbornik L. Miletića*, 121, 659) (*Die Sprache* I, 140). I novija tumačenja isto kao i starija mogu se uglavnom podeliti u dve grupe: jedni su tumači, kao Ljapunov (*simbro-*), Sobolevskij i Vaillant (*sēmbro-* od starijeg *koim-ro-*) i Petersson (heteroklitična osnova *sebh-er, sebh-n-es, sembhno*) za idioglotsko poreklo, dok su Oštir (etr. *zenpir*) i Jokl (germ. *sēmburo-*), Rozwadowski (keltsko *kimbro-* < germ. *himbra*) i za njim Pisani za aloglotsko poreklo. Razume se da se manje više kod ovih tumačenja mora pristati na iz-

vesne teškoće akcenatske, fonetske i morfološke prirode. Verovatno u tome i leži razlog što su se stručnjaci odmah u početku podelili u dva pomenuta tabora. Dodajemo još da i Muller (*Altit. W-buch*, 396) i pored očiglednih fonetskih teškoća zadržava staru Solmsenovu zapravo Fickovu i Bezzenbergerovu kombinaciju ovog termina sa zamenicom *se/so* i onomatološkom serijom *Sabus, Sabinus, Sabelli*, i da je W. Thomsen (*Beröringer* 216) slovenske reči pogrešno smatrao pozajmicama iz baltskih govora (v. Jokl, *o. c.* 122), pobijajući pritom suprotno Brücknerovo gledište. Miklošićeva kombinacija sa finskim izvorom, data uostalom bez ikakve stvarne podrške, danas se više ne uzima u obzir. Još u većoj meri važi to za Šafarikovu kombinaciju sa imenom *Sabeiroi ethnos ounikon*, protiv koje govori ne samo fonetika, nego i sasvim konkretna i specifična značenja termina *sebar*. Jireček (*Arch. sl. Phil.* 22, 212) postulira za južnoslovenske i ruske oblike *(sjabr, šabr, šebër, sebër)* fonetski arhetip *sembiru-* odnosno simbiru-, kome slično Schemannu daje semantičku jezgru »Hälftner, Teilhaber, Gesellschafter«. Na to primećuje Jokl da se šiptarska pozajmica iz slovenskog *sëmbër* »Teilhaber am Vieh, Halbspänner, Genosse, Teilnehmer, Kompagnon, Sozius« u svakom pogledu potpuno poklapa sa Jirečekovim shvatanjem.

Slično Jirečeku polazi i akademik Oštir (Etnolog IV, 1930, str. 1–28) od doslov. oblika *sembiru* kome on vidi poreklo u etr. *zenpir* »alter« i u već pomenutoj tračkoj glosi (kod Hesihija) *Zibyrthides*, prema njegovu čitanju, budući da ubacuje *r* ispred *th* da bi sačuvao azbučni red. Takva emendacija Hesihijeva teksta data je već ranije. Ali sa isto toliko opravdanja može se čitati *Zibysthides* ili *Zibytthides* sa ekspresivnom geminatom kao u grč. *Atthis* pored *attikos*. Biće još reči o ovom tračkom terminu, ali se već sada može reći da je najverovatnije čitanje *Zibysthides*, pošto i na istočnom Balkanu imamo onomastičke derivate pomoću poznatog sufiksa *-st* (isp. npr. *Ktistai* pored *Agde/istis* i hidronim *Dunastis*). Uzgred treba napomenuti da je Oštir sasvim ubedljivo odbio gledište mađarskih stručnjaka (Szinnyei, Melich Gombocz), koji su u rumunskom kolektivu *simbră* »societas, communio, commercium« nastojali da pronađu posrednika između grč. *symbolā* i slov. oblika (Jokl o. c. 124), budući da se u rumunskom samo intervokalsko *r*, a ne i postkonsonantsko menja u *r*. Sam Oštir polazi od staroevropskog **Dzē(n)bir* »zadruga«. U pogledu tog tobož prvobitnog značenja, ali samo toliko, s Oštirom se slaže Vaillant (*Slavia*, II, 1932, str. 38–40), Ljapunov i Sobolevskij (Jokl, *o. c.* 659) koji termin *sebar* smatraju koradikalnim derivatom baltsko-slovenske grupe *šeimā-* »familia« (Trautmann, *Bsl. Wb.* 300) sa tom razlikom što Vaillant i Sobolevskij polaze od apofonske baze *šaima (koimo-)*, a Ljapunov od nulske baze *šima-*. Međutim sva trojica moraju da pretpostave prelaz grupe *mr* u *mbr* tj. *sēmbru* moralo je postati od starijih oblika *šeimra* odnosno *šimra*. Da za takvu rekonstrukciju nema upravo nikakvih dokaza priznaje sada i sam Vaillant kada (*Gramm. Comp. des lang. slaves*, I, 95) kaže sledeće: Des groupes **nr*, **mr ont dû se rencontrer, mais on n'est*

guère renseigné sur leur traitement en slave, ni en baltique: on attend **ndr* de **nr*, **mbr* de **mr*, par relâchement d'une articulation renforcée **nnr* **mmr*, et en effet l'allemand *Heinrich* »Henri« est v. tch. *Jindřich*, v. r. *Andrihu*, le nom du »membre d'une association«, *sembru*, r. *sjabër*, doit représenter **sěm-rŭ*, dérivé de lit. *šeimà* »famille«, slavon *sěmĭja*, r. *sem'já*.

Još reč dve o fonetskoj strani dosadašnjih tumačenja. Sobolevskij, Oštir, Vaillant i Jokl pretpostavljaju dug osnovni slog na osnovu uzlaznog naglaska, pri čemu je svejedno da li je ta dužina prvobitan monoftong ili stariji diftong. Jokl (*o. c.* 130) se pritom poziva i na ruske oblike *(sjabër, sjabr, sjábor, šabër, sjáber, sjábru)* kao i na naše *sëbar* da bi dokazao steigende (gestossene) Intonation. Ali kako znamo od ranije (VONDRÁK, *Vgl. Slav. Gramm.* 225) u pogledu prvobitnog kvantiteta ruski su oblici prilično problematičan svedok, dok na drugoj strani imamo slučajeve kao *pũn* pored *brãt* nasuprot *pìlnas* i *bhrãtro* (isp. i *sědra* nasuprot *Sinter*, ali *gredelj* prema *grindila*). To znači da prvobitni uzlazni naglasak u terminu *sembru-* ne mora pretstavljati dužinu osnovnog, odnosno, kako Jokl misli, prvog sloga, nego da se može poći i od sonantskog diftonga *simbro-*. Na stranu što je u slovenskom nedokumentovana apofonska baza *koim-* od koje polaze Vaillant i Sobolevskij. I sam Jokl na kraju krajeva postulira neslovenski kompozit *sēmburo-* dok Rozwadowski slično Ljapunovu računa sa nulskom bazom *kim-ro-*, od koje da je postalo germ. *himbr-* i keltsko-latinsko *Cimbri*. Prema ovom tumačenju Rozwadowskog, slov. *sebar* bila bi pozajmica iz germanskog, čije je *himbr-* koradikalno sa baltsko-slov. *šeima* »porodica«.

Svi ovi navedeni etimološki pokušaji, stariji i noviji, tumače termin *sebar* kao člana zadruge ili porodice odnosno kao Sippengenosse. Kako smo već rekli sa tim se ne slažu Jireček i Jokl. Naročito je Jokl (str. 121) dovoljno precizno utvrdio osobeno značenje slovenskog društveno-ekonomskog termina i to na osnovu šiptarske pozajmice *sëmbër* »Teilhaber, am Vieh, Halbspänner, Genosse, Teilnehmer, Kompagnon«. Još bolje no u šiptarskom sačuvano je prvobitno značenje u novijem grčkom: sympros ho geōrgos ho ekhōn hena monon boun synetairizetai met'allou, hin' apotelesē zeugari, zetei sympron. Mnogo su docnija značenja koja beleži Dimitrakos (Mega lex. ell. s. v.): ho epi symbasei kalliergōn allotrion ktēma. epimortos kalliergatēs kollēgas: ho epi symbasei diatrephōn allotria boskēmata. Na osnovu navedene Jirečekove definicije i značenja utvrđenih za ovu tuđicu slovenskog porekla u grčkom i šiptarskom, došao je Jokl na svoju etimološku kombinaciju prema kojoj slov. *sembru-* pretpostavlja ne starije *sembiru* ili *simbiru*, kako je mislio Jireček nego *sēmburu* od *nedokumentovanog* kompozita *sēm-bur*. Tako je ta reč morala da postoji i da glasi u gotskom jeziku i njeno pravo značenje prema Joklovu shvatanju treba da je »halben Ertrag, halben Zins, halbe Abgabe scil. liefernd bzw. empfangend«, »Halbzinsmann. Halbbauer«. Nažalost sa ovakvom interpretacijom ne slažu se ni grčka

ni šiptarska tuđica ni rumunsko *simbră* ni mađarsko *cimbora* (isp. slovačko ime *Cimburek*), pa ni ruska značenja koja Jokl uzima iz Daljeva rečnika: »tovarišč, arteljščik, pajščik, součastnik, odnosum, chozjain, tjagoljnyj, u kogo golos na schodke«. Ne slažu se sa prostog razloga što se tu ne radi ni o napoličaru ni o polovniku nego o zemljoradniku koji nema sve potrebne oraće volove da bi mogao samostalno obrađivati *svoju* a ne tuđu zemlju, pa se stoga mora *povezati* i *udružiti* sa *drugim* zemljoradnikom, koji je u pogledu radne stoke isto tako oskudan kao i on sam, da bi mogli *obojica* zajedno jedan drugom uzorati i obraditi zemlju. Takva institucija *zemljoradnika saveznika* postoji i danas i Vuk daje za nju nekoliko termina koji su zamenili stariji termin *sebar*.

Iako se Jokl u nastojanju da obrazloži svoju ničim dokumentovanu konstrukciju arhetipskog kompozita *semi-buro* »napoličar« služio i izvesnim materijalom iz ekonomske istorije ipak mu se mora prigovoriti da je taj njegov napor bio neosnovan i nekoristan. Njegovo tumačenje tog pretpostavljenog kompozita, koji on interpretira sa nem. *Halbbauer* i lat. *colonus partiarius* (v. GAI, *Instit.*, 2, 254; Dig. 19, 2, 25 i GAFFIOT s. v.) pretpostavlja takav društveno-ekonomski poredak kod slovenskih plemena u doba seobe naroda, kakav je dokumentovan tek docnije, kada je bila završena slovenska diaspora. Za opšteslovensku epohu razlikuje Niederle (*Manuel*, II, 169) pored aristokratije dvorskog i ratničkog karaktera još dva društvena sloja, slobodne seljake i robove. Suprotno tome naši stručnjaci Ostrogorski, Grafenauer i Perović (Istorija naroda Jugoslavije I. 70) smatraju da se tek pod kraj VI v. n. e. može govoriti u punom smislu reči o robovima kao društvenom sloju, koji je isključivo stranog porekla kao rezultat ratnog plena iz vizantiskog Podunavlja. Isti pisci nalaze da su slovenska plemena sve do VII v. n. e živela uglavnom u rodovskoj zajednici, koja nije znala ni za ekonomsku ni za političku klasifikaciju nego samo za »rodovsku demokratiju«. To znači da se tek posle diaspore može govoriti o Niederleovoj podeli. Evo šta kažu naši stručnjaci: »U oba ova sistema zemljoradnje (paljevinski i poljoprivredni) zemljište je još uvek kolektivno vlasništvo čitave opštine. Njena prava dolaze do izražaja naročito u zajedničkom iskorišćavanju neobrađenog zemljišta – pašnjaka i šuma – i prilikom sukoba sa susednim opštinama oko pojedinih delova zemljišta u kojima opština kao kolektiv zastupa svoje interese. Pošto se i zemljište koje je trenutno obrađeno upotrebljava za njive samo nekoliko godina, a onda se opet za duži period priključuje neobrađenom zemljištu, i nad njim se u krajnjoj liniji sačuvalo vrhovno vlasništvo opštine. Međutim time što je kolektivno obrađivanje i iskorišćavanje zemlje zamenjeno privremenom podelom patrijarhalnim i velikim porodicama na obrađivanje i uživanje, stvorena je osnova za raslojavanje društva i opadanje rodovskih odnosa.« Bez obzira na vojnu demokratiju ili možda tačnije rečeno vojnu aristokratiju, kako misli M. Hauptmann, Joklovo se tumačenje pomoću nekog nedokumentovanog germanskog izvora ne može primiti sa prostog razloga što nisu postojali društveno-ekonomski uslovi za pozajmljivanje

termina »napoličar« u vekovima koji su prethodili slovenskoj diaspori. Naše tumačenje pretpostavlja upotrebu oraćih volova ali sinonimi *suveznik*, *suznik* i *sprežnik* dopuštaju daleko stariju pojavu termina *sebar*, koji je najpre specijalizovan a docnije proširen na opšte značenje težak, kako je zabeležio Vuk za Dubrovnik. U starosrpskoj obradi Blastareve sintagme termin *sebr* odgovara grčkom *eutelēs* dok u Dušanovu Zakoniku, prema Novakovićevu tumačenju *sebar* je svaki onaj član društva koji ne pripada privilegovanim klasama crkvenim i feudalnim. Odatle i sinonim *seljak* i *zemljanin*. To znači da već ovde imamo posla sa razvijenijom semantičkom evolucijom, i da su starija određenija značenja sačuvana u grč. *sympros*, *sempros* i šiptarskom *sëmbër*, odakle je po svoj prilici postao i geografski termin *Semberija*. U zapadnim krajevima stariji leksikografi beleže značenja, koja se mnogo ne razlikuju od onog u Dušanovu Zakoniku i Dubrovniku: rusticus, ignobilis, homo impossessionatus. Mađarski prevodi Verböczyieva Tripartituma daju izraze paraszt kinek jószága ninc, jószágtalan birtoktalan, kinek birtoka ninc. Kako se vidi sve značenja koja odgovaraju srpskoj upotrebi srpskog termina *sebar* u prvoj polovini XIII veka. Starijem značenju, utvrđenom u grčkim i šiptarskim pozajmicama odgovara i starija fonetika, budući da sačuvani nazalni elemenat dokazuje da je reč iz južnoslovenskih govora prešla južnim susedima *najdocnije u prvoj polovini X v.* Stoga je sasvim prirodno i razumljivo što je u novoj sredini taj termin sačuvao svoje staro prvobitno značenje »slobodan zemljoradnik sa nedovoljno tegleće stoke, koji se udružuje i sklapa savez sa drugim zemljoradnikom sličnog stanja«. U mom kraju između gornjeg Vrbasa i Sane postojala je doskora takva institucija i takav se zemljoradnik zove *suveznik*. Tu istu reč beleži već Vuk za Dalmaciju i upućuje na reči *sprega*, *sprežnik* i *suznik* (u Hrvatskoj). Pod sprega čitamo sledeće: das Zusammenspannen, coniunctio boum meorum cum vicini bobus in opem mutuam (*cf. sprezanje*). U Srbiji ljudi koji nemaju čitavog pluga volova, spregnu po dva i po tri a siromašni i po četiri (jer se obično ore na 8 ili 6 volova) zajedno pa tako oru i preko čitave godine rade koješta i vuku na volovima. Gdjekoji budu u sprezi po nekoliko godina. Koji sprežnik ima više volova u sprezi onome više i rade.

Iz ovog Vukova opisa sasvim je lepo uočljiva semantička jezgra iz koje su se bez naročitih skokova i specifičnih uzroka mogla prirodno razviti sva potonja značenja društveno-ekonomskog termina *sebar*, zamenjenog novijim tvorevinama na osnovu iste onomasiologije i to upravo u našoj jezičkoj oblasti, gde su, prema svedočanstvu grčke i šiptarske pozajmice sačuvana, najstarija značenja. Rumunski kolektiv *simbră*, koji je postao i nomen actionis potvrđuje i sa morfološke strane arhaičnost ovog termina, budući da je građen pomoću istog kolektivskog sufiksa kao *gospoda* i *bratija*, *braća* (od starijeg *bhrātriā* kao i grčko *phratria*). Ovi semantički i morfološki detalji jasno govore protiv Jokla, koji je morao sam da konstruiše i ad hoc udesi svoj kompozit *sem-bur*, iako njegovo značenje »napoličar« u suštini ne odgovara upotrebi slovenskog termina

sebar. Ne pomaže Joklu pozivanje na donjonem. kompozit *halfwinner* »poludobitnik« i švajcarski *halbgenossig*, sa prostog razloga što *sebar* nije napoličar nego *suveznik* i *sprežnik*. Joklu nije pošlo za rukom ni to da u rečniku gotskih Germana pronađe bar jedan kompozit čiji bi prvi deo odgovarao traženom *sēmi-* »pola«, budući da citirano starosaks. *sâmquik* i starovis. nem. *sâmiquëk* odgovaraju lat. *sēmi-vīvos*.

Pozivajući se na Šahmatova tumači Jokl ruske dijalekatske oblike *sjabër, sjábor, sjáber*, kao sekundarne dublete kao što je to slučaj u *dobor, krugol, chraber* i *veper*. Ali *ostër* nasuprot *ostru* i *osëlok* pored staroslov. *osla* očigledno potvrđuju ono stanje koje je starije i od opšteruskog i od opšteslovenskog: ovde se radi o morfološkim dubletama starijeg, doslovenskog datuma jer prema grč. *akros* i baltsko-slov. *ašra* stoji irsko *acher* (od starijeg *akeros*). Iz toga proizlazi da je i slov. termin *sembru* prema šiptarskom *sëmbër, Semberija* i ruskom *sjábër sjáber* morao imati dva oblika: jedan obrazovan pomoću sufiksa *-ero* kao irsko *acher* a drugi pomoću sufiksa *-ro* kao grčko *akros*. Savršeno iste dublete imamo i u baltskom sinonimu za slov. *sembru* koji glasi *bendra* nasuprot grč. *pentheros*: litav. *beñdras* »gemeinschaftlich, gemeinsam, als M. Teilhaber; let. *biedrs* »Genosse, Gefährte« koji su u očiglednoj vezi sa staroind. *bándhu-* »Verbindung, Verwandtschaft, Genossenschaft, Beziehung; Verwandter, Angehöriger« (v. Trautmannov Rečnik, 30). Naveli smo sve semantičke nijanse staroind. koradikala *bándhu* da bismo bolje ilustrovali ne samo semantičku evoluciju termina *sebar*, nego i ostale promene značenja u celokupnoj leksičkoj grupi *sāip-/simb-* »comprimo, coniungo, comprehendo, vinculo«, koja dosada u etimološkim priručnicima nije ni uočena u punom opsegu. Nije ni potrebno isticati da su vokalske alternacije sufiksalnog elemenata *ero/ro*, utvrđene nedvosmisleno u slučajevima kao *ak(e)ros, bhendh(e)ros* i *simb(e)ros*, svakako uslovljene opšteindoevropskom slobodnom intonacijom.

Tako smo tek sada uspeli, ili bar mislimo da smo uspeli, sa identifikacijom opšteslov. *simb(e)ro-* sa imenom dogrčkog veziste Hermesa *Imbros* (od starijeg *Simbros*) i keramičkim terminima *simblos, (s)ipyā, gambrion*, lat. *simpuvium, Simbruvium* itd. o kojima je napred bilo dovoljno reči. Smena likvida *r/l*, koja je opšteindoevropska, javlja se i u ovom slučaju jer nasuprot dogrč. *simblos* stoji karsko *Imbros* i slov. *simb(e)ro*. Na isti način kao što nasuprot grč. *akros* stoji irsko *acher* stoji staroslov. *osla* »brus« i rusko *osëlok* »id.« pored *ostr, ostri* prema *ostër* i *sebar* prema *sjaber* (isp. Tiberis pored Thybris i hidronim Dubra). Stoga je bespredmetno što Šahmatov, a sa njim i za njim i Jokl, pomenute ruske dijalekatske varijante tretiraju kao internu stvar ruske dijalektologije, pogotovo kad već u homerskom grčkom imamo pod istovetnim uslovima dublete *hieros* (od starijeg *isaros*) pored *(h)iros* (od starijeg *isros*). Ne uzimajući u obzir baltsko-slovenske varijante u leksičkoj grupi *korko-, krak, krok, korak, krka, krkača*, moglo bi se reći da je normalna baza pored nulske u kontaktu sa likvidama po svoj prilici uslovljena slobodom pokretnog akcenta, pa je i sa tog gledišta bespred-

metna Oštirova i Joklova konstrukcija nekog aloglotskog arhetipa *sēm-/bi/uro-*, kada raspolažemo ruskim *sjáber* i *sjabĕr* pored našeg *sebar*, pogotovo kada šiptarsko *sëmbër* zahteva i za južnoslovenske govore normalnu bazu sufiksalnog elementa sa likvidom. Chantraine (*Formation*, 230) samo spominje jonsko-ajolsku dubletu *iros* pored *hieros* odnosno *hiaros*, kako taj pridev glasi u dorskom i arkadsko-kiparskom dijalektu, ali ne daje nikakva objašnjenja. Slična je situacija u kontaktu sa likvidom *r* i kod fitonima *skorodon* (kod Herodota) i *skordon* (kod Herodotova savremenika, atičkog komediografa Krateta). Nije isključeno stoga da je kod dvojake prirode sufiksalnih elemenata sa vokalom i bez vokala izvesnu ulogu igrala i njihova sonantska priroda kao i ritam koji odgovara za anaptiksu odnosno pojavu »nepostojanih vokala« ispred likvida. Drukčiji je slučaj sa akcentom ruske tuđice *osël* »magare«, budući da se tu radi o uticaju idioglotskih zoonima *kozilu* i *orilu* (TRAUTMANN, 14).

Ostaje nam još da u antičkim ostacima iz rečnika indoevropskih Pelasta pronađemo i oblik *simberos*, na koji imamo prava na osnovu šiptarskog *sëmbër* i ruskih dijalekatskih varijanata *sjabër* i *sjáber* koje jasno govore protiv Joklove konstrukcije nekog gotskog *sem-bur*. Mi smo već naveli četiri primera za prelaz inicijalskog sibilanta u gutural. To su bili *gimbanai* »iuga«, pored *simblos*, *Gebeleizis* »trački bog sunca« pored *Samolxis* i *Selloi* pored *Gellōs* i maked. *gouan* »suem«. Razume se da u istu kategoriju spadaju i dublete tračkog toponima *S/Halmydēssos*. Primeri sa bezvučnim guturalom mesto inicijalskog sibilanta kao da nisu u tolikoj meri ni brojni ni pouzdani kao ovi sa zvučnim guturalom, a nama se, zbog Aristofanovih Kimberoi, radi upravo o takvom primeru, iako je u aloglotskoj fonetici smena zvučnih i bezvučnih konsonanata sasvim obična.

Ipak evo jednog sasvim pouzdanog primera i to iz aloglotske leksičke grupe o kojoj je već bilo reči. Mislim na tirsensku glosu sačuvanu kod Hesihija koja glasi *gapos* »kola« i koja se bez naročitih razloga ne može odvojiti od tobož tesalskog *kapānā* i dogrč. *apēnē* »kola sa pokrovom koji se zove periphragma, illud quo quid circumsepitur«. Stoga nije isključena mogućnost da sve tri ove tuđice s obzirom na tračku monoftongizaciju treba izvoditi od starijega *saip-* i smatrati ih koradikalnim sa *sipyā*, *simblos*, *zamathon*, *gambathon* kao i sa lat. *prōsāpia* i tračkim *Ziby(s)thides*. U pogledu semantičke evolucije derivata *simblos* i *prōsāpia* dovoljno je potsetiti na galsko-lat. *benna* »Wagenkorb« i na njegov staroind. koradikal o kome je maločas bilo reči, *bándhu-* »Verbindung, Verwandtschaft, Genossenschaft«.

Drukčije stoji stvar sa doklasičnom leksičkom grupom *kaballēs caballus cabo* i sa etnikonom *Kabaleis*, koji je dokumentovan ne samo za oblast Majandra nego i za donje Podunavlje, dakle upravo za onu oblast u kojoj se nalaze Homerovi *Abioi* i Ajshilovi *Gabioi*. Koliko se vidi iz etimoloških priručnika jedini je Chantraine koji *kaballēs* smatra originalno grčkim terminom (Baillyev Rečnik s. v.) i dovodi ga stoga u vezu sa *kataballō* dok je Hofmann (*Et. Wb. d. Gr.* 128) napustio svoj raniji

stav i ovu grupu proglasio ilirskom. Zasada može se samo toliko reći da dosada nije uzeta u obzir grčka složenica *autokabdalos* (od starijeg *autokabjalos*, kao *sandala* od starijeg *sambjala*) koja se na osnovu arheoloških podataka odnosi na komičke figure koje jašu na ljudima, pa se stoga i zovu »pravi konji« (isp. *autolykos* »pravi vuk« t. j. kradljivac). Etnikon *Kabaleis (Kabēlees* i *Kabalioi)* teško je bez neke određenije podrške pravilno oceniti. Može se reći samo toliko da varijanta *Kabēlees* i bez obzira na toponim *Kabalis* potseća na Hesihijevu glosu *kabēlos* »castratus«, dakle ista paretimološka kombinacija kao sa imenom anadolskih *Kēphēnes*, koje su grčki kolonisti doveli u vezu sa *kēphēn* »trut«. Sa svih tih razloga biće bolje da i te homofonije ostavimo po strani i to tim pre što nisu u neposrednoj vezi sa postavljenim zadatkom. A taj je, odnos Aristofanovih *Kimberoi* prema slov. *simb(e)ru* »coniunctus, socius«. Aristofanov (*Lysistr.* 45, 52) pridev *kimberikos (hitoniscos)* odnosi se na neku vrstu ženskog odela i pretpostavlja imenički oblik *kimberos* ili *kimberios* sličan pridevu *kimmerikos* od imena *Kimmerios*. Odatle je razumljiva v. l. *kimmerikos* kao i okolnost što Aristofanov sholijast i leksikograf naprosto identifikuju oba ova prideva. Oblik *Kimmerioi*, pa prema tome i pridev *kimmerikos* poznat je već pesniku Odiseje kao i grčkim anadolskim kolonijama već početkom VII v. st. e. Anadolski oblici njihova imena glase *Gimirri* (na vavilonskim spomenicima) i *Gomer* (u Starom Zavetu). Prema Hroznom (*o. c.* 197) s njima su vođene borbe oko Karhemiša na gornjem Eufratu već pod kraj X v. st. e. Ali njihova pojava na istočnom Balkanu znatno je docnija zbog čega nije neumesno pitanje da li se radi o istim etničkim grupama, iako obe dolaze iz severnog pontskog zaleđa (v. *Quaestio de Neuris Cimmeriisque*, *Glas SAN* CCVII, 37). U svakom slučaju treba odgovoriti na pitanje koji je oblik imena verovatniji za istočni Balkan pa prema tome i za Aristofanovu Atinu, koja je već podrug veka ranije imala neposredne ekonomske veze sa tim delom pontskog primorja. Budući da je oblik *kimberikos* očigledno lectio difficilior nasuprot uobičajenom *kimmerikos*, jasno je da se moramo odlučiti za Aristofanov singularni oblik, koji u oblasti između donjeg Dunava i Dnjepra pretpostavlja etnikon *Kimber(i)oi* čiji su se nosioci bavili izradom tekstila. Kako je Atina još pre Aristofana uvozila žito iz te oblasti i kako je u njoj naročito uspevao *kannabis* »konoplja«, izuzetno važna biljka za tekstilnu industriju, morali bismo pronaći neke naročite razloge da možemo odbiti lectio difficilior *kimberikos*.

Stoga nam ne preostaje ništa drugo nego da u toj oblasti poznatoj u arheologiji kao oblast tripoljske civilizacije, čije nosioce istoričar i arheolog M. Rostovcev smatra pretcima slovenskih plemena, pored Herodotovih *Neuroi* ili, tačnije rečeno, *Nauroi*, kako to zahtevaju slovenski oblici *Nurska zemlja*, i hidronim *Nurec*, tražimo naselja Aristofanovih Kimbera. Vezu između grčkih kolonista i trgovaca sa tim proto-slovenskim starincima u prostoru između istočnih Karpata i Dnjepra mogli su pored skitskih i getskih plemena da uspostave i održavaju trački po-

srednici. Kako smo videli, upravo u govorima tih tračkih posrednika ima primera za prelaz inicijalskog sibilanta u aspirant ili gutural. Odatle i naš zaključak da Aristofanov prisvojni pridev *kimberikos* ukazuje na tračkog posrednika koji je originalno slovenski oblik *simbero-* preneo grčkim došljacima u svojoj redakciji kao *kimbero-*. Ovo rešenje nameće nam se i stoga što je isključena i svaka pomisao na tako ranu pojavu germanskih *Kimbra* ili *Himbra* iako se oni već odavna dovode u vezu sa imenom *Kimmerioi* na dalekom i maglovitom severu. To je na pr. učinio već poslednji stoički enciklopedista Posejdonije a posle njega i drugi (v. DOTTIN, *o. c.* 171).

U vezi sa ovim rešenjem idioglotskog slov. termina *simb(e)ro* sa kojim smo pored Aristofanovog prideva *kimberikos* identifikovali i karsko-tračka imena *Imbros, Imbrasos, Imbramos* specifična za božanskog glasnika i »vezistu« Hermesa, postavlja se pitanje hronologije prelaza *s* u *h* odnosno *k/g*. Ta se hronologija ne može preciznije odrediti nego samo relativno: oblici sa *s* su svakako stariji kako se to vidi iz Herodotova toponima *Salmydēssos* nasuprot Plinijevu *Halmydēssos*. Ova neizvesnost dolazi po svoj prilici odatle što ta osobina tračke fonetike nije obuhvatila istovremeno sve dijalekte i lokalne govore. Ali šiptarsko *gumë* (od starijeg *sup-no*) kao i onomatološka grupa *S/Helloi, Gellōs* nesumnjivo pokazuju da se taj proces širio prema centralnom Balkanu zapadno od toponima *S/Halmydēssos*. Ajshilova dubleta *Gabioi* nasuprot homerskoj *Abioi* (baza *saip-*) pored hronološki neodređene glose *Ziby(s)thides* (isp. lat. koradikal *prōsāpia*) svedoče o vremenskoj i geografskoj neujednačenosti tog procesa. Sa tim stanjem se slaže i psiloza u Hermesovu imenu *Imbros* i u karskoj glosi *imbo-* »iumentum«. Ova psiloza, svojstvena uostalom jonskim i ajolskim govorima, isto kao i Aristofanov pridev *kimberikos*, koji neki izdavači bez potrebe prepravljaju u *kimmerikos*, govore u prilog starije hronologije.

Na isti zaključak nas upućuje i Hesihijeva glosa *Kimmeris thea* »mater deorum«, čija geminata *mm* pokazuje rezultat asimilacije starije grupe *mb*. Ime tog frigijanskog božanstva navodi na pomisao da je osnova *simb(e)ro-* »coniunctus, socius« postojala već u balkanskoj postojbini anadolskih Friga. To bi značilo da slov. društveni termin *simb(e)ro-* ima semantički bliže leksičke srodnike ne samo u tračkoj glosi *Ziby(s)thides* i u lat. *prōsāpia*, nego i u drugim indoevropskim dijalektima.

Pri ovom tumačenju mora se uzeti u obzir eventualni prigovor koji bi se odnosio na tako ranu pojavu slovenskih elemenata u klasičnom rečniku. Mi smo već ranije konstatovali da se ime *Kardiānoi* i bez obzira na bezvučni inicijal od slova do slova potpuno slaže sa slovenskim terminom *gradani*. Ali upravo kod Aristofana pored termina *kimberikos*, za ženski tekstil imamo i termin *kaunakēs* »krzno«, koji ne samo Niederle (*Manuel* II, 240) nego i Hofmann (*Et. Wb. d. Gr.* s. v.) dovode u vezu sa slov. *kuna* odnosno baltsko-slov. *kauna*. Trautmann (str. 122) ne upušta se, doduše, u preistoriju ovog baltsko-slovenskog termina, ali (na str. 356) kao da prećutno odbija Niederleovo shvatanje, preuzeto

doduše od ranijih stručnjaka, da su i Plinijev zoonim *viverra* »veverica« doneli rimski trgovci od slovenskih plemena, kao što su to mnogo ranije učinili grčki trgovci sa zoonimom *kauna* odakle i Aristofanovo *kaunakēs*. Schrader-Nehring (*Reallex.* II, 157) više naginju novijem shvatanju da je Aristofanov *kaunakēs* došao preko Anadola iz Irana, gde, uostalom, ta reč nije dokumentovana.

Ali ako termin *kaunakēs* nije dokumentovan u Iranu, kako bismo to želeli na osnovu antičke tradicije i modernih shvatanja u tome pogledu, dokumentovan je u Mesopotamiji, budući da u asirskom imamo tuđicu *gunakku* »ein Kleidungsstück«. U tome asirskom obliku ogleda se sasvim lepo morfološka adaptacija prema *pilaqqu* i akad. *kunukku* (odatle slov. *knjiga*, HROZNY, *o. c.* 144). Međutim su arheolozi i etnolozi kao A. Schmidt i drugi (isp. KAZAROW, *Beiträge z. Kulturgesch. d. Traker*, 6) davno zapazili uočljive veze u pogledu materijalne kulture između karpatsko-podunavske oblasti i Zakavkazja, gde je lingvista J. Schmidt, zbog osobenog sistema brojeva, tražio najstariju indoevropsku postojbinu. Kao posrednici u prenošenju materijalne kulture dolaze u obzir u ovom slučaju ponajpre tračka plemena kao i njihovi anadolski srodnici Frigijanci i pretci današnjih Jermena. Već smo ranije videli veze Zakavkazja sa pontsko-karpatskim prostorom kada je bilo govora o mitanskom *talami*, etr. *Turms*, lid. *Adramo-* i slov. *tulmaču* (od starijeg *tlmaqio*, isp. *kovač*, *sokač* itd.). Hemiska analiza mesopotamskih primeraka ćilibara nedvosmisleno je pokazala da se radi o baltičkom ćilibaru. To znači da je trgovina ćilibarom između pontskih zemalja išla preko Dnjepra i tripoljske oblasti prema severo-zapadu. Odatle i pojava podunavsko-karpatskog krzna *kaunaka* u asirskom prostoru. Sa tim se sasvim dobro slaže i histerogena pojava očigledno srodnog termina za krzneno odelo u vulgarnolat. *gunna*, kojem Walde-Hofmann (s. v.) suprotno Pokorny-u traže poreklo u »einer Nachbarsprache der Appenninen- oder Balkanhalbinsel«, dakle u istoj oblasti u kojoj otprilike tražimo i poreklo Aristofanova *kaunakēs*. Kraći oblik *gunna* sa ekspresivnom nazalnom geminatom i sa monoftongizacijom osnovnog diftonga, zabeležen u schol. Verg. *Georg.* 3, 383 (v. GAFFIOT, *Dict. ill. Lat. Franc.*) odnosi se prema Aristofanovu *kaunakēs* kao tračko *mandakēs* »desmos khortou« (v. KRETSCHMER, *Einleit.* 236) prema anglosaks. *mand* »snop«, ili kao baltsko-slov. *kauna* prema *kaunaka*. Izlazi da je Aristofan dobio i ovaj kulturni termin preko onog istog posrednika preko kojeg je došao i termin *kimberikos*. To su tračka plemena između Ponta i istočnih Karpata preko kojih su slovenska naselja u oblasti Tripolja jedino i mogla da saobraćaju sa grčkim trgovcima i kulturnijim balkansko-anadolskim jugoistokom. Dodajemo da monoftongizacija u histerogenom obliku *gunna* isto tako govori za tračkog posrednika, na što nas upućuje leksička grupa *baukos*, *Bakkhos*, *Bykkhos* (v. *Aristotelove dve vrste tragedije*, *Glas SAN* CCI, 75). Kolebanja u inicijalu *(gaunaka)* navode Schrader-Nehringa (*Reallex.* II, 157) na pomisao da je reč možda »mediteranskog« porekla. Ali ta kolebanja u pogledu artikulacije, ili, kako bi drugi ka-

zali, taj mediteranski i paleoevropski Stufenwechsel teško da mogu služiti kao pouzdana diskriminanta, budući da je smena zvučnih i bezvučnih konsonanata sasvim obična, da ne kažemo normalna pojava u miksoglotskoj fonetici.

U *Glasu SAN* (CCVII, 55)pomenuo sam Wiedemannovu (*Bezz. Beiträge* 27, 213) kombinaciju u pogledu dogrčkog *sitos* sa staroslov. *žito*, za koju bi govorilo i tračko ime *Ziton* »qui et vitalis«, a još daleko više Herodotovo obaveštenje da se u oblasti tripoljske civilizacije proizvodi žito za izvoz na jug. Dogrč. *sitos sita* biće stoga pre slovenskog no tračkog porekla budući da u tračkom ta ista osnova nema traženog sekundarnog značenja no samo prvobitno *Ziton* »vitalis«. Najzad treba pomenuti i Hesihijevu glosu *sēnikē* u kojoj su stručnjaci već davno otkrili slov. termin *sani, sanke*. O svim tim grčko-slovenskim vezama potrebno je posebno raspravljati. Zasada se može reći samo toliko da su slovenska plemena mogla stanovati i na liniji bukve (Kalinjin-grad – Odesa) i da su njihove veze sa indoevr. Pelastima bile u svakom slučaju više posredne nego neposredne.

Glavni prigovor koji se može učiniti našem idioglotskom tumačenju društvenog termina *sebar sjâber* (od starijeg *simb(e)ro-*) iako smo našli odgovarajuće antičke oblike *Imbros* (od starijeg *Simbros*) »vezista Hermes« i *Kimberos* (tračkim posredstvom od *simberos*), bio bi sledeći: odakle taj termin u slovenskom jeziku bez ijednog jedinog idioglotskog koradikala, koji bi bar donekle dokazivao slovenske tragove leksičke grupe *sāip/sip/simb-* »comprimo, coniungo, comprehendo, vinculo«. Ovaj se prigovor mora učiniti iako smo van slovenskog našli koradikalne derivate sa sličnom semantičkom funkcijom. Mislim na lat. *prōsāpia* »proles, progenies« i na tračko-grčki derivat *Zibv(s)thides*. Prvi od ovih koradikalnih derivata dokazuje postojanje baze sa dužinom prvog dela diftonga, posle kojeg je morao iščeznuti drugi deo, a drugi derivat pokazuje bazu sa dužinom drugog dela diftonga *sip-* odnosno *sib-*, pri čemu je zvučnost labijala, ako je genuina, uslovliena nazalnim infiksom korenske varijante *simb-*. Ipak je potrebno reći da takva smena zvučnog i bezvučnog labijala na kraju leksemskog minimuma kao što je to ovde slučaj, i ne mora uvek biti uslovliena nazalnim infiksom, niti moramo za zvučnost činiti odgovornim grčkog posrednika. Naše dublete *linpina* (od starijeg *leupeinā*) i *lubina* (od starijeg *loubheinā*) jasno pokazuju da su takve promene artikulacije prilično obična stvar. Stoga se tračk koradikal *Zibv(s)thides* »pravi Tračani ili Tračanke kao članovi etničke zajednice« može zajedno sa lat. koradikalom *prōsāpia* bez ikakvih fonetskih teškoća svrstati u leksičku grupu *sāip-/simb-* kojoj pripada i naš termin *sebar*. Jedino smo dužni da i van ovog etimološkog pokušaja dokažemo postojanje te leksičke grupe u slovenskom. Srećom od iste vokalske baze, od koje potiče lat. koradikal *prōsāpia* imamo somatološki termin *sâpi* »clunes equi«, koji Brückner tek onako od oka dovodi u vezu sa već tretiranom onomatopejom *soniti* itd. Somatološki sinonim *stegno* ubedljivo nam otkriva onomasiološki momenat koji se još lepše

ogleda u nem. grupi *Hanke, Schenkel, schinken, schunken.* Isto važi i za sinonim *kuk kukovi* i kompozit *kukotres,* kod kojeg kaže Vuk: Ošteti mu suru bedeviju / od kraj repa do vrh kukotresa / da ne valja sedlu ni samaru. U pogledu broja sa terminom *sâpi* slažu se ne samo sinonimi *bedra, kukovi,* nego i drugi nazivi za pojedine delove tela kao *stegna, butine, slabine, desni, leđa,* gde kolektiv treba da označi masovnost tog dela tela. Upravo ta masovnost karakteristična je za *sâpi* kao i za lat. clunes gde se radi o zbijenoj kompaktnoj masi. Ovaj idioglotski koradikal jasno svedoči da je leksemski minimum *saip-/simb-* sačuvao i u slovenskom svoje primarno konkretno značenje »comprimo, coniungo, comprehendo, vinculo«. Odatle s jedne strane semantička varijanta pressus za *sâpi* a s druge strane coniunctus za *sebra.*

SUMMARIUM

1. Tin(ia) din

Tuscum *Tin-* optime quadrat cum slav. stirpe nasali *din-* »dies« cuius formam heterocliticam verbum denominativum *dirio* »video« servat. Eiusdem stirpis ac gr. *Dō(i)s, Dōmatēr* sunt nomina slavica composita *Daj-bog Daj-babe,* cuius prima pars eandem basin ut *kraj* iuxta *kroj* exhibet (*deidī-* atque *dōī-* »luceo«, cf. *doassato deato*). At *Daž(d)-bog* ex stirpe reduplicata *dōid-io-,* quam praebent nomina *Dōdō, Dōdōna,* deducitur. Nomen *Svarog* cum hesychiano *bōroi* (< su-oroi) »lumina« coniunctum eiusdem est radicis ut *sol, hēlios,* unde sequitur proportio »*bōros : Svarog* = *akros : Ostrog*«. Illyr. *bagaros* »formus« ad slav. *bogu* et gr. *phōgō* pertinet.

2. Veltha Voltumnus Vertumnus (V)Lada

Nomina tusca ut *Veltha, Voltumna, Vol/rtumnus* »deus Etruriae princeps« cum illyr. *Volsimos* »*dux*«, slav. *vlada* (< voldha) vlast (< voldhti) »tyrannis, exousia, authentia«, *vladika* (stirps *voldhū-*) »uxor vel filia adulta tou vlastelin«, *Lada* »nomen deae«, antegr. *Lēdā, Lētō, Latōna* cohaerent. Radix monosyllaba *veldh-* et disyllaba *veladh-* (cf. *percello : clādēs*) secundum legem Lidén basin *vlādh-* formam slavicam *Lada* iure procreavit. Nomina ut *Virbius* (< Verdhios) »rex Nemorensis«, *V/Borthia* »potnia thērōn«, *Bendis, bannas* »rex«, *battix* »uxor« in societate matrilineari huc pertinere simile est veri.

3. Maris Mavors

Nomen tusco-latinum *Martis* et *Mavortis* eadem ratione compositum ut nomina phrygia *Ma-zeus*, *Mē-deus*, *Mē-dineus* (~ *Tin- din*) »magnum fortem imperatorem« significat. Forma *Maris* aeque ac *Mariani* Jadrenses propter *Nerienem Northiamque* cum gr. *anēr*, slav. *nrăvi* coniungitur.

4. Turms tulmaču Adramys

Deus Tuscus *Turms*, qui et Mercurius, idem est ac *At/dram-* apud Lydos et *talami* »interpres« apud *Mitannos*. Cui nomini respondent slav. *tulmaču* »interpres« et *tulku* »interpretatio« ex quibus minimum lexicum *(s)tel/r-* »clarus« deducitur, quod in hom. *teirea* pro *terea* »signa caelestia«, paleoind. *tarā* »astrum« et lat. *stella* (ex antiquiore *stel-na*) exstat. In his quoque nominibus corradicalibus liquidarum mutatio *l/r* observatur qua de causa non solum *astēr*, *Stern* sed etiam slav. *tulku* et *tulmaču* eiusdem originis sunt. Valeat proportio »*tulku : tulmaču = znak : gnōmē*«. Mutationem *r/l* etiam ethnikon *Termilai* in Lyciorum titulis *Trmmli* iuxta *Telmiseis* (apud Hesychium), *Telemēssioi* (in titulis atticis) exhibet, cuius nominis *Lykioi* (cf. *amphilykē*, *lykegenēs*) gentis cuiusdam indoeuropaeae anatolicae interpretationem reddit.

Maeonius *Kandaulās* non est is qui canes suffocat sed fur ut Hesychius s. *kynankhā* docet. Lyd. *tegoun* (*g* ex *j* ut *briga* ~ *frei* et *Pagasai*, *p/baia* »via«) »fur« cum paleoind. *stāyúh* exaequatur. Postremo *Kandaulās* ipse idem valet quod *Kandōlos*, *ga(n)dos* »fraudolentus«.

5. Gortyn Cortona grad

Minoum *Gortyn*, quo hesychianum *Kartemnidai* »gortynii« spectat, cum arcad. *Kortys*, *Kortynioi*, *Gordynios*, maced. *Gortynia*, phryg. *Gordion*, *Mane-g/zordum*, thraec. *Kardia*, *Kardiopolis* (cf. toponima italiana *Mon(te)-Ghibello*, *Lingua-Glossa*) tusc. *Curtun* et slav. *garda* »polis«, *žirdi-* »xylon« coniunguntur. Quae omnia *polin xylinēn* danuvianam non *lithinēn* mediterraneam significant. Huc procul dubio non solum hesychianum *kerta* et punicum *Kart-hadušat* »urbs nova« sed etiam antelat. *(h)urbis* (ex antiquiore *kurthi-* vel *ghrdhi-*) ipsaque nomina *Krēs* (cf. *Dax* et *Dakos*), *Krētā* (ex antiquiore *karta* ut *krēpis* iuxta *carpisclum*) referenda sunt. Adduntur etyma vocabulorum *flexuntes* »celeres«, *ploxe/inum* (cf. *curro – currus*), slav. *plachŭ* (< polqso- »praeceps«), *Borysthenes* (ponticus et hellesponticus) : baltoslav. *burzdu*, serb. *brzdica* »locus ubi flumen deproperat«; thraec. *d/leba* »polis« : antesab. *teba*, dac. *dava* »locus«, gr. *thēmōn*, *thōmos* »acervus«, *tēb/menos* »toga«, lithuan. *deviù* »vestior«, slav. *devenica* »impensa«, *nad*, *nadev*, *zadeva*; *Be/o-dencus* »abyssos« (cf. lithuan. *Be-dugnis* »fundo carens« ~ *dheubh-* »profundus«).

6. *Sambas salpinx subulo sopilka*

Tusco-lat. *subulo* et tyrrheno-graecum *salpinx* (ex antiquiore *sampinx*) una cum nominibus *Sambas* »tibicen« et hesychiano *syrbēneus* (ex *sumbano-*; cf. *carmen* < *canmen*) »tibicen« ad radicem onomatopoeam *skep-/skomb-* »strepitum facio« referuntur. Eiusdem radicis sunt slav. *sopilka* »fistulae maioris genus«, *Sopot* »magni fontis nomen«, lydo-phryg. *Sipylos* »id.«, germ. *schimpfen, Schumpfe*, gr. *skōps, skōptō, kompos, kombēo, kombakeuō*, paleoind. *śápati, śabda-* »sonus, vox, strepitus«.

7. *Bisaltai zlato santerna skandyx*

Nomina pelasto-graeca *Xanthos* (< *xoltos*, h. e. *ĝholto-*), *xouthos* (< *xolthos* ut *alkā, aukā*), *dauta* (< *gholta*, cf. *d/zorx* iuxta *sergoi*) »khlora, lakhana«, *dassa* (< *daltia* vel *dalkia*, cf. phryg. *zelkia* et slov. *zlaku*) »id.«, *skandyx* (cf. *skandykopōles* »lakhanopōletria et *sk* pro *ks* in *skiphos*) cum hydronimis *Geudos* »qui et khrysorrhoas«, *Gallos* (< *gholtos*, cf. serb. hydronima *Zlatica*) et cum tuscolat. *santerna* coniunguntur, fortasse etiam *kallaia* (gutturalis velaris ut in *Geudos* non palatalis ut in *xanthos, santerna* etc.) »color purpureus, crista vel barba vel cauda galli gallinacei fulgens« et nomen *Bi-saltarum* (cf. *Thynnos* et *Bi-thynnos*) huc referenda sunt. Compositum *ka-skandyx* eadem ratione ut *ka-artias* i. e. *ka-vartias* (cf. *byrthax, bartakhos* etc. ~ arm. *gort* et lett. *vafde* »rana«), *ka-touzoi* ~ *tytthos, toussiloi, O-dysseus* »qui et nannos«, tarent. *ky-mindala* ~ lithuan. *meñtalas* »turba«, antelat. *caterva* et hesychianum *katorouba* ~ *t/syrba, (S)Kamandros, Kamandōlos* ~ mandra aliaque. Composita in hunc modum formata i. e. talia quae praefixum *ke/ko* exhibent non solum in dialectis pelasticis sed etiam nunc in verbis nominibusque slavicis exstant. Pelast. *artheos* cum gr. *orkhis*, lithuan. *eržilas* et phryg. *attāgos* cum pehlev. *azag* et baltoslov. *ožys* »caper, capra« cohaeret. Tuscum nomen *Usil* »sol« non ad *sāu-el* sed ad hesychianum *aukēlōs* ex *ausēlo* unde *Auselios* pertinet ut exempla pelastica *daucos* (< *dhouso-*) »daucus carota« et *saucos* (< *sauso-*) docent.

8. *Brilettos proelium prylis Bryllikhis Brilōn brilec*

Antelat. *p(a)lasea* ad gr. *splankhna* (cf. *santerna* < *ĝholto-*) et avest. *spərəzan* pertinet. Hom. *prylees*, cypr. *prylis*, lac. *bryllikha* ut hydronimum *Loidias – Lydias* monet, una cum antelat. *proelium* cum oronimo *Brilessos* (cf. serb. *Šiša, Goleš, Golija*, nem. *Kahlenberg*), thraec. *brilōn* et slav. *brilec* »tonsor« ad radicem vel potius ad minimum lexicum *bherei-/bhroi-* »ferio, tondeo« referuntur. Propter antelat. *proelium* oronimum *Brilessos* Tyrrhenopelasgis atticis attribuendum est. Derivata corradicalia *bryllikhistai* et *pyrrhikhistai* saltatores armatos significant.

9. *D(a)mia Camillus Kadmos zemelo familia zmija*

Phryg. *zemelō-*, thraec. *Semelē*, kret. *atmēnia* »servitium«, *mnōā* (< *dmōā*), antegr. *doulos*, *dōlos* (< *dovelos*, cf. *loutron lotron*) et tusco-lat. *famel-* (< *thamelo-*) cum gr. *khthamalos* et lat. *ghemon-* (cf. vetnord. *man* »mancipium«) coniunguntur. Nomina Terrae Matris *Damia Dmia Mnia* fortasse etiam antelat. *servos* (ex antiquiore *sevros* ut *parvos*) huc referenda sunt. Item nomina *Kadmos Ka-dmil(l)os*, *Ka-smene* »administer«, praefixi *ka-* ope formata (cf. *ka-vartias*, *ka-skandyx*, *kymindala* alia) et radicem vocali vacuam ut slav. *zmaj*, *zmija* »draco« eiusdem sunt originis; quae propter notissimam vocalium alternationem triplicem tantummodo indoeuropaea esse potest. Phryg. *Gdān* (cf. *Atintan*, *Acarhan*, alia) ut epiclesis *Dindymēnē* atque interpretatio graeca *mētēr ore(i)a* monent, cum oronimo *Agdus* eiusque derivato *Agdistis* coniungitur.

10. *Sapaioi Imbros Kimbèros prosapia sebar*

Pelast. *la-byrinthos* (~ messap. *byrion* »oikēma«) »aedificia permagna« neque ad *labryn* neque ad nomen compositum *La-braundos* pertinet. Nam *La-braundos* »qui et Agamemnōn« cum toponimo lyd.-phryg. *Blau(n)dos*, antegerm. *bhlᵊndo-* et paleoind. *bradhná* »rubicundus, lucidus« cohaerere potest. Nomina Mercurii pelastica *Imbros*, *Imbrasos*, *Imbramos* non minus quam toponimum *Imbros* cum Neptuno *Impsioi* »Zygioi« et nomine carico *imbos* »bos« (cf. gr. *zygōn* et lat. *iouxmentom*) coiungenda ad radicem *säip-/sip-/simb-* »comprimo, coniungo, comprehendo, vinculo« referuntur, quae non solum in lat. *saepes*, *praesaepio*, *saepe* et *prōsāpia* (cf. gallo-lat. *benno* »Wagenkorb« eiusque nomen paleoind. corradicale *bándhu-* »Verbindung, Verwandtschaft, Genossenschaft, Beziehung; Verwandter, Angehöriger«) sed etiam in gr. *aipos*, *aipsa exaiphnes* (cf. *pēgnymi*, *pegos*, *pagos*) et *īpos*, *ipson* itemque in slav. *simb(e)ra-* »adiunctor, agricola« et in serb. *sapi* »clunes equi« (cf. serb. *stègno* »crus« ~ *stegnuti* »comprimere«) exstat. Ad eandem radicem corradicalia pelastica ut *Ziby(s)thides*, *simblos*, *(s)ipyā*, *gabena*, *gambrion*, *zabatos*, *zamation*, *kabatha*, *gabata*, *gavessa* aeque ac lat. *simpulum simpuvium* et hydronimum *Simbruvium* (cf. hodierna: *bassin*, *Becken* alia) pertinere videntur. Mutationem *s/k/g/h* dialectis pelasticis propriam fuisse exempla ut maced. *gouan* »suem«, thraec. *Salmolxis Gebel-eizis* (~ *sāu-el* »sol«), *Suel-sourdos*, *S/Halmydēssos*, epir. *S/Helloi*, *Hella H/Ellopia*, *Gellōs* (~ gr. *helein* et goth. *saljan* »darbringen, opfern, nehmen, machen«) docent. Qua de causa aristophanea *kimberikos* (~ slav. *simbera-*) aeque ac *kaunakēs* ad gentes septentrionales spectat unde sequitur proportio protoslav. *kauna (gunna)* : *kaunakēs* = anglosaxon. *mand* »fasciculus« : thraec. *mandakēs* »dezmos khortou«. Nominis compositi *Gebel-eizis* pars posterior una cum tusco *aisa-* »deus«, antegr.

aisakos »ramus laureus divinus« aliis ad germ. *ansa* »spiritus daemon« et gr. nomen sigmaticum *ansos* in compositis *prosenēs*, *apenēs* servatum referenda est. Stirps germanica *ansti*, *abunst* (cf. *adspirare* = *favere*) in toponimi compositi corradicali *Asty-palaia* »deorum mensa« parte priore exstare videtur. Toponimi carici *Ala-banda*, si compositum est (cf. slav. *albanda* »olor«), pars posterior suffixi *-to* ope nomen est formatum (cf. gr. *phortos* et lat. *porta*) quod ad radicem *ven-* »vinco, impetro« fortasse referendum est. Non est praetereunda postremo proportio quae sequitur – aristophaneum *kimbero-* et slav. *simbera* (in alb. *sëmbër* »agricola adsociatus« traditum) : *simbra* = hibern. *acher* : *akros*. Supersunt etiam alia huius suffixi exempla variata ut gr. *pentheros* iuxta balt. *bendrā* »societas«. Protoslav. *simb(e)ro-* igitur agricolas boves aratorios inter se consociantes vel omnino consocios significat. Quae vox cauponibus thraeciis mediantibus in colonias graecas atque usque in Athenas Aristophanes, quibus »Scythae aratores« frumentum iam antiquioribus temporibus suppeditabant, una cum vocabulo *kaunakēs* penetravit.

SADRŽAJ

MARIJAN STOJKOVIĆ

Akcent glagolskih imenica 5

LJUDEVIT JONKE

Veherove zasluge za naš književni jezik 33

MILAN BUDIMIR

Pelasto–Slavica 81

Tehnička redakcija i grafička oprema
RADOSLAV N. HORVAT

Korekturu izvršio
Dr. I. ILIĆ

Štampano u tiskari
Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije

Strojni slog
M. ADAMEK i M. ŠTAJDOHAR

Prijelom S. MOLNAR

Štampali Đ. GALIACI i S. RIBIĆ

Uvezano u knjigoveznici
Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije